

Børn i sammenbragte familier

***Et studie af forældreskab
som social konstruktion***

Mai Heide Ottosen

Børn i sammenbragte familier

Forskningsleder: Vita Bering Pruzan

Forskningsgruppen om familie, børn og minoriteter

Sekretærarbejdet er udført af forskningssekretær Jette Buntzen

Afhandlingen forsvares for pd.d.-graden den 12. december 1997 kl. 13 præcis, Sociologisk Institut, Linnésgade 25, salen, 1361 København K.

ISSN 1396-1810

ISBN 87-7487-579-5

Sats og tilrettelæggelse: Socialforskningsinstituttet efter principlayout af Bysted A/S

Omslagsillustration: Herman Bailey

Oplag: 1.000

Trykkeri: Holbæk Center-Tryk A/S

Socialforskningsinstituttet

Hertuf Trolles Gade 11

1052 København K

Tlf. 33 48 08 00

Fax 33 48 08 33

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

Forord

Med udarbejdelsen af denne afhandling har jeg ikke alene stilet mod at nå den akademiske verden, men også en bredere offentlighed, som måtte have interesse i at kende mere til, hvordan forældreskab og familierelationer udformes for børn, der lever i sammenbragte familier. Afhandlingen er disponeret således, at læsere uden mange tidsressourcer kan erhverve et overblik over undersøgelsens indhold og konklusioner i kapitel 1 (Sammenfatning). Læsere, der vil orientere sig mere indgående, kan starte med kapitel 2 (Forældreskab som social konstruktion), hvis de ikke ønsker kendskab til undersøgelsens resultater på forhånd.

Under udarbejdelsen af afhandlingen har jeg været tilknyttet Københavns Universitets Sociologiske Institut som ph.d.-studerende, men har fysisk haft min base på Socialforskningsinstituttet, hvor jeg er ansat som forsker i forskningsgruppen "Børn, familie og minoriteter". Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Socialministeriet og Socialforskningsinstituttet har finansieret projektet.

På Sociologisk Institut har lektor Allan Madsen og senere lektor Bjarne Hjorth Andersen ydet faglig vejledning. De skal hermed takkes for gode råd og kritiske kommentarer.

På Socialforskningsinstituttet har jeg nydt godt af husets effektive hjælpefunktioner. Tak til statistisk konsulent Peter Linde, der med tålmod har vejledt og rådgivet om statistisk analyse. Jeg har mødt hjælpsomhed i dataafdelingen, når jeg løb ind i programmeringsproblemer. Ove Karlsson, Annie Kugler og ikke mindst Kirsten Krøyer har ydet en formidabel biblioteksservice. Også Kirsten Prange og Ninna Falkesgaard fra Socialforskningsinstituttets forlag skal have tak for deres indsats. I en periode hjalp stud.polit. Tom Knudsen med edb-kørsler og stud.polit. Frederik Nemeth med grafikken.

Hos mine gode kolleger i forskningsgruppen har jeg fået faglig inspiration og moralsk opbakning. Forskningssekretær Jette Buntzen har i projektets afsluttende fase haft et stor arbejde med at få afhandlingens tekst og tabeller til at se læselige ud. Forskningsgruppens leder, cand.jur. Vita Pruzan har fulgt mit arbejde på nært hold og skal have tak for sin støtte og konstruktive kritik undervejs i forskningsprocessen. En helt særlig tak skal rettes til seniorforsker Mogens Nygaard Christoffersen. Mogens har ikke alene har været den, som jeg gennem forløbet har kunnet føre (heftige) faglige diskussioner med og få inspiration af, men også den, der med altid

stor hjælpsomhed har stillet sig til rådighed med bistand, når jeg har været kørt fast med både store og små faglige såvel som tekniske problemstillinger.

At udarbejde en afhandling belaster familielivet. Tak til Jørgen, Kasper, Kristoffer og Tobias, som med forståelse, tolerance og langmodighed har været skyld i, at det ikke endte som et aktionsforskningsprojekt.

Afhandlingen dedicerer til min 9-årige veninde, Pi, der er ét af de ca. 86.000 danske børn, som lever i en sammenbragt familie.

København, oktober 1997

Mai Heide Ottosen

Indhold

Kapitel 1

Sammenfatning	11
Problemstilling og empirisk formål	11
Teori	12
Metode	13
Hovedresultater	14
Det biologiske forældreskab	14
Stedfamiliehusholdet	17
Det sammenbragte familieliv	19
Konklusioner og perspektiveringer	22

Kapitel 2

Forældreskab som social konstruktion	25
Indledning: Pluralisering af familien	25
Postmoderne (familie)sociologi: Stedfamilien i makroperspektiv	27
Main stream-forskningen: Stedfamilier i mikro-perspektiv	31
Afhandlingens teoretiske fokus:	
Forældreskab som social konstruktion	33
Forældreskab som kulturel konstruktion	
- en socialantropologisk indfaldsvinkel	38
Fra fader- og moderskab til forældreskab?	
- Forældre som juridiske konstruktioner	41

Kapitel 3

Metodologiske overvejelser og konkret fremgangsmåde	53
Indledning	53
En analyseramme for studiet af forældreskab	54
Tasks	54
Teams	57
Social betydning og bagvedliggende forklaringer	58
At operationalisere det sociale forældreansvar	59
Valg af undersøgelsesmetode	62
Den empiriske hovedundersøgelse	
- tilrettelæggelse og gennemførelse	64
Undersøgelhedsdesign	64
Definition og afgrænsning af undersøgelsespopulationen	65
Stikprøvedannelsen	66
Kontrolgruppe	68
Forberedelse og gennemførelse af hovedundersøgelsens dataindsamling	68
De empiriske delundersøgelser:	
Indkredsning af den sociale praksis' betydning	69

Kapitel 4

De sammenbragte børns oprindelige familiebaggrund	71
Indledning	71
Aktuel bopæl og oprindelig familiebaggrund	71
Alderssammensætning blandt biologiske forældre til børn i sammenbragte familier og kernefamilier	73
Uddannelse og beskæftigelse	74
Skole- og erhvervsuddannelse	74
Beskæftigelsesmæssige forhold	76
Civilstand og samlivsvarighed	78
Konklusion	80

Kapitel 5

De biologiske forældres samlivsbrud	83
Indledning	83
Forældremyndighed og daglig omsorg ved samlivsbruddet	83
Faktisk og formelt ansvar	83
Søskende hos den anden forælder	84
Opbrud fra barndomshjemmet	85
Samværsordninger med den eksterne forælder	86
Samværsordninger og kontakthypighed	86
Ingen kontakt	87
Intrafamiliære forholds betydning for udformningen af forældreskabet	88
Konflikt eller konsensus omkring forældremyndigheden?	89
Belastende skilsmisseårsager	94
Utroskab som medvirkende skilsmisseårsag	96
Strukturelle forholds betydning for udformning af forældreskabet	97
Perspektivering: Samværs mønstre før og nu	101

Kapitel 6

Aktuel samværspraksis med den eksterne biologiske forælder	103
Indledning	103
Ændringer over tid i forældreansvar og samvær	103
Praktisk omsorg og formelt ansvar	103
Samvær med den eksterne forælder	105
Indkredsning af det biologiske forældreskabs udformning	105
Undersøgelsesdimensioner	105
Specificering af de fire undersøgelsesdimensioner	106
Kontakthypighed som differentieringsinstrument	108
Fire forskellige samværs mønstre	109
Børn med udvidet samværspraksis	109
Børn med normal samværspraksis	111
Børn med begrænset samvær	113
Børn uden samvær	118
Faktorer der er betydende for udformningen af det biologiske forældreskab på interviewtidspunktet	119
Fortidige hændelser og bagvedliggende forhold	119

Forhold, der udspringer af den aktuelle situation	123
Afsluttende bemærkninger	125

Kapitel 7

Stedfamiliehusholdet	127
Indledning	127
Demografiske og socio-økonomiske karakteristika ved de sammenbragte familier	127
Varigheden af det sammenbragte familieliv	127
Forældreparrenes alderssammensætning i sted- og kernefamiliehushold	128
Civilstand	129
Uddannelse og beskæftigelse	130
Uddannelse	130
Beskæftigelse	132
Familiestruktur	134
Et illustrativt, men helt hypotetisk eksempel	135
Stedfamiliehusholdenes størrelse og sammensætning	136
Den eksterne biologiske forælders husholdsammensætning	139
De udvalgte børns søskenderelationer i forskellige hushold	139
Organiseringen af det ubetalte arbejde i stedfamilie- og kernefamiliehushold	141
Indledning	141
Metodeovervejelser – kønnet som fejlkilde	142
Forholdet mellem betalt og ubetalt arbejde	144
Fordeling af husarbejdet	144
Fordeling af omsorgsarbejdet	147

Kapitel 8

Stedforældre og social signifikans	149
Indledning og problemstilling	149
Stedforældre og social signifikans	150
Det materielle forældreansvar	153
Separat- eller fællesøkonomi?	153
Fordeling af husarbejdet	155
Materielle omsorgsfunktioner	156
Stedforældres deltagelse i repræsentative forældrefunktioner	158
Stedforældres involvering i det ideelle forældreansvar	158
Den følelsesmæssige relation mellem særbarnet og stedforælderen	162
Stedforældreparret som team	164
Delegering af forældreansvaret	165
Opdragelse som konflikttema	167
Magtbalancen	170
Særlige vanskeligheder med det sammenbragte familieliv	170
Konklusion	173

Kapitel 9

Fire sammenbragte familietyper	177
Indledning	177
Fremgangsmåde	179
Fire forskellige familietyper	180
1. Blodsbands-familierne	180
2. Dobbelt-op-familierne	187
3. Erstatnings-familierne	198
4. Hverken-eller-familierne	201
Samspillet mellem det eksterne (biologiske) og det interne (sociale) forældreskab	205
Blev forventningerne indfriet?	205
Tidsfaktorens betydning	208
En ekskurs om konfliktforekomst	211

Kapitel 10

Dannelse, bevarelse og opløsning af nære familiebånd	215
Indledning	215
Metode	215
Faktorer der er afgørende for, om der på skilsmissetidspunktet etableres en samværsordning	217
Faktorer, der er betydende for udstrækningen af det fortsatte bi- ologiske forældreskab på interviewtidspunktet	222
Faktorer, der har indflydelse på, om stedforælderen bliver en far eller en mor	225
Interne faktorerers betydning for erhvervelse af social signifikans som far eller mor	225
Andre faktorerers betydning for erhvervelse af social signifikans som far eller mor	227
Betydningen af stedforælders køn	228
Syntese, diskussion og perspektivering	229
Intimitet i samhandlen	230
Konflikter og fordrejet magtbalance mellem de biologiske for- ældre	231
Konsolidering i de primære relationer	232
Socio-økonomisk status	233

Kapitel 11

Sammenbragte børns familienetværk	239
Indledning	239
Kontakt med biologiske og sociale bedsteforældre	240
Bedsteforældre som ressourcepersoner	246
Familieritualer	248
Hvem deltog?	249
Hvem er sammen med hvem?	252
Opsummering og konklusion	255

Kapitel 12

Sammenbragte børns familier – set med børnenes øjne	257
Indledning, formål og problemstilling	257
Metode	258
Undersøgelhedsdesign	258
Gennemførelse af undersøgelsen	259
Bortfald	260
En oversigt over sammenbragte og kernefamiliebørns familiemed- lemmer	261
Afgrænsning af familieinderkredsen	264
In- eller eksklusion af den eksterne biologiske forælderpart .	265
In- eller eksklusion af stedforælderen som familiemedlem . .	269
Afgrænsningen af det udvidede familienetværk	271
De eksterne biologiske bedsteforældre	272
Stedbedsteforældrene	274
Sammenbragte familietyper og børns familieopfattelse	276
Perspektivering	282
Social interaktion og familietilhørsforhold	282
Feminisering af familiebåndene	284

Kapitel 13

Betydningsbærende træk ved forældreskabet

– kvalitativ analyse	287
Baggrund for den kvalitative analyse	287
Dataindsamlingen	289
Interviewguide	291
Fremstilling af det empiriske datamateriale	293
Informantudsagn	294
Blodets bånd 1: Arne	294
Blodets bånd 2: Birgitte	296
Dobbelt op 1: Charlotte	297
Dobbelt op 2: Dan	299
Dobbelt op 3: Eva og Erik	301
Dobbelt op 4: Fanny og Frank	303
Erstatning 1: Grete	305
Erstatning 2: Hanne	307
Erstatning 3: Inge	310
Analyseredskaber	312
Analyse	313
Det moderne vestlige slægtskabssystems organisering	313
Betydningsbærende elementer i forælder-barn-relationen . .	315
Kærlighed	315
Identitet	318
Fælles livshistorie	321
Tilstedeværende solidaritet	323
Bindende ansvar	326
Faktisk versus formelt ansvar	326
Forældreprimat og ultimativt ansvar	328

Opsummering og konklusion	329
Den sociale ordens symbolske indhold	329
Distinkte forskelle mellem familytyperne	331
Blodsbånd-eksemplerne Arne og Birgitte	331
Dobbelt-op-eksemplerne	332
Erstatnings-eksemplerne	333
Perspektivering til den kvantitative undersøgelsesdel	335
Kapitel 14	
Konklusion	339
Indledning	339
Udformning af forældreskabet i sammenbragte familier	339
Hvilken betydning tillægges den sociale praksis?	339
Hvad indvirker på udformningen af den sociale praksis?	342
Fader-, moder- eller forældreskab?	345
Brud og skrøbelighed eller kontinuitet og stabilitet?	348
Bilag og bilagstabeller	355
English Summary	381
Litteratur	395
Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1.1996	408

målet om, under hvilke omstændigheder de sociale bånd bliver vigtigere end de biologiske?

Så længe forældre og børn lever sammen i en domestisk organisering som kernefamilien, er de forskellige elementer, der må formodes at konstituere denne relation, det være sig blods-båndene, de juridiske og følelsesmæssige bånd, den fælles livshistorie osv. uløseligt infiltreret i hinanden. Derved kommer forældreskabet til at fremstå som et naturaliseret faktum. I de sammenbragte familier derimod, er der sket en atomisering af disse elementer. Her er forældreskabet i højere grad et refleksivt og forhandlet projekt: Hvad skal den ny partner være for barnet, og hvilken rolle tildeles den forælder, som barnet ikke lever sammen med til daglig? Sammenbragte familier kan således være en betydningsfuld kilde til indsigt om, hvad der skaber samhørighed mellem individuelle børn og individuelle voksne.

At forældreskab kan opfattes som en social konstruktion og ikke et naturaliseret faktum kan tydeliggøres ved at anlægge et kulturelrelativistisk perspektiv. Dels kan blikket rettes udad mod andre kulturers opfattelser af forældreskab: På baggrund af socialantropologiske studier står det klart, at de konstituerende elementer ved forældreskabet ikke i alle kulturer er bundet op på biologi i samme udstrækning som hos os, men er indlejret i sociale organiseringsprincipper. Dels kan blikket rettes tilbage i vor egen kulturelle kontekst: Tager man udgangspunkt i, hvad forældreskab er i juridisk forstand, har børn traditionelt været knyttet til moderen gennem biologien, mens faderskabet var socialt. I takt med bl.a. udviklingen inden for biologien gennem dette århundrede er der sket en gradvis udviskning mellem de to artsforskellige kategorier, moderskab og faderskab, som nu gør det mere adækvat at tale om forældreskab. Den naturvidenskabelige udvikling indebærer på en og samme tid, at biologiens betydning substantiveres, samtidig med at forestillingen om "det naturlige" forrykkes.

Metode

En analyse af den kulturelt betingede måde, hvorpå forældreskabet er konstrueret, må sætte fokus på, hvilke opgaver der skal løses for at producere nye samfundsmedlemmer. Ved at kortlægge hvilke nødvendige opgaver der hører til det at være forældre, kan forældreskabet analytisk demonteres i en biologisk, en juridisk og en social dimension. Inden for den sidstnævnte dimen-

sion, den sociale praksis, kan identificeres flere underliggende aspekter: nødvendige praktiske forældrefunktioner (materielt ansvar), opdragelsesfunktioner, emotionelle og sociale omsorgsfunktioner (ideelle opgaver) samt repræsentative forældrefunktioner. Ligeledes må der sættes fokus på, hvem der udøver disse opgaver. Opgavefordelingen mellem en række mulige forældrea-genter til et barn i en sammenbragt familie, det vil i praksis sige den samboende biologiske forælder, den eksterne biologiske forælder og stedforælderen, må med andre ord klarlægges. I dette spændingsfelt mellem *tasks* og *teams* undersøges det for det første, hvilken betydning forældreskabets forskellige dimensioner tillægges. For det andet ledes der efter mulige forklaringer på, hvordan den sociale praksis udformes.

Den empiriske undersøgelse består af 3 dele:

1. En hovedundersøgelse, der er tilrettelagt som en landsdækkende survey. Undersøgelsen omfatter 832 familier med (mindst) et sammenbragt barn i 10-11-års alderen. Familierne har været etableret i mindst 2 år. Den samboende biologiske forælder er interviewet. I denne undersøgelsesdel er der primært sat fokus på belysning af den sociale forældrepraksis gennem en lang række adfærdskomponenter, mens problemstillingen om den sociale betydning tentativt berøres.
2. En kvalitativ delundersøgelse, hvor et mindre udvalg af de sammenbragte familier er geninterviewet.
3. En anden delundersøgelse, hvor samtlige børn i stikprøven har udarbejdet lister over deres familiemedlemmer.

Formålet med delundersøgelserne er specifikt at analysere og vurdere, hvad der erfares som konstitutionelle træk ved de nære familiebånd.

Hovedresultater

Det biologiske forældreskab

På det første trin i den empiriske analyse sættes der fokus på udformningen af det biologiske forældreskab.

På interviewtidspunktet boede 86% af børnene sammen med deres mor i et stedfaderhushold, 10% boede sammen med faderen i et stedmoderhushold, mens 3% var omfattet af en deleordning. Det store flertal af børnene i stikprøven er skilsmissebørn,

Sammenfatning

Problemstilling og empirisk formål

Som følge af den udvikling, der gennem de sidste årtier er sket i antallet af skilsmisser, får et stigende antal børn erfaringer med en anden opvækstramme end kernefamilien. Aktuelt anslår man, at hvert tredje barn i løbet af sin barn- eller ungdom vil opleve, at de biologiske forældre flytter fra hinanden. Nogle får en opvækst i eneforsørgerfamilier, mens andre – omkring hvert 10. danske barn – får erfaringer med et sammenbragt familieliv, det vil sige en opvækst sammen med den ene af de biologiske forældre, en stedforælder, og eventuelt nye sociale søskende.

I sig selv er stedfamilien eller den sammenbragte familie¹⁾ ikke noget nyt fænomen. Det nye er, at nutidens sammenbragte familie etableres på baggrund af skilsmisse og ikke som tidligere på baggrund af, at den ene af forældrene er afgået ved døden. Det betyder, at der i langt de fleste tilfælde vil være en eksternt biologisk forælder et sted derude.

Som socialt fænomen vækker den moderne sammenbragte familie den sociologiske nysgerrighed: Indebærer en opvækst i en sammenbragt familie, at et barn får flere forældre- og bedsteforældresæt at forholde sig til? Hvordan udfoldes rollen som stedforælder til det barn, som man ikke er biologisk forbundet med? Bliver han/hun en ny forælder for barnet eller antager forholdet en mere kammeratlig karakter? Hvilken placering har den forælder, som barnet ikke lever sammen med til dagligt - den eksterne biologiske forælder - i barnets liv? Og hvilken be-

1) Spørgsmålet om, hvad man egentlig skal kalde denne familieform gøres ikke sjældent til en selvstændig problemstilling i den internationale forskning (bl.a. Levin, 1994; Dumon, 1995; Lüscher, 1995; Théry, 1995; Deven, 1995). Under henvisning til, at "stedfamilie" semantisk refererer til erstatning og endvidere er forbundet med negative konnotationer (kulturelle stereotyper) kan der registreres en vis tilbageholdenhed over for anvendelsen af denne term. I stedet foretrækkes "reconstituted", "recombined", "blended" etc. families. Jeg ser grundlæggende denne problemstilling som et udtryk for en politisk korrekthed. De to termer som findes på dansk: "Sammenbragte familier" og "stedfamilier" dækker i den almindelige og danske sprogbrug over samme sociale fænomen, og vil i afhandlingen blive brugt i flæng, betinget af hvad der sprogligt klinger bedst i de konkrete sammenhænge.

tydning har de nye familiedannelser for den subjektive oplevelse af samhørighed? Fører en opvækst i en sammenbragt familie til nye eller andre opfattelser af, hvad slægt og familie er?

Den forskningsbaserede viden, der i dansk sammenhæng findes, om hvordan de voksne omkring et sammenbragt barn i praksis varetager forældreskabet, hvordan det sammenbragte familieliv som helhed er udformet, og hvilken betydning organiseringen af dette familieliv tillægges, er sporadisk²⁾. Det er derfor afhandlingens formål at nå til øget indsigt om disse spørgsmål gennem en empirisk undersøgelse.

Teori

Ud fra et makrosociologisk perspektiv kan skilsmisser og de sammenbragte familiedannelser anskues som nogle af flere symptomer, der har ført til en diagnosticering af den nuværende sociale tilstand som sen-, høj- eller postmoderne: De intime sociale relationer, herunder ægteskabet, er ikke som tidligere baseret på udvendigt forpligtende bånd, men kan frivilligt vælges blandt en pluralitet af muligheder og har kun gyldighed, så længe forholdet leverer følelsesmæssig tilfredsstillelse. De sociale bånd er potentielt udskiftelige og har derfor en skrøbelig karakter. Pluralisering, forskellighed og omskiftelighed er karakteristiske træk ved det moderne familieliv³⁾.

Med afsæt i teorier om moderniseringsprocessens konsekvenser er det afhandlingens teoretiske formål at udvikle indsigt i forældreskabet som en social konstruktion. På de sen/postmoderne præmisser er forældre-barn-forholdet på den ene side unikt, fordi det er den eneste udskiftelige sociale relation. Men hvad binder individuelle børn sammen med individuelle voksne? På den anden side er ikke blot de sammenbragte familiedannelser, men også den udvikling der sker på det reproduktionsteknologiske felt, træk, som peger i retning af, at skellet mellem det naturlige/biologiske og det sociale løses. Dette rejser spørgs-

2) Som selvstændigt forskningsfelt i dansk sammenhæng er stedfamilien tidligere blevet belyst af Schwartz, 1984. I en skandinavisk kontekst findes yderligere enkelte nyere undersøgelser (Levin, 1994; Liljeström & Kollind, 1990; Moxnes, 1990), som ud fra en sociologisk interesse er relevante, jf. kapitel 3.

3) Bl.a. Giddens, 1991; Beck, 1992; Lüscher, 1995; Stacey, 1990; Cheal, 1993; Bernardes, 1993.

mens 5% er børn af enlige mødre. 6% har oplevet, at den ene biologiske forælder er afdøet ved døden.

Undersøgelsen viser, at de sammenbragte børns biologiske forældre som helhed har en anden socio-økonomisk og demografisk profil end kernefamilieforældre: Generelt var de yngre, da de stiftede familie, de har færre uddannelsesressourcer og er hyppigere marginaliseret på arbejdsmarkedet. Denne forskel er navnlig udtalt for børn, der lever sammen med deres mor i et stedfaderhushold. Forældre, som fik børn i en tidlig alder, har ofte haft et kort og papirløst samliv bag sig. I disse tilfælde var barnet derfor ganske lille, da samlivsbruddet indtraf, og faderen havde sjældent legale rettigheder til barnet (dvs. del i forældremyndigheden), mens forældrene levede sammen.

Ud fra en antagelse om, at de handlingsmønstre og rutiner, der fastlægges på det tidspunkt, hvor de biologiske forældre går fra hinanden, også på lang sigt har konsekvenser for, hvordan det biologiske forældreskab udformes, sætter undersøgelsen fokus på en række forhold omkring *forældrenes samlivsbrud*. Analyserne viser dels, at en række intrafamiliære forhold var betydende, såvel for hvordan det praktiske og juridiske ansvar for barnet blev fordelt, som for det samværsmonster, der blev etableret med den eksterne forælder: Manglende konsensus om forældremyndighedsspørgsmålet, forekomst af vold, alkohol- eller andre misbrugsproblemer samt fars utroskab som medvirkende skilsmisseårsag førte hyppigere til eksklusion af den ikke-samboende forælder. Dels havde en række bagvedliggende, strukturelle forhold betydning: En kort fælles livshistorie, faderens manglende legale rettigheder til barnet under samlivet og få uddannelsesressourcer var bla. faktorer, der svækkede betingelserne for, at det biologiske forældreskab kunne fortsættes eller få en udstrakt karakter. Der er en stærk sammenhæng mellem, hvordan kontaktmønsteret var tidligere, og hvordan det er nu: Hvis forældrene fik etableret en regelmæssig samværsordning, da de gik fra hinanden, er der som hovedregel en rimelig hyppig kontakt mellem barnet og den eksterne forælder på interviewtidspunktet. Var samværet uregelmæssigt på skilsmissetidspunktet er det aktuelle samværsmonster ofte begrænset. Blev der dengang slet ikke etableret nogen samværsordning, er der oftest heller ikke kontakt i dag. Tiden umiddelbart efter forældrenes samlivsbrud er med andre ord en kritisk fase: 10% af de udvalgte børn,

mistede således forbindelsen til den eksterne forælder allerede på dette tidspunkt.

På det tidspunkt, hvor undersøgelsen blev gennemført, havde yderligere 10% af børnene mistet kontakten til den eksterne biologiske forælder. Der er ikke sket væsentlige forskydninger i den juridiske og praktiske ansvarsfordeling siden samlivsbruddet, og for de børn, der fortsat har kontakt med den eksterne forælder, er der ikke sket dramatiske ændringer i samværsmønstrer.

Ved at bruge kontakthypigheden mellem barnet og den eksterne forælder som et middel til at differentiere datamaterialet, beskrives den aktuelle udformning af det biologiske forældreskab gennem 4 forskellige samværsmønstre:

Børn med *udvidet samværspraksis* har en hyppig kontakt med den eksterne forælder, er i vid udstrækning integreret i dennes hjem og den følelsesmæssige relation beskrives som tæt. Forælderen er ofte involveret i den praktiske omsorg for barnet og forældresamarbejdet er intensivt og gnidningsfrit. Oftest har man valgt at få fælles forældremyndighed.

Den *normale samværspraksis* er "middelmådig" med hensyn til forælder-barn-kontakt, integration i den eksterne forælders hjem, og det følelsesmæssige forhold. Den ikke-samboende forælder er sjældent involveret i praktiske opgaver. Som hovedregel er der fortsat et forældresamarbejde, men det er moderat og ikke altid helt uden problemer. I denne gruppering er der lige så hyppigt eneforældremyndighed, som der er fælles forældremyndighed.

At dømme ud fra de anvendte indikatorer er den *begrænsede samværspraksis* præget af et distant og ikke-hverdagsagtigt forhold mellem barnet og den eksterne biologiske forælder. En ganske stor del af forældrene samarbejder ikke længere, og blandt dem, der fortsat er i kontakt med hinanden, synes relationen at være perifer. Der er overvejende eneforældremyndighed.

Når der *intet samvær* er, er kontakten mellem eksterne forælder og barnet ophørt, ligesom der i næsten ingen tilfælde er noget formelt eller praktisk forældresamarbejde.

Analysen viser, at aktuelle forhold som geografisk afstand og varigheden af stedfamilielivet har indflydelse på, hvordan det

biologiske forældreskab er udformet på det tidspunkt, hvor undersøgelsen blev gennemført, men at også en række af de "historiske" og bagvedliggende faktorer, som havde betydning, da kernefamilien blev opløst, fortsat er centrale: Den fælles livshistorie som kernefamilie, de legale rettigheder til barnet, de socio-økonomiske ressourcer, intrafamiliære belastningsfaktorer og konfliktniveauet mellem forældrene.

Stedfamiliehusholdet

På den empiriske analyses andet trin belyses en række forhold, som specifikt vedrører stedfamiliehusholdet. Der er i undersøgelsen sat fokus på en række strukturelle forhold og rammer:

For det første kan det med hensyn til de demografiske og socio-økonomiske karakteristika konstateres, at der som helhed er flere socio-økonomiske ressourcer til stede i børnenes nye familier, end der var i den oprindelige biologiske familie. Men sammenligner man med kernefamilier, er der fortsat en social skævhed i uddannelses- og beskæftigelsesmønstret.

For det andet belyses den sammenbragte familiestruktur med udgangspunkt i sammensætningen af børn: På trods af at der er en større børnerigdom og flere søskenderelationer at forholde sig til i stedfamiliehusholdene end i kernefamilier, er de sammenbragte familier ikke så komplekse, som man måske umiddelbart forestiller sig. Den hyppigst forekommende sammensætning er en "mine-vores-børn"-konstellation, hvor der foruden ét eller flere sammenbragte børn er fællesbørn i husholdet. De mere komplekse husholdssammensætninger med "mine-dine-børn" eller "mine-dine-vores-børn" ses hyppigst i stedmoderhushold. Dette må ses som en konsekvens af, at kvinder, herunder også stedmødre, får børnene med sig, mens mænd (også stedfædre) efterlader deres afkom hos den biologiske moder.

I sammenlignende perspektiv med kernefamilier, sættes der for det tredje fokus på de sammenbragte familiers organisering af det ubetalte arbejde, dvs. hvordan det voksne par fordeler husarbejdet og omsorgsfunktionerne. Med hensyn til de huslige forpligtelser kan der ikke konstateres nogen væsentlige forskelle mellem stedmoderfamilier og kernefamilier. I stedfaderfamilier derimod rapporteres der hyppigere om en egal arbejdsdeling end i kernefamilier. Når det drejer sig om organiseringen af omsorgsarbejdet i forhold til det sammenbragte barn, viser under-

søgelsen overraskende, at der ikke i væsentlighed er forskelle mellem sammenbragte familier og kernefamilier. Set over en kam er stedforældre stort set lige så involverede i den følelsesmæssige, opdragelsesmæssige og sociale omsorg for barnet, som kernefamilieforældre er.

Mere specificerede analyser viser imidlertid, at der alligevel er forskelle i måden at udforme stedforældrerollen på. I nogle familier har stedforælderen erhvervet status som en "far" eller "mor", mens andre familier opfatter stedforælderen som noget andet, fx "en voksen ven" eller "mors mand/fars kone". Bag disse etiketter kan iagttages forskellige adfærdsmønstre:

I ca. 2/3 af de sammenbragte familier betragtes stedforælderen som en far eller mor. Samhandlingen i disse familier bærer præg af, at barnet er et fælles projekt. Stedforældrenes sociale praksis i forhold til barnet er karakteriseret ved en høj involvering og en tæt følelsesmæssig kontakt, mens forældresamarbejdet i stedfamiliehusholderet bærer præg af udstrakt loyalitet og i øvrigt synes at fungere lydefrit.

I 1/3 af familierne har stedforælderen ikke erhvervet status som en forældrefigur. En række indikatorer peger i retning af, at disse familier ønsker at organisere sig i en løsere struktur. Den praktiske del af forældreansvaret er i disse familier i vid udstrækning overladt til den samboende forælder, mens stedforælderen indtager en mere distant figur. Som team betragtet opfatter den samboende forælder sjældnere stedforælderen som en indlysende primær figur. Der rapporteres hyppigere om vanskeligheder i det sammenbragte familieliv i denne gruppe.

Den status eller sociale signifikans, som stedforælderen har erhvervet, afspejler således forskellige måder at udforme og forvalte en social forældrerolle på i praksis. Udformningen af det sociale forældreskab er imidlertid også betinget af det sociale køn. Der synes at være forskellige sociale forventninger til, hvordan mænd henholdsvis kvinder udformer stedforældrerollen: Uanset om stedmødre betragtes om "mødre" eller har status som "voksne veninder", er de væsentligt hyppigere end stedfædre involveret i det praktiske omsorgsarbejde for barnet. Den større konfliktethed, der samtidig kan registreres i disse familier afspejler muligvis, at der er et dilemma mellem det sociale forventnings-

liebånd etableres: På det interpersonelle plan er de centrale elementer for det første kærlighedsbånd eller intimitet i samhandlen og for det andet, som negationen hertil, konflikter og fordrejet magtbalance. Også strukturelle forhold har en selvstændig betydning: Konsolideringen - eller "tykheden" i relationerne er således et tredje element, mens de fysiske mulighedsbetingelser (geografisk afstand) er et fjerde element. Endelig kan der konstateres en sammenhæng mellem tilstedeværelse af socio-økonomiske ressourcer og tilbøjeligheden til at bevare de biologiske familiebånd.

Fra analysen af forældreskabets udformning udbredes perspektivet til at omfatte de sammenbragte børns *udvidede familiekreds*. Det vil i praksis sige de biologiske og sociale bedsteforældre. Disses placering i det sammenbragte barns liv belyses ud fra tre indfaldsvinkler: For det første undersøges det, hvor tit barnet og de forskellige bedsteforældresæt er sammen. For det andet indkredses det, i hvilken udstrækning den ældre generation anvendes som praktiske ressourcepersoner. Endelig belyses det, hvordan familieritualer (konkretiseret ved barnets fødselsdag) afvikles i sammenbragte familier. På baggrund af disse indikatorer viser undersøgelsen, at *den sociale familiekreds*, som barnet erhverver gennem den eksterne stedforælder (dvs. partneren til den eksterne biologiske forælder), som helhed spiller en helt perifer rolle. Der er mere omgang med bedsteforældrene på den samboende stedforælders side, men bortset fra børn der lever i erstatningsfamilier, synes der generelt ikke at være tale om, at barnet i disse erhverver et nyt bedsteforældresæt. Når det drejer sig om *den biologiske familiekreds* er den samboende biologiske forælders slægtsnetværk det vedvarende, stabile bånd, mens opretholdelsen af de biologiske slægtsbånd til den anden side helt og holdent beror på, at der er et forbindelsesled i den eksterne biologiske forælder. Er der det, plejes de biologiske rødder i det omfang, det nu er muligt. Ellers kappes disse slægtsbånd i de fleste tilfælde. Ca. hvert fjerde sammenbragte barn har således ingen kontakt med de eksterne biologiske bedsteforældre, til trods for at de er i live.

De kortlagte adfærdsmønstre, der er udviklet omkring forældreskabet og den udvidede familiekreds er holdt op mod de sammenbragte børns opfattelse af, hvem der hører med til deres familie (børneundersøgelsen). Undersøgelsen viser, at social interaktion, dvs. kontakt i kvantitativ og kvalitativ forstand, er et

helt centralt kriterium for børns opfattelse af, hvem de subjektivt oplever at have et slægtstilhørsforhold til. Forståelsen, af hvad en familie er, er med andre ord betinget af den sociale kontekst, børnene befinder sig i. På baggrund af den måde, hvorpå det sammenbragte familieliv og forældreskabet er udformet, betyder det for det første, at biologien vil være det dominerende reguleringsprincip for børn i blodsbands-familier, mens børn i erstatnings-familier lærer, at familiefølelser er forbundet med solidariteten og det fællesskab, der følger af at leve under samme tag. I lyset af at de fleste børn bor sammen med deres biologiske mor, bliver en anden implikation, at skilsmisser og de nye familiedannelser antaster princippet om, at individer ligeværdigt hører til begge biologiske forældres slægtslinier. Slægtsbåndene på den fædre side er potentielt udskiftelige, mens moderen og hendes slægt bliver det vedvarende, stabile element. Der er med andre ord tale om en feminisering af de familiære bånd.

Konklusioner og perspektiveringer

Syntetisk viser de empiriske undersøgelser, at der er en intim sammenhæng mellem adfærd og betydning. Social interaktion, dvs. kontakt i kvantitativ og kvalitativ forstand, har afgørende indflydelse på, ikke blot om der etableres nye sociale familiebånd, men også om de definatorisk ubrydelige slægtsrelationer fastholdes eller suspenderes. Det giver ingen mening at tale om slægts- eller familiebånd løsrevet fra en social kontekst.

Som socialt fænomen sprænger sammenbragte familier enhedsopfattelsen af, hvad en forælder er. Undersøgelsen har vist, at der under disse omstændigheder kan identificeres forskellige diskurser om, hvad en "rigtig" far eller mor er. Den strategiske udformning af forældreskabet er imidlertid ikke vilkårlig, men må forstås i lyset af de konkrete livsomstændigheder, dvs. den er betinget af, hvor solidt eller skrøbeligt fundamentet for de sociale relationer er. Intimitet og konflikter mellem individerne, den strukturelle konsolidering af relationerne, socio-økonomiske ressourcer og fysiske mulighedsbetingelser er identificeret som grundsten i dette fundament. Betinget af hvordan disse forskellige forhold er afbalanceret i forhold til hinanden, kan de sociale bånd blive vigtigere end blodsbandene.

Undersøgelsen har videre vist, at fædre og mødre er knyttet til deres børn gennem to forskellige principper. Tilhørsforholdet til

pres og den faktiske håndtering af hverdagslivets konkrete situationer.

Det sammenbragte familieliv

På analysens tredje trin videreudvikles informationerne om det biologiske forældreskab og det sociale forældreskab i stedfamiliehusholdet til syntetiske beskrivelser og analyser af, hvordan det sammenbragte familieliv omkring de udvalgte særbørn er organiseret.

Opmærksomheden er i første omgang koncentreret omkring barnets familieinderkreds, dvs. hvordan *forældreskabet som helhed* er udformet. Der er i analysen stilet mod en typologisering af de sammenbragte familier. På grundlag af to distinkte variabler, 1) om der er en eksternt biologisk forælder til stede i det sammenbragte barns liv og 2) om stedforælderen har social signifikans som en far eller en mor, er datamaterialet opdelt i fire grupperinger, som beskrives på grundlag af en række strukturelle og adfærdsmæssige forhold:

Blandt "*Blodsbands-familierne*" (28% af datamaterialet) er de bærende træk, at den eksterne biologiske forælder bibeholder sit forældreprimat og alt andet lige er en aktiv ressourceperson for den samboende forælder, mens stedforælderen indtager en mere tilbagetrukket rolle i forhold til barnet. Dette betyder imidlertid ikke, at relationen mellem stedforælderen og barnet er dårlig, snarere at den har en kammeratlig karakter. I disse familier udøves forældreskabet tendentielt på tværs af husholdene.

I "*Dobbelt-op-familierne*" (45% af datamaterialet) har barnet flere forældresæt. Her er det et bærende træk, at stedforælderen er blevet en far/mor af gavn: Forældreskabet udøves i praksis inden for stedfamiliehusholdets rammer, hvor stedforælderen er blevet en "dagligdags" far/mor. Den eksterne biologiske forælder har som besøgsforælder en mere perifer placering ved at være sat uden for de daglige beslutninger og ved at have en mindre intens kontakt til barnet.

Karakteristisk for "*Erstatnings-familierne*" (24% af datamaterialet) er, at stedforælderen par excellence er blevet den eneste forældrefigur, ikke blot af gavn, men også af navn. Der er træk, som peger i retning af, at disse familier ønsker at skabe permanente og formelle bånd mellem barn og stedforælder, så relatio-

nen får karakter af et "rigtigt" forhold. I disse familier er der ingen forbindelse til den eksterne biologiske forælder.

"Hverken-eller-familierne" (4% af datamaterialet) er karakteriseret ved et reduceret forældreskab, hvor den samboende forælder i vid udstrækning står alene med ansvaret for barnet. Også her er den eksterne biologiske forælder fraværende i barnets liv, mens forholdet mellem barnet og stedforælderen er præget af distance. Der er i datamaterialet tendenser, som tyder på, at stedforældrens tilbagetrukne position kan skyldes vanskeligheder i familien og/eller, at man ønsker løsere bånd omkring den nuværende familiekonstellation, fordi der har været erfaringer med tidligere stedfamilieliv, som er gået i opløsning.

Et mindre antal informanter fra tre af disse grupperinger er i en anden delundersøgelse blevet interviewet dybtgående om, hvad det vil sige at være forælder. Selv om informanterne repræsenterer forskellige familietyper, er der en række fællestræk i den måde, hvorpå de sætter forældreskabet i tale. Mens den fælles livshistorie og tilstedeværende solidaritet er kvaliteter, der knytter sig til den sociale dimension af forældreskabet, er kærlighed og identitet symbolske attributter, der er tilskrevet den biologiske dimension. At de biologiske bånd har en overordentlig stor betydning som et centralt referencepunkt for identitet, er således den fælles kulturelle referenceramme for informanterne. Men fortællingen om blodsåndene bearbejdes fleksibelt i lyset af de konkrete livsomstændigheder: Mens blodsånds-familierne, der fastholder genetrix suveræne position, er kulturbærere, kan dobbelt-op-familierne, der løser dilemmaet om det fragmenterede forældreskab ved at fordele det på to personer, karakteriseres som kulturfornyere. Erstatnings-familiernes strategi kan, i deres insisteren på at forælder-barn-forholdet ikke er bundet op på biologien, men kan virkeliggøres gennem sociale bånd, karakteriseres som kulturbrydende.

En stedforælders sandsynlighed for at blive en ny far/mor for barnet vil ganske vist være større, hvis det ikke har nogen tilstedeværende ekstern forælder i sit liv, men der er ikke tale om et mekanisk påvirkningsforhold. På grundlag af en multivariat analyse er en række enkeltfaktorer, der syntetisk sammenfattes til fem centrale elementer, identificeret. Disse har hver for sig betydning for, om de nære biologiske familieband opretholdes eller suspenderes, ligesom de har betydning for, om nye sociale fami-

moderen og hendes slægt er det vedvarende, stabile element, mens relationerne til den fædrene slægt er skrøbelige. Mødre har tilgang til deres afkom gennem naturen, mens faderværdigheden beror på, hvem der socialt får tilkendt status som far. Når kernefamilien ikke er normen, organiseres slægtskabet efter et matrilineært princip.

Der er i undersøgelsen en række træk, som gør det umiddelbart indlysende at læse resultaterne som et udsagn om den sen- eller postmoderne tilstand: Valgfriheden til at konstruere sit eget liv, individualiseringen af og skrøbeligheden i de sociale relationer har indvirkning på selv de definatorisk ubrydelige bånd mellem forældre og børn. Med en sådan fortolkningsramme, der sætter sit fokus på brudfladerne og på de træk, der tegner instabilitet og forandring, risikerer man imidlertid, at forståelsen af de sociale processers kompleksitet går tabt: For det første agerer individerne i et kulturelt univers, hvor fortællingen om blodsbandene er et centralt referencepunkt for forståelsen af, hvem vi er i individuel og social forstand. Denne fortælling modsvarer meningsfuldt det sociale liv for langt de fleste danske børn, også selv om deres forældre er skilt. Det dominante træk er trods alt, at kontakten til begge biologiske forældre bevares. For det andet har undersøgelsen vist, at familierelationers bæredygtighed ikke alene beror på individernes kapacitet til at omgås, men også af strukturbundne forhold. Et af disse er de socio-økonomiske ressourcer. Et andet er den fælles livshistorie, som synes at skabe en forpligtethed individerne imellem.

Forældreskab som social konstruktion

Indledning: Pluralisering af familien

Der er sket store ændringer i familiemønstret i løbet af de sidste 30-40 år. Kernefamilien – eller i alt fald idealbilledet af den – er ikke længere, hvad den engang var. Mine forældre lærte hinanden at kende, da de var i begyndelsen af 20'erne og giftede sig ret hurtigt, så jeg kunne komme anstændigt til verden, og de kunne få en lejlighed. Min mors lovende karriere blev afbrudt, så hun kunne hellige sig os unger. Jeg stiftede ikke bekendtskab med institutionslivet, før jeg som 7-årig startede i skolen. Min far var forsørgeren. Dette mønster – breadwinner-faderen og den hjemmegående mor – kunne genfindes blandt naboerne og i mine forældres bekendtskabskreds. I min barndom hørte det til sjældenhederne, at folk blev skilt. Jeg tror, jeg nåede op i de ældste klasser, før jeg fik kammerater, der var skilsmissebørn – eller også gik man stille med dørene.

Da jeg som 29-årig mødte den mand, jeg besluttede skulle være far til mine børn, havde jeg allerede en vis erfaring med at leve i parforhold, og han havde endnu flere brudte samliv bag sig. Vi flyttede sammen, da jeg blev gravid med den første, og giftede os, da nummer to var på vej. Det lå uden for forestillingshorisonten, at børnene skulle forsinke, endsige forhindre vores karrieremuligheder. Først ved nummer tre kom lang deltid på tale – i en overgangsperiode. I kraft af vuggestuer, børnehaver og bestandigt pågående forhandlinger om arbejdsdelingen i hjemmet går tidspuslespillet knebent op. Omkring mig har vennerne også stiftet familie. Nogle på samme måde som jeg, selv om ikke alle gifter sig. Nogle fravælger manden fra starten og vil kun have barnet. Én, der er bøsse, allierer sig med en lesbisk, som søger donor. En anden, der har ventet for længe, må i kapløb med tiden søge hjælp på fertilitetsklinikkerne. Andre vennepar er allerede gået fra hinanden; moderen får børnene og lever som eneforsørger, indtil hun finder en ny kæreste, der måske også har et par børn – faderen har ungerne i weekenden. I min søns 2. klasse er det hvert fjerde barn, der enten bor i en eneforsørgerfamilie eller i en sammenbragt familie.

Kernefamilien – far, mor og børn – er fortsat den mest udbredte familieform i dagens Danmark. Men kvindernes udmarch på arbejdsmarkedet har ændret på rollerne indadtil i familierne, samtidig med at velfærdsstatens omsorgsinstitutioner varetager nogle af de funktioner, som lå i kernefamilien for en generation siden. Perioden, der har været præget af dalende fødselstal, en øget andel af papirløst samlevende, en stigende skilsmissefrekvens, flere eneforsørgerfamilier, sammenbragte familier og andre (alternative) måder at konstruere et familieliv på, har kvantitativt og kvalitativt afsvækket kernefamiliens monopol og ført til en pluralisering af familielivet. Var kernefamilien for en generation siden konstitueret af to elementer, ægteskabet og forældreskabet i nævnte rækkefølge, har ægteskabet som konstituerende element for familien mistet sin betydning i kraft af, at kvinderne i vid udstrækning er blevet selvforsørgende (eller har fået staten som forsørgelsesgarant). Sat på spidsen kan man sige, at det, der skaber forpligtende gensidig afhængighed mellem kvinder og mænd og således konstituerer familien, i mindre udstrækning er den økonomisk funderede mekanisme: *forsørgelse – levering af arbejdskraft*, end det fælles projekt: Børnene.

Stedfamilien eller den sammenbragte familie – denne afhandlings genstandsfelt – er ikke i sig selv et nyt socialt fænomen. Det nye er, at stedfamilien nu etableres på grundlag af skilsmisse og ikke som tidligere i forbindelse med død. Det betyder, at der i mange tilfælde både vil være en ikke-samboende biologisk forælder et sted derude, samtidig med at den samboende forælders nye partner i større eller mindre udstrækning inddrages i forældrefunktioner. Derfor er den sammenbragte familie et af de sociale fænomener, der bidrager til at tale om nye familiemønstre, pluralisering etc.

Som socialt fænomen vækker den moderne sammenbragte familie den sociologiske nysgerrighed: Indebærer en opvækst i en sammenbragt familie, at et barn får flere forældre- og bedste-forældresæt at forholde sig til? Hvordan udfoldes rollen som stedforælder til det barn, som man ikke er biologisk forbundet med? Bliver han/hun en ny forælder for barnet eller antager forholdet en mere kammeratlig karakter? Hvilken placering har den forælder, som barnet ikke lever sammen med til dagligt – den eksterne biologiske forælder – i barnets liv? Og hvilken betydning har de nye familiedannelser for den subjektive oplevelse af

samhørighed? Fører en opvækst i en sammenbragt familie til nye eller andre opfattelser af, hvad slægt og familie er?

Hvordan bliver denne familieform reflekteret teoretisk, og ud fra hvilke perspektiver studeres den i forskningen? I det foreliggende landskab af forskning og refleksioner (der navnlig på europæisk grund ikke er overvældende) ser jeg to diskurser, der har det fællestræk, at der kæmpes en energisk kamp for at komme en monolitisk forståelse af familien – det vil sige middelklasse-kernefamilien, bestående af far, mor og børn – til livs. Men de gør det fra hvert deres udgangspunkt. Det drejer sig dels om sen/postmoderne varianter af sociologien, der reflekterer den sammenbragte familie ud fra et makroperspektiv, dels om mainstream stedfamilieforskningen, der studerer denne familieform i et mikroperspektiv. Nedenfor vil jeg redegøre for positionerne.

Postmoderne (familie)sociologi: Stedfamilien i makroperspektiv

Det ligger ikke inden for rammerne af denne kontekst at bevæge mig ud i en længere redegørelse for, hvordan teoriudviklingen generelt har udformet sig inden for den binstregssociologi, der kaldes familiesociologi. Men status er – som jeg ser det – at man må lede længe og forgæves, hvis man er på jagt efter "grand theories" om familien. Ligesom der på det empiriske niveau kan iagttages en pluralisering af familielivet, synes den sociologiske refleksion om familien/familier og indfaldsvinklen til at studere den/dem at bevæge sig i mange forskellige retninger. Cheal (1994) karakteriserer den aktuelle situation på feltet som teoretisk inkoherens, i den forstand at der ikke eksisterer et samlet teoretisk fundament, der er i stand til at tilvejebringe et klart rationale for, hvad hver familiesociolog gør (hvilket ikke betyder, at de individuelle sociologers arbejder er inkoherente). Alligevel ser Cheal en mulighed for, at et nyt paradigme for familiesociologien kan udvikle sig på baggrund af, at der i de forskellige moderniseringsdiskurser er et vist fællesskab om begreber, emner og interesser.

En retning, der inddrager stedfamilierne i den sociologiske refleksion, skønt den næppe kan karakteriseres som et afgrænset teoriområde, er den diskurs, der taler om det sen/høj/postmoderne samfund (fx Cheal, 1993, 1994; Morgan, 1994; Bernardes, 1993; Stacey, 1990; Lüscher, 1988, 1995; Giddens, 1991, 1992; Beck, 1992; Beck & Beck-Gernsheim, 1995; Dencik,

1996): I en sen/høj/postmodernistisk tænkning vil skilsmisser og de nye familiedannelser blive set som et blandt mange symptomer på moderniseringsprocessens konsekvenser, som bl.a. fører til øget individualisering. Det medfører ikke alene, at individet frisættes fra de fællesskaber, det historisk/traditionelt er indgået i, men det sker også i forhold til dets egen sociale kontekst. De intime, sociale relationer i privatlivet – herunder også (og måske navnlig) den ægteskabelige relation – har ændret karakter og er ikke længere knyttet sammen af udvendige, forpligtende bånd, men er frivillige og udskiftelige, og derfor strukturelt skrøbelige. Giddens taler om "pure relationships". De er karakteriseret ved, at de er baseret på gensidig tillid og kun eksisterer for og har værdi ved deres egen kraft, dvs. så længe de kan levere følelsesmæssig tilfredsstillelse. For det enkelte individ er udfordringen – i det uendelige spektrum af forskellige valg og muligheder – at finde sin identitet. Selvet bliver til et refleksivt projekt.

Hvor bliver familien af i det høj/sen/postmoderne samfund? Er individualiseringsprocessen et tegn på familiens opløsning eller forfald, sådan som antimodernisten David Popenoe (1988) ser det på baggrund af en analyse af de skandinaviske samfund? Eller forholder det sig, som postfeministen Stacey (1990) mener, at vi befinder os i en overgangsperiode i familiehistorien, hvor forskellighed og omskiftelighed er blevet permanente træk, og hvor ambivalens og rekonstruering af nye former for slægtskab og køn, er de mest gennemgående karakteristika ved familielivet?

Fra en postmodernistisk vinkel, hvor fokus sættes på instabilitet, pluralisme og foranderlighed, er det ikke længere muligt at tale om *familien* som en samfundsmæssig kategori i en standardiseret, fikseret form, underforstået den moderne, borgerlige kernefamilie. Bernardes (1993) er eksponent for synspunktet om, at familien ikke længere eksisterer. Han kritiserer den traditionelle modernistiske familiesociologi for at være undertrykkende og reaktionær ved at understøtte og legitimere ideen om kernefamilien, idet denne idealtipe både bidrager til at skabe og maskere en umådelig mængde smerte og elendighed (fx skilsmisser, misbrug af børn og hustruvold). Den stigende opmærksomhed på familiepluralismen må i stedet resultere i en tendens til at tale om familier, og sætte fokus på familielivets aktuelle praksis frem for den formodede praksis.

Som jeg ser det, kan en sociologi, der tænker familie i radikaliserede postmoderne kategorier, og herunder ved programmerklæring afliver familien i definit form, ikke finde det centralt at anlægge en synsvinkel på familien som en institution, sådan som det traditionelt har været gjort i familiesociologien. Både Cheal (1991, 1994) og Morgan (1994), der parafraserer forskellige positioner i familiesociologisk tænkning gennem de sidste årtier, konstaterer da også, at det sociologiske billede af familien som en essentiel struktur, der opfylder de nødvendige betingelser for reproduktionen af sociale faktorer, dvs. har en samfundsmæssig funktion (det være sig for samfundet, kapitalen eller patriarkatet) er blegnet og har vist sig at være overdeterministisk. Forbindelsen mellem familien og andre sociale formationer er løsere, end man tidligere troede. "De store fortællinger" eksisterer ikke længere. I stedet for et samfundsmæssigt deterministisk perspektiv sættes der nu i højere grad fokus på, hvordan individer og familier konstruerer strategier for at tilpasse sig lokale omgivelser (Cheal, 1994).

Et modsat standpunkt indtager Dencik (1996). På trods af at familien, hverken som begreb eller som socialt fænomen længere er entydigt, fastholdes det, at familien som institution dog langt fra har udtømt sin funktion. Men familieinstitutionen befinder sig med den postmoderne virkelighed i en helt ny social kontekst, som stiller nye funktionskrav: *"Familien bliver den instans par preference, hvor det enkelte individ... fremfor alt søger og får emotionel og social forankring. I familien kan de individuerede individer så at sige tænke tilhørighed"* (p. 66). Familien som institution på de postmoderne vilkår bliver således med Denciks terminologi dels et *intimitetsreservat*, dels en *afkodningscentral*, hvor individerne håber at få deres inderste og private bevæggrunde forstået. Ikke mindst er familien en *bekræftelsesinstans*, hvor individet kan få bekræftet, at han/hun er en unik person.

Jeg vil knytte et par kritiske kommentarer til en sociologi, der som ovenfor beskrevet reflekterer familien ind i en postmodernistisk diskurs. Kritikens omdrejningspunkt er det forhold, at den postmodernistiske tilgang til studiet af familier er identifikationen af instabilitet, forskellighed og bestandig foranderlighed. Når disse karakteristika kan være berettigede at anvende om det postmoderne familieliv, hænger det først og fremmest sammen med, at sociologien har sat fokus på den dyade i familien, som ægtefællerelationen udgør. Det definatoriske ud-

gangspunkt for "familie" er for den postmoderne diskurs, ligesom det altid har været i familiesociologien, det heteroseksuelle ægtepar. Børnene eller forælder-barn-dyaden ofres, som jeg ser det, ikke megen selvstændig opmærksomhed. Det foranlediger mig for det første til at karakterisere konceptualiseringen af "familie" som snæver og voksen-centristisk.

Min anden indvending knytter sig til, at den postmoderne diskurs ved, som fast programerklæring, at sætte sit fokus på instabilitet og forandring overser de træk, der har at gøre med kontinuitet og permanens. Det giver anledning til at rejse det generelle spørgsmål om, i hvilken udstrækning en makro-sociologisk udlægning af den sociale udviklingsproces kan kobles sammen med den empirisk erfarede virkelighed. Har de postmoderne karakteristika (som "udskiftelighed", "fragmentering", "bestandig forandring", "forskelligartethed" etc.) substantiel rod i folks erfaringer med den sociale verden, eller forbliver de en slags løsrevne, deskriptive "hurra"-ord? Spørgsmålet bliver, som Finch (1994) anfører, specifikt kritisk i relation til den postmoderne tolkning af familielivet, ikke mindst i betragtning af, at empiriske studier de facto viser, at det, der giver familien (her forstået som kinship) signifikans eller betydning, er, at den giver individet en følelse af vedvarende placering i den sociale verden.

Hvis man som tankeeksperiment lod det definatoriske udgangspunkt for "familie" være forælder-barn-relationen (hvad meget talte for, at man vel egentlig lige så godt kunne), er det ikke givet, at en radikal postmoderne forståelsesramme for familielivet vil være adækvat. Selv om børn oplever, at forældrenes samliv bryder sammen, og at der på begge sider etableres nye parrelationer, som i forskellige kombinationer kan fungere som nye sociale forældre for dem, er det ikke sikkert, at disse processer, der tegner brud og udskiftelighed, og således taler for "de postmoderne livsvilkår", er det dominante træk. Når alt kommer til alt, lever stort set alle børn sammen med mindst én af deres forældre, og langt de fleste skilsmissebørn har kontakt med den forælder, som de ikke bor sammen med. Forældre udskifter ikke deres børn på samme måde, som de skifter tøj og partnere. Forælder-barn-relationen har karakter af kontinuitet og permanens. På de postmoderne præmisser er det derfor en unik social relation.

Main stream-forskningen: Stedfamilier i mikro-perspektiv

I Danmark er forskning om rekonstruerede familier et relativt uudforsket felt. Det eneste videnskabelige arbejde, der er lavet, er en kvalitativ undersøgelse, der går tilbage til begyndelsen af 1980'erne (Schwartz, 1984). I de øvrige skandinaviske lande er der lavet enkelte større studier (i Norge: Moxnes, 1990 og Levin, 1994; i Sverige: Liljestöm & Kollind, 1990). På det europæiske kontinent er forskningen herom sporadisk (Deven, 1995). Main stream-forskningen har fundet sted i England og navnlig i Nordamerika, hvor den er eksploderet gennem 1980'erne og ifølge Coleman & Ganongs opgørelser (pr. 1990) tæller mere end 200 empiriske værker (Coleman & Ganong, 1994). Min tilgang til og overblik over dette enorme materiale, er dels erhvervet hos førnævnte, men også i Handbook of Marriage and the Family (Sussmann & Steinmetz, 1987) er der en detaljeret beskrivelse af de væsentligste forskningsresultater, og også Levin (1994) og Théry (1993, 1995) gør status over feltet. Formålet med dette afsnit er imidlertid ikke at referere de empiriske resultater, men summarisk at rekapitulere main stream-forskningens indfaldsvinkel til studiet af sammenbragte familier.

"Professor Beer ...demonstrates on the basis of large-scale evidence that stepfamilies produce children who are just as well adjusted as children brought up by biological parents, and that they will turn out to be adults who are almost as socially well adapted as those from conventional families. The author concludes that stepfamilies are types of families in their own right, with foreseeable difficulties and rich rewards."

Ovennævnte citat, der er et uddrag fra flappen på smudsomslaget til sociologiprofessoren William R. Beers bog fra 1993 "American Stepfamilies", er tænkt som en appetizer til selve bogen. Når jeg citerer herfra, er det fordi det – set med mine øjne – i komprimeret form er symptomatisk og meget typisk for den amerikanske main stream-forskningens indfaldsvinkel og perspektiv på stedfamilieproblematikken. Main stream-forskningens centrale omdrejningspunkter er at evaluere og vurdere skilsmisser og nye familiedannelsers effekt for tilpasning og udvikling. Med kernefamilien som eks- eller implicit komparativt grundlag.

Coleman & Ganong (1990) identificerer to hovedparadigmer i forskningen: I første halvdel af 1980'erne var et *problemorienteret perspektiv* mest udbredt i forskningen. Metodologisk var under-

søgelserne typisk designet med henblik på at sammenligne forskellige familiestrukturer, fx undersøgelser af forskelle mellem stedbørn og børn i andre familiestrukturer, typisk kernefamilier. Forskningen, der generelt kunne karakteriseres som deskriptiv og ateoretisk, var baseret på at opstille og teste en række afgrænsede hypoteser. Blandt disse var tilgangen "deficit-comparation" den mest udbredte. Antagelsen var, at stedbørn, sammenlignet med kernefamiliebørn, ville være ringere rustet ("deficient"). Forskningen var typisk fokuseret på at teste psykologiske resultatvariabler som fx selvværd, mens procesvariabler blev ignoreret. Andre væsentlige hypoteser var 1) stresshypotesen (skilsmisse og nye familiedannelser har negative psykologiske effekter på børns psykologiske og sociale udvikling), 2) socialisationshypotesen (barndommens familieerfaringer danner grundlag for individets værdier, holdninger og adfærd, hvorfor skilsmisser resulterer i inadækvat socialisering), 3) biologisk determinisme-hypotesen (stedforældres fravær af motivation og følelser beror på manglende genetisk fællesskab) samt 4) "Incomplete-institutions"-hypotesen (stedfamilien er under stress pga. manglende retningslinier for rolleudformning og institutionaliserede procedurer for at bearbejde problemer). Som helhed indebærer de nævnte tilgange i forskningen, at stedfamilien bliver anskuet som et problemfelt, ligesom de valgte undersøgelsesdesign bidrager til at skærpe forståelsen af stedfamilien som en afvigelse fra normaliteten (kernefamilien).

Efterhånden som den sociale kontekst historisk udvikler sig i retning af, at skilsmisser og nye familiedannelser vinder stadig større udbredelse og bliver mere normale, ændres også det forskningsmæssige perspektiv i retning af at "normalisere" de sammenbragte familier. Dette paradigme kalder Coleman & Gannon *et "normativt-adaptivt" perspektiv*. I stedet for at sammenligne stedfamilien som en ufuldstændig variant af kernefamilien, og dermed patologisere den, insisteres der nu på, at stedfamilien i kraft af sin komplekse og unikke struktur har sin egen specificitet. Stedfamilien må studeres på dens egne præmisser og derfor flyttes forskningsvinklen til at studere familierne indefra, idet der sættes fokus på beskrivelse og forståelse af stedfamilierelationerne. Disse studeres dog i vid udstrækning fortsat ud fra et tilpasnings- og udviklingsperspektiv, hvor kvaliteten af familierelationerne og barnets sociale og kognitive udvikling er central.

Som jeg ser main stream-forskningen ud fra artikler, monografier, antologier og bibliografier er det en forskning, der har rod og er indlejret i et (social)psykologisk paradigme. Dette kan have sammenhæng med, at der parallelt med den empiriske forskning har været en betydelig interesse for stedfamilien blandt klinikere og terapeuter (fx Sager et al., 1983; Visser & Visser, 1982, 1989; Messinger, 1984), som muligvis har inspireret eller bidraget til at sætte dagsordenen for, hvordan fænomenet bør studeres. Forskningen har sat fokus på de interpersonelle relationer i stedfamilien med henblik på dels at evaluere familiernes funktionsdygtighed og trivsel, dels at vurdere de mulige effekter heraf (fx om børn tager skade). Derved bliver den problemorienteret. En del af forskningen, der er optaget af at normalisere stedfamilien, har diskuteret kernefamilieideologiens monopolstilling, men ellers perspektiveres der i ringe udstrækning til ekstra-familære faktorer, det være sig den samfundsmæssige eller kulturelle kontekst. En teoretisk fundering, som er af sociologisk relevans, synes generelt at være svag. Med sit fokus på de interpersonelle relationer og den manglende interesse for de bredere samfundsmæssige/kulturelle sammenhænge, finder jeg, at studiet af stedfamilien kommer til at lukke sig om sig selv, idet forklaringskraften på problemstillingerne nødvendigvis kommer til at måtte findes på mikroniveauet, dvs. internt i stedfamilierne.

Afhandlingens teoretiske fokus:

Forældreskab som social konstruktion

Mens makrosociologien har inddraget den sammenbragte familie som et symptom blandt flere i teoridannelsen om moderniseringsprocessen, men ikke detaljeret og specifikt gjort denne familieform til selvstændig genstand for analyse, har den detaljerede main stream-forskning om stedfamilierne til gengæld været teorifattig. Denne situation, at det specifikke teorigrundlag på feltet er spinkelt, har indebåret, at det ikke har været indlysende at anlægge et deduktivt teoriperspektiv på den empiriske undersøgelse i dette forskningsprojekt, dvs. definere en forhåndsgivet teori, som gennem opstillede hypoteser testes. Den teoretiske indgang er snarere induktiv og begrebsudviklende, idet jeg på grundlag af en empirisk undersøgelse har ønsket at nå til øget indsigt om de to begreber: "familie" og "forældreskab".

I forberedelsesfasen til nærværende undersøgelse definerede jeg mit teoretiske fokus omkring familiebegrebet. På baggrund af de resultater, som den empiriske undersøgelse ville vise, suppleret

med et litteraturstudium af relevant familiesociologisk teoridannelse, var det mit formål, dels at bidrage til en udvidet og nuanceret forståelse af, hvad det vil sige at være i familie, dels at opstille en forståelses- og forklaringsramme for "den sammenbragte familie" som en historisk specifik, social/kulturel konstruktion. I overensstemmelse med både den "postmoderne" familiesociologi og main stream-forskningen om stedfamilien fandt jeg det bl.a. centralt at problematisere den monolitiske (ideologiske) forståelse af familie som den moderne kernefamilie, bestående af far, mor og børn.

Efterhånden som jeg i praksis arbejdede mig ind på problemstillingen, har det teoretiske fokus efterhånden flyttet sig og indsnævret sig til en fokusering på begrebet "forældreskab". Denne perspektivforskydning er for det første (pragmatisk) begrundet i, at det empiriske undersøgelsesdesign er tilrettelagt med barnet som undersøgelsesenheden. Det er barnet og dets netværk af biologiske og sociale forældre, der er den empiriske undersøgelses omdrejningspunkt, hvorimod relationen mellem fx de voksne (eller andre dyader) i stedfamilien ikke selvstændigt gøres til genstand for undersøgelse. Jeg erkendte, at "familie" var for bredt et begreb at reflektere i forhold til det valgte undersøgelsesdesign. Skulle jeg have fastholdt dette perspektiv, burde jeg have udvidet den empiriske undersøgelse til også at omfatte relationerne mellem de øvrige familiemedlemmer, hvilket var en ressourcemæssig, såvel praktisk som økonomisk, uoverkommelig opgave. I den forstand er perspektivforskydningen fra familiebegrebet til forældreskabsbegrebet med andre ord en præcisering af, hvilken indsigt/forståelse jeg kunne forvente at erhverve på baggrund af den empiriske undersøgelse.

For det andet blev jeg undervejs i forskningsprocessen bragt i tvivl om, hvor teoretisk frugtbart det er at reflektere familiebegrebet i sig selv. Det vil sige at forstå og definere, hvad en familie er eller ikke er, hvad enten det nu er på baggrund af empirisk observerbare individers rapportering af, hvem de oplever, de er i familie med, eller om det ud fra en teoretisk position drejer sig om at fastslå, at "familie" er andet og mere end kernefamilien. Hermed mener jeg ikke, at man skal undlade at beskæftige sig med begrebet som sådan; bl.a. af metodologiske hensyn finder jeg det helt nødvendigt, at man demonterer og operationaliserer familiebegrebet. Hvad jeg snarere sigter til, er tvivlen om, hvor langt man når i erkendelsen af, hvad der er det centrale i

de primære sociale relationer i det senmoderne samfund, ved fortsat at køre det teoretiske skyts i stilling mod en ideologisk forståelse af familien som kernefamilien. Lige foran os, derude i den sociale virkelighed, er der individer, der etablerer sig i et spektrum af forskellige familieformer. Hvad jeg med andre ord mener er, at måske havde diskussionen og refleksionerne deres berettigelse, lad os sige for 10 år siden, og måske har det fortsat sin ret at præcisere, at "The Standard North American Family" er en ideologisk kode (Smith, 1993) i samfund, hvor familierisme har større rodfastethed i det politiske og offentlige klima og derved får betydning for, hvordan "familie" sættes i tale. Men problemstillingen forekommer mig i vor egen kulturelle kontekst, der fx tillader, at bøsser gifter sig, mens dele af den internationale verden måbende ser til, temmelig anakronistisk.

I forhold til de sociologiske teorier om individet i det sen- eller postmoderne samfund forekommer forældreskabsbegrebet at være mere interessant. Hvis det er karakteristisk for det postmoderne, hjemløse, fluktuerende individ, at det glider ind og ud af de sociale relationer, det være sig venskaber eller ægteskaber, hvad så med forældreskabet? På den ene side synes forældre-barn-relationen at have en unik position i det senmoderne samfund ved at være den eneste uudskiftelige, vedvarende primære relation, der samtidig er en sikker kilde til identitet. Partnerskab forgår, forældreskab består, som Beck konstaterer (Beck, 1992; Beck & Beck-Gernsheim, 1995). Men hvad er det, der binder individuelle voksne sammen med individuelle børn? På den anden side er der også tendenser i samfundsudviklingen, der trækker i en anden retning. Tendenser, som bidrager til at løsne skellet mellem det naturlige, biologiske og det sociale: Dels de sammenbragte familier, hvor udformningen af forældreskabet kan finde nye (sociale) former, dels den reproduktionsteknologiske udvikling, der gør forældreskabsbegrebet til et problem. Hvornår og under hvilke omstændigheder bliver de sociale bånd vigtigere end blodsbandene?

Snarere end at tage udgangspunkt i et bredt, diffust syndrombegreb som "familie" har jeg valgt at indsnævre perspektivet, således at det teoretiske anliggende i afhandlingen er at bidrage til forståelse af den betydning, forældreskabet tillægges (eller forældre-barn-forholdet for "forældreskab" er et relationelt begreb). Herved kommer jeg også til at beskæftige mig med, hvad familie er, men det er i en mere specifik forstand, som slægtskab (kin-

ship). Det analytiske udgangspunkt er, at "forældreskab" er en kulturel "opfindelse". Hvad vi opfatter som "forældre", og den betydning, vi tillægger forældre-barn-relationen, er ikke et naturligt faktum, men bundet af den kultur vi lever i. I en sociologisk terminologi drejer problemstillingen sig med andre ord om at nå til en forståelse af forældreskabet som en social/kulturel konstruktion. På jævnt dansk kan det udtrykkes gennem spørgsmålene: Hvad vil det sige at være en far eller en mor? Og hvad binder voksne og børn sammen? Med disse spørgsmål som udgangspunkt er afhandlingens teoretiske fokus at afdække, hvad der erfares som forældreskabets konstituerende elementer, herunder hvilken betydning blodsband, juridisk ansvar, fælles livshistorie, praktisk omsorg, delagtighed i socialisering, emotionelle bånd og det daglige fællesskab i husholdet har for oplevelse af samhørighed i forældre-barn-relationen.

I den moderne vestlige slægtskabsorganisering, der har haft kernefamilien som den fundamentale grundsten, er disse elementer uløseligt infiltreret i hinanden, og hvad forældre-barn-relationen er, kommer derfor til at fremstå som et selvindlysende, naturaliseret faktum. I de sammenbragte familier derimod, er der sket en dekonstruering og atomisering af disse elementer, idet der ikke er en overlappning mellem blodsband og sociale bånd, mellem hushold og familie-/slægtsrelationer, ligesom der ikke nødvendigvis er noget sammenfald mellem det juridiske og praktiske forældreansvar. For medlemmerne i de sammenbragte familier bliver forældreskabet til et refleksivt og forhandlet projekt: Hvad skal den nye partner være for barnet, mors mand eller en ny far? Og hvilken rolle og betydning får den forælder, som barnet ikke længere bor sammen med? Et studie af sammenbragte familier kan således være en vigtig kilde til tydeliggørelse og forståelse af, hvilke elementer der er betydende for, at en forælder bliver til en forælder, og hvad der skaber samhørighed mellem forældre og børn.

Indsigt herom erhverves empirisk gennem:

1. En kvantitativ hovedundersøgelse, der, med barnet som udvalgsenhed og den samboende biologiske forælder som respondent, belyser, hvordan de voksne omkring barnet i den sammenbragte familie i praksis fordeler og varetager forældreskabet. Her sættes der dels fokus på, hvordan stedforælderrollen udformes og forvaltes, dels undersøges det,

hvordan den biologiske forælder, som barnet ikke bor sammen med til daglig, involveres i forældreskabet. Den kvantitative undersøgelse er hovedsageligt baseret på at belyse en række adfærdskomponenter, men nærmer sig også spørgsmålet om social signifikans, dvs. i hvilken udstrækning stedforælderen betragtes som en "far"/"mor" eller noget andet. På baggrund af to variabler – en strukturel (Er der en ikke-samboende biologisk forælder til stede i barnets liv?) og en "blød" variabel (Betrages stedforælderen som en "far"/"mor" eller ej?) konstrueres der analytisk fire familietyper (jf. skema 2.1), der hver for sig karakteriseres, ligesom der ledes efter mulige forklaringer på variationerne mellem de fire typer.

Skema 2.1.
Forskellige typer af sammenbragte familier.

		Er der en <i>biologisk forælder til stede i barnets liv?</i>	
		JA	NEJ
Har den <i>social</i> forælder social signifikans som "far" eller "mor"?	JA	"Dobbelt-op"-familier	"Erstatnings"-familier
	NEJ	"Blodsbånd"-familier	"Hverken-eller"-familier

2. En kvalitativ delundersøgelse, som på baggrund af interview med et mindre antal informanter fra hovedundersøgelsen og med udgangspunkt i de fire opstillede familietyper dels har til formål at efterprøve validiteten i de kvantitative undersøgelsesresultater, dels har det selvstændige formål at nå til en nærmere forståelse af, hvad der erfares som konstituerende elementer i forældreskabet i spændingsfeltet mellem det biologiske og det sociale.
3. Endelig er der gennemført en kvantitativ delundersøgelse blandt de udvalgte børn, hvis formål er at belyse, hvem de opfatter som familiemedlemmer, dvs. subjektivt oplever at have et slægtilhørsforhold til.

Ved ad empirisk vej at undersøge det pragmatiske rum for, hvordan forældreskab udfoldes og forvaltes, ved at afdække respondenternes kriterier for hvad der gør en individuel voksen til en "far" eller en "mor", og ved at undersøge, hvilken symbolsk mening udvalgte informanter tillægger det at være forælder, kan man sige, at forskningsprojektets indsigt om "forældreskab" ge-

nereres gennem et fokus på "human agency". Den empiriske undersøgelse vil vise, hvordan individer strategisk definerer og redefinerer, hvad en "far"/"mor" er i lyset af deres konkrete livsomstændigheder. Friheden til at definere eller redefinere er imidlertid ikke ubegrænset. Vi befinder os i et univers, der på forhånd er ordnet eller struktureret for os; en orden, som internaliseres, og som vi bærer med os som en række implicite, kulturelle forudsætninger i vor conceptualisering af, hvad "forældre" er. En af de forudsætninger, som er et magtfuldt tema i vores kultur, er, at blodsbåndene har en særlig betydning som referencepunkt for identitet. I det følgende vil jeg uddybe "forældreskabet" som social konstruktion nærmere ved at anlægge et kulturrelativistisk perspektiv. På baggrund af socialantropologiske studier rettes blikket dels udad ved at se på, hvordan "forældreskab" konstrueres i andre kulturer. Dels retter jeg blikket tilbage i vor egen kulturelle kontekst gennem dette århundrede, idet jeg med udgangspunkt i den juridiske konstruktion af fader- og moderskab diskuterer, hvordan det efterhånden bliver muligt at tale om forældreskab.

Forældreskab som kulturel konstruktion – en socialantropologisk indfaldsvinkel

Sneider (1968) og Strathern (1992) er blandt de socialantropologer, der har sat fokus på, hvordan slægtskab conceptualiseres i moderne vestlige samfund (i dette tilfælde USA og England). De fremhæver, som det allerede har været antydnet, den enorme betydning biologien, metaforisk udtrykt ved blodsbånd, tillægges for opfattelsen af, hvem man er beslægtet med. Et individs "virkelige" eller "rigtige" forældre er dem, det deler biogenetisk substans med. Ifølge Sneider sættes samhørighedsforholdet mellem børn og forældre i stand i kraft af den kulturelle betydning, som vi tillægger samlejet. Samlejet er symbol for forening og enhed: Kærlighed er foreningen af kød og af modsætninger, af det mandlige og kvindelige. Men foreningen af modsætninger bekræftes ikke kun gennem favntaget, men også i resultatet af foreningen, blodets forening er barnet. For barnet sammenbringer og forener i én person begge forældres biogenetiske substans (Sneider, 1968 p. 39).

Slægtskab er ikke en teori om biologien, men biologien bidrager til at formulere en teori om slægtskab både i snæver forstand (forældre-barn-relationen) og i bredere forstand (det udvidede slægtsnetværk). Som Sneider argumenterer for, er der til det bio-

logiske faktum, at forældre og børn deler biogenetisk substans, knyttet nogle kulturelle konstruktioner, som har en symbolsk kvalitet, fordi de repræsenterer noget andet end det, de er. Det er, som Sneider ser det, konfigurationen om kærlighed, der understreger samhørighed og gør relationen eksklusiv. Men der er ikke nogen indre, nødvendig forbindelse mellem denne konfiguration og det, den symboliserer.

Når socialantropologer (fx Hastrup & Ovesen, 1980; Keesing, 1981; Strathern, 1992; Goody, 1982) mere generelt tematiserer forældreskab, er det i forbindelse med beskrivelser og analyser af slægtskabssystemer, der i andre kulturer kan have langt mere vidtrækkende betydning som socialt organiseringsprincip, end det har i vestlige samfund. Det kan være virkefeltet for den økonomiske, politiske og religiøse organisering og for den enkelte stipulære adfældsregler og normer omkring identitet, status, forpligtelser og rettigheder etc. (arv og ægteskab). Slægtskabssystemer består af kombinationer af to hovedprincipper: For det første princippet om beslægtning gennem nedstamning (den kulturelt bestemte blods- eller konsanguine beslægtning), der har til formål at definere kontinuiteten til fortiden og specificere relationerne blandt de levende i relation til forfædrene og for det andet princippet om beslægtning gennem ægteskabelige alliancer (affinal beslægtning).

Dykker man ned i den socialantropologiske litteratur står det hurtigt klart, at nedstamning og slægtskab generelt ikke som hos os drejer sig om biologiske relationer, men om kultur. Slægtskabssystemer er sociale klassifikationssystemer og slægtskabstermer som fx "far" og "mor" er i mange kulturer klassifikatoriske, dvs. den samme betegnelse kan bruges om flere forskellige personer, mens disse termer i vor kultur fortrinsvis er beskrivende. Heller ikke det, som vi opfatter som det essentielle forankringspunkt i vor forståelse af slægt/beslægtethed – de successive kæder mellem biologiske forældre og børn – er et universelt faktum, som gælder i alle kulturer, hvad nedenstående uddrag om et såkaldt "spørgelsesægteskab" illustrerer:

"I to usædvanlige, men helt legitime former for ægteskab blandt nuerne, er den socialt anerkendte far (pater i latinsk betydning) ikke den mand, hvis samleje med moderen må formodes at have ført til graviditet (genetor). En nuerkvinde, hvis ægtefælle er død, er undergivet en legal kontrakt, hvorigennem rettighederne til de børn,

hun føder, bliver overført til mandens gruppe. Ved at give kvæg til hendes fars gruppe opnår ægtefællens gruppe rettigheder over hendes reproduktive kræfter for bestandigt. Hvis ægtefællen dør, vil kontrakten, når hun gifter sig igen, ideelt set blive opretholdt af den afdøde ægtefælles bror eller et andet medlem af hans gruppe. De børn, hun får gennem seksuelle relationer med den anden ægtefælle, er socialt defineret som den afdøde, første ægtefælles afkom (derfor spøgelsesægteskab). I stedet for at gifte sig kan enken tage elskere. De børn, hun får fra disse seksuelle relationer, er socialt defineret som den afdøde ægtefælles afkom.

I en mere sjælden form har en gammel og indflydelsesrig kvinde (ved at få kvæg) giftet sig med en pige. Den ældre kvinde finansierer bryllupstransaktionerne, som om hun var en mand. Den unge kvinde får så børn med elskere. De er socialt definerede som børn af den kvindelige "ægtefælle", der omvendt bliver deres "far" (derfor tilhører de hendes fars gruppe, skønt medlemskab til den overføres gennem den mandlige linie)".

(Keesing, 1981, min oversættelse)

Dette citat indeholder flere elementer, som til fulde illustrerer den kulturelle variation i måden at opfatte forældreskab på: For det første har vi her et eksempel på unilineær, i dette tilfælde patrilineær, nedstamning, som indebærer, at børnene kun tilhører faderens slægt, mens slægtsforholdet til moderen (må det formodes) er affinalt. Dette står i modsætning til vores såkaldt kognatiske eller bilaterale nedstammingsprincip, hvor barnet hører til både faderens og moderens slægtslinier. For det andet kan det konstateres, at afkom tilhører en slægtsgruppe og ikke den enkelte forælder, hvilket kontrasterer den vestlige kulturs måde at tænke slægtskabsrelationer på: I vor kultur er det individer, der reproducerer individer (Strathern, 1992). For det tredje viser tilfældet med den ældre kvinde, at det socialt definerede forældreskab ikke nødvendigvis er bundet op på køn i fysiologisk forstand. Og endelig, men ikke mindst, illustrerer citatet, at der er en kløft mellem det formodede biologiske forældreskab og det socialt tilskrevne forældreskab, hvor det biologiske aspekt synes at være helt uden betydning.

Opfattelsen af, hvem der er forældre til et barn, er således knyttet an til, hvordan det givne samfunds sociale struktur er organiseret og til de kulturelle forestillinger, der findes om forplantning. Strathern (1992) bemærker i den forbindelse, at ikke alle

kulturer knytter den seksuelle akt sammen med graviditet og fødsel og fremhæver blandt andet trobrianderne, hvor undfangelse finder sted ved spirituelle væsener – en forfader fra moderens klan, hvorved barnet fødes som "gammelt". I andre kulturer anses fostre kun at bestå af materiale fra den ene af forældrene, fx hos Baruya på Ny Guinea, hvor fostre kun består af mandlig substans (sæd), mens den kvindelige krop opfattes som en container. Hvad moderen senere overfører til barnet i form af mælk, er lavet i hende af ægtefællen og kan således ses som mandlig substans i kvindelig form (p. 60).

Socialantropologen Ester Goody (1982) har søgt at opstille en analyseramme for forældreskab. Ud fra spørgsmålet om, hvilke kritiske opgaver, der skal løses for at producere et samfunds nye medlemmer og opfostre og opdrage dem, så de kan varetage voksenroller på en hensigtsmæssig måde, har hun demonstreret den funktionelle del af forældreskabet i fem forskellige opgaver, som mere eller mindre universelt må antages at være nødvendige for den sociale reproduktion, men som ikke nødvendigvis behøver at blive udført af de samme personer eller forældresæt. Disse opgaver definerer Goody som: 1. At avle og føde børn. 2. At sikre barnet status og identitet, hvorunder hører sociale relationer, rettigheder og forpligtelser. 3. Pleje og opfostring af barnet. 4. Opdragelse og uddannelse af barnet. Og endelig 5. Sponsoring af barnet. Sidstnævnte henviser til, at der må fremskaffes nødvendige ressourcer, for at barnet kan opnå fuld voksenstatus¹⁾.

Denne analyseramme, der lægger op til at tænke "forældreskab" i en varieret form, kan – om end i en redigeret version – være brugbar, også i en analyse af de nye familiemønstre i moderne vestlige samfund, jf. uddybende herom i kapitel 3.

Fra fader- og moderskab til forældreskab?

– Forældre som juridiske konstruktioner

Begrebet "forældreskab" angiver et fællesskab. Det er en betegnelse for det, faderen og moderen har til fælles eller er fælles om. Men hvad er det? For mit indre øre hører jeg feministisk inspirerede sociologer indvende, at fader- henholdsvis moderskab er så artsforskellige som konstruktioner, at det er mere vildle-

1) Den kulturelle variation med hensyn til disse ressourcer er vid. I moderne samfund vil det oftest være uddannelse.

dende end vejledende at tale om forældreskab. Men begrebet findes i sproget og har dermed en realitet.

Formålet med dette afsnit er at undersøge, hvordan det bliver muligt at tale om forældreskab. Jeg tager her ikke først og fremmest udgangspunkt i, hvordan forældreroller udøves konkret i den empiriske virkelighed. Som indfaldsvinkel til problemstillingen har jeg, inspireret af den engelske sociolog, Carol Smart (1987), valgt at sætte fokus på, hvordan den juridiske konstruktion af faderskab og moderskab har udviklet sig gennem dette århundrede i spændingsfeltet mellem det biologiske og det sociale.

Indledningsvis vil jeg dog først opholde mig ved den rent sproglige side af begrebet. Mens det er mit indtryk, at begrebet på andre sprog, fx engelsk (parenthood) er institutionaliseret, har "forældre-" med suffixet "-skab", der angiver en beskaffenhed eller en abstraktion til noget konkret, ikke den samme forankring og indplacering i det danske sprog. Begrebet er ikke anført i de seneste udgaver af Nudansk Ordbog (1992, 1993, 1996), som er en ordbog over det sprog, der aktuelt bruges i skrift og tale. Ordbogen redigeres med en vis konservatisme, dvs. med en afventende holdning til, i hvilken udtrækning nye ord finder deres plads i sproget, ligesom fagudtryk og slang ikke optages. Den manglende forekomst af "forældreskab", kan således betragtes som en indikator på, at der er tale om et relativt nyt begreb, og/eller at begrebet ikke menes at have almindelig udbredelse.

Nyt kan begrebet imidlertid ikke siges at være. I supplementet til Ordbog Over Det Danske Sprog, findes en enkelt henvisning til "forældreskab", som strækker sig tilbage til 1937 – i hvilken sammenhæng er dog ikke angivet. Dansk Sprognævn har ikke publiceret noget officielt om begrebet, men det er registreret i nævnets svarregister, som blev oprettet i 1955, og er baseret på officielle kilder som aviser, tidsskrifter etc. De første registreringer af "forældreskab" finder sted med halve og hele års mellemrum fra 1956 og frem til begyndelsen af 1970'erne, fortrinsvis i en kontekst, der handler om familieplanlægning og børnebegrænsning, dvs. på et tidspunkt, hvor man begynder at kunne tale mere åbent om seksuallivet. "Ansvarligt forældreskab", "forvarligt forældreskab" og "planlagt forældreskab" er de sammenhænge, hvori begrebet anvendes.

Herefter er der ingen registreringer før i midten af 1980'erne, hvor begrebet nu optræder i en ny og bredere sammenhæng; nemlig i tilknytning til det stigende skilsmissetal og de juridiske og praktiske konsekvenser heraf. Nævnets registreringer kan tyde på, at begrebet i denne sammenhæng introduceres fra det vidensproducerende miljø, idet det optræder i forbindelse med offentliggørelsen af skilsmisseundersøgelser fra Socialforskningsinstituttet (fx "Ægteskabets afløser – forældreskabet", overskrift i Politiken d. 14.10.1984). Efter endnu en pause i registreringerne optræder begrebet igen fra 1993 – og nu med kortere mellemrum. Også i denne omgang synes begrebet at være blevet lanceret fra forskningsverdenen (Agnete Aunbirk: "Forældreskab i forandring") – men nu i en bredere betydning end i 1980'erne, idet der henvises til udformning af kønsrelationer og -roller blandt par med børn.

Dansk Sprognævns registreringer er ikke systematiske, dvs. det er ikke alle forekomster af begrebet, der indgår i registret. Alligevel synes der at kunne spores en udvikling i retning af, at begrebet anvendes i en stadig bredere betydning hen mod at omfatte en social praktik, ligesom begrebets udbredelse synes at være blevet større.

Efter disse indledende bemærkninger om begrebets sproglige indplacering skal jeg herefter vende tilbage til temaet for dette afsnit: Hvordan det juridiske forældreskab – eller fader- henholdsvis moderskab – er konstrueret og har udviklet sig.

Det juridiske forældreskab vedrører et barns status og rettigheder og drejer sig om retsregulering af følgende områder: 1. Hvilken slægt barnet hører til, 2. Hvem barnet har arveret efter, 3. Hvis slægtsnavn barnet skal bære, 4. Hvem der skal forsørge barnet og endelig 5. Hvem der har forældremyndigheden og værgemålet over barnet.

Bestemmelsen af, hvem der er barnets juridiske mor (materniteten) henholdsvis barnets juridiske far (paterniteten), er baseret på to forskellige kriterier. Barnet og dets mor er knyttet sammen i kraft af et biologisk kriterium ud fra grunddevisen: *Mater semper certa est* – man er altid sikker på, hvem der er barnets mor i kraft af, at det er hende, der har båret og født barnet. Relationen mellem det ægtefødte barn og far er imidlertid social: *pater est quem nuptiae demonstrant* – fader er den, som brylluppet

udpeger. Formelt set, er det med andre ord den sociale institution, ægteskabet, og ikke umiddelbart den biologiske faktor, der formidler relationen mellem fædre og deres børn. Disse principper stammer fra romerretten og har også formel gyldighed i dag. Pater est-reglen indebærer, at alle børn, der fødes i ægteskab, automatisk får tilkendt moderens ægtefælle som juridisk far, medmindre der rejses faderskabssag, og det herunder bevises, at han ikke kan være barnets biologiske far. Hvilken substantiel betydning det sociale kriterium er blevet tillagt tidligere, er ikke klart.

Men der er næppe tvivl om, at pater est-reglen i dag også er baseret på et implicit, underliggende biologisk kriterium, der dels hviler på samlejeformodningen (forældrene formodes at have haft samleje), dels på faderskabsformodningen (barnet formodes at være en frugt af forældrenes samleje). Pater est-reglen fungerer således som en løsning i tvivlstilfælde.

De to forskellige kriterier, der anvendes for at fastlægge materniteten henholdsvis paterniteten indebærer, at det juridiske moderskab hidtil har været en helt insignifikant problemstilling: Den juridiske mor er den naturlige mor, og hvad der er naturligt er det, der kan ses. Til gengæld har det juridiske faderskab været genstand for detaljeret retsregulering, hvilket nok tydeligst kommer til udtryk i relation til børn, der ikke fødes inden for ægteskabsinstitutionen. Problemstillingen har drejet sig om, hvilke kriterier der skulle lægges til grund for fastlæggelse af det legale faderskab, når der ikke var en formidlende ægteskabsinstitution.

I modsætning til fx angelsaksisk ret (jf. Andersen, 1964; Smart, 1987) hvor et uægte barn historisk var *filius nullus*, dvs. i legal forstand ingens, har en gammel grundsætning i dansk ret: *nul n'est bastard par la mère*, indebåret, at børn født uden for ægteskab i væsentlighed var stillet på samme måde som ægteskabelige børn i henseende til moderen og moderens slægt, dvs. at de havde arveret, fik slægtsnavn efter moderen (og hendes slægt), ligesom denne havde forældremyndighed og forsørgelsespligt. Fra midten af det 18. årh. og frem til 1937 havde faderskabsafgørelser ikke til retsvirkning, at der blev etableret legale bånd mellem fader og barn i den forstand, at det fik slægtstilhørsstatus, arveret og blev omfattet af faderens forældremyndighed. Dom til faderskab indebar blot, at den udlagte barnefader blev

dømt til at yde bidrag til barnets underhold. I juridisk forstand var han blot en "betalingsfar", dvs. han havde en vis forsørgelsespligt. Med hans tilladelse kunne det uægte barn dog bære hans slægtsnavn. Var der flere mulige fædre blev disse dømt bidragspligtige og måtte indbyrdes finde ud af, hvordan udgifterne til barnet skulle fordeles. I dansk ret kom tvivlen således barnet og moderen til gode.

Frem til 1937 var den manglende legitimering af de uægte børn begrundet ud fra deisen om, at legitimering af uægte børn ville være det samme som at legitimere en udenomsægteskabelig kønsmoral, hvilket på daværende tidspunkt var kriminaliseret. Men på baggrund af en stigende forståelse for det uheldige i at diskriminere denne gruppe børn, der ofte blev født i dølgsmål eller afleveret på Fødselsstiftelsen og gik en krank skæbne i møde som plejebørn, og på grundlag af udviklingen inden for den arvebiologiske videnskab, blev der med en lovgivning i 1937 taget det første skridt på vejen mod ligestilling af ægte og uægte børn. Faderskab skulle nu obligatorisk fastslås og have til retsvirkning, at barnet tilhørte faderens slægt, kunne få hans slægtsnavn, at det fik arveret efter ham, samt at han fik forsørgelsespligt for barnet. Arvebiologien gjorde det ved blodtypetest muligt at udelukke visse mænd i tvivlstilfælde: Blev alle udelukket ved blodtypetest, blev ingen dømt til far. Var der kun én mulig blev denne udtaget til fader, og var der flere mulige, eller var der tvivl om den tilbageblevne, blev den/de ikke dømt til faderskab, men til bidragspligt. I tilfælde, hvor flere blev dømt bidragspligtige, skulle alle indbetale fuldt normalbidrag til en børnebidragsfond, hvis overskud gik til børneformål som vuggestuer etc. Moderen fik sit bidrag fra kommunekassen. Lovgivningen i 1937 indebar således, at man fik to grupper af uægte børn: faderskabsbørn og bidragsbørn.

Ved det næste skridt i retning af at give ægte og uægte børn den samme retlige stilling i forhold til deres forældre (Børneloven 1960), var man kommet så vidt med den arvebiologiske bevisførelse, at det nu ikke længere blot var muligt mere præcist at udelukke visse mænd i faderskabssager. I kraft af opstillingen af et faderskabsindeks blev det tillige muligt positivt at pege på, hvem der med sandsynlighed kunne være barnets fader i forhold til en ukendt faderskabsmulighed i Danmark. Ved loven fra 1960 blev reglerne om betalingsfædre endeligt afskaffet, således at valget i disse sager stod mellem dom til faderskab eller fri-

findelse. Lovgivningen var baseret på princippet om, at der så vidt muligt skulle fastslås en fader til barnet, og indebar, at der nu var formel forsørgelsesretslig ligestilling mellem ægte og uægte børn. Forældremyndigheden tilfaldt dog fortsat moderen, men princippet om ligestilling med ægtebørnene kunne fortolkes som hjemmelsgrundlag for, at faderen kunne opnå samkvemsret med barnet.

Det sidste større skridt i retning af at ligestille børn født uden for og i ægteskabet blev taget ved ændringen af myndighedsloven i 1985. På dette tidspunkt havde problemstillingen omkring de uægte børn ændret sig både kvantitativt og kvalitativt. Hvor de uægte børn fra århundredets begyndelse og frem til ca. 1960 havde udgjort ca. 10% af alle fødte børn, eksploderede denne andel til knap halvdelen af alle fødte som følge af, at forældrene valgte at leve sammen uden at indgå ægteskab. Kvalitativt, fordi de uægte børn tidligere var stigmatiserede (uægte børn var noget man kom i ulykke med, som resultat af et løssluppet seksualliv – det var før abortens og de effektive præventionsformers dage), og fordi (må det formodes) faderskab, som tidligere kun betød udgifter, antagelig ikke var noget, man jublende anerkendte, medmindre man levede "på polsk" med barnets moder. Fastlæggelse af faderskab skete af hensyn til barnets rettigheder dvs. af hensyn til dets sociale status og mulighed for forsørgelse. Fra 1970'erne kom spørgsmålet i lige så høj grad til at dreje sig om, hvordan fædre, der ikke ønskede at anvende ægteskabsinstitutionen som bindeled mellem dem og deres børn, kunne få nogle rettigheder til dem. Fra at dreje sig om retslig ligestilling af ægte og uægte børn, drejer diskussionen og retsreguleringen sig i dag om ligestilling mellem gifte og ugifte fædre og om ligestilling mellem mænds og kvinders rettigheder til deres børn. 1985-ændringerne gjorde det muligt for ugifte forældre at opnå fælles forældremyndighed, ligesom det blev muligt at bevare forældremyndigheden i fællesskab, selv om forældrenes samliv ophørte. Den ugifte fars rettigheder i forhold til barnet blev herved styrket. Lovændringerne var baseret på, at den fælles forældremyndighed skulle være en frivillig ordning, der aftales mellem parterne. I første halvdel af 1990'erne har der været gjort forsøg på at få skærpet denne lovgivning, så den fælles forældremyndighed for ugifte og fraskilte forældre fik en mere automatisk eller obligatorisk karakter, men skønt de administrative procedurer med hensyn til at erhverve fælles for-

ældremyndighed er blevet gjort lempeligere, er grundprincippet om frivillighed ikke fraveget.

På baggrund af den udvikling, der, som skitseret ovenfor, er sket i retsreguleringen mellem forældre og børn gennem dette århundrede, mener jeg at kunne spore tre udviklingstræk, som har betydning for konceptualiseringen af "forældreskab":

1. Det første udviklingstræk, der kan identificeres, er en bevægelse *fra socialt til biologisk faderskab*: Det juridiske faderskab har udviklet sig fra at være baseret på et i alt fald formelt socialt kriterium, til i højere grad at have vægten på det biologiske kriterium. Hvor illegitime børn tidligere var stigmatiserede, og de "naturlige" blodsband ikke var et tilstrækkeligt grundlag for at skabe virkelige slægtsrelationer, der gjorde barnet til faderens "eget", er det "naturlige" i dag blevet opgraderet. Dette er dels sket – som en progressiv udviklingstendens gennem de sidste 60 år – i kraft af, at den naturvidenskabelige udvikling, arvebiologien, har gjort det muligt mere præcist at afgøre, hvem der muligt kan være den biologiske fader. Dels er det sket som følge af, at ægteskabsinstitutionen i løbet af de sidste 25-30 år gradvist har fået mindre betydning kvantitativt og kvalitativt. Kvantitativt idet godt og vel hvert andet barn fødes uden for ægteskab, hvilket groft sagt svarer til, at det førstefødte barn i alle danske familier ved fødslen har status som uægte. Kvalitativt er der i dag – hvis man sammenligner med udgangspunktet i 1937 – ikke stor forskel mellem gifte og ugifte fædres rettigheder og pligter i forhold til deres børn. Som helhed er andelen af børn uden juridiske fædre faldet fra 10% til 5%, hvilket skønnes at være andelen af reelt enlige mødre i dag.

2. Som jeg ser det, har motiverne til at problematisere det juridiske faderskab flyttet sig. Det oprindelige udgangspunkt var "socialpolitisk", dvs. at man søgte at forbedre vilkårene for enlige mødre og deres børn, der var socialt stigmatiserede, og havde dårlige økonomiske vilkår. Motivet var dels at sikre dem materielle rettigheder, dels at give barnet fuld legal status. I takt med at familiemønstret har ændret sig – jeg henviser her til den høje andel af papirløst samlevende og den stigende skilsmissefrekvens – har problemstillingen forrykket sig fra at dreje sig om faderens forpligtelser til faderens rettigheder. Spørgsmålet om retsforholdet mellem børn og forældre drejer sig nu ikke alene om, at ugifte fædre bør have samme status (læs: rettigheder) som

gifte fædre; det drejer sig i lige så høj grad om, at fædre opnår reel eller faktisk retslig ligestilling med mødre. Dette udviklingstræk kan kaldes: *fra børns rettigheder til retten til børn* (dvs. faders retstilling). Denne drejning er blevet tydelig, dels i forbindelse med indførelsen af den fælles forældremyndighed, der ikke drejer sig om barnets tarv, men om det retslige forhold mellem mødre og fædre. Dette kom i den offentlige debat tydeligt til udtryk, også under de seneste ændringer af forældremyndighedsloven (1995), hvor debatten symptomatisk udviklede sig til en kamplads mellem organisationer, der repræsenterede fædres henholdsvis mødres interesser, mens børnene ingen interessegrupper havde. Dels kom det til udtryk i tilknytning til spørgsmålet om samværret, der ligeledes er en rettighed, der knytter sig til forældre, i praksis fædre, skønt problemstillingen retorisk sættes i tale, som om det drejer sig om barnets tarv. Tarv vedrører nu heller ikke længere de materielle forhold (forsørgelse) eller den sociale status (at høre til en slægt), men er blevet immaterialiseret og drejer sig om psykologi. Eller mere specifikt barnets identitetsdannelse:

"I de mange brudte familieforhold er det vigtigt, at børnene under opvæksten har forbindelse med begge forældre. Er der, før den ene af forældrene flytter fra hjemmet, skabt følelsesmæssige relationer til barnet, kan samvær bidrage til at opretholde tilknytningen og dermed mindske skadevirkningerne af, at familien ikke længere bor sammen. I andre tilfælde kan kontakten sikre, at barnet har kendskab til sine rødder. Det anses også for vigtigt, at børn har både mandlige og kvindelige forbilleder, når personligheden dannes og under socialiseringsprocessen".

(Justitsministeriets betænkning om fælles forældremyndighed, nr. 1279, 1994, p. 105)

Dette citat, der hidrører fra en betænkning fra Justitsministeriets forældremyndighedsudvalg afspejler en antagelse om, at det er vigtigt for barnets identitet, og for at det kan udvikle sig til en normal (heteroseksuel, ikke-kriminel) samfundsborger, at det har kontakt med sine (underforstået: biologiske) rødder. Disse antagelser, der er leveret af den klinisk/psykologisk inspirerede del af skilsmisseforskningen i både Skandinavien og USA, og som reproducerer kernefamilieideologien i en fornyet variant, har efterhånden fået karakter af dogme blandt de professionaliserede praktikere på feltet, uden at det kritisk reflekteres, om det nød-

vendigvis er en sandhed, der gælder til alle tider i enhver situation.

Om disse forestillingers gennemslagskraft og fremvæksten af organisationer, der kæmper for skilsmissegældendes ret til deres børn (hvilket i øvrigt synes at være et internationalt fænomen), alene skal tolkes som et udtryk for ønsket om at genetablere en patriarkalsk autoritet i familierne eller være begrundet i frygten for det autonome moderskab, sådan som Smart fra sin feministiske position ser det, er jeg ikke sikker på. Kampen om "retten til børnene" må i vor kulturelle kontekst også ses i lyset af, at der over en generation er blevet stillet nogle nye forventninger til faderrollen i retning af øget samspil med og mere involvering i omsorgen for børnene. I den udstrækning disse forventninger er blevet indfriet af fædrene, er det plausibelt, at mændene nu erkender det følelsesmæssige tomrum, de efterlades i, når parforholdet bryder sammen, og konen tager børnene med sig.

3. Den tredje tendens jeg ser, er et udviklingstræk *fra artsforskellighed til ensartethed*, hvor den juridiske konstruktion af henholdsvis moder- og faderskab, der i udgangspunktet baserer sig på to forskellige kriterier/principper, efterhånden udnivelleres, så moder- henholdsvis faderskab ikke længere er to artsforskellige konstruktioner. Det sker, dels fordi faderskabskriteriet, som der er redegjort for, biologiseres, dels fordi de reproduktionsteknologiske muligheder nu også gør (ikke bare faderskabet, men også) moderskabet til et signifikant legalt problem. Ægdonation og surrogatmoderskab problematiserer den naturlige kendsgerning, at et barns legale mor er identisk med den såkaldt naturlige mor. Den differentiering/fragmentering af faderskabet i en biologisk/genetisk, legal og social del, som har fundet sted gennem dette århundrede, berører nu også konceptualiseringen af moderskabet. Der må differentieres mellem det genetiske (den der lægger æg til), den biologiske (den der bærer og føder barnet), den legale og den sociale moder.

Dette træk kunne være et blandt flere, som danner grundlag for, at det bliver muligt at tale om forældreskab frem for at opretholde distinktionen mellem moder- og faderskab. Dette træk står imidlertid ikke alene, men skal også ses i sammenhæng med andre samfundsmæssige udviklingstræk. Jeg tænker her dels på den kønspolitiske opinion, hvor kvindebevægelsen (i sin traditionelle form, i alt fald) må siges at være afgået ved døden. Dels på

det, der på det empiriske niveau foregår internt i familierne (fx den omsorgsfulde faderrolle), som bidrager til at opbløde de traditionelle kønsroller, hvilket også genspejles i den sociologiske refleksion: Morgan (1994) registrerer da således også, at der i familiesociologien - dvs. på det vidensproducerende niveau - er en tendens til, navnlig i en postmoderne fortolkningsramme, at "gender" bliver flydende og mere pluralistisk: *"Family relationships are less obviously organised around gender; there is talk of "partners" rather than "spouses" and of "parents" rather than of mothers and fathers..."* (p. 63).

På baggrund af redegørelsen for, hvordan moderskab og faderskab som juridiske konstruktioner har ændret sig, ser jeg opsummerende to modsat rettede tendenser i diskursen om forældreskabet: På den ene side en tendens, der gør skellet mellem det biologiske og det sociale løsere og dermed rykker ved vore forestillinger om det naturlige. Det sker dels som følge af en social udvikling, dvs. de ændrede familiemønstre, som bl.a. afstedkommer fænomener som sammenbragte familier, hvori det bliver muligt at redefinere, hvad en far eller mor er. Og det sker dels som følge af den reproduktionsteknologiske udvikling, der bevæger sig hen mod det sociale forældreskab via teknikker, som muliggør ægdonation og insemination af sæd fra fremmed donor. Det er navnlig disse teknikker, der i den offentlige debat har påkaldt sig stor opmærksomhed, fordi de provokerer opfattelsen af, hvad "virkelige" eller "rigtige" forældre er.

På den anden side ser jeg også en tendens, der går i modsat retning ved at understøtte vore kulturelle forestillinger om blodsbandene (med det symbolske indhold de nu tillægges, hvad jeg skal vende tilbage til på et senere sted i afhandlingen), som den naturlige, ubrydelige lænke mellem børn og forældre. Denne tendens har også sit grundlag og sin legitimeringskraft i den naturvidenskabelige udvikling. Det drejer sig for det første om den del af reproduktionsteknologien, der fx er i stand til at åbne for sammenvoksede æggeledere, give hormonbehandlinger og yde slappe sædceller bedre opvækstbetingelser, således at det i højere grad gøres muligt for barnløse at stille krav om retten til at få sit " eget " (dvs. genetiske) afkom i stedet for at adoptere eller erkende barnløsheden som en skæbne. (Fertilitetsklinikken Ciconia lokker fx i store dagbladsannoncer: "Nu kan din mand blive far til dit barn". Information, 23.4.1996). Disse teknikker synes i den offentlige debat ikke at give næring til etiske pro-

blemstillinger i samme omfang som de ovennævnte. For det andet er det, som jeg har beskrevet, med arvebiologiens højere grad af præcision muligt at gøre faderskab til et biologisk spørgsmål, hvilket nu, hvor kernefamilierne går i opløsning, bliver brugt som et strategisk middel i kampen om børnene. Ved at substantivere det biologiske får båndene mellem forældre og børn et deterministisk, skæbnebestemt præg. De biologiske bånd er ufrivillige, interminable, irreversible og uudskeftelige i kraft af, at man deler materiel (genetisk) substans. I et sen/høj/postmoderne samfund kan denne konstruktion i bund og grund forekomme anakronistisk og feudal, som Beck (1992) da også bemærker. Men den kan fungere som det sidste ubrydelige værn mod den ensomhed, som synes at være det senmoderne individs livsvilkår.

Metodologiske overvejelser og konkret fremgangsmåde

Indledning

Undertiden bevæges forskningsprocessen af tilfældige hændelser og intuition snarere end af stringent tænkning og systematisk kortlægning: I forskningsprojektets startfase havde jeg en samtale med den tidligere direktør for Socialforskningsinstituttet, familie- og børneforskeren Jacob Vedel-Petersen om min undersøgelse. I denne samtale postulerede Vedel, at alle børn var i stand til intuitivt at percipere forældremyndighedslovens indhold, dvs. havde forståelse af, hvad et forældreansvar indebar. Denne hypotese provokerede mig, men jeg strøg alligevel hjem til min dengang 4-årige søn og spurgte, hvad han oplevede som det særlige ved en mor og far i forhold til alle andre voksne, han kendte. Det spontane svar var, at en mor og far er dem, der giver én mad, der giver én kys og kram, og som bestemmer, hvad man må og ikke må. Dette testresultat, som jo måtte siges at understøtte Vedels påstand og (hvad jeg siden opdagede) var i god overensstemmelse med Goodys universelle analyseramme for forældreopgaver, blev retningsledende for min operationalisering af forældreansvar.

* * *

I det foregående kapitel, hvor den teoretiske ramme for undersøgelsen blev skitseret, argumenterede jeg for, at "forældreskab" overordnet set må forstås, og i denne afhandling vil blive analyseret, som en social kategori. I dette kapitel redegøres der for, hvordan det overordnede, teoretiske udgangspunkt i en trinvis proces er operationaliseret, så det er blevet muligt at indhente empirisk indsigt om forældreskab. Derfor fremlægges indledningsvis en overordnet analyseramme for det empiriske studium af forældreskab, og fra dette trin en oversigt over hvordan jeg har operationaliseret forældreansvar til variabler. Herefter følger overvejelser over metodevalg, en beskrivelse af det empiriske undersøgelsesdesign, og endelig redegøres for gennemførelsen af den empiriske undersøgelses forskellige komponenter.

En analyseramme for studiet af forældreskab

Tager man som Goody, jf. foregående kapitel, et definatorisk stramt udgangspunkt, drejer forældreskab sig om social udskiftning, dvs. at sikre reproduktionen af samfundsmedlemmer. Analysen af den kulturelt betingede måde at konstruere forældreskab på, må dels sætte fokus på, hvilke kritiske opgaver, der skal løses for at producere nye samfundsmedlemmer, dels sætte fokus på, hvem der udøver disse nødvendige opgaver. Denne analytiske distinktion mellem "tasks" og "teams", som er udbredt i socialantropologiske studier af slægtskabssystemer/husholdsanalyser (bl.a. Goody, 1982; Gullestad, 1984), har jeg fundet det frugtbart at anvende i en undersøgelse som denne.

Ved at lade dette analytiske begrebspar være udgangspunktet for og bærende i en analyse af forældreskabet, dvs. ved at sætte fokus på, hvem der udøver hvilke funktioner, er der truffet et valg om at forstå forældreskabet gennem eller ud fra den sociale handling og den betydning, en sådan praksis tillægges. Det er indlysende, men ligger ikke inden for konteksten af denne afhandling, at forældreskab kan studeres ud fra andre indfaldsvinkler. Med fx en psykologisk indfaldsvinkel kunne et studie måske tage sit udgangspunkt i den ikke-reciproke magtkonstellation, som forældre-barn-relationen udgør, mens fx en mere eksistentiel indfaldsvinkel ville være at sætte fokus på oplevelsen ved at være forælder: Inden for dette projekts referenceramme kunne det således dreje sig fx om smerten og savnet ved at være forælder til et barn, man ikke bor sammen med – eller måske slet ikke har kontakt med.

Tasks

Analysen består i første omgang i indholdsmæssigt at kortlægge de nødvendige kritiske opgaver (tasks), forældre må varetage. Følges Goodys analyseramme, der postuleres at være universelt gældende, drejer forældreskab sig om følgende komponenter: 1. Avl og fødsel af barnet, 2. At sikre barnet status og rettigheder, 3. Pleje og opfostring, 4. Opdragelse og uddannelse, og 5. Sponsorering af barnet. Jeg har ladet disse komponenter være et inspirationsgrundlag, men der er analytisk foretaget en justering, tilpasning og komprimering under hensyn til den kulturspecifikke måde, forældreskab tænkes på i vores samfund (jf. figur 3.1).

Der opereres således med 3 dimensioner af forældreskabet: Den biologiske, den juridiske og den sociale dimension. Den første

biologiske eller fysiologiske dimension vedrører lige som Goodys 1. komponent forældrefunktionerne avl og fødsel.

Den anden er den *juridiske dimension* af forældreskabet. Den juridiske dimension henviser til forældre-barn-forholdets offentlige side og angår det objektivt bindende forhold, der er mellem forældre og børn, i modsætning til den sociale dimension, som vedrører forældreskabsudøvelsen på den private scene. Som der blev redegjort for i forrige kapitel, indebærer det juridiske forældreskab en række forskellige elementer: Herigennem reguleres arv, slægtstilhørsforhold, ret til navn, forsørgelse, værgemål og forældremyndighed. I den udstrækning den juridiske paternitet/maternitet er anerkendt (og medmindre der finder adoption sted), er børn og forældre livsvarigt bundet til hinanden med hensyn til arv, slægtstilhørsforhold, navneret og forsørgelse¹). I Goodys forstand kan man således sige, at disse elementer drejer sig om at sikre barnet rettigheder og status (komponent nr. 2). Værgemål og forældremyndighed derimod kan mistes og har derfor en mere elastisk karakter end de andre juridiske elementer. Forældremyndigheden kan defineres som den formelle side af forældreskabets sociale dimension.

Medmindre man bevæger sig ind på det bioteknologiske felt, må man som helhed sige, at såvel den biologiske dimension som den juridiske paternitet/maternitet er enkel at håndtere: Er barnet avlet og født af den pågældende far og mor eller ikke? Foreligger der en faderskabsanerkendelse eller ej?. Derimod er det ikke indlysende, hvordan den *sociale dimension* af forældreskabet afgrænses. Findes der im- eller eksplicit et sæt af definerede forventninger til, hvilke opgaver og funktioner danske forældre skal varetage i forhold til deres børn?

Netop fordi forældremyndighed kan betragtes som et institutionaliseret modsvar på den faktiske sociale forældrepraksis, kan det være af relevans at indkredse, hvad samfundet via forældremyndighedslovgivningen, og som en afspejling af den givne kulturs normer, forventer af forældre i social forstand.

Indholdsbestemmelsen af det sociale forældreansvar er imidlertid i selve lovteksten yderst summarisk og fastslår blot, at forældre-

1) Forsørgelsesforpligtelsen ophører ved barnets 18. år.

myndighedsindehaveren skal drage omsorg for barnet og kan træffe afgørelser om dets personlige forhold ud fra barnets interesser og behov. Herudover er det præciseret, dels at forældrene skal beskytte barnet mod vold, dels at forældre råder over barnets økonomiske forhold. Denne meget kortfattede lovtekst, som i vid udstrækning overlader indholdsbestemmelsen af ansvaret til forældrene selv, afspejler dels, at udøvelsen af forældreskabet anses for at være et privat anliggende, som staten ikke skal blande sig i, dels at man i dansk retstradition er tilbageholdende med at udstede pædagogiske programerklæringer, som ikke kan sanktioneres retsligt. Der er med andre ord ikke meget hjælp at hente i den direkte lovtekst om, hvad faktisk forældreansvar indebærer, men i den familieretlige litteratur (jf. Andersen, 1964; Taksøe-Jensen & Vorstrup Rasmussen, 1990; Danielson & Nielsen, 1989; Lund-Andersen m.fl., 1990) udfoldes dette indhold dog. Det præciseres, at forældreansvar dels består af et sæt af forpligtelser, dels af rettigheder til at træffe bestemmelser om barnets forhold.

Forældres forpligtelser består af to aspekter, et ideelt og et materielt: Det første aspekt, den ideelle omsorgspligt indeholder to elementer, som dels går ud på a) at tilvejebringe tryghed i barnets liv og stimulere det til at tilegne sig almene kundskaber, dels b) at sikre barnet skolegang, at det får uddannelse og udvikles til social tilpasning. Disse to elementer kan i et vist omfang paralleliseres til Goodys 3. komponent om pleje og opfostring henholdsvis den 4. komponent om opdragelse og uddannelse.

For det andet indebærer et forældreansvar en omsorgsforpligtelse af mere materiel karakter. Den går ud på at sikre barnets overlevelse, dvs. at det får mad, har tøj på kroppen, tag over hovedet, får pleje under sygdom etc. Dette aspekt, der henviser til nødvendige, praktiske funktioner i forhold til barnet, falder også ind under Goodys 3. komponent om pleje og opfostring.

Der er i forældremyndighedsloven ikke elementer, der direkte kan paralleliseres til Goodys 5. komponent om sponsorering af barnet. Denne komponent sigter specifikt på at fremskaffe økonomiske ressourcer til barnet med henblik på, at det kan opnå voksenstatus. I vort samfund vil dette typisk være adgang til videregående uddannelse, som senere giver beskæftigelse og status. I Danmark, hvor individualprincippet er fremherskende,

er forældreagenten omkring denne funktion i vid udstrækning staten, der via uddannelsesstøtte og gratis adgang til uddannelsesinstitutionerne finansierer børns uddannelse.

Ved siden af disse forpligtelser indebærer det officielt formulerede forældreansvar også rettigheder eller beføjelser. Disse består indholdsmæssigt i, at forældrene i vid udstrækning har frihed til at træffe bestemmelse om barnets personlige forhold, dvs. hvordan pligten nærmere skal varetages. Dette element, som Goody ikke opererer med, har jeg kaldt det repræsentative aspekt.

Skema 3.1.

Analyseramme for studiet af forældreskab.

Funktionelle dimensioner ved forældreskabet (Tasks)	Relationelle/transaktionelle dimensioner ved forældreskabet (Teams)	Intern social betydning og eksterne forklaringer:
I. Forældreskabets biologiske dimension Avl Fødsel II. Forældreskabets juridiske dimension: Forsørgelse/bidragpligt Arv Slægtstilhørsforhold/slægtsnavn Forældremyndighed/værgemål III. Forældreskabets sociale dimension: a) Materielt aspekt b) Ideelt aspekt: socialisering c) Ideelt aspekt: emotionelt/socialt d) Repræsentativt aspekt	Hvordan udøves, fordeles, allokeres, delegeres, distribueres etc. forskellige forældrefunktioner mellem relevante agenter? Potentielle forældreagenter: - den samboende biologiske forælder - den ikke-samboende biologiske forælder - den samboende stedforælder (- den ikke-samboende stedforælder) - (staten)	Social betydning: Hvilken betydning har de forskellige dimensioner? (Hvad gør en forælder til en forælder?) Hvilken betydning har udøvelsen af forældreskabet for, hvem børn er i familie med? Eksterne forklaringer: Hvilke bagvedliggende forhold påvirker den sociale praksis?

Teams

Efter således at have kortlagt en række forskellige funktionelle komponenter ved forældreskabet (som på et senere trin skal operationaliseres til konkrete variabler), går opgaven herefter ud på at klarlægge opgavefordelingen mellem rækken af forældreagenter til det barn, der lever i en sammenbragt familie. I oversigtsskemaet er nævnt fem potentielle agenter: De biologiske forældre, disses partnere samt staten. I praksis har jeg valgt at

koncentrere undersøgelsen omkring opgavefordelingen mellem de biologiske forældre og den stedforælder, som barnet bor sammen med, mens den ikke-samboende forælders eventuelle nye partner ofres mindre empirisk opmærksomhed. Staten, der som nævnt varetager en ikke ubetydelig del af de nødvendige forældreopgaver, ikke blot med hensyn til sponsorering af barnet, så det opnår voksenstatus, men også med hensyn til omsorg (daginstitutioner) og materiel forsørgelse (fx børnepenge), har jeg på baggrund af undersøgelsens formål valgt helt at se bort fra.

Social betydning og bagvedliggende forklaringer

I omdrejningspunktet mellem tasks og teams er det for det tredje opgaven at afdække, hvilken social betydning de enkelte dimensioner af forældreskabet tillægges. Hvilken betydning har den sociale praksis, den juridiske og den biologiske, samt disses underliggende aspekter for, hvem der opfattes som forældre til barnet? Herigennem sigtes der mod at besvare de overordnede spørgsmål i undersøgelsen: Hvad knytter individuelle børn sammen med individuelle voksne? Hvornår/under hvilke omstændigheder bliver sociale bånd vigtigere end de biologiske bånd?

Mens den biologiske og juridiske dimension vil være rimeligt konstante størrelser, er den sociale dimension mere fleksibel. På den ene side: I hvilken udstrækning er den ikke-samboende biologiske forælder til barnet i en sammenbragt familie involveret i fortsatte forældrefunktioner, selv om forælderen og barnet ikke længere lever under samme tag til hverdag? Har de overhovedet kontakt med hinanden? Hvordan fungerer samarbejdet mellem de biologiske forældre? Og på den anden side: Hvordan udfoldes rollen som stedforælder? I hvilket omfang tager partneren til den samboende biologiske forælder del i omsorgen og opdragelsen af barnet og fungerer som forsørger for det? Hvilken betydning har den sociale praksis? Betragtes den ikke-samboende biologiske forælder fortsat som en forælder? Bliver stedforælderen en ny forælder – eller vil han/hun i højere grad være "en voksen ven" eller "mors mand"/"fars kone"? Samt i hvilken udstrækning får den sociale praksis betydning for, hvilken familie eller slægt barnet hører til?

Ud over at afdække spændingsfeltet mellem adfærd og betydning er også det bagvedliggende forklaringsniveau centralt: Hvilke mulige baggrundsfaktorer eller forhold har indflydelse på, hvordan den sociale praksis udformes? I hvilken udstrækning

spiller faktorer som geografisk afstand, socio-økonomiske og demografiske faktorer, forældreagenternes køn, eventuelle konflikter mellem de biologiske forældre, den fælles livshistorie osv. ind på udformningen af forældreskabet og den betydning, det tillægges?

At operationalisere det sociale forældreansvar

Det er klart, at forældres opgaver/funktioner vil variere i takt med den alder, barnet har: Forældre til små børn vil således skulle varetage andre omsorgs- og ansvarsopgaver end forældre, der har børn i teenagealderen. I relation til gennemførelsen af en empirisk undersøgelse står man derfor over for et valg: Skal alderssammensætningen blandt de børn, som indgår i stikprøven være heterogen eller homogen? Fordelen ved en heterogen alderssammensætning er, at man herigennem kan erhverve et facetteret billede af, hvordan forældreansvar udvikler sig og transformeres i takt med børns forskellige livsfaser. Ulempen er, at det er vanskeligt at foretage konsistente sammenligninger af, hvordan et socialt forældreansvar udøves på tværs af de forskellige alderstrin: Hvordan kan man for eksempel sammenligne forældreopgaver i familier, hvor der er et to-årigt barn, med familier hvor der er en teenager på 16?

Under hensyn til bl.a. undersøgelsens design (jf. nedenfor) blev det besluttet at koncentrere den empiriske undersøgelse omkring en relativt aldershomogen gruppe, nemlig 10-11-åriges – dvs. mellemstore børns – familieforhold. Herved kunne der udarbejdes samme måleredskaber til alle familier for at belyse, hvordan den sociale forældrepraksis blev forvaltet. Det gjorde det både muligt at afdække de forskellige aspekter af det sociale forældreansvar mere dybtgående, ligesom det herved blev muligt at foretage konsistente sammenligninger mellem forskellige sammenbragte familier.

Som det fremgår af skema 3.2 har jeg med udgangspunkt i denne aldersgruppe foretaget en række eksemplificeringer af ansvarsfunktioner, som forældre har eller må forventes at have. Eksemplificeringerne af de konkrete sociale forældreopgaver er sket ud fra følgende analytiske distinktioner: For det første er der, på baggrund af de aspekter som ovenfor blev identificeret ved det sociale forældreskab, sondret mellem 1. Materielle forældreopgaver, som vedrører de nødvendige praktiske funktioner, 2. De ideelle forældreopgaver, som angår støtte, hjælp og opdragelse til

social tilpasning, eller med andre ord socialisering, 3. Ideelle forældreopgaver, som vedrører de mere emotionelle og sociale omsorgsfunktioner, samt 4. De repræsentative forældreopgaver, hvor forældre fungerer som repræsentanter eller handler på barnets vegne i forhold til såvel den offentlige som civile orden.

Eftersom udøvelsen af forældreansvar ikke finder sted i et vakuum – i en eksklusiv relation mellem barnet og forælderen – men er indfældet i forskellige sociale livssammenhænge, er der endvidere analytisk differentieret mellem den virksomhed, hvori de pågældende forældrefunktioner foregår: Er der tale om opgaver, som specifikt relaterer sig til barnet som individ eller privatperson, om funktioner hvor barnet optræder som et medlem i primærgruppen, dvs. familien eller husholdet, eller hvor barnet færdes i den offentlige sfære? Hypotesen er, at disse distinktioner vil være frugtbare i relation til undersøgelsens konkrete genstandsfelt. Det kan tænkes, at stedforældre vil være mere tilbageholdende med at gå ind i de mere private forældreopgaver end for eksempel i funktioner, hvor barnet på lige fod med andre medlemmer i husholdet er en del af primærgruppen. Det har således en mere uforpligtende karakter at deltage i den almindelige familiehygge, end at være den der trøster barnet, når det er ked af det.

De eksempler på forældrefunktioner, som står med fremhævet skrift i skemaet indgår som indikatorer i den empiriske undersøgelse. Udvælgelsen er sket ud fra et krav om, at indikatorerne både skal være konkrete og alment forekommende:

Nogle af de i skema 3.2 nævnte eksempler på forældrefunktioner er mere diffuse end andre. Selv om der for eksempel sikkert i almindelighed kan skabes enighed om, at det hører til forældres opgave at passe på barnet, så det ikke kommer til skade, er det vanskeligt præcist at indholdsbestemme, hvordan et sådant opsyn udøves. Anderledes specifikt og helt konkret er det for eksempel at måle, hvem der passede barnet, sidste gang det var sygt. I den empiriske undersøgelse af den sociale forældrepraksis må der således for det første tages hensyn til, at de indikatorer, der anvendes som måleredskaber har en specifik og så vidt muligt konkret form, så både forsker og respondent er klar over, hvad der tales om.

Skema 3.2.

Socialt forældreansvar, konkretiseret/operationaliseret i eksempler på funktioner over for et mellemstort barn som privatperson, som medlem af primærgruppen (familien) og som samfundsmedlem:

	Barnet som privatperson	Barnet som gruppe medlem	Barnet som samfundsmedlem
I. Materielt aspekt: (Nødvendige praktiske funktioner)	- Betale for tøj, lomme-penge - Passe barn, når det er sygt - Gå med til lægen - Ansvar for hygiejne - Passe på/holde opsyn	- Betale: mad - Lave mad - Gøre rent - Vaske tøj - Holde orden - Reparationer	- Betale: fritidsaktiviteter, transport, skolepenge, institutioner, - Transportere barnet
IIa. Ideelt aspekt: 1. Socialisering: (Støtte, hjælpe, opdrage til udvikling, social tilpasning)	Fastsætte, indlære, føre tilsyn, sanktionere: - Alderssvarende krav/forventninger (at kunne selv) - Kostvaner - Påklædning - Almendannelse - Barnets trivsel (helse, psyk, udvikling)	Fastsætte, indlære, føre tilsyn, sanktionere: - Husregler (orden, pligter, tider) - Socialt acceptable normer (fx bordskik)	Fastsætte, indlære, føre tilsyn, sanktionere: - Færden i trafikken - Deltagelse i fritidsaktiviteter - Omgang med kammerater - Praktisk bistand og tilsyn med lektier
IIb. Ideelt aspekt, 2. Emotionelle/ sociale funktioner:	- Trøste - Være tilgængelig - Tale problemer med - Skændes - Rose - Lege	- Hygge - Se tv - Snakke - Udflugter	- Deltage i sociale arrangementer på skolen, i fritidsaktiviteter
III.Repræsentative funktioner	Have ansvar for barnets økonomiske forhold (fx skat)		- Deltage i forældremøder - Være aktiv i institutionsbestyrelser etc.

For det andet er det centralt, at de forældrefunktioner som forskeren ender med at udvælge som konkrete indikatorer på socialt forældreskab må være alment forekommende. Selv om det kan være signifikant eller sigende for udformningen af det sociale forældreskab, hvis en stedforælder for eksempel bliver forældrerepræsentant i en skolebestyrelse, er en sådan information i

sammenlignende perspektiv med andre familier måske af mindre værdi, fordi det i almindelighed er sjældent forekommende, at forældre vælges til en sådan post.

Valg af undersøgelsesmetode

Ved nogle sociologiske problemstillinger giver undersøgelsesmetoden sig selv, i andre undersøgelser må der træffes et valg under afvejning af, hvilken metode der giver den bedste information om det fænomen, der ønskes belyst. Det er min grundlæggende opfattelse, at undersøgelsens problemstilling – forældreskab som social konstruktion – og de overordnede teoretiske spørgsmål, jeg ønsker at studere, såvel kan belyses gennem kvantitative som gennem kvalitative undersøgelsesmetoder. Lidt forenklet kan man sige, at mens forcen ved den kvalitative undersøgelsesmetodik er, at man når til en uddybende, facetteret, betydningsbærende beskrivelse af et givent socialt fænomen, er de kvantitative undersøgelsesmetoders styrke, at de giver mulighed for at informere om fænomenets udbredelse og bedre mulighed for at forklare eventuelle variationer af fænomenet. Optimalt er det, hvis de to metoder kan supplerere hinanden.

I denne undersøgelse er det valgt at kombinere de to undersøgelsesmetoder, men sådan at hovedvægten er lagt på en kvantitativ undersøgelsesmetode – surveyen. At vægten er lagt her, skal ses i lyset af følgende:

Den forskningsbaserede viden om sammenbragte familier, der hidtil er blevet akkumuleret i en skandinavisk kontekst og grænser op til, men ikke er identisk med, denne afhandlings problemstillinger, har overvejende været baseret på kvalitative undersøgelsesmetoder (Schwartz; Moxnes; Liljeström & Kollind; Levin). Gennem disse undersøgelser er der fra forskelligt forskningsmæssigt perspektiv (dvs. sociologisk og (social)psykologisk), frembragt værdifuld, facetteret viden og indsigt om dynamikker, problemstillinger og kvaliteter i det sammenbragte familieliv.

Ud fra forskellige videnskabelige erkendelsesinteresser er det et fællestrek ved disse undersøgelser, at de bestræber sig på at identificere, beskrive og analysere forskellige variationer i den måde, hvorpå det sammenbragte familieliv og forældreskabet kan udformes:

Schwartz (1984), der ud fra en psykologisk indfaldsvinkel sætter fokus på de psyko-dynamiske forhold i stedfamiliehusholdet identificerer således tre mønstre: Den differentierede stedfamilie, hvor stedforælderen både er en partner og en supplerende forælder, den udifferentierede stedfamilie I, hvor stedforælderen bliver en erstatningsforælder, og den udifferentierede stedfamilie II, hvor stedforælderen bliver en ikke-forælder.

Liljeström & Kollind (1990) opdeler de sammenbragte familier ud fra den familiestrukturelle sammensætning og opererer med en gruppe af symmetriske familier, hvor begge de voksne i stedfamiliehusholdet har særbørn og en gruppe af asymmetriske familier, hvor kun den ene af parterne har børn fra tidligere forhold.

Moxnes (1990) sætter i sin sociologiske undersøgelse over skilsmisseforløb primært fokus på de biologiske forældre og identificerer en række forudsætninger for, at det biologiske forældreskab kan fortsættes efter samlivsbruddet og nye familiedannelser. Der differentieres her mellem de gode samlivsbrud ("virkelige venner" og "korrekte kollegaer") og de mindre gode ("sure samhandlere", "kampkåte krigere" og "splittede spann").

Endelig og ikke mindst har Levin (1994) i sin undersøgelse, der specifikt har fokus på stedfamilien, identificeret tre måder at udforme stedforælderrollen på: Rekonstruktionsmodellen, hvor stedforælderen bliver en forældersubstitut, vent-og-se-modellen, hvor der eksperimenteres med stedforælderrollen (hvor denne snart er en insider, snart en outsider), og endelig innovationsmodellen, hvor stedforælderen *ikke* er en forældrefigur.

Som helhed er der megen indsigt at hente om stedfamilielivet i disse nyere, skandinaviske undersøgelser, og antagelsen om, at rollen som stedforælder og videreførelsen af det biologiske forældreskab kan udformes meget forskelligt, bekræftes i disse studier. Begrænsningen ved disse undersøgelser er imidlertid for det første, at de ikke kan kortlægge spørgsmålet om, hvor udbredte de forskellige identificerede familiemønstre er. Hvor hyppigt forekommer det eksempelvis, at det biologiske forældreskab helt ophører, eller at stedforælderen bliver en ny, erstattende forældrefigur? Det andet problem er, at disse undersøgelser, der ofte er baseret på et begrænset antal respondenter i kraft af deres design, er dårligt gearet til at finde forklaringskraft på problem-

stillinger, som kan være begrundet i bagvedliggende strukturelle forhold.

Det er således navnlig på baggrund af følgende forhold:

- at der – skønt indfaldsvinklerne er forskellige – i forvejen er akkumuleret en forskningsbaseret fænomenologisk forståelse af det sammenbragte familieliv,
- at der ikke eksisterer kendskab til udbredelsen af forskellige måder at udforme det sociale forældreansvar på, samt
- at der ikke er fyldestgørende indsigt i, hvad der påvirker den sociale praksis,

at en surveyundersøgelse forekom at være det mest indlysende metodevalg. Ulempen ved valget er imidlertid, at en surveyundersøgelse ikke er det bedste redskab til at afdække den betydningsbærende del af problemstillingen, dvs. hvilken social betydning respondenterne tillægger deres faktiske adfærd. Dette centrale aspekt kan måske nok tentativt, men ikke fyldestgørende, indkredses i en survey. For at kompensere for denne mangel er der derfor, i tillæg til den kvantitative hovedundersøgelse, gennemført to supplerende delundersøgelser. Den ene, som er baseret på kvalitative forskningsinterview, drejer sig specifikt om den sociale betydning ved det at være forælder, mens den anden undersøger, hvilke kriterier der er afgørende for sammenbragte børns oplevelse af familietilhørsforhold.

Den empiriske hovedundersøgelse - tilrettelæggelse og gennemførelse

Undersøgellesdesign

Hovedundersøgelsen er således tilrettelagt som en surveyundersøgelse blandt sammenbragte familier. Denne undersøgelsesdel har primært til formål at kortlægge en række adfærdskomponenter som, på baggrund af den overordnede analyseramme og konkrete operationalisering af det sociale forældreansvar, kan belyse den sociale praksis omkring forælderrolleudformningen i sammenbragte familier, såvel i relation til den ikke-samboende biologiske forælder som i relation til stedforælderen. Endvidere indgår der en række spørgsmål, som gør det muligt at analysere sammenhængen mellem social praksis og en række intrafamiliære og strukturelle (dvs. socio-økonomiske og demografiske) forhold. Der er i hovedundersøgelsen lagt vægt på at indkredse den sociale praksis via faktisk formulerede spørgsmål, typisk: Hvem

løser hvilke opgaver i forhold til barnet? I en række tilfælde har det imidlertid været vanskeligt at undgå anvendelse af mere evaluerende spørgeteknikker, fx i relation til vurdering af de emotionelle og samarbejds-mæssige relationer, dels mellem barnet og de potentielle forældreagenter, dels indbyrdes mellem forældreagenterne. Endvidere tilnærmer hovedundersøgelsen sig spørgsmålet om social signifikans, dvs. hvilken position stedforælderen har erhvervet i stedfamiliehusholdet.

Definition og afgrænsning af undersøgelsespopulationen

En sted- eller sammenbragt familie er i undersøgelsen defineret som en husstand, hvor et barn bor sammen med én biologisk (juridisk) forælder, og hvor der i samme husstand er en anden voksen, (af modsat køn til den samboende biologiske forælder), som er partner til den biologiske forælder, men som ikke selv er biologisk/juridisk forælder til barnet. Der kan endvidere være andre medlemmer i husstanden, fx hel- eller halv- eller stedsøskende til barnet.

Som nævnt blev det besluttet, at undersøgelsen skulle have sit fokus på mellemstore børn, det vil i praksis sige børn i 10-11-års alderen. Der indgik forskellige overvejelser som baggrund for denne beslutning: Først og fremmest ville en aldersmæssigt homogen afgrænsning af børnene som nævnt give de bedst mulige analysemuligheder. Når præcis denne aldersgruppe blev valgt, var det ud fra formodningen om, at 10-11-årige – i modsætning til teenagebørn – fortsat har deres primære base i familien – og ikke i kammeratnetværket. Den øvre aldersgrænse er endvidere begrundet i, at skilsmissebørn fra 12-års alderen skifter juridisk status og bl.a. har udtalelsesret omkring, hvem af forældrene de ønsker at bo hos. Endelig vurderede jeg, at en stikprøve, hvori der indgik teenagebørn, kunne komplicere analysearbejdet: Skulle fx konfliktforekomst i den sammenbragte familie fortolkes som et udslag af almindelige pubertetsproblemer eller skulle det tilskrives det faktum, at der var tale om en sammenbragt familiekonstellation?

At undersøgelsespopulationen ikke var yngre, skyldtes dels ønsket om at få fat i familier, hvor børnene formodedes at have en erindring eller et kendskab til, at der tidligere havde været et kernefamilieliv, dels at det var min plan (jf. nedenfor), at børnene selv skulle være respondenter i en spørgeskemaundersøgelse og derfor måtte have læse- og skrivefærdigheder.

Mens det sammenbragte barn således er udvalgsenheden i den empiriske undersøgelse, er det i hovedundersøgelsen den biologiske forælder, som barnet har registreret adressefællesskab med, der er respondent og dermed kilde til information om forælderrolleudformningen omkring det enkelte barn. 88% af respondenterne er kvinder/mødre, mens 12% er mænd/fædre. Bag beslutningen om at anvende den samboende forælder som respondent ligger følgende afvejninger: Fordelen er, at den samboende biologiske forælder formodes at have viden såvel om den sociale praksis i stedforældrehusholdet, om den ikke-samboende forælders involvering i barnet, som om barnets forhistorie. Ulempen er, at hverken den eksterne biologiske forælder eller stedforælderen kommer til orde i undersøgelsen. Visse informationer må dermed indhentes via en sekundærkilde, dvs. filtreret gennem den samboende forælders fortolkning af virkeligheden, hvilket der måtte tages hensyn til i forbindelse med udarbejdelsen af spørgeskemaet. Skønt det nok ville have været optimalt at interviewe alle implicerede forældreagenter om den sociale praksis, der angik dem selv, blev et sådant undersøgelsesdesign betragtet som en praktisk og økonomisk uoverkommelig opgave²⁾.

Stikprøvedannelsen

Stikprøven, som omfattede 1.000 børn i sammenbragte familier, blev udtrukket på det Centrale Personregister efter følgende kriterier:

1. Alderskriteriet:

For det første skulle alle børn på udtrækstidspunktet være 10 eller 11 år, således at der var størst mulig sandsynlighed for, at de gik i 4. eller helst 5. klasse og dermed havde opnået en nogenlunde sikker læse- og skrivefærdighed.

2. Husstandskriteriet:

For det andet måtte der på det udvalgte barns adresse kun bo én af barnets forældre. Både barn og forælder skulle være danske statsborgere. På samme adresse skulle der bo en anden voksen, som var af modsat køn til forælderen, og hvor aldersforskellen mellem de to voksne ikke var mere end 15 år.

2) En surveyundersøgelse er i helt bogstavelig forstand utrolig omkostningskrævende og ville betyde en svækket datakvalitet på andre felter (fx færre interviewenheder).

Der skal knyttes et par bemærkninger til dette kriterium. Den første kommentar vedrører definitionen af forældrebegrebet, idet det af tekniske og etiske grunde i praksis ikke var muligt at udvælge stikprøven på grundlag af det biologiske kriterium, men kun efter hvem der i juridisk forstand var barnets forældre (materniteten/paterniteten). I langt de fleste tilfælde må det formodes, at der i praksis er overensstemmelse mellem det biologiske og det juridiske forældrekrævierium, men især for den lille gruppe af børn, som er adopterede, er denne overensstemmelse fraværende. Der kan groft sondres mellem to grupper adoptivbørn: For det første gruppen af ikke-familiemæssige adoptioner. Det drejer sig fortrinsvis om de anonymt adopterede børn, der som oftest hentes hertil fra udlandet i spædbarnsalderen. Talmæssigt drejer det sig om under 1% af en dansk fødselsårgang. I perioden 1984-96 var der årligt mellem 420 og 799 ikke-familieadoptioner (Danmarks Statistik, 1997a). Disse regnes i undersøgelsen på linie med biologiske børn.

Den anden gruppe af adoptivbørn, er de såkaldte stedbarns-adoptioner, hvor der etableres et juridisk slægtskabsforhold mellem barnet og stedforælderen. I perioden 1984-96 blev der årligt indgået mellem 529 og 712 adoptioner af denne art. Det svarer ligeledes til under 1% af en dansk fødselsårgang. Andelen af sammenbragte børn i 11-års alderen, som er adopteret af stedforælderen, skønnes at være ganske beskedne: ca. 2-3%. Disse tilfælde indgår af etiske grunde heller ikke i undersøgelsen (medmindre den biologiske forælder og adoptanten er gået fra hinanden, og barnet er flyttet ind i en ny sammenbragt familie).

Den anden kommentar til husstandskriteriet vedrører kravene om de voksnes køn og alder.

Af CPR-registret kan man ikke se, hvorvidt relationen mellem to ugifte voksne, der lever i samme husstand er baseret på et kærlighedsforhold eller om der fx er tale om en eneforsørgerfamilie med logerende. Ved at indlægge disse kriterier, som optimerede sandsynligheden for, at de udtrukne familier virkelig var stedfamilier, kunne en række omkostningskrævende tilfælde, hvor interviewerne måtte gå forgæves, undgås. Alternativet havde været at opstille et kriterium om, at parret skulle være gift (hvilket er registreret i CPR), men et sådant kriterium, som ville udelukke de papirløst samboende, ønskede jeg ikke at bruge.

3. Tidskriteriet:

Det tredje udvalgs-kriterium ved stikprøvedannelsen var et *tids-kriterium*: De tre personer i husstanden, dvs. barnet, den samboende forælder og dennes formodede partner skulle have boet sammen i mindst to år. Dette kriterium blev lagt ind for at undgå at få fat i familier, der kun havde været etableret i kort tid. Fra anden stedfamilieforskning (Levin, 1994) er det kendt, at den første samlivsfase i sammenbragte familier kan være præget af usikkerhed med hensyn til rolleudformning og arbejdsfordeling omkring barnet. I nærværende undersøgelse ønskede jeg at få kontakt med familier, hvor hverdagen var rutineret, og hvor rolleudformningen havde fundet et nogenlunde stabilt leje. Tidskriteriet betyder imidlertid, at de udvalgte børn, højst har været 9 år, da den sammenbragte familie blev etableret.

Kontrolgruppe

Eftersom et centralt led i den kvantitative undersøgelse var at belyse forholdet mellem forældreskabets sociale praksis og den signifikans/betydning, denne praksis tillægges, bl.a. for at kunne vurdere, i hvilken udstrækning stedforældre påtager sig forældrefunktioner i samme udstrækning som "almindelige", biologiske forældre, var det afgørende for analysen, at der var et sammenligningsgrundlag. Det blev derfor besluttet at interviewe et antal kernefamilier, der, hvor det forekom meningsfuldt, blev stillet over for de samme spørgsmål, som de sammenbragte familier. Der blev således udtrukket en kontrolgruppe på 500 børn i samme aldersgruppe som de sammenbragte, men hvor børnene levede sammen med begge biologiske forældre. Også i disse tilfælde er det forældrene, der er respondenter. Kønsfordelingen af respondenterne er omtrent den samme som blandt de sammenbragte familier: I 86% af kernefamilierne blev mødrene interviewet, mens 14% af interviewpersonerne er fædre.

Forberedelse og gennemførelse af hovedundersøgelsens dataindsamling

Eksisterende empirisk forskning – navnlig skandinavisk litteratur baseret på kvalitative undersøgelsesmetoder – suppleret med en række selvstændigt udførte, kvalitative forskningsinterview blandt sammenbragte familier i bekendtskabskredsen og dennes bekendtskabskreds, udgjorde i den eksplorative forskningsfase grundlaget for indkredsning af undersøgelsens mere specificerede delproblemstillinger, som førte til udformning og formulering af spørgeskemaet. Spørgeskemaet blev ved en pilotundersøgelse afprøvet

på og evalueret af et mindre antal respondenter med henblik på at vurdere, om det fungerede eller trængte til revision.

Selve hovedundersøgelsen, der var landsdækkende, fandt sted i maj måned 1994 og blev gennemført ved besøgsinterview af Socialforskningsinstituttets interviewerkorps, der på forudgående møder var blevet informeret og instrueret om undersøgelsen. Respondenterne blev pr. brev forud for interviewet orienteret om undersøgelsen. Interviewene, der havde en beregnet varighed på ca. 50 minutter, bestod af ca. 100 spørgsmål, (i alt 569 variabler). Respondenter, der ikke kunne træffes hjemme ved interviewerens besøg, blev først efter 3. kontaktforsøg betragtet som bortfald. Knap 12% nægtede at deltage i undersøgelsen. I alt blev det muligt at gennemføre 832 interview med sammenbragte familier og 449 interview med kernefamilier (jf. bilagstabel 3.1). Et bortfald på 16% for de udvalgte sammenbragte familier og 10% på den udvalgte kontrolgruppe af kernefamilier må betragtes som et overordentligt tilfredsstillende opnåelsesresultat.

Den efterfølgende dataanalyse viste endvidere, at spørgeskemaet både teknisk og indholdsmæssigt som helhed havde fungeret godt, selv om enkelte spørgsmål måtte kasseres.

De empiriske delundersøgelser:

Indkredsning af den sociale praksis' betydning

Hovedundersøgelsen havde til formål at erhverve indsigt om følgende forhold: At kortlægge hvilke forældreagenter der udfører hvilke forældrefunktioner, at sammenligne sammenbragte og kernefamiliers sociale forældrepraksis, at forklare, hvad der påvirker den sociale praksis, samt at tilnærme sig spørgsmålet om, hvilken betydning den sociale praksis tillægges for opfattelsen af, hvem der har forældrestatus i forhold til det sammenbragte barn. I de to delundersøgelser blev fokus sat på, hvad der erfares som konstitutionelle træk ved de nære familiebånd.

I *den ene delundersøgelse* blev et lille udvalg af de sammenbragte familier, som har deltaget i hovedundersøgelsen, geninterviewet. Denne delundersøgelse er baseret på dybtgående, kvalitative forskningsinterview. Der er tale om familier, som strategisk har udformet forældreskabet meget forskelligt. På grundlag af informanternes opfattelser, faktiske praksis og refleksioner analyseredes samspillet mellem betydningen af forældreskabets tre overordnede dimensioner (det biologiske, juridiske og sociale) med

henblik på at afdække, hvad der binder individuelle voksne sammen med individuelle børn.

I *den anden delundersøgelse*, optræder undersøgelsens enhed, børnene, selv som informanter. Denne delundersøgelse er designet som en selvudfyldt spørgeskemaundersøgelse. Både børnene i de sammenbragte familier, og kontrolgruppen af kernefamiliebørn har udarbejdet lister over, hvem de betragter som deres familiemedlemmer. Ved at samkøre oplysningerne fra de samboende biologiske forældre med børnenes familielister blev der tilvejebragt en mulighed for at analysere og vurdere, hvilke forhold der er af betydning for børns subjektive oplevelse af familie- eller slægtstilhørsforhold.

En mere detaljeret gennemgang, af hvordan de to delundersøgelser er tilrettelagt og gennemført, findes i kapitel 12 og 13: I kapitel 12 afreporteres resultaterne fra børneundersøgelsen. I kapitel 13 fremlægges resultaterne fra den kvalitative delundersøgelse blandt et mindre udvalg af de sammenbragte familier.

De sammenbragte børns oprindelige familiebaggrund

Indledning

I dette og de to følgende kapitler sættes fokus på det *biologiske forældreskab* omkring de sammenbragte børn. Formålet med dette kapitel er at tilvejebringe en profil af de sammenbragte børns oprindelige familiebaggrund. Indledningsvis vises, hvem børnene aktuelt bor hos på interviewtidspunktet, og hvad der er baggrunden for, at de biologiske forældres forhold blev opløst. Herefter følger en beskrivelse af de sammenbragte børns biologiske forældre ud fra en række centrale demografiske og socio-økonomiske baggrundsforhold, dvs. alder, uddannelse, beskæftigelse, civilstand og samlivsvarighed. Hvor det er muligt og forekommer ræsonnabelt, drages der sammenligninger med kernefamilier, som har børn i samme aldersgruppe som de udvalgte sammenbragte børn. Datamaterialet er endvidere opdelt efter, om de sammenbragte børn på interviewtidspunktet levede sammen med deres biologiske mor i et stedfaderhushold eller sammen med deres far i et stedmoderhushold med henblik på at belyse, om den socio-økonomiske og demografiske profil er forskellig betinget af, hvilken af de biologiske forældre barnet bor sammen med.

Aktuel bopæl og oprindelig familiebaggrund

Som det fremgik af det foregående kapitel omfatter undersøgelsen i alt 832 10-11-årige børn, som på det tidspunkt, hvor stikprøven blev etableret, havde boet i en sammenbragt familie, dvs. sammen med den ene af de biologiske forældre og en partner til denne, i mindst 2 år.

Hovedparten af de sammenbragte børn – i alt 86% – boede på interviewtidspunktet fast sammen med deres mor i et stedfaderhushold, mens 10% af børnene boede sammen med den biologiske far i et stedmoderhushold (jf. bilagstabel 4.1). Kun 3% af børnene var på interviewtidspunktet omfattet af en såkaldt deleordning, hvor de i større eller mindre udstrækning boede på skift hos begge biologiske forældre. En deleordning er i denne undersøgelse defineret som en samværsordning, hvor barnet tilbringer maksimalt 2/3 af sin tid hos den ene biologiske forælder

og mindst 1/3 af tiden hos den anden biologiske forælder. Definitionen er med andre ord lidt bredere end den gængse opfattelse af deleordninger som fifty-fifty-løsninger. Til trods for den opfattelse man undertiden får via medierne, når skilsmisse- og sammenbragte børns forhold bringes på tale, er det ikke særlig almindeligt, at børn pendler frem og tilbage mellem de biologiske forældre. Dette modsvarer fund i andre skandinaviske undersøgelser om skilsmissebørns samværsforhold (Statistiska Centralbyrå, 1989; Jensen, 1992; Jensen & Clausen, 1997; Nygaard Christoffersen, 1996a).

Som helhed indgår der lige mange drenge og piger i undersøgelsen, og blandt de børn, der bor sammen med deres biologiske mor, er der ingen kønsmæssige forskelle. Når den samboende forælder er en far, og navnlig når der er etableret en deleordning, er der imidlertid en (ikke-signifikant) tendens til, at drenge er overrepræsenteret. Tendensen er genkendelig fra andre undersøgelser og opgørelser (fx Nygaard Christoffersen, 1996a; Justitsministeriet, 1994). At drenge relativt hyppigere bor hos de samboende fædre og hyppigere er omfattet af deleordninger skal antagelig forklares med, at nogle skilsmisseforældre lægger vægt på, at deres drengebørn i det daglige har et mandligt forbillede at forholde sig til.

9 ud af 10 børn som indgår i undersøgelsen – og det er dem, analyserne i det følgende navnlig vil koncentrere sig om – er skilsmissebørn (jf. bilagstabel 4.2). De er karakteriseret ved på interviewtidspunktet at have to levende forældre, der tidligere var gift med hinanden eller papirløst samlevende. Det er med andre ord børn, som har erfaret at leve i en kernefamilie med begge biologiske forældre – uanset hvor kortvarigt dette samliv end har været – og som på interviewtidspunktet principielt har mulighed for at have kontakt med begge forældre.

En anden kategori af børn er dem, der på interviewtidspunktet reelt kun har én levende biologisk forælder. De udgør 6% af datamaterialet. For halvdelen af disse børn blev kernefamilien opløst, fordi den ene forælder afgik ved døden. I resten af tilfældene er der tale om, at den ene af forældrene er død eller forsvundet, efter at kernefamilien blev opløst ved skilsmisse. Der er i datamaterialet en højere andel af enkemænd (13%) end af enker (5%). Denne forskel fortæller ikke noget om dødeligheden blandt mænd og kvinder, men om at mænd, når de op-

når status som (enlig) samboende forælder, hyppigere er blevet det, tvunget af uomgængelige omstændigheder eller nød, end kvinder tilsvarende er.

Endelig er hvert 20. barn i stikprøven født af enlige mødre. I disse tilfælde har de biologiske forældre aldrig boet sammen, og faderen har ikke i nogen tilfælde haft legale rettigheder i forhold til barnet, dvs. del i forældremyndigheden. Der foreligger ingen oplysninger om, i hvilken udstrækning der i disse tilfælde foreligger faderskabsanerkendelser, dvs. legal forpligtelse. Hvert 3. af disse børn havde i deres første leveår kontakt med faderen, men på interviewtidspunktet var forbindelsen kun opretholdt for 7 af de 50 børn (14%).

Alderssammensætningen blandt biologiske forældre til børn i sammenbragte familier og kernefamilier

Der er gennemført en skønsmæssig beregning af forældrenes alder, da de stiftede familie. Den er foretaget på grundlag af oplysninger om alderen på det ældste hjemmeboende særbarn til den samboende forælder og for kernefamiliers vedkommende det ældste fællesbarn i husstanden¹⁾.

Beregningen viser, at den demografiske profil blandt de sammenbragte børns biologiske forældre adskiller sig fra kernefamilieforældre (jf. bilagstabel 4.3). Såvel fædre, som især mødrene til de sammenbragte børn er yngre end kernefamilieforældre med børn i tilsvarende aldersgruppe. Sammenlignet med kernefamiliemødre, var de samboende mødre i gennemsnit 2,5 år yngre, da de fik det ældste barn, mens eksterne mødre i gennemsnit stiftede familie 1½ år tidligere end mødre, der lever i kernefamilier. 69% af de samboende mødre og 60% af de eksterne mødre var således under 25 år, da de fik det ældste barn, mens den tilsvarende andel for kernefamiliemødre var 38%. Omvendt er det mere end halvt så sjældent forekommende, at de sammenbragte børns mødre først fik børn efter 30-års alderen (6-7%) sammenlignet med kernefamiliemødre (17%). De samboende og eksterne fædre, som på interview-

1) At beregningen er skønsmæssig skyldes, at der principielt er mulighed for, at der er ældre børn, som ikke lever i husstanden. Hertil kommer, at det principielt ikke kan vides, om den eksterne biologiske forælder til det udvalgte barn også er biologisk forælder til et muligt ældre særbarn.

tidspunktet havde et barn i en sammenbragt familie, stiftede gennemsnitligt familie 1 år henholdsvis 1½ år tidligere end kernefamiliefædre. Som helhed er det således især forældre til børn, der lever i stedfaderhushold, der relativt set var unge, da de fik børn.

Beregningen viser videre, at mens det for kernefamilier er omtrent lige sandsynligt, at et 10-11-årigt barn har ældre søskende (48%), som at det selv er det ældste (52%), så er de udvalgte sammenbragte børn signifikant hyppigere det ældste hjemmeboende særbarn til den samboende forælder (71%)²⁾. At den statistiske sandsynlighed for at være den førstefødte er større blandt sammenbragte børn end blandt kernefamiliebørn vidner om, at de biologiske forældres samliv sjældent har været langvarigt (jf. nedenfor).

Uddannelse og beskæftigelse

Skole- og erhvervsuddannelse

Hvad forældrenes almene uddannelsesniveau angår, er der på trods af mindre forskelle ikke væsentlige afvigelser mellem kernefamilier og de biologiske forældre til børn, som sammen med deres far lever i et stedmoderhushold (jf. bilagstabel 4.4). De biologiske forældre til børn, som lever i stedfaderhushold, har derimod hyppigere forladt det almene uddannelsessystem på et tidligere tidspunkt. Mens 31% af kernefamilie mødre og 25% af kernefamiliefædre har gennemført en gymnasial uddannelse, er den tilsvarende andel for biologiske mødre og fædre til børn, der lever i et stedfaderhushold, på kun 21 og 15%.

Når man ser på den erhvervskompetencegivende uddannelse, forstærkes indtrykket af, at der er forskelle i uddannelsesmønstret mellem kernefamilier og forældre til sammenbragte børn, som *lever sammen med deres mor*. Her er det dobbelt så hyppigt forekommende, at disse sammenbragte børns biologiske forældre ingen erhvervskompetencegivende uddannelse har (35%) sammenlignet med kernefamilieførelde (17-18%). Der er ligeledes sjældnere gennemført en (kort, mellemlang eller lang) videregående uddannelse. Her er forskellen navnlig stor, når man sammenligner de eksterne biologiske fædre til børn i stedfaderfamilier (19%) med kernefamiliefædre (35%).

2) $P < 0,005$.

Om forældrene til de børn, der *lever sammen med deres far i et stedmoderhushold*, gælder det, at fædrene en smule sjældnere end kernefamiliefædre har en videregående uddannelse og lidt hyppigere ingen erhvervsuddannelse har. Der er dog flere uddannelsesressourcer til stede blandt de samboende fædre end blandt de eksterne fædre til børn, der lever i stedfaderhushold. Mødrenes erhvervsuddannelsesprofil ligner derimod den, som de samboende mødre i stedfaderhushold har, dvs. er præget af en betydelig andel, som slet ikke har gennemført nogen erhvervskompetencegivende uddannelse.

Der er konstrueret et mål for de samlede uddannelsesressourcer blandt de biologiske forældre til såvel de sammenbragte som kernefamiliebørnene: I familier, hvor ingen af forældrene har gennemført nogen erhvervskompetencegivende uddannelse, tales der om familier/forældre med beskeden eller ingen uddannelseskapital. Har blot en af forældrene gennemført en efg- eller lærlinguddannelse, har familien uddannelsesressourcer svarende til dette niveau, og har mindst én af forældrene gennemført en kort, mellemlang eller lang videregående uddannelse, kommer børnene fra familier med relativt megen uddannelseskapital (jf. bilagstabel 4.4).

Opgjort på denne måde har halvdelen af kernefamiliebørnene familier, hvor der er relativt mange uddannelsesressourcer, og 44% har mindst én forælder, der har en lærlinge- eller efg-uddannelse. Det er blandt kernefamiliebørn usædvanligt, at hverken moderen eller faderen ikke har gennemført en erhvervsuddannelse (6%), idet uddannede mødre ofte er gift/ samlevende med uddannede fædre eller omvendt. De sammenbragte børns forældre, hvad enten der er tale om børn, der lever sammen med deres mor eller med deres far, adskiller sig fra kernefamilierne, når uddannelsesressourcerne opgøres på denne måde: Andelen, som har ingen eller beskeden uddannelseskapital er mere end dobbelt så høj (16-17%), og det er væsentligt sjældnere forekommende, at én af forældrene har gennemført en videregående uddannelse (36-38%). Når forældre til børn, der lever i stedmoderhushold ifølge denne opgørelsesmetode ikke adskiller sig fra dem, der bor i stedfaderfamilier, så skyldes det, at de eksterne mødres relativt få uddannelsesressourcer bidrager til at trække "gennemsnittet" ned.

Der kan i datamaterialet konstateres en sammenhæng mellem tilstedeværelse af uddannelsesressourcer og tidspunkt for familiestiftelse: Personer uden en erhvervskompetencegivende uddannelse får generelt børn på et tidligere tidspunkt i deres liv end personer med flere eller mange uddannelsesressourcer. Dette gælder såvel kvinder som mænd og uanset, om der er tale om skilsmisefamilier eller kernefamilier. Denne sammenhæng fremgår også af befolkningsstatistikken (fx Danmarks Statistik, Arbejdsmarkedsstyrelsen, Ligestillingsrådet, 1995).

Det kan principielt – og måske navnlig for skilsmisefamilier – drøftes, hvordan årsagssammenhængen mellem fravær af uddannelse og tidlig fødealder (især for kvinderne) skal klarlægges: Stifter man familie i en ung alder som kompensation for manglen på erhvervsuddannelse, eller forhindrer familiestiftelsen – og senere såvel turbulensen omkring skilsmissen som de efterfølgende kontante krav til det at være eneforsørger – skilsmiseforældre i at gå i gang med et uddannelsesforløb? Problemstillingen kan ikke besvares her, men det kan konstateres, at uanset hvor mange eller få uddannelsesressourcer der er til stede, så er andelen af kvinder, der er blevet mødre i en ung alder, højere blandt skilsmissemødre end blandt de mødre i undersøgelsen, som lever i kernefamilier.

Beskæftigelsesmæssige forhold

Datamaterialet er endvidere analyseret med henblik på at belyse, hvordan de biologiske forældres beskæftigelsesmæssige forhold var for sammenbragte børn i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold på interviewtidspunktet (jf. bilagstabel 4.5).

For børn, der lever i et stedfaderhushold gælder, når kernefamilieforældre er sammenligningsgrundlaget, at *de samboende mødre* sjældnere er ansat som funktionærer eller tjenestemænd (50%) end kernefamilieforældre (68%) og lidt hyppigere er beskæftiget som ufaglærte eller faglærte arbejdere. Mest markant er det imidlertid, at hvert 5. barn i et stedfaderhushold, har en biologisk mor, der på interviewtidspunktet var arbejdsløs på dagpenge, modtog bistandshjælp eller social pension, hvilket er dobbelt så hyppigt som blandt kernefamilieforældre (8%). Som i andre undersøgelser kan der også i dette datamateriale iagttages en stærk sammenhæng mellem fravær af erhvervsuddannelse og arbejdsløshedsrisiko. Beskæftigelsesmønstret blandt de biologiske *eksterne fædre* er parallelt: Sammenlignet med kernefamilieforældre

er en lavere andel beskæftiget som selvstændige (11%) og funktionærer/tjenestemænd (34%), mens der er flere ufaglærte og faglærte arbejdere (37%). Også for fædrenes vedkommende er den mest signifikante forskel imidlertid, at en ganske betydelig andel af de eksterne fædre på interviewtidspunktet ikke var i beskæftigelse (17%), hvilket er sjældent forekommende blandt kernefamiliefædre (3%).

For de børn, der lever sammen med deres far i et stedmoderhushold, gælder, at de biologiske *eksterne mødres* beskæftigelsesmæssige profil ligner den, de samboende mødre i stedfaderhushold har. Afvigelserne fra kernefamilie-mødres beskæftigelsesmæssige forhold er dog endnu mere markante. Det er således blandt disse kvinder, at andelen af selvstændige og funktionærer/tjenestemænd er lavest, mens procentandelen af arbejdere og arbejdsløse er højest i denne gruppe. Mere end hver 3. eksterne mor var således uden beskæftigelse på interviewtidspunktet, hvilket er mere end 4 gange så hyppigt som blandt kernefamilie-mødre.

For de biologiske *samboende fædre* gælder det – skønt andelen af selvstændige er mindre (10%) og flere er beskæftiget som arbejdere – at den beskæftigelsesmæssige profil tilnærmelsesvist ligner kernefamiliefædres.

Det samlede billede, som tegner sig, når man inddrager såvel uddannelses- som beskæftigelsesvariablerne under ét, er, at det er i *stedfaderhusholdene*, at de færreste socio-økonomiske ressourcer er til stede. Sammenlignet med kernefamilier er det karakteristisk, at *begge biologiske forældre* har få uddannelsesressourcer og hyppigere befinder sig i en marginal position på arbejdsmarkedet. For børn i *stedmoderhushold* gælder det, at de *eksterne mødre* hyppigere har færre socio-økonomiske ressourcer end kernefamilie-mødre, mens de *samboende fædre* tilnærmelsesvist ligner kernefamiliefædre.

Med de biologiske forældres uddannelses- og beskæftigelsesmæssige forhold som indikatorer kan der således som helhed konstateres en social skævhed mellem børn, der lever i sammenbragte familier og kernefamilier.

Analyseres det empiriske datamateriale efter køn og status som samboende eller ekstern forælder, er der på det foreliggende

grundlag og ud fra en helhedsbetragtning ikke væsentlige forskelle mellem samboende og eksterne biologiske *mødres* socio-økonomiske ressourcer, trods enkelte afvigelser (herunder den højere arbejdsløshedsprocent blandt sidstnævnte). For *fædre* gælder det, at de eksterne biologiske fædre sjældnere end samboende fædre og kernefamiliefædre har gennemført en erhvervsuddannelse og hyppigere er marginaliseret i arbejdsmarkedshierarkiet. Det ser med andre ord ud til, at den status og værdi, man har på arbejdsmarkedet, i højere grad har sammenhæng med sandsynligheden for at blive daglig omsorgsforælder for sit barn ved samlivsbruddet for mænd, end den tilsvarende har for kvinder. Sat på spidsen er der således træk, som peger i retning af, at de i socio-økonomiske forstand mest ressourcetsvage mænd selekteres fra som daglige forsørgere for deres børn. Det kan såvel bero på, at de måske ikke magter at påtage sig ansvaret, som at de ikke kendes værdige hertil. Omvendt kan der imidlertid ikke findes dokumentation for, at de mænd, som bliver samboende fædre, generelt skulle være mere eksemplariske eller bedrestillede med hensyn til uddannelse og beskæftigelse end kernefamiliefædre i almindelighed er.

Civilstand og samlivsvarighed

Der har i de senere år kunnet iagttages en generel udvikling i retning af, at folk venter med at gifte sig, til de har fået børn, dvs. at flere og flere børn fødes uden for ægteskabet (Nygaard Christoffersen, 1993). I perioden 1985-91 var ca. hver fjerde småbørnsfamilie (hvor det yngste barn var i 0-6-års alderen) papirløst samlevende. For familier med børn i skolealderen var andelen af papirløst samlevende reduceret til godt 10%. I dette datamateriale har næsten alle forældrepar til 10-11-årige børn, som lever i kernefamilier, indgået ægteskab. Kun 7% af kernefamiliebørnene har papirløst samlevende forældre.

For de skilsmissebørn, der indgår i undersøgelsen, ser billedet anderledes ud: Kun 60% af børnene havde biologiske forældre, som var gift med hinanden, mens de resterende 40% havde papirløst samlevende forældre. Ikke overraskende kan der iagttages en stærk sammenhæng mellem samlivsvarigheden og de biologiske forældres civilstand (jf. bilagstabel 4.6). Jo længere tid forældrenes forhold har varet, desto højere er sandsynligheden for, at de – så at sige – har nået at gifte sig, inden de gik fra hinanden. Det var således kun en tredjedel af de forældre, der har haft et kortvarigt samliv (dvs. mindre end 5 år), som havde

fået papir på hinanden, mens 4 ud af 5 forældrepar, der har levet sammen i 10 år eller mere havde indgået ægteskab. Som helhed har forældrenes samliv i gennemsnit været 7,2 år: halvdelen har således boet sammen mellem 5 og 9 år, mens en fjerdedel har haft et relativt kortvarigt samliv og en anden fjerdedel et langvarigt forhold.

Det ligger i sagens natur, at der for det første er en snæver sammenhæng mellem forældrenes samlivsvarighed og de udvalgte børns alder, da kernefamilien blev opløst. Et flertal, 57%, af de udvalgte børn var ganske små, dvs. 2 år eller yngre, da kernefamilien blev opløst. 29% af børnene var mellem 3 og 5, da forældrene gik fra hinanden, mens kun 13% var 6 år eller ældre. Denne skæve alderssammensætning blandt børnene må bl.a. ses på baggrund af den måde, hvorpå stikprøven er dannet. Med kriteriet om, at det på interviewtidspunktet 10-11-årige barn skulle have levet i en sammenbragt familie i mindst 2 år, kan børnene således højst have været 8-9 år, da stedfamilien blev dannet. Lægger man hertil et par år, hvor barnet har boet alene med den samboende forælder i en eneforsørgerfamilie, vil børnene typisk højst kunne være 6-7 år, da kernefamilien blev opløst. Som helhed har den fælles livshistorie i kernefamilien for hovedparten af de udvalgte sammenbragte børn været ganske kortvarig, og man må tvivle på, om disse børn i dag overhovedet har nogen erindring om den tid, hvor de levede sammen med begge deres biologiske forældre.

For det andet indebærer forældrenes giftemønster, navnlig i de tilfælde hvor samlivet var kort (og barnet lille, da familien blev opløst), at fædre som papirløst samlevende ikke havde del i forældremyndigheden over barnet under samlivet. I de fleste tilfælde (92%), hvor samlivsbruddet indtraf inden barnet var fyldt 3 år, var forældremyndighedsloven endnu ikke blevet ændret. Før lovændringen i 1986 tilfaldt forældremyndigheden automatisk moderen alene, hvis man ikke var gift, mens det fra 1986 blev muligt for papirløst samlevende at få fælles forældremyndighed. Det blev ligeledes muligt at dele det juridiske ansvar for barnet efter en skilsmisse eller et samlivsbrud. Som helhed er det i datamaterialet ca. hver tredje far, der ikke havde legale rettigheder til barnet under det fælles samliv, og for de børn, som var 2 år eller yngre, da forældrene gik fra hinanden, er procentandelen helt oppe på 47. Problemstillingen om, hvem der får de legale rettigheder til barnet, er ikke ubetydelig for den

måde, hvorpå det fortsatte biologiske forældreskab kan udvikle sig senere, dvs. efter samlivsbruddet, hvilket jeg uddybende vender tilbage til på et senere tidspunkt.

Det skal endvidere nævnes, at der er fundet en sammenhæng mellem tidspunkt for familiestiftelse (der er her taget udgangspunkt i mødrenes beregnede alder ved det ældste barns fødsel) og varigheden af forældrenes forhold. Kvinder, der var unge, da de blev mødre, har signifikant hyppigere haft et kortvarigt samliv bag sig, end de kvinder der var ældre, da de stiftede familie. For de unge mødre var den gennemsnitlige samlivsvarighed 6,3 år, mens de kvinder, som var over 25 år, da de fik det første barn, i gennemsnit havde levet sammen med faderen i 9 år.

Konklusion

I ovenstående analyse er det for det første vist, at der med hensyn til de socio-økonomiske karakteristika kan konstateres en social skævhed mellem kernefamilier og sammenbragte familier. De sammenbragte børns biologiske forældre har hyppigere færre uddannelsesressourcer og befinder sig oftere i en marginaliseret position på arbejdsmarkedet. Forskellen er navnlig udtalt for biologiske forældre til børn, der på interviewtidspunktet lever sammen med deres mødre i stedfaderfamilier.

For det andet er det konstateret, at de sammenbragte børn generelt hyppigere har unge forældre end kernefamiliebørn. Der blev endvidere fundet en sammenhæng mellem tidspunkt for familiestiftelse og samlivsvarighed. Kobles disse forskellige elementer sammen, kan konturerne af to forskellige profiler skimtes:

Omkring 2/3 af de sammenbragte børns mødre har stiftet familie, inden de fyldte 25 år. Især for denne gruppe er det karakteristisk, at forældrene hyppigt ingen erhvervsuddannelse har (44% af mødrene og 39% af fædrene), og at de oftere er uden for arbejdsmarkedet (23% og 17% for henholdsvis kvinder og mænd). Karakteristisk er det endvidere, at hvert tredje barn i denne gruppe er resultatet af et ganske kortvarigt samlivsforhold, som havde varet i mindre end 5 år. Det indebærer ofte, at forældrene ikke har været gift med hinanden. Som følge af det kortvarige samliv, var et flertal af børnene (64%) derfor ganske små, da forældrene gik fra hinanden, dvs. 2 år eller yngre.

For den tredjedel af børnene, som har mødre, der var 25 år eller ældre, da de stiftede familie, ligner den socio-økonomiske profil for begge forældre i højere grad kernefamilier: I denne gruppering er der i samme omfang som hos kernefamilieforældre gennemført en erhvervsuddannelse på forskellige niveauer, og som helhed er der også lighed i beskæftigelsesmønstret til trods for, at arbejdsløshedsfrekvensen også her er noget højere end blandt kernefamilier (16% for kvinder og 10% for mænd). Forældrenes samliv har i denne gruppe været noget længere. Et lille flertal af børnene (56%) var da også 3 år eller ældre, da kernefamilien gik i opløsning.

Det billede, der som helhed tegner sig, tyder på, at familieopløsninger ikke er "demokratisk" fordelt, men overhyppigt synes at ramme forældrepar, der har få socio-økonomiske ressourcer. Som denne undersøgelse er designet, er det dog ikke muligt at afgøre, hvorvidt de konstaterede sociale forskelle mellem sammenbragte børns biologiske forældre og kernefamilieforældre er en effekt af, at skilsmisser rammer socialt skævt, eller om forskellene skyldes, at de skilsmisseforældre, der har færre socio-økonomiske ressourcer, i højere grad er motiverede for at etablere sig i nye familiedannelser end dem med mere uddannelse og en fastere forankring på arbejdsmarkedet. I andre undersøgelser, såvel i dansk som internationalt regi (fx Koch-Nielsen, 1983; Nygaard Christoffersen, 1996b; Goldthorpe, 1987; Rasche, 1987) er der konstateret en generel sammenhæng mellem risiko for familieopløsning og sociale belastningsfaktorer. Dette tyder på, at den konstaterede sociale skævhed i dette datamateriale ikke først og fremmest skal forklares på baggrund af det forhold, at respondenterne har etableret sig i nye familier.

De biologiske forældres samlivsbrud

Indledning

I dette kapitel rettes blikket mod fortiden, nærmere bestemt mod det tidspunkt, hvor de sammenbragte børns biologiske forældre gik fra hinanden og i tiden umiddelbart derefter. Begrundelsen for at tage et spring bagud i kronologien er baseret på en antagelse om, at det begivenhedsforløb, som udspandt sig i denne kritiske fase i familiens liv, er betydningsfuldt og har konsekvenser for den måde, hvorpå det biologiske forældreskab aktuelt er udformet på interviewtidspunktet. Eller med andre ord: For at opnå forståelse af det, der pågår i nutiden, er det centralt at have kendskab til fortiden.

Der indledes med en oversigt over, hvem de sammenbragte børn kom til at bo hos umiddelbart efter samlivsbruddet, hvordan det juridiske ansvar for barnet var fordelt, og hvilke samværsordninger der kom i stand med de eksterne biologiske forældre. Herefter belyses, hvilke konsekvenser en række intrafamiliære omstændigheder fik for udformningen af forældreskabet på daværende tidspunkt, ligesom der redegøres for en række strukturelle faktorerers betydning. Afslutningsvis perspektiveres der til nutiden, dvs. interviewtidspunktet, med henblik på at klarlægge konsekvenserne af fortidens handlingsmønstre.

Forældremyndighed og daglig omsorg ved samlivsbruddet

Faktisk og formelt ansvar

Som nævnt i det foregående kapitel var over halvdelen af børnene (57%) ganske små, dvs. 2 år eller yngre, da de biologiske forældre gik fra hinanden. En fjerdedel af skilsmissebørnene (24%) var end ikke fyldt et år. En lille tredjedel var mellem 3 og 5 år, mens kun 13% af børnene var ældre.

Da forældrenes samliv gik i opløsning, var det i langt de fleste tilfælde moderen, der fik forældremyndigheden over barnet (72%). I de tilfælde, hvor forældrene havde været papirløst samlevende, var der i vid udstrækning tale om, at moderen, som i forvejen var eneforældremyndighedsindehaver, bibeholdt det juridiske ansvar for barnet. 5% af børnene fik faderen som foræl-

dreymyndighedsindehaver, mens ca. en fjerdedel af børnene (23%) blev omfattet af den fælles forældremyndighed,

Der er – ikke overraskende – et stort sammenfald mellem den juridiske ansvarsfordeling og den daglige praktiske omsorg i de tilfælde, hvor forældremyndigheden tilfaldt den ene af forældrene (jf. bilagstabel 5.1): I næsten alle tilfælde (98%), hvor moderen fik forældremyndigheden, indebar det, at barnet kom til at bo hos hende. Når faderen fik forældremyndigheden, var det ligeledes i 9 ud af 10 tilfælde også ham, der blev den daglige omsorgsfar. I de tilfælde, hvor forældrene fik fælles forældremyndighed, er billedet mere varieret: 3/4 af børnene kom til at bo hos moderen, mens resten fordelte sig nogenlunde ligeligt mellem enten at bo hos faderen, eller være omfattet af en såkaldt deleordning. Som helhed er billedet imidlertid, at langt de fleste af børnene kom til at bo sammen med moderen (88%), også i de tilfælde hvor forældrene havde aftalt fælles forældremyndighed.

Som beskrevet i kapitel 4 blev lovgivningen om fælles forældremyndighed indført med virkning fra 1986. På det tidspunkt var næsten alle børn i stikprøven fyldt 3 år. Reglerne om fælles forældremyndighed omfatter derfor reelt kun de børn, som var 3 år eller ældre, da de biologiske forældre gik fra hinanden. Indførelsen af de nye regler fik imidlertid stor betydning for, hvordan forældrene fordelte det juridiske ansvar imellem sig. For den halvdel af forældrene (53%), som brød op før 1986, tilfaldt forældremyndigheden i 88% af tilfældene moderen, mens 6% af fædrene fik myndigheden over barnet. I andre 6% af tilfældene fik man fælles forældremyndighed. Antagelig har der i sidstnævnte tilfælde været tale om, at samlivsbruddet først efterfølgende har fået retsvirkninger. Efter 1986 sker der markante ændringer. For den halvdel af forældrene (47%), som gik fra hinanden efter dette tidspunkt, fik 42% fælles forældremyndighed, mens ansvaret tilfaldt moderen alene i 55% af tilfældene og faderen i 4% af tilfældene.

Søskende hos den anden forælder

I undersøgelsen er der udelukkende sat fokus på, hvordan de biologiske forældre ved samlivsbruddet håndterede den formelle og praktiske fordeling af de udvalgte børn. Der foreligger således ikke oplysninger om, hvilke juridiske ordninger og praktiske konsekvenser familieopløsningen på daværende tidspunkt fik for

eventuelle søskende til det udvalgte barn. Der er derimod stillet spørgsmål om, hvorvidt barnet på *interviewtidspunktet* havde helsøskende, som det ikke boede sammen med til daglig. Dette spørgsmål er besvaret positivt af 11% af respondenterne. I de fleste tilfælde (9%) boede disse helsøskende hos den eksterne forælder, mens en mindre andel (2%) boede et andet sted. Antagelig er der i disse tilfælde tale om store søskende, som er flyttet hjemmefra. På interviewtidspunktet var der således 9% af familierne, der i praksis havde delt en søskendeflok. Der kan konstateres en meget stor variation mellem den juridiske ansvarsfordeling ved samlivsbruddet og forekomsten af faktisk søskendedeling: I de tilfælde, hvor moderen fik forældremyndigheden over det udvalgte barn, er der på interviewtidspunktet kun 4%, som har en helsøskende i faderens hushold. Havde forældrene valgt at få fælles forældremyndighed over barnet, forekommer der praktisk søskendedeling i 17% af tilfældene. Var det faderen, som alene fik det juridiske ansvar, er det ikke mindre end 41% af de udvalgte skilsmissebørn, som på interviewtidspunktet har en helsøskende hos moderen. Denne betragtelige forskel mellem kønnene signalerer, at fædre og mødre ikke har ensartede mulighedsbetingelser for ved samlivsbruddet at blive formelle ansvarshavere for deres afkom: Forudsætningen for, at en far får forældremyndigheden over sit barn synes således i vid udstrækning at bero på, at der er noget at dele af, så moderen ikke mister det hele, mens samme mekanisme på ingen måde gør sig gældende den anden vej.

Opbrud fra barndomshjemmet

Da forældrene gik fra hinanden, indebar samlivsbruddet for lidt over halvdelen af børnene (57%) tillige et opbrud fra barndomshjemmet, idet de flyttede med den samboende forælder til en ny bopæl. For resten af børnene fik familieopløsningen ikke denne fysiske konsekvens. At samlivsbruddet for så relativt mange børn indebar, at de ikke blot blev adskilt fra den ene forælder, men også fra de kendte omgivelser, kan tyde på, at beslutningen om, hvem af forældrene, der skulle fraflytte den fælles bopæl, ikke først og fremmest blev truffet ud fra overvejelser om, at gøre samlivsbruddet så skånsomt for barnet som muligt¹⁾. Derimod kan det konstateres, at der synes at være en

1) Hvis man vel at mærke godtager antagelsen om, at det er mest skånsomt for barnet at blive i de vante omgivelser, mens en flytning kan være en ekstra belastning oven i selve familieopløsningen.

kønsmæssig ulighed med hensyn til, hvem der flytter, og hvem der bliver boende. I 58% af tilfældene var det moderen, der flyttede, i 37% af tilfældene var det faderen, mens begge forældre flyttede i 5% af tilfældene. Antagelig afspejler denne køns-mæssige forskel en økonomisk ulighed mellem kønnene, forstået på den måde at kvinder sjældnere end mænd har økonomisk mulighed for at blive boende i den fælles bolig.

Samværsordninger med den eksterne forælder

Ud fra antagelsen om at de handlingsmønstre og rutiner, der én gang fastlægges, i større eller mindre udstrækning får en vedvarende eller blivende effekt, blev der i spørgeskemaundersøgelsen stillet spørgsmål om, hvilke samværsordninger forældrene etablerede umiddelbart efter, at de var gået fra hinanden, dvs. i det første års tid efter samlivsbruddet. Oplysninger om samværspraksis er i undersøgelsen indkredset på baggrund af to dimensioner: For det første på baggrund af informationen om der overhovedet blev etableret en samværsordning, og i givet fald om samværet med den eksterne forælder havde en regelmæssig eller uregelmæssig karakter. For det andet er der spurgt til kontakthypigheden: I de tilfælde, hvor barnet havde samvær med den eksterne forælder hver weekend, flere gange ugentligt, dagligt, eller hvor der var deleordninger, karakteriseres samværspraksis som *udvidet*. Så barnet og den eksterne forælder hinanden hver anden weekend (plus evt. en hverdag i den anden uge), tales der om *normalt* samvær. Var kontakten mindre hyppig, dvs. hver 3. uge, månedligt eller endnu sjældnere, klassificeres samværet som *begrænset*. I visse, men få, tilfælde var der tale om en *anden* samværspraksis, som falder uden for de ovenstående kategorier.

Samværsordninger og kontakthypighed

For et overvældende flertal af skilsmissebørnene blev kontakten til den ikke-samboende forælder bibeholdt (83%), og i langt de fleste af disse tilfælde fik forældrene etableret en regelmæssig samværsordning, mens samværet for et mindretal af børnene fik en mere uregelmæssig karakter. Analysen viser, at der er en positiv sammenhæng mellem en ordning med regelmæssigt samvær og hyppig kontakt (jf. bilagstabel 5.2): Hovedparten (83%) af de børn, for hvem samværet lå i faste rammer, havde kontakt med den ikke-samboende forælder hver 14. dag eller hyppigere, mens 2/3 af de børn, som ikke var omfattet af nogen regelmæssig samværsordning, så deres eksterne forælder hver 3. uge eller

Konflikt eller konsensus omkring forældremyndigheden?

På baggrund af informationer om, dels i hvilken udstrækning spørgsmålet om forældremyndigheden over barnet gav anledning til konflikt mellem forældrene, dels hvordan eventuelle konflikter i givet fald blev løst, kan der identificeres fire grupperinger i datamaterialet: Konsensusforældre, forældrepar der var uenige om myndighedsspørgsmålet, forældrepar der gik til domstolene og endelig forældrepar, hvor spørgsmålet om forældremyndigheden blev anset for at være indiskutabelt (jf. tabel 5.1 nedenfor).

Den første og største gruppering er de forældrepar, som var *helt eller nogenlunde enige*, og som i de tilfælde, hvor der ikke var fuldstændig enighed, indbyrdes fik afklaret forældremyndighedsspørgsmålet. Gruppen af konsensusforældre udgør 74% i datamaterialet. Karakteristisk for disse forældrepar er, at det er her, mødrene hyppigst har afgivet deres juridiske og praktiske forældresuverænitet. Det er således i denne gruppering, at man finder den største andel, som fik fælles forældremyndighed (27%), og som også i praksis valgte at deles om barnet gennem etablering af en såkaldt deleordning (4%). I langt de fleste tilfælde blev der etableret en samværsordning med den eksterne forælder.

En anden gruppering udgør de forældrepar, som var *helt uenige* om, hvem der skulle have forældremyndigheden over barnet, men som alligevel endte med at løse spørgsmålet selv uden domstolsafgørelser. Denne gruppe er ganske beskedne (6%). Blandt disse forældrepar fik hvert femte fælles forældremyndighed. I de resterende tilfælde var det helt overvejende moderen, der blev myndighedsindehaver. Måske er den konflikt, som er foregået mellem de biologiske forældre, baggrunden for, at kun få (7%) ikke fik etableret nogen samværsordning ved samlivsbruddet, og at den ordning, der på daværende tidspunkt blev etableret, i langt de fleste tilfælde havde en regelmæssig karakter.

Den tredje gruppering består af forældrepar, hvor der var så stor uenighed om forældremyndigheden, at de ikke magtede at løse problemet indbyrdes, men har angivet, at de fik spørgsmålet *afgjort ved domstolene*. Denne gruppering udgør 9% af skilsmisseforældrene i datamaterialet. Domstolsafgørelserne faldt hyppigst ud til moderens fordel (87%), mens faderen fik forældremyndigheden i 6% af tilfældene. I 7% af tilfældene har respondenterne

angivet, at man endte med at få fælles forældremyndighed. Denne andel dækker kun over 5 observationer, men at fælles forældremyndighed overhovedet forekommer i denne gruppering kan undre. Lovgivningen om fælles forældremyndighed er baseret på et enighedsprincip, og forældre kan derfor ikke dømmes til at skulle dele det juridiske ansvar for barnet. Der kan imidlertid være tale om tilfælde, hvor der er blevet indledt en retssag, men hvor parterne i løbet af processen er nået til indbyrdes enighed²⁾.

Det kan konstateres, at en betydelig andel (29%) i denne gruppe ikke fik etableret en samværsordning i forbindelse med samlivsbruddet, men det er i undersøgelsen ikke muligt at pege på, hvilke mulige omstændigheder der kan forklare dette forhold. Endvidere kan det registreres, at en signifikant høj andel af dem, der fik etableret en samværsordning, fik den reguleret via en samværsresolution (67%). Dette er for så vidt ikke overraskende: Har parterne ikke formået at løse forældremyndighedsspørgsmålet selv, er det forståeligt, hvis de heller ikke selv kan nå til enighed om udøvelsen af samværsretten.

Der skal knyttes yderligere et par kommentarer til denne gruppering. Den første kommentar vedrører omfanget af konflikter om forældremyndighed, der er endt som domstolsafgørelser: I forhold til, at det normalt anslås, at ca. 3% af forældremyndighedssagerne i forbindelse med samlivsbrud ender ved retten (Justitsministeriet, 1994), er en andel på 9% i denne stikprøve ganske betragtelig. En forklaring på denne forskel kan være optællingsenheden. Opgøres forældremyndighedssagerne i opløste forhold (hvor der kan være flere børn involveret), og ikke som i denne undersøgelse med barnet som optællingsenheden, kan en del af forklaringen ligge heri, men antagelig ikke den hele. Det kan ikke udelukkes, at også børnenes alderssammensætning i denne undersøgelse kan spille en rolle for forekomsten af den relativt høje andel af domstolssager. Endelig er det muligt, at nogle af disse retssager i virkeligheden handlede om andre tvister mellem forældrene, fx bidragspligt.

Datamaterialet er for det andet blevet analyseret med henblik på at belyse, om der kan konstateres nogle generelle sammenhænge

2) Et af disse tilfælde findes blandt informanterne (Dan) i den kvalitative undersøgelsesdel, jf. kap. 13.

endnu sjældnere. Blandt de børn, for hvem samværet havde en uregelmæssig karakter, har en andel på 14% haft en kontakt, som ikke lader sig klassificere som udvidet, normal eller begrænset. I et flertal af disse tilfælde var der tale om en sporadisk kontakt med den eksterne forælder. Fravær af en regelmæssig samværsordning betød således som hovedregel, at forælder-barnkontakten ikke var hyppig.

Som helhed var det på tidspunktet ved samlivsbruddet ikke særlig sædvanligt, at skilsmissebørnene havde en samværspraksis med den eksterne forælder, som var præget af meget hyppig kontakt (13%). Den hyppigst praktiserede samværsform var, hvad jeg har kaldt "normalt" samvær, dvs. hvor barnet og forælderen så hinanden hver 14. dag plus evt. en hverdag (42%). Endelig havde en ikke ubetydelig andel (23%) begrænset samvær med forælderen.

Analysen viser, at der er en positiv sammenhæng mellem delt juridisk ansvar og hyppig kontakt. De forældre, der valgte at få (eller bibeholde) fælles forældremyndighed over barnet, havde tre gange så hyppigt en udvidet samværspraksis (32%) som i de tilfælde, hvor der var eneforældremyndighed (11%), uanset hvor gammelt barnet var, da forældrenes samliv ophørte. Der blev ligeledes sjældnere praktiseret begrænset samvær blandt dem med fælles forældremyndighed (16%), når der sammenlignes med de familier, hvor kun den ene forælder havde det juridiske ansvar (24%). Stort set oplevede ingen børn, som blev omfattet af den fælles forældremyndighed, at kontakten til den eksterne forælder ophørte i forbindelse med samlivsbruddet.

For ca. 3/4 af børnene blev rammerne for samværet aftalt indbyrdes mellem forældrene, mens det for den resterende del (26%) blev fastlagt via en samværsresolution, som dog ikke i alle tilfælde blev fulgt i praksis (3%). Samværsresolutioner fastsættes af statsamtet, oftest i de tilfælde hvor det ikke lykkes for forældrene indbyrdes at blive enige om, hvordan samværsretten skal udøves. Det er således ikke helt urimeligt at tolke forekomst af samværsresolutioner som en indikator på et ikke helt konfliktfrit forhold.

Ingen kontakt

17% af skilsmissebørnene blev slet ikke omfattet af nogen samværsordning i det første år efter samlivsbruddet. Sandsynlighe-

den for, at der ikke kom nogen samværsordning i stand, var betydeligt højere, hvis den eksterne forælder var en far (17%), mens kun et fåtal af samværsmodrene ikke havde kontakt med deres børn (6%). Blandt de børn, som ikke havde kontakt med den eksterne forælder i tiden umiddelbart efter samlivsbruddet, havde hver fjerde fået genoptaget forbindelsen med forælderen på interviewtidspunktet. Det store flertal – 3/4 – havde imidlertid, på det tidspunkt hvor undersøgelsen blev gennemført, ikke været i kontakt med den eksterne forælder i det foregående år. Det hændelsesforløb, som har udspundet sig i perioden, der ligger mellem året efter samlivsbruddet til året forud for interviewtidspunktet, er ikke belyst i undersøgelsen, og man kan derfor ikke vide, om der i dette mellemliggende tidsrum har været kontakt eller samvær mellem barnet og den eksterne forælder. Hvis der imidlertid hverken var samvær på tidspunktet ved samlivsbruddet eller kontakt, da undersøgelsen blev gennemført, har jeg valgt at tolke det således, at kontakten til den eksterne forælder blev afbrudt i forbindelse med, at forældrene gik fra hinanden. Tolket på denne måde er det biologiske forældreskab blevet opløst for hver 10. skilsmissebarn i undersøgelsen allerede på dette tidspunkt. Der sker med andre ord en kraftig selektionsproces i overgangsfasen fra kernefamilie til et binukleart familiesystem.

Intrafamiliære forholds betydning for udformningen af forældreskabet

Eftersom denne undersøgelse ikke er en skilsmisseundersøgelse, men har det sammenbragte barn som sit centrale omdrejningspunkt, har genstandsfeltet ikke været at belyse i alle facetter, hvad der var begrundelserne for, at de biologiske forældre valgte at gå fra hinanden. Herom henvises der til andre empiriske undersøgelser (fx Koch-Nielsen, 1983). Det er dog søgt indkredset, om der som baggrund for samlivsbruddet forelå nogle særlig skærpede eller dramatiske omstændigheder, idet det kunne tænkes, at sådanne ville få betydning for forældrenes muligheder for at fortsætte forældreskabet efter samlivsbruddet. Det er derfor for det første søgt indkredset i hvilket omfang afgørelse af forældremyndighedsspørgsmålet var et konflikt punkt mellem forældrene. Endvidere blev der i spørgeskemaundersøgelsen specifikt spurgt til, om nogle af følgende forhold var medvirkende årsager til, at forældrene gik fra hinanden: Utroskab, vold, alkoholproblemer, andre misbrugsproblemer samt psykisk sygdom.

mellem konfliktforekomst og forskellige sociale og demografiske baggrundsforhold (uddannelse, beskæftigelse, civilstand, samlivsvarighed, barnets køn, samt alder ved samlivsbruddet). Sådanne sammenhænge kan ikke identificeres. Det ser med andre ord ud til, at enighed og konflikt er "demokratisk" fordelt, dvs. forekommer med samme sandsynlighed uanset social baggrund og forskellige demografiske forhold. Har der været en konflikt, kan der imidlertid iagttages en sammenhæng mellem konfliktlösingsstrategi og visse socio-økonomiske faktorer: Domstolsafgørelser forekommer således hyppigere, hvis moderen ikke har nogen erhvervsuddannelse (51%), end hvis der er gennemført en erhvervskompetencegivende uddannelse (29%). Ligeledes har forældre oftere fået spørgsmålet afgjort ved retten, hvis faderen på interviewtidspunktet er uden for arbejdsmarkedet (63%), sammenlignet med dem der er i beskæftigelse (30%). Der er med andre ord træk, som peger i retning af, at de forældrepar, der potentielt har de færreste socio-økonomiske ressourcer, hyppigere ikke magter at løse konflikterne selv, men går til domstolene.

Den fjerde og sidste gruppering omfatter de 11% respondenter, som har angivet, at forældremyndighedsspørgsmålet var *indiskutabelt*. Det har øjensynligt været så indlysende, hvem der skulle have barnet, at spørgsmålet end ikke var til debat. Den underforståethed, der ligger bag dette udsagn, kan aflæses i, at forældremyndigheden i 9 ud af 10 tilfælde tilfaldt moderen ved samlivsbruddet. I langt de fleste tilfælde (72%) var der tale om samboende mødre, der i forvejen havde forældremyndigheden alene. Karakteristisk for denne gruppe er, at 1/3 ikke fik etableret nogen samværsordning, og blandt dem, der fik sat et samvær i stand, var det kun ca. halvdelen, der fik etableret en regelmæssig samværsordning. I enkelte tilfælde synes "indiskutabelt" dog at betyde, at forældrene ville fortsætte den fælles linie, der var lagt, mens kernefamilielivet stod på.

Alt i alt er der ikke noget, der tyder på, at konflikter mellem forældrene om forældremyndighedsspørgsmålet i sig selv har indflydelse på, hvorvidt der etableres en samværsordning efter samlivsbruddet eller ikke. Konfliktlösingsstrategien synes at være mere afgørende: Formåede forældrene at løse spørgsmålet indbyrdes, synes der trods større eller mindre enighed at være stor sandsynlighed for, at en samværsordning kommer i stand. Løses konflikten ved domstolene, eller har spørgsmålet end ikke

Tabel 5.1.

Forskellige *intrafamiliære* forholds betydning for daglig omsorg, juridisk ansvarsfordeling og samværsordning på skilsmissetidspunktet. Procent.

	Daglig omsorg				Juridisk ansvar				N=
	Mor	Far	Deleord.	P<	Mor	Far	Fælles fm.	P<	
Forældremyndigheds-									
spørgsmålet:				-				***	
Konsensus	86	9	4		67	6	27		562
Uenighed	93	5	2		77	2	20		44
Domstolsafgørelse	89	11	-		87	6	7		72
Indiskutabelt	96	2	1		90	1	9		81
Belastningsfaktorer som årsag til skilsmissen:				***				***	
Vold/alkohol, misbrug	96	4	0		84	3	13		254
Ingen belastningsfaktorer	84	11	5		66	6	28		505
Utroskab som årsag til skilsmissen:				***				***	
Fars utroskab	97	1	1		87	1	11		141
Mors utroskab	66	25	9		44	18	38		102
Utroskab ej årsag	90	7	3		74	4	22		498
I alt procent	88	8	4		72	5	23		

fortsættes

været sat på dagsordenen, forøges risikoen derimod for, at barnets kontakt til den ikke-samboende forælder afbrydes.

Hvis man sammenkobler konfliktforekomst om forældremyndighed med det faktiske udfald, dvs. hvem der endte med at få forældremyndigheden, viser en delanalyse, at de, der endte med at få fælles forældremyndighed, hyppigere havde været enige, end de der endte med at få eneforældremyndighed: I de tilfælde, hvor kun den ene forælder fik det juridiske ansvar over for barnet, har 58% angivet, at der var fuldstændig enighed mellem forældrene, mens den tilsvarende andel blandt dem, der fik fælles forældremyndighed, er 79%. Omvendt er det dobbelt så hyppigt forekommende, at de, der fik eneforældremyndighed,

Tabel 5.1. (fortsat)

	Mor har samvær				Far har samvær				N=
	Regel- mæssigt	Uregel- mæssigt	Ingen	P<	Regel- mæssigt	Uregel- mæssigt	Ingen	P<	
Forældremyndigheds- spørgsmålet:				-				***	
Konsensus	69	25	6		62	24	14		562
Uenighed	..	..	..		78	15	7		44
Domstolsafgørelse	..	..	..		48	23	28		72
Indiskutabelt	..	..	..		32	32	36		81
Belastningsfaktorer som årsag til skilsmissen:				-				***	
Vold/alkohol, misbrug	..	..	..		40	29	31		254
Ingen belastningsfaktorer	73	20	7		69	21	10		505
Utroskab som årsag til skilsmissen:				-				***	
Fars utroskab	..	..	..		48	28	24		141
Mors utroskab	69	19	12		84	13	3		102
Utroskab ej årsag	63	29	9		58	25	17		498
I alt procent	67	23	9		58	24	17		

- = Ingen observationer forekommer.

.. = For få observationer.

*** = Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

har været helt uenige: 16% mod kun 7% af de forældrepar, som valgte at dele det juridiske ansvar over for barnet. Dette fund indikerer, at den fælles forældremyndighed som helhed ikke – som det ellers til tider har været anført i debatten om denne ordning (Nissen, 1994; Justitsministeriet, 1994) – er blevet anvendt som en salomonisk løsning eller en foreløbig konfliktundvigelsesstrategi i en i forvejen tilspidset situation, men rent fak-

tisk har dækket over et reelt ønske om at fortsætte forældreskabet³⁾.

Belastende skilsmisseårsager

Som nævnt blev der i spørgeskemaundersøgelsen spurgt til, om en række belastningsfaktorer (vold, alkohol- eller misbrugsproblemer) og specielle forhold (psykisk sygdom) havde været medvirkende årsag til, at de biologiske forældre gik fra hinanden.

Respondenterne har angivet, at disse forhold havde gjort sig gældende i følgende omfang:

- Partneren havde alkoholproblemer: 25%
- Partneren havde andre misbrugsproblemer: 5%
- Partneren var voldelig eller truende over for barnet/børnene: 5%
- Partneren var voldelig eller truende over for respondenterne: 17%
- Partneren var psykisk syg: 8%

Samboende mødre rapporterer hyppigere om disse belastningsfaktorer end samboende fædre. Der er således ingen samboende fædre, der som skilsmisseårsag angiver, at de selv eller børnene var udsat for vold eller trusler om vold fra moderens side. I 12% af tilfældene var moderens alkoholproblemer blandt skilsmissegrundene, men der er ingen forekomst af andre misbrugsproblemer.

Blandt de samboende mødre har 29% angivet, at samlivsopløsningen bl.a. var begrundet i, at faderen havde alkoholproblemer, mens andre misbrugsproblemer forekom i 6% af tilfældene. Hustruvold (eller trusler om vold) blev nævnt af 19%, mens en voldelig eller truende adfærd over for børnene blev nævnt af 5%.

I praksis er det ikke sjældent forekommende, at flere af disse problemer optræder samtidigt: Havde partneren været voldelig over for børnene, var han det som hovedregel også over for

3) Man bør på den anden side være opmærksom på, at hovedparten af forældrene i denne undersøgelse, som har valgt fælles forældremyndighed, gik fra hinanden i perioden 1986-89. De kan karakteriseres som pionerer udi denne ordning og har muligvis været særligt motiverede. I takt med at fælles forældremyndighed vinder større udbredelse, er det ikke givet, at billedet fortsat vil tegne sig så positivt.

ekskonen. I de tilfælde, hvor hustruvold var blandt skilsmissegrundene, var der også hyppigt tale om problemer med alkohol eller andet misbrug (men det kan ikke omvendt sluttes, at alle alkoholiserede mænd banker deres koner). For at kunne håndtere disse belastende omstændigheder med en vis enkelhed i analyserne, har jeg samlet de enkelte faktorer i én kategori: Hvis der fra partnerens side enten forekom vold, alkohol- eller andre misbrugsproblemer, tales der om belastende skilsmisseårsager. Belastningsfaktorer har, opgjort på denne måde, således været medvirkende årsager til samlivsbruddet for hver 3. samboende mor, men kun for hver 10. samboende far.

Psykisk sygdom hos partneren har været medvirkende skilsmisseårsag i 8% af familierne. Her kan det iagttages, at samboende fædre lidt hyppigere rapporterer, at moderen var psykisk syg (13%), mens samboende mødre kun har angivet, at faderens psykiske sygdom var årsag til samlivsbruddet i 7% af tilfældene. Skønt der – på grund af de få mandlige respondenter i stikprøven – ikke er tale om en i statistisk forstand signifikant forskel, ser det tendentielt ud til, at fædre lidt hyppigere end mødre har fået omsorgen for barnet, fordi den anden forælder måske ikke har været i stand til at tage sig af det.

For redelighedens skyld blev der i spørgeskemaundersøgelsen også spurgt til, om samlivsbruddet kunne være forårsaget af, at de samboende forældre *selv* havde haft problemer med alkohol, andet misbrug eller psykisk sygdom. (Der blev ikke spurgt til vold). Som forventet er resultatet af selvrapporteringen næsten nul. Dette må dels forklares med, at sandsynligheden for at blive samboende forælder forringes, hvis man har haft disse problemer, dels – og ikke mindst – med at det er yderst vanskeligt at få respondenter til at indrømme forhold om sig selv, der er socialt uacceptable.

Når belastningsfaktorerne har været medvirkende årsager til, at kernefamilien blev opløst, har det fået markante konsekvenser for udformningen af det fortsatte forældreskab på skilsmisetidspunktet. Børnene kom således i langt højere udstrækning til at bo sammen med deres mor (96%), ligesom det i de fleste tilfælde var hende, der fik det juridiske ansvar (84%). I forhold til de familier, hvor disse belastningsfaktorer ikke forekom, er andelen, der fik fælles forældremyndighed, halvt så stor (13%), ligesom det er tre gange så hyppigt forekommende, at der slet

ikke blev etableret nogen samværsordning. Kom der et samvær i stand, havde det oftere en uregelmæssig karakter.

Utroskab som medvirkende skilsmisseårsag

En tredje intrafamiliar omstændighed, som der er sat fokus på i undersøgelsen, er de samlivsbrud, der er forårsaget af, at forældrene forelskede sig i andre: Har utroskab konsekvenser for de biologiske forældres evne og vilje til at fortsætte forældresamarbejdet? Der er, som det fremgår af tabel 5.1, pkt. 3, både set på de tilfælde, hvor faderen var utro, og de tilfælde, hvor moderen forelskede sig i en anden, og der er sammenlignet med de familier, hvor samlivsbruddet ikke var forårsaget af utroskab. De få tilfælde, hvor der var tale om gensidig utroskab, indgår ikke i analysen.

Når det var faderen, der var moderen utro, er der en meget markant tendens til, at såvel det juridiske som praktiske ansvar for barnet overdrages til moderen: Fælles forældremyndighed er halvt så hyppigt forekommende (11%), som når utroskab ikke var blandt skilsmisseårsagerne (22%), ligesom faderen i næsten ingen tilfælde fik forældremyndigheden alene. I stort set alle tilfælde kom barnet til at bo sammen med moderen (97%). Faderens utroskab synes endvidere at få negative konsekvenser for samværet med barnet: I hvert fjerde tilfælde blev der ikke etableret nogen samværsordning.

Hvis det omvendt var moderen, der forelskede sig i en anden, og faderen var den forurettede part, er tendensen, at mødrene afgiver deres forældresuverænitet. I disse tilfælde fik kun 44% af mødrene forældremyndigheden, mens 18% af fædrene fik det juridiske ansvar for barnet. I 38% af tilfældene fik parret fælles forældremyndighed. Der er tale om en meget markant afvigelse i forhold til, hvordan det juridiske ansvar generelt bliver fordelt. Det er også i disse tilfælde, at man som praktisk konsekvens finder den laveste andel børn, der fik en samboende mor, men til gengæld en betydelig andel, som fik faderen som samboende forælder (25%) eller blev omfattet af en deleordning (9%). Fædres sandsynlighed for at bevare de faktiske og formelle rettigheder i forhold til deres børn forbedres med andre ord væsentligt, når mødrene forelsker sig i andre. I de tilfælde, hvor barnet kom til at bo hos faderen, og moderen blev samværsforælder, blev der som oftest etableret en regelmæssig samværsordning, og kontakten blev ikke så hyppigt afbrudt som i de tilfælde, hvor

det var faderen, der var løbet med en anden. Flyttede barnet sammen med sin mor og fik faderen som samværsforælder, kom der oftest en favorabel samværsordning i stand. Afbrudt kontakt var så godt som ikke forekommende (3%), og i de allerfleste tilfælde fik samværet en regelmæssig karakter.

Disse to forskellige mønstre i måden at udforme forældreskabet på, når utroskab er forekommet, kan ikke undgå at efterlade et indtryk af, at barnet indgår som et bytteobjekt i forældrenes indbydes magtrelation. For at kompensere for den krænkelse, som den utro forælder pådrager den forsmåede, øges villigheden til at give afkald på børnene. Det er vanskeligt at forlade ægtefællen til fordel for en anden og samtidig stille krav om, at børnene skal flytte med. På grundlag af de samværs mønstre, der etableres, ser det imidlertid ud til, at fars utroskab har flere negative konsekvenser for det fortsatte forældreskab, end mors tilsvarende har. Det kan skyldes, at samværsfædrene måske i højere grad – i forelskelsens rus – glemmer deres børn, men det kan heller ikke udelukkes, at de samboende mødre mere effektivt end fædre i samme situation sætter strafaktioner i værk.

Strukturelle forholds betydning for udformning af forældreskabet

Ved siden af de intrafamiliære omstændigheder, har også faktorer af mere strukturel karakter betydning for den måde, hvorpå såvel det praktiske og juridiske forældreansvar som samværsordninger organiseres på det tidspunkt, hvor forældrene gik fra hinanden.

For det første kan det konstateres, at *den tidslige dimension* er af betydning. Der sigtes her såvel til varigheden af forældrenes samliv som til den fælles livshistorie som kernefamilie, jf. tabel 5.2. Som generelle træk gælder det, at jo kortere samlivet har været, og jo yngre barnet var, da forældrene gik fra hinanden, desto højere er sandsynligheden for, at moderen får det formelle og praktiske ansvar for barnet, mens faderens muligheder generelt forbedres i takt med barnets alder og samlivsvarigheden. Dette gælder såvel i relation til mænds chancer for at blive den daglige omsorgsforælder, som det gælder i relation til kontaktmulighederne som samværsforælder: I de tilfælde, hvor forældrenes samliv havde været kortvarigt eller hvor barnet var lille, da forældrene gik fra hinanden, blev kontakten til faderen afbrudt i 31% henholdsvis 25% af tilfældene. Afbrudt kontakt med fader-

Tabel 5.2.

Forskellige *strukturelle/sociale baggrundsforholds* betydning for daglig omsorg, juridisk ansvarsfordeling og samværsordning på skilsmissetidspunktet. Procent.

	Daglig omsorg				Juridisk ansvar ¹⁾				N=
	Mor	Far	Deleord.	P<	Mor	Far	Fælles fm.	P<	
Samlivets varighed:				-				***	
0-4 år	91	6	4		89	4	7		199
5-9 år	88	9	3		72	6	21		362
10 år og derover	85	11	4		53	5	42		195
Barnets alder:				*				***	
0-2 år	91	7	2		86	6	8		432
3-5 år	84	10	6		54	5	41		221
6 år og derover	83	12	5		49	4	47		102
Legale rettigheder under samlivet:				***				***	
Gift	84	12	4		59	8	33		445
Sambo. m. fæl. fm.	70	21	9		42	-	58		33
Sambo. m. enefm.	96	2	2		96	2	2		260
Uddannelseskapital:				***				***	
Ingen	93	6	1		86	4	10		155
Efg-lærling	89	19	1		70	5	25		338
Videregående	85	7	8		66	6	28		266
Urbanitet:				-				-	
Storbyer	89	6	5		73	4	22		237
Mindre byer/landområder	88	10	3		71	6	23		522
I alt procent	88	8	4		72	5	23		

1) Fælles forældremyndighed blev indført med virkning fra 1986. På det tidspunkt var de fleste børn i undersøgelsen fyldt 3 år.

fortsættes

ren er næsten 4 gange så hyppigt forekommende som i de familier, der har en lang fælles livshistorie bag sig. Som helhed er der i fire ud af fem tilfælde, hvor der ikke etableres samvær, tale om børn i 0-2-års alderen, hvor moderen alene havde (fået) forældremyndigheden. I de tilfælde, hvor forældrene delte det juridiske ansvar for barnet, eller hvor faderen fik forældremyndig-

Tabel 5.2. (fortsat)

	Mor har samvær				Far har samvær				N=
	Regel- mæssigt	Uregel- mæssigt	Ingen	P<	Regel- mæssigt	Uregel- mæssigt	Ingen	P<	
Samlivets varighed:				-				***	
0-4 år	..	..	..		45	23	31		199
5-9 år	68	23	10		58	29	14		362
10 år og derover	..	..	..		75	17	8		195
Barnets alder:				-				***	
0-2 år	66	28	7		50	25	25		432
3-5 år	..	..	..		70	24	6		221
6 år og derover	-	-	-		69	24	7		102
Legale rettigheder under samlivet:				-				-	
Gift	71	22	8		62	23	15		445
Sambo. m. fæl. fm.	..	..	..		61	30	9		33
Samboende m. enefm.	..	..	..		54	26	20		260
Uddannelseskapital:				-				***	
Ingen	..	..	..		46	25	29		155
Efg-lærling	57	31	11		60	23	17		338
Videregående	..	..	..		64	26	20		266
Urbanitet:				-				***	
Storbyer	..	..	..		61	29	9		237
Mindre byer/landområder	64	24	12		57	22	21		522
I alt procent	67	23	9		58	24	17		

.. = For få observationer, - = Ingen observationer forekommer.

Signifikante forskelle: - = Ingen signifikante forskelle, * = $P < 0,05$, ** = $P < 0,005$, *** = $P < 0,0005$.

heden, blev kontakten til den eksterne forælder sjældent afbrudt, heller ikke selv om barnet var lille.

Af tabellen fremgår det, at der for børn, som var 3 år eller ældre ved samlivsbruddet, sker et boom i andelen, som får fælles forældremyndighed. Forklaringen herpå hænger som tidligere nævnt

i mindre udstrækning sammen med barnets specifikke alderstrin, men med at det på dette tidspunkt via den nye forældremyndighedslovgivning blev muligt fortsat at dele det juridiske ansvar efter samlivsbruddet.

For det andet har *fædrenes legale rettigheder* til barnet under samlivet betydning for, hvordan forældreskabet udformes. Tendensen peger i retning af, at kontakten til samværsfædrene hyppigere afbrydes, og at der sjældnere etableres en regelmæssig samværsordning, hvis disse ikke havde del i forældremyndigheden under samlivet, når man sammenligner med de forældre, der var gift eller var samboende med fælles forældremyndighed. Størst betydning har imidlertid den legale status for, hvilken juridisk ordning der etableres. I de tilfælde, hvor forældrene har været papirløst samlevende, og moderen alene har haft forældremyndigheden, bibeholder mødrene suverænt disse rettigheder alene efter samlivsbruddet og bliver som følge heraf også daglig omsorgsforælder for barnet. Det er således næsten udelukkende mænd, der under samlivet var gifte (eller samlevende med fælles forældremyndighed), som efter skilsmissemis optræder som samboende fædre, og som efterfølgende får del i forældremyndigheden.

For det tredje kan der konstateres en sammenhæng mellem *uddannelsesressourcer* og udformning af forældreskabet: I de tilfælde, hvor ingen af forældrene havde nogen erhvervskompetencegivende uddannelse, er det relativt set hyppigere forekommende, at moderen får det praktiske og juridiske forældreansvar, men også at kontakten til samværsfaderen hyppigt afbrydes eller får en uregelmæssig karakter. Heroverfor står forældrepar med megen uddannelseskapital. Blandt disse valgte 28% at få fælles forældremyndighed og en relativt stor andel valgte også i praksis at dele den daglige forældreomsorg (8%). Når barnet kom til at bo sammen med moderen, blev der som oftest etableret en regelmæssig samværsordning. Sammenlignet med forældre uden uddannelse forekommer det sjældnere, at kontakten til faderen bliver afbrudt.

Endelig synes *urbanitetsfaktoren* at spille ind, idet der kan konstateres en forskel mellem forældre, som på interviewtidspunktet boede i storbyområder henholdsvis i mindre byer og i landområder. Storbyområder er defineret som Københavnsområdet, Århus, Odense og Ålborg. Forskellen ligger ikke i, hvordan det juridiske og praktiske ansvar for barnet blev fordelt, men omkring samværsforholdene, idet fædre til børn bosat i storbyområder dob-

belt så hyppigt bibeholdt kontakten som de fædre, der har børn i landområder og mindre byer. Forudsat at der ikke har været tale om en større geografisk mobilitet i perioden, fra samlivsbruddet fandt sted, til undersøgelsen blev gennemført, er den mest plausible forklaring på forskellen nok, at infrastrukturen i storbyområder alt andet lige skaber bedre betingelser for at opretholde kontakten.

Perspektivering: Samværs mønstre før og nu

Dette kapitel har sat fokus på, hvordan de biologiske forældre ved samlivsbruddet håndterede forældremyndighedsspørgsmålet, den praktiske daglige omsorg for barnet og samværet med den eksterne forælder. Jeg har endvidere identificeret en række faktorer, såvel af intrafamiliær karakter som af strukturel karakter, der er betydende for, hvordan det fortsatte forældreskab efter samlivsopløsningen dengang udformede sig. Med udgangspunkt i de samværsordninger, som blev etableret til den eksterne forælder, skal trådene til sidst og kortfattet trækkes op til nutiden for at klargøre, hvilken effekt de dengang fastlagte handlingsmønstre og rutiner har for den samværspraksis, der aktuelt udformer sig på interviewtidspunktet (jf. tabel 5.3).

Som helhed viser analysen, at der er en meget stærk sammenhæng mellem den samværsordning, der dengang blev etableret, og den samværspraksis, der er på interviewtidspunktet:

Hvis der ved samlivsbruddet blev etableret en samværsordning, som var regelmæssig, forøges sandsynligheden for, at der også siden er et relativt hyppigt samvær mellem skilsmissebarnet og den eksterne forælder, ligesom forældresamarbejdet i de fleste tilfælde vil fortsætte.

Hvis der ved samlivsbruddet blev etableret en samværsordning, som var uregelmæssig, forøges sandsynligheden for, at barnets kontakt med den eksterne forælder siden vil blive begrænset og i en del tilfælde afbrydes. Der er lige stor sandsynlighed for i disse situationer, at forældresamarbejdet fortsætter, som at det ophører.

Hvis der ikke blev etableret nogen samværsordning ved samlivsbruddet, er der stor sandsynlighed, for at barnets samvær med den eksterne forælder ikke genoptages siden, ligesom kontakten mellem de biologiske forældre i de fleste tilfælde vil ophøre.

Tabel 5.3.

Samværsordning, da forældrene gik fra hinanden, fordelt efter aktuell samværspraksis og forældresamarbejde på interviewtidspunktet. Procent.

	Samværspraksis på interviewtidspunktet Kontakt mellem barn og ekstern forælder					Forældresamarbejde på interviewtids-punktet				
	Udvidet	Normalt	Begrænset	Ophørt	Pct. i alt	N= ¹⁾	Fortsat	Ophørt	Pct. i alt	N= ¹⁾
Samværsordning ved samlivsbruddet:										
Regelmæssig	18	50	25	7	100	399	75	25	100	424
Uregelmæssig	7	23	47	22	99	161	54	46	100	173
Intet samvær	1	9	13	77	100	108	18	82	100	114
I alt procent	13	37	28	22	100	668	61	39	100	711

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

1) Eksklusive døde, enlige mødre, børn der ved samlivsbruddet fik deleordning, børn der på interviewtidspunktet havde "anden" samværspraksis, samt uoplyste.

Aktuel samværspraksis med den eksterne biologiske forælder

Indledning

Formålet med kapitel 6 er at beskrive, hvordan det biologiske forældreskab omkring det sammenbragte barn udformer sig på undersøgelsestidspunktet. I kapitlets første afsnit redegøres der for, hvilke ændringer der er sket for skilsmissebørnene såvel i forhold til det praktiske og formelle forældreansvar som i forhold til samværet med den eksterne forælder i perioden, fra kernefamilien blev opløst (kapitel 5) til det tidspunkt, hvor familierne blev interviewet. Med kontaktvariablen som et differentieringsparameter beskrives herefter fire forskellige samværs mønstre. I kapitlets afsluttende afsnit identificeres en række forhold, der er betydende for den måde, hvorpå samværspraksis aktuelt udformer sig.

Ændringer over tid i forældreansvar og samvær

På det tidspunkt, hvor undersøgelsen blev gennemført, var det gennemsnitligt 8,3 år siden, at kernefamilien var blevet opløst. Som det blev beskrevet i forrige kapitel var et flertal af børnene ganske små: I omkring halvdelen af tilfældene (52%) lå samlivsbruddet således mere end 8 år tilbage, for ca. 1/3 (32%) var det sket for 6-8 år siden, mens tidshorisonten for kun 16% var kortere (2-5 år).

Da undersøgelsen blev gennemført, havde de sammenbragte børn i gennemsnit levet i den nuværende sammenbragte familie i knap 6 år. Trækkes varigheden af det sammenbragte familieliv fra tidspunktet for de biologiske forældres samlivsopløsning, får man således en mellemliggende periode på i gennemsnit 2,5 år, hvor børnene som hovedregel har levet sammen med den samboende forælder i en eneforsørgerfamilie.

Praktisk omsorg og formelt ansvar

Som helhed er der på interviewtidspunktet ikke sket de store bevægelser hverken omkring den praktiske forældreomsorg eller det formelle ansvar for barnet siden samlivsbruddet:

Med hensyn til det *daglige ansvar* lever 93% af børnene på interviewtidspunktet sammen med den forælder, som de var kommet til at bo hos, da kernefamilien blev opløst. 3% af børnene er dog i den mellemliggende periode flyttet fra moderen til faderen, mens 2% er flyttet den anden vej. 1% af børnene, som oprindeligt boede på skift mellem de biologiske forældre, har nu fået fast bopæl hos den ene, mens en anden procent, der tidligere boede sammen med en af forældrene, er blevet omfattet af en deleordning på interviewtidspunktet. Helhedsindtrykket af den praktiske ansvarsfordeling fra skilsmisseperioden til interviewtidspunktet står således i store træk uforandret: 86% af børnene bor sammen med deres biologiske mor, 10% lever sammen med deres far, mens ganske få er omfattet af en deleordning (knap 4%).

Også når det gælder det *formelle, juridiske ansvar*, er billedet som helhed præget af stabilitet: 92% af børnene er stadig omfattet af den myndighedsordning, der blev aftalt, da forældrene gik fra hinanden. I de tilfælde, hvor der er sket ændringer, ser bevægelserne således ud:

- Forældremyndigheden fra mor til far: 1%
- Forældremyndigheden fra far til mor: 0% (mindre end 0,5%).

- Fra fælles forældremyndighed til mor alene: 2%
- Fra fælles forældremyndighed til far alene: 1%

- Fra mor som myndighedsindehaver til fælles forældremyndighed: 3%
- Fra far som myndighedsindehaver til fælles forældremyndighed: 0% (mindre end 0,5%).

Det er fortrinsvis omkring den fælles forældremyndighed, at der er sket bevægelser, men ændringerne er ikke dramatiske, og frafaldsprocenten er ikke større end tilgangen. På interviewtidspunktet har således 70% af børnene deres mor som forældremyndighedsindehaver, i 7% af tilfældene er det faderen, der har det formelle juridiske ansvar, mens 23% af børnene er omfattet af ordningen om fælles forældremyndighed.

Samvær med den eksterne forælder

Blandt skilsmissebørnene er der 3/4, som, fra samlivsbruddet indtraf og frem til interviewtidspunktet, hele tiden har haft samvær med den eksterne biologiske forælder. 4%, som dengang ikke fik sat et samvær i stand, har efterfølgende genoptaget kontakten. På undersøgelsestidspunktet er det således 80% af skilsmissebørnene, der har haft kontakt med den anden forælder inden for det sidste års tid (se bilagstabel 6.1).

På interviewtidspunktet havde i alt 20% af skilsmissebørnene ikke været i kontakt med den eksterne forælder i det forløbne år. For ca. halvdelen af dem synes kontakten allerede at være blevet afbrudt, da forældrene gik fra hinanden, mens den anden halvdel oprindeligt havde en samværsordning, som i den mellemliggende periode er blevet suspenderet. Der er med andre ord sket en yderligere selektion af de eksterne forældre frem til det tidspunkt, hvor undersøgelsen finder sted.

Blandt det flertal af børnene, som i hele perioden har haft samvær med den eksterne forælder, så lidt over halvdelen af børnene (54%) forælderen med samme hyppighed på interviewtidspunktet som på tidspunktet for samlivsbruddet. Hvert fjerde barn (26%) så samværsforælderen sjældnere, mens omkring hvert 5. barn (19%) havde fået intensiveret samværshyppigheden. Med kontaktvariablen som indikator er der tale om en nedadgående, men langt fra dramatisk udvikling i samværet over tid.

Indkredsning af det biologiske forældreskabs udformning

Undersøgelsesdimensioner

Indkredsningen af, hvordan det biologiske forældreskab aktuelt former sig på interviewtidspunktet, udspringer naturligvis af de overordnede formål med afhandlingen, men må samtidigt også ske under hensyn til de muligheder og begrænsninger, der er i det konkrete undersøgelsesdesign. Som følge af at det er den samboende biologiske forælder, der er kilden til oplysningerne, må man fx på forhånd afstå fra at indhente informationer om, hvad der foregår i den eksterne forælders hushold, herunder bl.a. hvordan det praktiske forældreansvar udfolder sig, når barnet er i dennes hjem. I undersøgelsen er forvaltningen af det biologiske forældreskab indkredset på baggrund af følgende fire dimensioner:

1. Relationen mellem barnet og den eksterne forælder. Indkredsningen af dette forhold er fortrinsvis baseret på adfærdskomponenter, men der indgår tillige nogle få komponenter af mere evaluerende karakter.
2. Den eksterne forælders involvering i praktiske forældreopgaver omkring barnet.
3. Forældresamarbejdet.
4. Forældremyndighed.

Specificering af de fire undersøgelsesdimensioner

1. *Forholdet mellem barnet og den eksterne forælder* er for det første søgt belyst gennem spørgsmål, der afdækker mønstre i kontakthypigheden. Interviewpersonerne blev spurgt om, hvor ofte der havde været samvær i den forløbne måned, hvor hyppigt barnet selv ringede til den ikke-samboende forælder, og hvor ofte det i det forløbne år havde været sammen med denne i ferierne. For det andet er der indhentet oplysninger, som har til formål at belyse barnets integration i den ikke-samboende forælders hjem, forstået som "husrum" (som ikke må forveksles med hjerterum), dvs. om barnet har egen plads (værelse eller seng), personlige ejendele og legekammerater dér, hvor den eksterne forælder bor. Endelig er der – med de metodiske forbehold det nu indebærer – indhentet oplysninger af mere evaluerende karakter, som belyser barnets trivsel med samværet og det følelsesmæssige forhold mellem barnet og samværsforælderen, set gennem den samboende forælders øjne.

2. *Praktisk forældreinvolvering*. Involvering i praktiske forældreopgaver omkring barnet, anses jf. kapitel 3, for at være en central dimension i vurderingen af, hvordan det biologiske forældreskab forvaltes. For at indkredse dette blev der derfor konstrueret en spørgsmålsrække på fem, der bl.a. havde til formål at belyse, om den eksterne forælder, sidst det var aktuelt, havde været involveret i nogle af følgende situationer:

- a. deltagelse i forældremøder på barnets skole,
- b. deltagelse i sociale arrangementer på skolen,
- c. fulgt barnet til læge,
- d. fulgt barnet til fritidsaktiviteter,
- e. passet barnet i forbindelse med sygdom.

3. *Forældresamarbejde*. Udstrækningen af samarbejdet mellem de biologiske forældre blev målt gennem et spørgsmålsbatteri, der

drejede sig om, hvilke emner forældrene drøftede vedr. barnet, hvis de da talte sammen. Det blev undersøgt, om følgende emner diskuteres:

- a. Aftaler omkring samvær?
- b. Hvem der skal deltage i forældremøder på barnets skole?
- c. Hvordan barnet klarer sig i skolen?
- d. Hvordan forældreparret kan støtte barnet, hvis det har problemer?
- e. Barnets kostvaner?
- f. Hvordan forældrene finder et fælles fodslag i opdragelsen af barnet?
- g. Hvordan barnet trives i almindelighed?
- h. Oplevelser fra barnets hverdag?
- i. Minder om barnet fra det fælles familieliv?

Spørgsmålene er konstrueret ud fra en antagelse om, at nogle emner forudsætter mere samarbejdsintensitet end andre. Eksempelvis antages det, at drøftelse af barnets kostvaner, hvem der skal deltage i forældremøder, og hvordan man finder et fælles fodslag i opdragelsen, er temaer, der forudsætter et tæt samarbejde, mens mindre samarbejdsintensive emner fx er samtale om barnets trivsel i almindelighed eller drøftelse af samværsaftaler. Med disse spørgsmål som udgangspunkt belyses forældresamarbejdet gennem opgørelse af, dels hvor mange emner, der som helhed tales om, dels i hvilken udstrækning de samarbejdsintensive temaer berøres.

Endvidere har jeg set på omfanget af eventuelle konfliktpotentialer i samarbejdet: Er det nemt eller problematisk at ændre samværsaftaler og få hjælp til børnepasning? Giver børnebidrag anledning til problemer? Føler samboforælderen sig tryk, når barnet er hos den anden? Er betydelig uenighed i børneopdragelsen hyppigt en kilde til skænderier eller diskussioner?

Endelig er interviewpersonernes subjektive vurdering af samarbejds klimaet inddraget som parameter: Inspireret af den typologi, som Ahrons (Ahrons & Rodgers, 1987) og Moxnes (1990) har anvendt i deres forskning blandt skilsmissepar, er respondenterne blevet spurgt, om de oplever den atmosfære, som samarbejdet aktuelt foregår i, som positiv/venskabelig, som neutral/forretningsmæssig, som anspændt eller som negativ/fjendtlig.

4. *De legale rettigheder.* Mens de tre forudgående dimensioner vedrører den sociale praksis, angår den sidste dimension forældreskabets formelle side, dvs. om de legale rettigheder og ansvaret for barnet er delt mellem forældrene eller alene er overladt til den ene af forældrene. Som der blev redegjort for i forrige kapitel, er spørgsmålet om ene- eller fælles forældremyndighed i praksis kun af relevans for den halvdel af familierne, som gik fra hinanden fra 1986 og fremefter, idet forældremyndighedslovgivningen som nævnt blev ændret på dette tidspunkt.

Kontakthypighed som differentieringsinstrument

I analysen af, hvordan det biologiske forældreskab omkring de sammenbragte børn er udformet på interviewtidspunktet, er kontakthypigheden mellem barnet og den eksterne biologiske forælder anvendt som et middel til at differentiere datamaterialet. På denne baggrund er data grupperet i fire: I overensstemmelse med definitionerne i kapitel 5 opereres der således med en gruppe af børn, der har *udvidet* samværspraksis, dvs. ser den eksterne forælder en gang om ugen eller hyppigere, en gruppe, der har *normalt* samvær (ca. hver 14.dag.), en gruppe, som har *begrænset* samvær (sjældnere end hver 14. dag), og endelig en gruppe, der *intet samvær* har. Af gode grunde er de familier, hvor samlivsbruddet var forårsaget af dødsfald ekskluderet af analysen. Endvidere har en lille andel af børnene (6% i analyseudvalget, svarende til 45 observationer) på interviewtidspunktet en samværspraksis ("andet"), som ikke lader sig rubricere i disse kategorier. Disse børn indgår heller ikke. Med disse undtagelser omfatter analysen derfor alle sammenbragte børn, som på interviewtidspunktet har en ekstern, levende forælder, dvs. såvel de børn, der har haft erfaringer med et kernefamilieliv, som dem, der aldrig havde levet sammen med begge biologiske forældre.

Opgjort på denne måde, er det som helhed et mindretal (14%) af de sammenbragte børn, der på interviewtidspunktet havde en udvidet samværsordning, mens det hyppigst forekommende var normalt samvær (34%) (jf. bilagstabel 6.2). Omkring en fjerdedel (27%) havde begrænset samværspraksis, mens en anden fjerdedel slet intet samvær havde. Der skal knyttes et par kommentarer til kønsvariationen: I overensstemmelse med dokumentationen i forrige kapitel, er det næsten altid en far, der er tale om, når et sammenbragt barn ikke længere har kontakt med den eksterne forælder (27%). Kun 6% af samværsmodrene har på

interviewtidspunktet ikke længere kontakt med deres børn. Samværsmodre tenderer dog noget hyppigere end samværsfædre mod at have begrænset samvær. Med hensyn til den normale og udvidede samværspraksis kan der ikke i statistisk forstand konstateres nogen signifikant forskel mellem eksterne mødre og fædre. Der kan således ikke findes dokumentation, som understøtter en antagelse om, at eksterne mødre skulle være mere ivrige for at opretholde en intensiv kontakt med deres børn end eksterne fædre.

Fire forskellige samværs mønstre

Børn med udvidet samværspraksis

14% af de sammenbragte børn har udvidet samværspraksis. Som nævnt er udvidet samværspraksis i undersøgelsen defineret ved, at barnet ser den forælder, det ikke har adressefællesskab med, mindst én gang om ugen. Også børn med deleordninger – uanset hvordan fordelingsprincippet er – falder ind i denne kategori. Børnene i denne gruppering er dem, der har den længste erfaring med kernefamilielivet. Aldersgennemsnittet, da de biologiske forældre gik fra hinanden, var 3,5 år.

Som helhed er der en stærk sammenhæng mellem den hyppige samværsfrekvens og de andre udvalgte kontaktmål: Således at det relativt set er disse børn, der hyppigst holder mange ferier med den anden forælder, hyppigst er i telefonkontakt og hyppigst er mest integreret i den anden forælders hjem. Med hensyn til samvær i *ferier*, har næsten alle (96%) holdt ferier med den ikke-samboende forælder i det forløbne år, og det er øjensynligt normalen, at der tilbringes mange ferier med den anden forælder: 4 ud af 5 børn i denne gruppe (79%) har været sammen med den anden forælder i mindst tre ferier, eller opgjort på en anden måde: I gennemsnit tilbringer børnene næsten 4 ferier årligt med forælderen.

Børnene med udvidet samværspraksis er også dem, der oftest selv ringer til den forælder, de ikke har adressefællesskab med: 3/4 af børnene er i *telefonkontakt* med forælderen af og til, dvs. mindst hver 14. dag, og flertallet af dem ringer selv til forælderen mindst én gang om ugen (fig. 6.1).

Målt efter om barnet har egen plads (eget værelse eller seng), personlige ejendele eller legekammerater dér, hvor den anden forælder bor, synes børnene at være rimeligt godt integrerede i den anden forælders hjem i den forstand, at de i vid udstræk-

ning har deres eget "husrum". For fire ud af fem (81%) er mindst 2 af de 3 forhold til stede, og for mere end halvdelen (54%) er alle tre forhold opfyldt (fig. 6.2).

De ikke-samboende forældre er relativt aktive, når det gælder *involvering* i nogle af de aktiviteter og opgaver, som man sædvanligvis forstår som praktiske forældrefunktioner. De er som nævnt operationaliseret ved at passe syge børn, gå til læge, forældremøder og sociale aktiviteter på skolen samt følge til fritidsaktiviteter. Omkring halvdelen (47%) af de eksterne forældre har varetaget mindst én af de fem nævnte funktioner, sidst det var aktuelt, mens 1/3 har været involveret i flere af aktiviteterne (fig.6.5). De opgaver, de eksterne forældre hyppigst har varetaget, er de repræsentative funktioner: Omkring 1/3 (31%) deltog således i forældremøder og sociale arrangementer på barnets skole. Kun omkring hver 10. deltog i pasning af barnet, da det sidst var sygt i mindst 2 arbejdsdage (12%) eller fulgte barnet til læge (10%).

En omstændighed, som utvivlsomt bidrager positivt til, at der kan praktiseres udvidet samvær, at der kan iagttages en relativt høj grad af aktiv involvering i de praktiske forældrefunktioner, og givetvis også påvirker integrationsgraden i den anden forælders hjem positivt, er, at forældrene er bosat i nærheden af hinanden (fig 6.3). For 2/3 af børnene tager det mindre end 15 minutter komme til den anden forælder med det transportmiddel, de plejer at bruge. Kun 16% har en transporttid på over 30 minutter.

Forældresamarbejdet er som altovervejende hovedregel fortsat, hvis der er en udvidet samværspraksis. 11% af forældrene har dog afbrudt samarbejdet, hvilket ifølge undersøgelsens definitioner indebærer, at de ikke har været i kontakt med hinanden vedr. barnet i løbet af det foregående år. På baggrund af de udvalgte indikatorer tyder alt på, at forældresamarbejdet som helhed er yderst velfungerende for dem, der fortsat er i kontakt med hinanden:

For det første er de samboende forældre i denne gruppering de mest positive, når samværsordningen og forholdet mellem barnet og den anden forælder skal vurderes: Næsten 9 ud af 10 mener, at barnet trives med den nuværende samværsordning, og stort

set alle beskriver forholdet mellem barnet og den anden forælder som meget nært (66%) eller ret nært (32%) (fig. 6.4).

For det andet synes samarbejdet om barnet at være tæt: Ca. 3 ud af 4 forældrepar drøfter et eller flere af de emner, som må forventes at kræve mest samarbejdsintensitet, dvs. fælles fodslag i opdragelsen, barnets kostvaner, hvem der skal deltage i forældrearrangementer på skolen samt udveksling af minder om barnet. I gennemsnit drøfter forældrene 5-6 af de 9 udvalgte emner (fig. 6.6).

Med de parametre på eventuelle konfliktpotentialer, som er anvendt i undersøgelsen, synes samarbejdet at fungere relativt gnidningsfrit for forældrene: Langt de fleste (72% af dem, der fortsat samarbejder) rapporterer, at der ikke er vanskeligheder på nogle af de 5 udvalgte områder, mens 25% rapporterer om få problemer (1-2). Ganske få oplever flere vanskeligheder. Dette indtryk modsvarer af interviewpersonernes subjektive vurdering af samarbejdet, som af 73% beskrives som positivt, mens 22% beskriver det som neutralt/forretningsmæssigt. Kun 5% beskriver samarbejdet som anspændt eller fjendtligt.

Den sociale praksis, der således som helhed er præget af høj intensitet på ethvert af de målte områder, modsvarer af, at forældrene i denne gruppe hyppigst har valgt at dele det juridiske ansvar for barnet. I alt er det 52%, der har fælles forældremyndighed. Blandt de forældrepar, som er gået fra hinanden i perioden fra 1986 og fremefter, er andelen med fælles forældremyndighed 66%.

Børn med normal samværspraksis

I Danmark findes der ingen juridisk fastsatte retningslinier for, hvad der er "normalt" med hensyn til samvær. Når jeg har kaldt denne kategori for "normal samværspraksis", er det ud fra den pragmatiske betragtning, at samvær hver 14. dag (plus evt. en hverdag) er det hyppigst forekommende i datamaterialet (34%).

Ser man på de øvrige indikatorer, som bidrager til at beskrive samværet mellem børnene og de ikke-samboende forældre, er tendensen i materialet, at de, der har normalt samvær, generelt befinder sig på et noget lavere niveau, både med hensyn til samvær i ferier, "husrum" og telefonkontakt end de børn, der har udvidet samvær. Når det drejer sig om ferier, kan det konsta-

teres, at det – ligesom blandt dem med udvidet samvær – hører til undtagelsen, at der ikke er samvær i ferierne (9%). Men er der normalt samvær, er det tilsyneladende ikke helt så almindeligt at tilbringe mange ferier sammen med den ikke-samboende forælder: Gennemsnitligt tilbringer børn i denne kategori ca. 3 ferier årligt med samværsforælderen.

Børn med normalt samvær har heller ikke i samme udstrækning så meget "husrum" i samværsforældrens hjem som dem med udvidet samværspraksis, men forskellen er ikke så stor. I gennemsnit er 2 ud af de 3 forhold til stede (fig. 6.2).

Undersøgelsen viser, at jo hyppigere samvær, jo hyppigere telefonkontakt er der også tale om. Sammenholdt med børnene med udvidet samværspraksis ringer børnene med normalt samvær sjældnere selv til den ikke-samboende forælder: Andelen, der som minimum har telefonkontakt af og til, dvs. 1-2 gange om måneden, er reduceret fra 3/4 til ca. halvdelen, mens den anden halvdel sjældent eller aldrig ringer til samværsforælderen (fig. 6.1).

Endvidere viser analysen, at der er en positiv sammenhæng mellem geografisk afstand og hyppig kontakt: For de forældre, der har normalt samvær, er hovedtendensen (fig. 6.3), at forældrene bor relativt tæt på hinanden – 70% har en transporttid på mindre end 30 minutter. Men sammenlignet med dem, der praktiserer udvidet samvær, er der færre, som bor meget tæt på hinanden, og flere har en transporttid, der er længere end 30 minutter.

Både den aktive forældreinvolvering og forældresamarbejdet befinder sig på et betydeligt mindre intensivt niveau sammenlignet med dem, der har udvidet samværspraksis. Ser man først på spørgsmålet om praktisk *forældreinvolvering* (fig. 6.5) deltog knap hver 5. af samværsforældrene i mindst én af de fem nævnte funktioner. Også her har de eksterne forældre hyppigst været involveret omkring forældremøder og sociale arrangementer på skole, (8 henholdsvis 11%). Det forekommer næsten ikke, at samværsforældre i denne gruppe har passet barnet ved sygdom eller fulgt det til lægen (1-2%). Sandsynligheden for, at samværsforælderen er aktivt involveret i praktiske forældrefunktioner, ser med andre ord som helhed ud til at være betydeligt mindre, når der kun er samvær hver anden weekend.

Når det drejer sig om *forældresamarbejdet* (fig. 6.6) kan det først og fremmest iagttages, at andelen der ikke længere samarbejder om deres barn, er steget: Hvert femte forældrepar har afbrudt kontakten med hinanden. Blandt dem, der fortsat taler sammen, synes samarbejdet at være mindre omfattende end blandt forældre, der praktiserer udvidet samvær. Med antallet af samtalemøder som målestok, bærer billedet præg af et stort flertal af forældre, som enten drøfter få (1-3) eller nogle (4-6) møder. Som helhed drøfter forældrene i denne kategori gennemsnitligt 4 møder, og et eller flere af de mest samarbejdskrævende temaer berøres af ca. hvert andet forældrepar.

Med hensyn til de samboende forældres vurdering af forholdet mellem barnet og den eksterne forælder, adskiller denne gruppering sig ikke fra dem, der har en udvidet samværspraksis, når det gælder spørgsmålet, om barnet trives med samværet. Men de er mindre tilbøjelige til at beskrive den følelsesmæssige relation i så positive vendinger. Procentandelen, der oplever, at forholdet mellem barnet og samværsforælderen er meget nært, er reduceret til 40%. Samtidig er det ca. hver 5., der karakteriserer forholdet som "ikke særlig nært" (fig. 6.4).

Også konfliktpotentialer synes at være højere. Hvis der fortsat er forældrekontakt, rapporterer ca. halvdelen, at der er få (36%) eller flere (10%) problemer, mens den anden halvdel angiver, at der ikke er vanskeligheder på de udvalgte konfliktparametre. 15% beskriver samarbejdsrelationen som anspændt eller fjendtlig, mens det store flertal oplever samarbejds klimaet som positivt eller neutralt.

Flertallet (70%) af de biologiske forældre i denne gruppe har *ikke* fælles forældremyndighed, jf. fig. 6.7. Blandt dem der opløste forholdet, efter at det blev muligt at dele det juridiske ansvar for barnet, har lidt under halvdelen (43%) dog positivt valgt denne ordning.

Børn med begrænset samvær

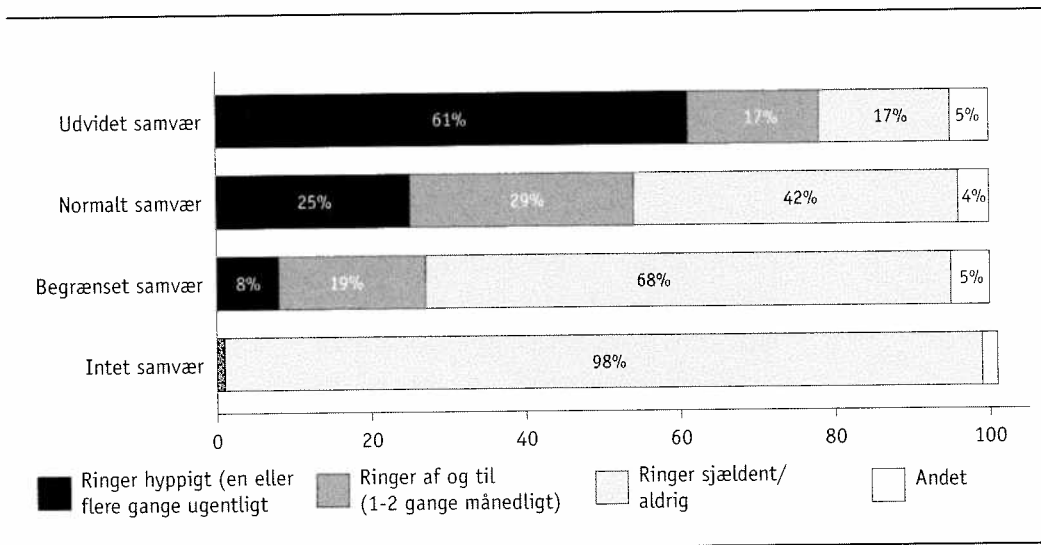
Begrænset samvær, dvs. en samværs hyppighed hver 3. uge eller sjældnere, er med en andel på 27% i datamaterialet den næsthøjest hyppige form for samværspraksis. Den relativt sjældne kontakt mellem barnet og samværsforælderen afspejler sig tilsvarende, når det gælder samvær i ferier og barnets telefoniske kontakt med den ikke-samboende forælder: Sammenlignet med dem,

Figur 6.1-6.7.

Sammenbragte børn opdelt efter, hvor hyppigt der er samvær med den eksterne biologiske forælder.¹⁾

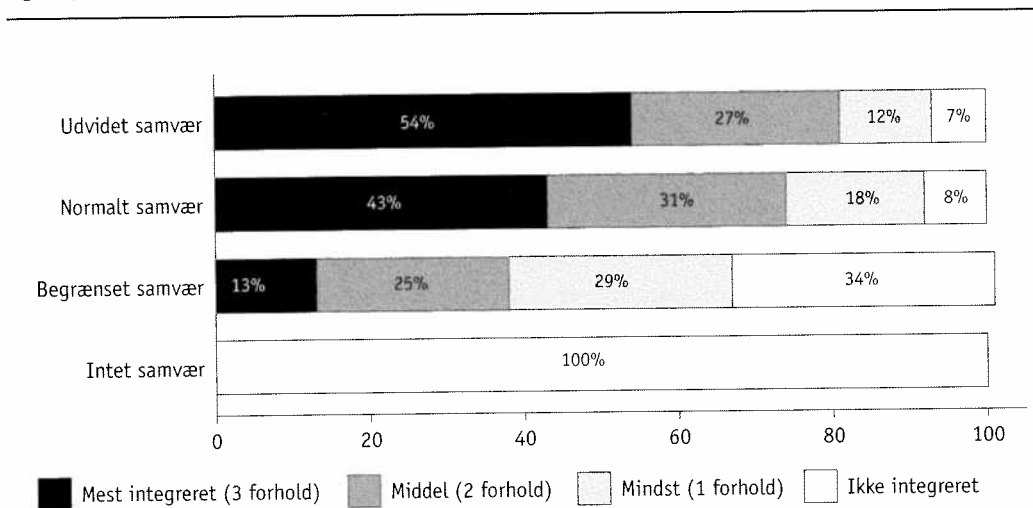
Figur 6.1.

Telefonkontakt. Hvor hyppigt ringer sammenbragte børn selv til den eksterne forælder? Procent.

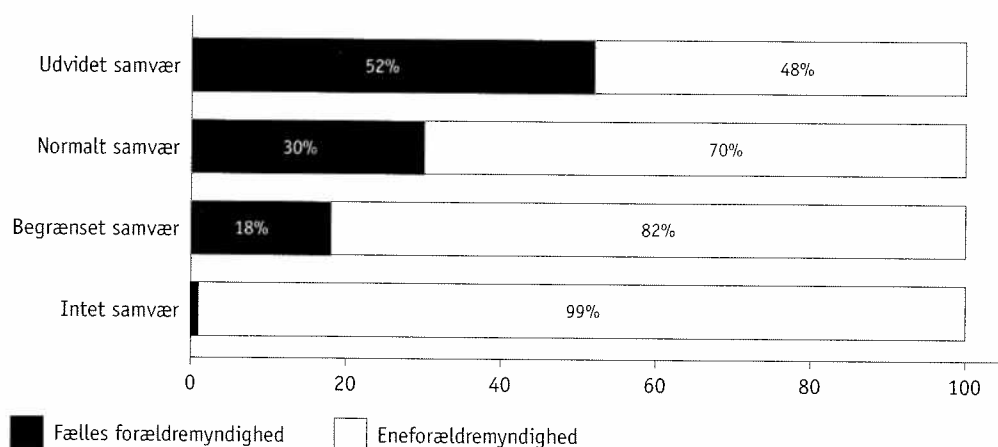
Figur 6.2.

Integration i den eksterne forælders hjem, belyst efter om det sammenbragte barn har egen plads, personlige ejendele og/eller legekammerater. Procent.

1) Opgørelsen er baseret på børn, der har en levende ekstern forælder. Foruden 50 observationer, hvor den ene forælder er død, udgår 45 observationer, hvor der på interviewtidspunktet var "anden" samværspraksis. Forskellene er i alle figurer signifikante ($P < 0,0005$).

Figur 6.7.
Formelt forældreansvar. Procentandele med fælles forældre- og eneforældremyndighed. Procent.

der har udvidet og normalt samvær, er det mindre almindeligt at tilbringe mange ferier med samværsforælderen, hvis der er begrænset samvær. I gennemsnit er børnene sammen med samværsforælderen i 2 ferier. Andelen, der slet ikke har tilbragt nogen ferier sammen, er steget til 24%. Med hensyn til telefonkontakt er det hyppigst forekommende (ca. 2/3), at børnene sjældent eller aldrig selv ringer til den ikke-samboende forælder (fig. 6.1).

Hvis der er begrænset samvær er det karakteristisk, at forældrene bor relativt langt fra hinanden (fig. 6.3): 59% af børnene har en transporttid på mere end 30 minutter. Kun 18% bor mindre end 15 minutter fra hinanden. Den generelt længere afstand mellem forældrenes hjem kan antagelig bidrage til at forklare, hvorfor samværet for en mindre andel af børnene – 11% – i denne gruppering, ikke foregår i den eksterne forælders hjem, men i andre rammer, fx hos bedsteforældrene.

En begrænset samværspraksis i samspil med generelt længere afstande gør givet relationen mellem barnet og samværsforælderen mindre hverdagsagtig. Man kan reflektere over, om disse rammer appellerer til, at barnet, når det er hos den ikke-samboende forælder, snarere end at være en integreret del af samværsforælderen's husstand, får status som gæst. Ser man på i hvilket omfang børnene har deres eget "husrum" hos samværsforælderen (fig. 6.2), hører det til undtagelsen, at alle tre indika-

terer på integration er opfyldt. Gennemsnitligt er 1 forhold til stede. Ca. 1/3 af børnene har hverken egen seng/værelse, personlige ejendele eller legekammerater, der hvor samværsforælderen bor. Indtrykket af, at relationen er mere distant og mindre hverdagsagtig, forstærkes tilsvarende af, at den ikke-samboende forælder som alt overvejende hovedregel ikke er involveret i praktiske forældrefunktioner: Kun 5% har deltaget i mindst én af de fem udvalgte aktiviteter/opgaver (fig. 6.5).

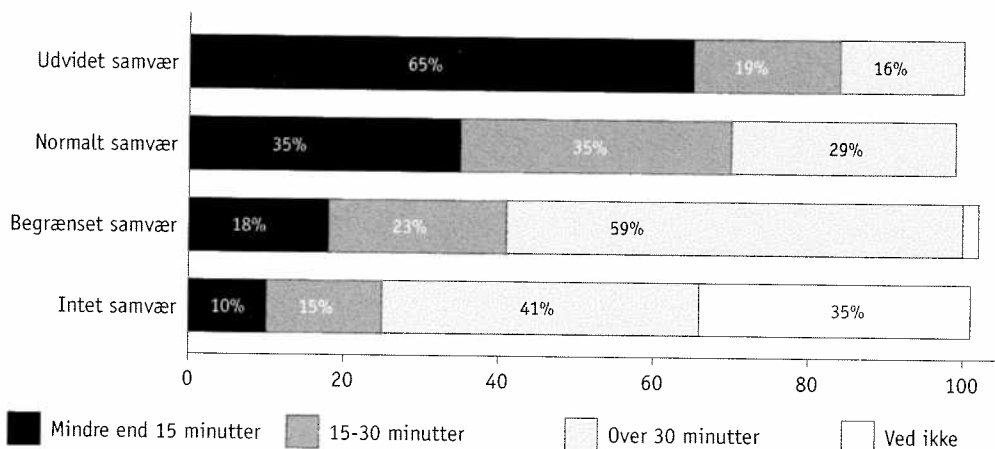
Også de parametre, der måler forældresamarbejdet indikerer, at der er tale om en mere perifer relation: Med hensyn til den formelle side af forældreansvaret er det i alt kun 18%, der har fælles forældremyndighed (fig. 6.7). Andelen blandt de forældrepar, som har opløst deres forhold efter 1986, er 30%. Med hensyn til den praktiske dimension er forældresamarbejdet ophørt for 42%. Blandt dem, der fortsat taler sammen, er samarbejdet mindre intensivt: Kun ca. hvert 4. forældrepar i denne gruppe berører et eller flere af de emner, der kræver mest samarbejdsintensitet (fig. 6.6).

Er der fortsat forældrekontakt, kan der imidlertid ikke iagttages nogle væsentlige forskelle fra dem med normalt samvær, når det gælder konfliktpotentialer, som kan vanskeliggøre samarbejdet. De samboende forældre i denne gruppering er derimod som helhed de mindst positive i deres opfattelse af samværet: Efter ca. hver fjerdes vurdering trives barnet ikke med den eksisterende samværsordning. De hyppigst forekommende begrundelser er, at barnet ønsker mere samvær med forælderen (31%), og at samværsordningen skaber for megen uro omkring barnet (23%). Blandt de børn, der på interviewtidspunktet havde samvær, er det endvidere her, at man finder den mindste tilbøjelighed til at beskrive forholdet mellem barnet og samværsforælderen som "meget nært" (19%). Næsten halvdelen vurderer forholdet som "ikke særlig nært" (fig. 6.4).

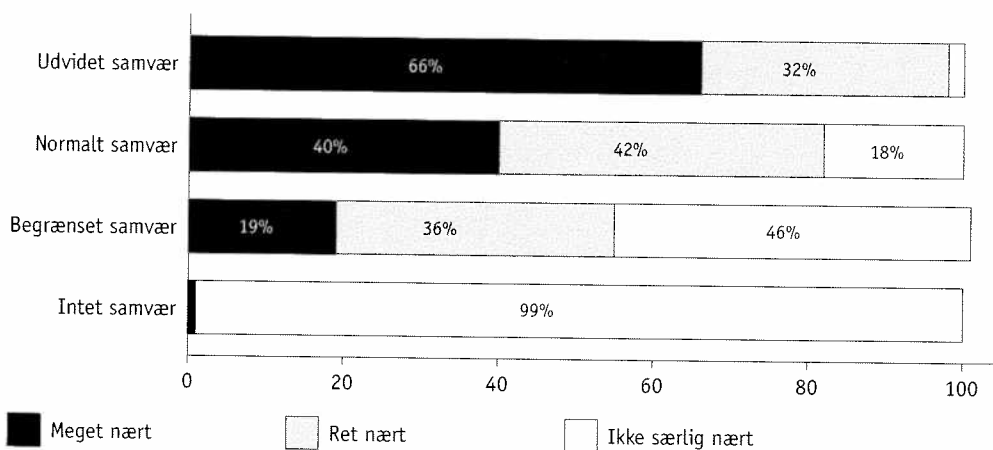
Børn uden samvær

Hvert fjerde barn havde på interviewtidspunktet ikke længere kontakt med den eksterne forælder. Den ophørte kontakt indebærer, såvel at der ikke er etableret nogen samværsordning, hverken til daglig eller i ferier, som at der heller ikke længere er telefonisk kontakt mellem barnet og den anden forælder. Som nævnt tidligere mistede halvdelen kontakten allerede, da forældrene gik fra hinanden, og de fleste børn i denne gruppe var

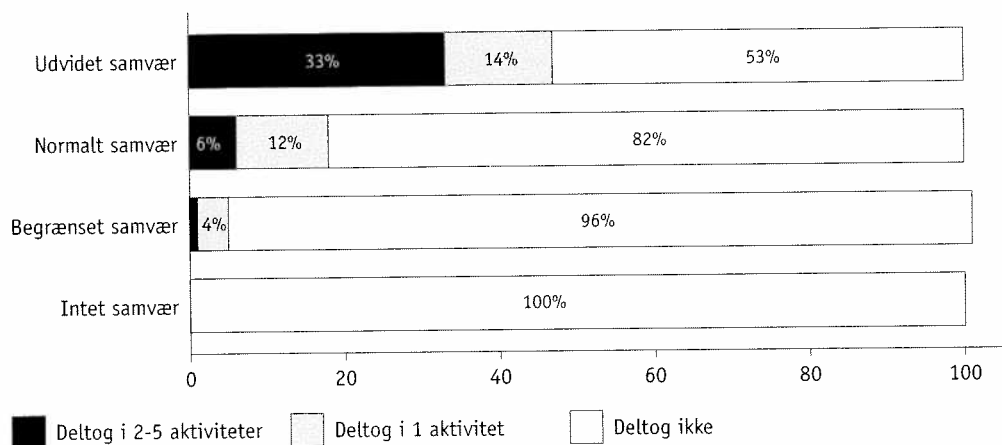
Figur 6.3.
Afstand mellem de biologiske forældres hushold målt i tid. Procent.

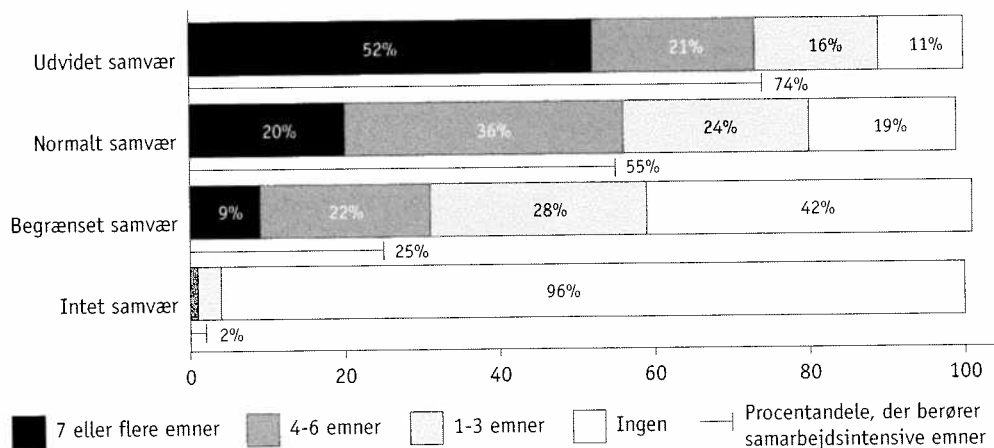
Figur 6.4.
Den følelsesmæssige relation mellem det sammenbragte barn og den eksterne forælder (ifølge den samboende forælders udsagn). Procent.

Figur 6.5.
Praktisk forældreinvolvering. Belyst ved om den eksterne forælder deltog i en eller flere forældreopgaver, sidst det var aktuelt.

Figur 6.6.
Forældresamarbejde belyst ud fra, hvor mange emner (af 9) der drøftes, samt om samarbejdsintensive temaer berøres. Procent.

Tabel 6.1.

Sammenbragte børn, som ved samlivsbruddet blev omfattet af en regelmæssig samværsordning. Forskellige forhold, der er betydende for deres aktuelle samværspraksis. Procent.

Forskellige baggrunds- og historiske forhold	Samværspraksis				N=	P<
	Udvidet	Normal	Begrænset	Ophørt		
Samlivsvarighed						
(biologiske forældre):						
						**
0-4 år	16	43	25	16	81	
5-9 år	17	48	28	8	187	
10 år og derover	21	57	21	1	131	
Barns alder ved samlivsbrud:						
						**
0-2 år	14	47	28	11	195	
3-5 år	22	50	23	5	136	
6-9 år	23	58	18	–	65	
Fars legale rettigheder under samliv:						
						**
Gift	17	52	27	4	258	
Samboende med fælles fm.	..	..	..	..	16	
Samboende med enemyndighed (mor)	18	46	20	15	125	
Forældres uddannelseskapital:						
						***
Ingen	11	42	27	21	67	
Efg/lærling	16	51	26	6	185	
Videregående	24	52	22	3	147	
Konflikt om forældremyndighed:						
						**
Enighed	21	50	25	5	316	
Uenighed	13	47	23	17	30	
Dom	3	57	33	7	30	
Indiskutabelt	..	..	..	..	23	
Belastningsfaktorer:						
						**
Vold/alkohol-forekomst	18	42	24	16	90	
Ingen forekomst	18	52	25	5	309	
I alt procent	18	50	25	7	100	

Signifikante forskelle: ** = $P < 0,0005$. *** = $P < 0,005$. – = Ingen observationer forekommer. .. = For få observationer.

i gang. Blandt disse forekommer det meget sjældent, at kontakten afbrydes¹⁾.

For så vidt angår de intrafamiliar omstændigheder omkring samlivsbruddet kan det ikke konstateres, at utroskab (hvad enten det er fars eller mors) har en vedvarende effekt, når der kontrolleres for betydningen af den oprindelige samværsordning. Var samlivsbruddet derimod forårsaget af *belastningsfaktorer*, har disse – også når der oprindeligt blev etableret samvær – øjensynligt langsigtede konsekvenser. Det er således 3 gange så hyppigt forekommende, at kontakten med den eksterne forælder i dag er afbrudt, hvis denne har haft alkohol- eller misbrugsproblemer eller været voldelig (16%), sammenlignet med de tilfælde, hvor samlivsbruddet var forårsaget af andre omstændigheder (5%).

Endelig kan der også konstateres variationer i det aktuelle samværsmønster, betinget af hvordan forældreparret oprindeligt tacklede *forældremyndighedsspørgsmålet*. Blandt det flertal af forældreparrene, hvor der herskede konsensus, og som fik etableret en regelmæssig samværsordning, er kontakten mellem barnet og den eksterne forælder mest udstrakt. Skønt antallet af forældrepar, der dengang var uenige, men som selv formåede at løse problemerne og fik etableret et regelmæssigt samvær, ikke er stort, er det alligevel interessant at notere, at en ganske stor andel (17%) i denne gruppe senere har afbrudt forbindelsen. Dette kan læses som et tegn på, at disse forældre på længere sigt, til trods for gode intentioner, alligevel ikke har magtet at samarbejde som forældre pga. interne konflikter. Blandt dem som fik myndighedsspørgsmålet afgjort ved domstolene, men fortsatte forældreskabet, er udvidet samvær uhyre sjældent forekommende (3%), men kontakten er på den anden side også sjældent afbrudt, givetvis fordi det er stramt reguleret via samværsresolutioner. Endelig har hver fjerde af dem, som ikke satte forældremyndighedsspørgsmålet på dagsordenen afbrudt kontakten på interviewtidspunktet. Som nævnt tidligere er der i disse tilfælde hyppigt tale om papirløst samboende forældrepar med en kort fælles livshistorie bag sig.

Som helhed viser analysen, at en række af de bagvedliggende, strukturelle og intrafamiliar forhold, ikke blot på selve skilsmis-

1) Sammenhængen mellem uddannelseskapital og samværspraksis uddybes i kapitel 10.

små ved samlivsbruddet, i gennemsnit knapt 1 år. Som alt overvejende hovedregel er der hverken i praksis eller formelt noget forældresamarbejde: Der er næsten ingen forekomst af fælles forældremyndighed og kun 4% taler fortsat sammen.

Mens man for de 3 øvrige grupper kunne konstatere en sammenhæng mellem samværshyppighed/praksis og geografisk afstand mellem forældrene, kan dette mønster ikke genfindes i denne gruppe (fig. 6.3). Det tyder på, at det næppe er lang geografisk afstand, der er årsag til det manglende samvær, men andre faktorer.

De samboende forældre er blevet spurgt om, hvad der er den væsentligste grund til, at der ikke er kontakt. Den forklaring, som hyppigst angives (af 56%), er, at den anden forælder ikke ønsker samvær med barnet. I hvilken udstrækning denne begrundelse er udtryk for nøgne kendsgerninger eller må betragtes som partsindlæg, lader sig naturligvis ikke afgøre på grundlag af de foretagne interview. Men som det fremgår af nedenstående, er der imidlertid også en række andre faktorer, der spiller ind på, om kontakten til den eksterne forælder ophører.

Faktorer der er betydende for udformningen af det biologiske forældreskab på interviewtidspunktet

Fortidige hændelser og bagvedliggende forhold

I kapitel 5 blev der identificeret en række intrafamiliære og strukturelle forhold, som var betydende for, hvordan forældreskabet blev udformet umiddelbart efter, at kernefamilien var blevet opløst: Den fælles livshistorie (forældres samlivsvarighed og barns alder ved samlivsbruddet), faderens legale rettigheder til barnet under samlivet, forældrenes socio-økonomiske ressourcer, urbanitetsfaktoren, forekomst af belastende samlivsproblemer og utroskab samt konflikter mellem de biologiske forældre om forældremyndighedsspørgsmålet.

De fleste af disse faktorer havde på daværende tidspunkt signifikant betydning for, hvorvidt kontakten med den eksterne forælder blev opretholdt eller afbrudt. Skønt nogle af de skilsmissebørn, som dengang fik brudt forbindelsen til den eksterne forælder, siden har genoptaget kontakten, skete der dog en kraftig selektion på dette tidspunkt. Andelen af skilsmissebørn uden kontakt til den eksterne forælder er dog yderligere øget (til 20%), da undersøgelsen blev gennemført.

Jeg har søgt at belyse, i hvilken udstrækning de ovennævnte forhold også på længere sigt er betydningsfulde for, hvordan det biologiske forældreskab udformer sig. I en analyse heraf har jeg derfor koncentreret mig om de børn, der på skilsmissetidspunktet blev omfattet af en samværsordning. Blandt de børn, der dengang havde en regelmæssig samværsordning, har 7% ikke længere kontakt med den eksterne forælder på interviewtidspunktet. Blandt dem, der fik uregelmæssigt samvær, er det 23%, der har mistet forbindelsen. I tabel 6.1, hvor disse sammenhænge belyses, er der taget udgangspunkt i den største gruppe, nemlig de skilsmissebørn, som på daværende tidspunkt blev omfattet af *en regelmæssig samværsordning* (59% af skilsmissebørnene).

Analysen viser for det første, at *den fælles livshistorie*, dvs. såvel forældrenes samlivsvarighed som barnets alder ved samlivsbruddet, er betydningsfuld også for den aktuelle samværspraksis. De familier, der har levet sammen i lang tid, praktiserer hyppigere udvidet samvær, og det er næsten ikke empirisk forekommende, at kontakten er blevet afbrudt. Sandsynligheden herfor øges derimod ved det relativt kortvarige kernefamilieliv.

For det andet er der en sammenhæng mellem den aktuelle samværspraksis og *faderens legale rettigheder til barnet*, idet fædre, som aldrig har haft forældremyndigheden over barnet, heller ikke mens forældrene levede sammen, omtrent fire gange så hyppigt som dem, der var gift, har mistet kontakten til barnet.

For det tredje er de *biologiske forældres socio-økonomiske ressourcer* en betydningsfuld faktor. Blandt de forældrepar, som ingen erhvervsuddannelse har, er det næsten ikke empirisk forekommende (7 observationer), at der praktiseres udvidet samvær. Tværtimod er der en markant tendens til, at kontakten med den eksterne forælder hyppigt afbrydes: Hvert 5. barn, som ved samlivsbruddet fik etableret et regelmæssigt samvær, har ikke længere forbindelse med den ikke-samboende biologiske forælder. Familier, hvor der er gennemført en erhvervsuddannelse svarende til efg-niveau, adskiller sig ikke væsentligt fra det gennemsnitlige samværs mønstre. Til gengæld er det hos de mest veluddannede, dvs. der, hvor der er en eller anden form for videregående uddannelse, man bedst har formået at holde en intensiv samværspraksis

setidspunktet men også på længere sigt, synes at være betydende for, hvordan det biologiske forældreskab udformer sig. Der tegner sig så at sige en polariseringstendens i datamaterialet: Det er således hyppigst blandt de veluddannede, konsensusprægede og gifte forældrepar med en lang livshistorie bag sig, dvs. blandt dem, hvor der i mere end én forstand er tilstedeværende ressourcer og dermed et grundlag at bygge på, at det fortsatte biologiske forældreskab får den mest udstrakte karakter. Blandt forældre uden uddannelse, med kort fælles livshistorie, hvor samlivet har været præget af dramatiske eller belastende forhold, og hvor familierelationerne aldrig har været konsolideret af juridiske bånd, ses det hyppigere, at kontakten mellem barnet og den eksterne forælder – også på længere sigt – ophører.

Forhold, der udspringer af den aktuelle situation

Som det implicit er fremgået af gennemgangen af de fire samværs mønstre, er det ikke alene forhold, der vedrører bagved liggende forhold og fortidige hændelser, som øver indflydelse på mulighederne for at udvikle et fortsat forældreskab efter samlivsbruddet:

Lang *geografisk afstand* mellem de biologiske forældres bopæle har også, som det blev vist, betydning, navnlig i de tilfælde, hvor samværet i dag er begrænset (jf. fig. 6.3). Denne sammenhæng supplerer det tidligere fund om, at børn i storbyer, under visse betingelser har mere kontakt end børn i provinsbyer og på landet (kapitel 5). Hvordan årsagsforholdet mellem korte afstande og udstrakt samvær skal udlægges, er ikke entydigt. Ser man samværspraksis som en effekt af geografien, kan sammenhængen forklares med, at korte afstande alt andet lige fremmer betingelserne for en intensiv kontakt. På den anden side kan det også i en række tilfælde tænkes, at par, som ønsker et udstrakt fortsat forældreskab efter samlivsbruddet, bevidst bosætter sig i nærheden af hinanden.

Samkøres den aktuelle samværspraksis med *varigheden af stedfamilielivet*, kan det endvidere konstateres, at børn, der har levet i den sammenbragte familie i en årrække (5 år eller mere), hyppigere har mistet kontakten til den eksterne forælder end dem, der har boet i stedfamilien i få år (4 år eller mindre). Som undersøgelsen er konstrueret, kan det imidlertid være vanskeligt umiddelbart at vurdere, om varigheden af det sammenbragte familieliv har en selvstændig betydning for, om kontakten afbry-

des, eller om det er effekt af nogle af de andre "tidsligheder", der opereres med i undersøgelsen (forældres samlivsvarighed, barns alder ved samlivsbrud, antal år i eneforsørgerfamilie). Når der kontrolleres for de tidsmæssige forhold, som i øvrigt har vist sig at være belastende for det biologiske forældreskabs overlevelsesmuligheder (dvs. hvis forældrenes samliv var kortvarigt og barnet var lille ved samlivsbruddet), spiller varigheden af stedfamilielivet ikke nogen væsentlig rolle. Under mere gunstige betingelser for det fortsatte biologiske forældreskab (langvarigt samliv, barnet var ældre, da forældrene gik fra hinanden) har børn, der har levet i stedfamilien i en længere årrække, derimod hyppigere mistet kontakten, end de, der har boet sammen med en stedforælder i kort tid, jf. tabel 6.2. Det ser med andre ord således ud til, at konsolideringen af de nye familiedannelser under visse betingelser i sig selv har en negativ effekt for mulighederne for at bevare de biologiske bånd.

Tabel 6.2.
Procentandele børn uden samvær opdelt efter, hvor lang tid de har levet i den sammenbragte familie.

	Procentandel uden samvær	N=	P<
De biologiske forældres samliv var langt (5 år eller mere):			
			***
Kortvarigt stedfamilieliv (0-4 år)	7	198	
Langvarigt stedfamilieliv (5 år og derover)	20	313	
Barnet var fyldt 3 år, da kernefamilien blev opløst:			
			**
Kortvarigt stedfamilieliv (0-4 år)	5	175	
Langvarigt stedfamilieliv (5 år og derover)	15	126	

Anm.: Signifikante forskelle: *** = $P < 0,0005$, ** = $P < 0,005$.

Jeg har endvidere søgt at belyse, om den eksterne biologiske forælders familiemæssige forhold tilsvarende er af betydning. Her kan der imidlertid ikke konstateres variationer i samværspraksis betinget af, om forælderen er enlig, lever i et barnløst parforhold eller i en ny børnefamilie.

Afsluttende bemærkninger

I beskrivelsen, af hvordan det biologiske forældreskab aktuelt udformer sig på interviewtidspunktet, er kontakthypigheden blevet anvendt som det grundlæggende instrument til at differentiere datamaterialet og herigennem illustrere forskellige samværsmonstre:

Karakteristisk for den *udvidede samværspraksis* er, at barnets forhold til den eksterne forælder er præget af et højt kontaktniveau, en tæt følelsesmæssig relation og en høj integrationsgrad i dennes hushold. Den ikke-samboende forælder er i ganske stor udstrækning involveret i praktiske forældrefunktioner. De biologiske forældres forhold kan karakteriseres som fortsat forældreskab: Forældreparret samarbejder på en intensiv og konfliktfri måde, og de er tilbøjelige til at dele det juridiske ansvar.

Gennemgående for den *normale samværspraksis* er et forælder-barn forhold, der hverken er meget intensivt eller meget distant, men "middelmådigt" med hensyn til kontakt, følelsesmæssigt forhold og integration i den eksterne forælders hushold. Flertallet af de eksterne forældre er sjældent involveret i praktiske forældreopgaver. De biologiske forældre har i almindelighed stadigvæk kontakt med hinanden, men samarbejdet er moderat og ikke altid helt uden konflikter.

Ud fra de indikatorer, som blev anvendt til at måle og vurdere kontakt, integration, følelsesmæssig relation og aktiv forældreinvolvering efterlader den *begrænsede samværspraksis* et indtryk af et distant og ikke hverdagsagtigt forhold mellem barnet og den eksterne forælder. En ganske stor del af forældrene samarbejder ikke længere, og blandt dem, der fortsat er i forbindelse med hinanden, kan samarbejdsrelationen karakteriseres som perifer.

Når der *intet samvær* er, er kontakten mellem barnet og den eksterne forælder ophørt, og som hovedregel er der heller intet hverken formelt eller praktisk forældresamarbejde.

Lige så vel som man principielt kan diskutere, hvorvidt en survey-undersøgelse er den mest optimale indgang til at indkredse forældreskabets dynamik, kan det tilsvarende indvendes, at kontaktvariablen er et instrument med begrænsninger, idet kontakthypighed ikke giver informationer om kontaktkvaliteten. For

eksempel er en uregelmæssig kontakt ikke nødvendigvis ensbetydende med, at kontaktkvaliteten er dårlig.

I denne kontekst vil jeg alligevel argumentere for, at kontaktfrekvensen er et instrument, der kan retfærdiggøres, idet den kan anskues som en overordnet ramme, inden for hvilken det biologiske forældreskab kan udfolde sig. Som det blev påvist i gennemgangen af de forskellige samværsmønstre, er de fire dimensioner, som blev anvendt for at indkredse udformningen af det biologiske forældreskab – samværspraksis, praktisk forældreinvolvering, forældresamarbejde og formelt juridisk ansvar – snævert forbundet med hinanden:

Desto mere kontakt skilsmissebørnene har til den ikke-samboende forælder, desto højere er sandsynligheden for, at det er (fysisk) integreret i dennes hjem, at det har en samværsforælder, der er involveret i praktiske forældrefunktioner, at forældrene fortsat har et samarbejde, der er relativt intensivt og gnidningsfrit, og som også hyppigt på det formelle plan er legitimeret gennem et positivt valg af fælles forældremyndighed.

De påviste sammenhænge er for så vidt ikke overraskende, men tegner snarere et billede af en social logik: Er der mulighedsbetingelser til stede for at fortsætte forældreskabet efter samlivsbruddet, nedfælder de sig ikke isoleret på nogle enkelte adfældsområder, men sætter et cirkelforløb af handlinger i gang, som skaber social mening.

Stedfamiliehusholdet

Indledning

Mens der i de foregående kapitler har været sat fokus på, hvordan det biologiske forældreskab har udformet sig efter forældrenes samlivsbrud og de nye familiedannelser, forrykkes perspektivet i dette og det følgende kapitel til at dreje sig om det stedforælderhushold, som de udvalgte børn på interviewtidspunktet aktuelt lever i. I dette kapitel koncentrerer interessen om de sammenbragte familiers rammer og strukturer: I første afsnit redegøres der for en række demografiske og socio-økonomiske karakteristika ved de sammenbragte familier. Herefter gives der med udgangspunkt i forekomst og sammensætning af særbørn og fællesbørn en beskrivelse af familiestrukturerne i henholdsvis stedfader- og stedmoderhusholdene. I kapitlets sidste afsnit sættes der fokus på fordelingen af det ubetalte arbejde, dvs. hvordan den interne organisering af husholds- og omsorgsopgaver er fordelt i henholdsvis stedfader- og stedmoderhushold. Hvor det er muligt og forekommer meningsfuldt inddrages kontrolgruppen af kernefamilierne som et sammenligningsgrundlag.

Demografiske og socio-økonomiske karakteristika ved de sammenbragte familier

Varigheden af det sammenbragte familieliv

Som der blev redegjort for i metodekapitlet (kapitel 3) var et af kriterierne ved afgrænsningen af stikprøven til den empiriske dataindsamling, at de sammenbragte familier skulle have været etableret i mindst to år for at kunne deltage i undersøgelsen. Dette kriterium var begrundet i, at det i anden litteratur om stedfamilier er fremhævet (fx Levin, 1994), at der i den første periode af det sammenbragte familieliv typisk kan herske usikkerhed om ikke mindst stedforælderens rolleudformning i forhold til det sammenbragte barn. Interessen i denne undersøgelse har ikke været at belyse sammenbragte familiers muligvis omtumlede startfase, men i højere grad at indkredse adfærden og den betydning denne tillægges, når hverdagslivet er blevet "rutiniseret".

På det tidspunkt hvor de samboende biologiske forældre til de sammenbragte børn blev interviewet, havde stedfamiliehusholdene i gennemsnit været etableret i mellem fem og seks år (jf. bilagstabel 7.1). Der er en forskel mellem stedfader- og stedmoder-

husholdene, idet omkring halvdelen af stedmoderfamilierne er af nyere dato, dvs. har været etableret i mindre end 5 år. For stedfaderfamilierne gælder det, at en ikke uanselig del af dem (29%) har levet sammen i mere end 8 år. I disse tilfælde kan de udvalgte børn maksimalt have været 2-3 år, da stedfaderen blev en del af barnets hverdag. At varigheden af det sammenbragte familieliv er forskellig for stedfader- og stedmoderhusholdene må først og fremmest forklares som en effekt af, at fædres sandsynlighed for at blive den daglige ansvarshaver for et skilsmissebarn forøges, jo ældre barnet er, når forældrene går fra hinanden.

Det interregnum, der har været fra de biologiske forældres samlivsbrud (hvis forældrene da har boet sammen) og til stedfamilien blev etableret, har i gennemsnit været i 2,5 år. Der er ikke signifikante forskelle mellem fædre og mødre på dette punkt. Langt de fleste af børnene – 90% – har i denne periode levet alene sammen med den samboende biologiske forælder. En mindre andel, hvert 10. barn, har i tidsspandet mellem kernefamilielivet og det nuværende, sammenbragte familieliv, haft erfaringer med mindst ét andet stedfamilieliv. Sandsynligheden for, at der har været en anden stedforælder i barnets liv er selvsagt stigende, jo længere perioden mellem kernefamilielivet og det nuværende stedfamilieliv har været. Blandt dem, hvor dette interregnum er fem år eller mere, er det mere end hvert tredje barn (37%), der tidligere har levet sammen med en anden stedforælder.

Forældreparrenes alderssammensætning

i sted- og kernefamiliehushold

Som det blev påvist i kap. 5, er de sammenbragte børns biologiske forældre generelt yngre end forældre til 10-11-årige børn, der lever i kernefamilier. Dette kan dels ses som en effekt af stikprøvekonstruktionen, idet et tilfældigt udvalgt 10-11-årigt sammenbragt barn hyppigere vil være det førstefødte barn i husholdet, mens et tilfældigt udvalgt kernefamiliebarn i samme alder oftere vil have ældre søskende. Men selv når der kontrolleres for dette forhold, gælder det, at de sammenbragte børns biologiske forældre har stiftet familie tidligere end kernefamilieforældrene. Forskellen afspejler sig tilsvarende, når man ser på aldersfordelingen blandt par i sted- og kernefamilier, idet parrene i de sammenbragte familier gennemsnitligt er omkring 3-4 år yngre end de udvalgte kernefamiliepar (jf. bilagstabel 7.1).

Som bekendt danner kvinder oftest par med mænd, der er et par år ældre, end de selv er. Dette mønster genfindes også i dette datamateriale, såvel blandt stedfamilie- som kernefamiliepar. Men blandt de sammenbragte familier har den samboende forælder, hvad enten der er tale om en biologisk mor eller en biologisk far, hyppigt fået en ny partner, der ud fra en gennemsnitsbetragtning er yngre end den tidligere ægtefælle eller samlever. Det betyder for par i stedfaderfamilier, at aldersforskellen mellem kvinden og manden tendentielt er reduceret (til 2,2 år). For par i stedmoderfamilier er den derimod øget (fra 3,4 år til 4,2 år). Talemåden om, at folk i skilsmisssituationer skifter den gamle model ud med en yngre, har således et vist empirisk belæg og gælder altså både for mænd og kvinder. At de biologiske forældre har dannet par med yngre personer, hænger antagelig sammen med det faktiske udbud på ægteskabsmarkedet.

Civilstand

Sammenbragte familier er ikke så hyppigt gift som kernefamilier. I denne undersøgelse har 93% af kernefamilieforældrene indgået ægteskab, mens de resterende er papirløst samlevende. Dette resultat modsvarer andre undersøgelser, fx Nygaard Christoffersen (1993), der finder, at omtrent 90% af de kernefamiliepar, hvor det yngste barn er nået til skolealderen, har indgået ægteskab. Set under ét er det kun omkring 2/3 af de sammenbragte familier, hvor parret har giftet sig.

Andelen af stedforældrepar, der har giftet sig, varierer med det antal år, familien har været etableret. Blandt dem, der har levet sammen i mindre end fem år, er det således kun godt halvdelen (52%), der har fået "papir på hinanden", mens 75% af dem, der har haft en lang fælles livshistorie, sammen (dvs. 8 år eller mere) har indgået ægteskab. Men selv under disse omstændigheder, når giftetilbøjeligheden ikke på højde med tilbøjeligheden i kernefamilierne. Tendenserne i datamaterialet peger i retning af, at der hyppigere indgås ægteskab i stedmoderhushold (73%) end i stedfaderhushold (62%), til trods for at stedmoderfamilierne sjældent har været etableret i så lang tid som stedfaderfamilierne. Der er tale om en mindre, men dog statistisk signifikant forskel, som forstærkes, når man kontrollerer for tidsaspektet. Der kan ikke umiddelbart gives nogen forklaring på, at par i stedmoderfamilier hyppigere konsoliderer relationen.

I modsætning til, hvad man måske ellers kunne forvente, synes forekomst af fællesbørn ikke at influere på parrets tilbøjelighed til at formalisere deres relation. Der kan heller ikke konstateres nogen sammenhæng mellem den aktuelle civilstand og socio-økonomisk position eller tidligere samlivsstatus. Det er inden for undersøgelsens rammer ikke muligt at klarlægge, hvorfor sammenbragte pars giftelyst er mindre end kernefamiliepars. En plausibel hypotese, hvorom der imidlertid kun kan gisnes, kan være, at der er tale om en "brændt barn skyr ilden"-effekt. Med et tidligere samlivsbrud i bagagen er det tænkeligt, at man i anden omgang er mere forsigtig med at etablere alt for faste bånd omkring parkonstellationen.

Uddannelse og beskæftigelse

Uddannelse

I kapitel 4, hvor de sammenbragte børns oprindelsesfamilier er beskrevet, blev det konstateret, at de biologiske forældre adskilte sig fra kernefamilieforældre mht. uddannelses- og beskæftigelsesmæssige forhold. Generelt havde skilsmisseforældrene ikke så hyppigt en erhvervsuddannelse, og der kunne iagttages en tendens til, at de oftere befandt sig i en marginal position på arbejdsmarkedet.

I dette afsnit belyses det, om etableringen af nye sammenbragte familier har medført en social mobilitet i opadgående retning, dvs. mod en udjævning af den sociale skævhed, der kunne konstateres, når man sammenholdt skilte forældrepar med kernefamiliepar.

Til belysning af denne problematik sammenlignes de eksterne forældres grund- og erhvervsuddannelsesniveau med stedforældrene. Dvs. for stedfaderfamilier sammenlignes den eksterne biologiske far med stedfaderen og for stedmoderfamilier sammenlignes den eksterne biologiske mor med stedmoderen. Udviklingen i den sociale mobilitet vurderes i forhold til situationen blandt kernefamilier.

Informationerne om de uddannelsesmæssige forhold er, lige som alle øvrige oplysninger i undersøgelsen, baseret på den samboende forælders udsagn. I lyset af, at 40% af de biologiske forældre til de sammenbragte børn ikke længere kommunikerer med hinanden (jf. kap. 6), må der herske en vis usikkerhed omkring de informationer, der vedrører den eksterne biologiske forælders

uddannelsesmæssige forhold. Principielt er det muligt, at disse – uden respondenternes kendskab – kan have forbedret deres uddannelsesmæssige færdigheder.

Det mønster, der tegner sig på det foreliggende datagrundlag, er imidlertid, at der såvel for de børn, der lever i stedfaderhushold, som for dem, der bor i stedmoderfamilier, er tale om en vis social mobilitet.

For så vidt angår det almene uddannelsesniveau (jf. bilagstabel 7.2) har en større andel af stedforældrene en længere grundlæggende skoleuddannelse end de eksterne biologiske forældre. Omkring hver femte stedfader og hver tredje stedmoder har gennemført en gymnasial uddannelse. Dette uddannelsesmønster ligner kernefamiliers.

Også når det gælder erhvervsuddannelsesniveaut kan der konstateres en vis mobilitet. De samboende forældre til det udvalgte barn har hyppigere dannet par med personer, der har mere/længere erhvervsuddannelse end eksmanden/-konen. Det er således en generel tendens, at stedforældrene sjældnere er uden en erhvervskompetencegivende uddannelse og hyppigere har en videregående uddannelse end ekspartneren.

Som følge af at de udvalgte børns samboende forældre har haft en tendens til at gifte sig "opad", vil den markante sociale skævhed mellem kernefamilieforældrene og de skilte forældre, som vi fandt i kapitel 4, udjævne sig noget. Alligevel er der et spring mellem de to familietyper. Såvel stedfædre som stedmødre har – sammenlignet med kernefamilier – hyppigere ingen erhvervskompetencegivende uddannelse, jf. tabel 7.1. Andelen af stedfædre med en videregående uddannelse er 25%, mens hver tredje kernefamiliefar har en kort, mellemlang eller lang videregående uddannelse. For stedmødre synes der at kunne iagttages en polariseringstendens: På den ene side synes der at være en gruppe af stedmødre, som aldrig har fået gennemført en erhvervskompetencegivende uddannelse, men på den anden side er andelen, der har en videregående uddannelse, helt sammenlignelig med kernefamiliemødre.

I tabel 7.1, pkt. 4 er fordelingen af den samlede uddannelseskapital i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold fremstillet. Opgjort på denne måde ligner stedfader- og stedmoderhusholdene

Tabel 7.1.

Erhvervsuddannelse i forskellige familietyper: 1) De udvalgte børns biologiske fars erhvervsuddannelse sammenlignet med stedfaderens i stedfaderhushold. 2) De udvalgte børns biologiske mors erhvervsuddannelse sammenlignet med stedmoderens i stedmoderhushold. 3) Erhvervsuddannelse blandt biologiske forældre i kernefamilier. 4) Den samlede uddannelseskapital i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold. Procent.

	Børn i stedfaderhushold			Børn i stedmoderhushold		
	Mor	Biologisk far	Stedfar	Far	Biologisk mor	Stedmor
Ingen fuldført erhvervsuddannelse	35	35	26	21	43	34
Fuldført lærlinge- eller efg-uddannelse	35	46	49	52	30	31
Kort, mellemlang eller lang videregående uddannelse	30	19	25	28	28	35
I alt procent	100	100	100	101	101	100
N=	735	663 ¹⁾	735	97	80 ¹⁾	97

Anm.: For børn i stedfaderhushold er forskellen mellem biologiske fædre og stedfædre signifikant ($P < 0,0005$). For børn i stedmoderhushold er der ingen signifikante forskelle. Forskellene mellem stedforældre og kernefamilieforældre er for begge køn signifikante ($P < 0,0005$).

1) Eksklusive døde og ved ikke.

fortsættes

til forveksling hinanden. Med kernefamilierne som sammenligningsgrundlag forekommer det dobbelt så hyppigt i sammenbragte familier, at hverken manden eller kvinden har nogen erhvervskompetencegivende uddannelse. Andelen, hvor mindst en af parterne har en videregående uddannelse, er tilsvarende lavere.

Beskæftigelse

Af tabel 7.2 fremgår stedforældrepar og kernefamiliepar beskæftigelsesmæssige forhold. Den største afvigelse mellem de tre familietyper findes mellem stedfader – og kernefamiliehushold. Sammenlignet med kernefamilier er stedfædre sjældnere selvstændige, mens en højere andel er beskæftiget som arbejdere. Mest markant er det imidlertid, at den relative arbejdsløshedsprocent på interviewtidspunktet var tre gange højere blandt stedfædre end blandt kernefamiliefædre. For kvinderne er (som beskrevet i kap. 4) de væsentligste forskelle, dels at samboende mødre i stedfaderfamilier sjældnere var ansat som funktionærer, dels – og ikke mindst – at arbejdsløshedsprocenten var dobbelt så stor som blandt kernefamilie-mødre.

Tabel 7.1. (fortsat)

	Børn i kernefamilie		Samlet uddannelseskapital i		
	Far	Mor	Stedfar- hushold	Stedmor- hushold	Kerne- familie
Ingen fuldført erhvervsuddannelse	17	18	14	13	6
Fuldført lærlinge- eller efg-uddannelse	49	44	46	45	44
Kort, mellemlang eller lang videregående uddannelse	35	39	40	41	50
I alt procent	101	101	100	99	100
N=	449	448	735	97	449

Anm.: Der er signifikante forskelle mellem stedfaderhushold og kernefamilier med hensyn til uddannelseskapital ($P < 0,0005$). For stedmoderhushold og kernefamilier er den signifikante forskel mindre ($P < 0,05$).

De biologiske fædre i stedmoderfamilier ligner stedfædrene derved, at andelen af arbejdere er højere og at der er få selvstændige. Men de er ikke i samme udstrækning udstødt af arbejdsmarkedet. Kvinder i stedmoderhushold (stedmødrene) er ikke så hyppigt som kvinderne i stedfaderfamilierne ramt af arbejdsløshed. Til gengæld er der blandt stedmødrene en ret stor andel, der er hjemmegående husmødre (7%). Herved er procentandelen af kvinder i de to stedfamilietyper, som har en tilknytning til arbejdsmarkedet, nogenlunde den samme.

På trods af at de sammenbragte børns samboende forældre hyppigere har dannet par med nogle, der har mere uddannelse end den tidligere partner, og man derved kan tale om en vis social mobilitet, adskiller de sammenbragte familier sig med hensyn til de socio-økonomiske karakteristika fra kernefamilier. Tydeligst er det for stedfaderfamilier, som er kendetegnet ved et generelt lavere alment uddannelsesniveau, et øget fravær af erhvervskompetencegivende uddannelse, og for så vidt angår den beskæftigelsesmæssige situation træk, som peger i retning af, at en større

Tabel 7.2.
Biologiske forældre og disses partnere i 1) stedfader-, 2) stedmoder- og 3) kernefamiliehushold, fordelt efter beskæftigelse. Procent.

	Stedfaderhushold		Stedmoderhushold		Kernek familier	
	Biologisk mor	Stedfar	Stedmor	Biologisk far	Mor	Far
Beskæftigelse:						
Selvstændig og medhjælpende						
ægtefælle	4	10	6	10	6	19
Funktionær	50	44	45	49	68	51
Arbejder	16	35	21	35	12	26
Arbejdsløs mv.	19	9	11	3	8	3
Husmoder	3	-	7	-	2	-
Andet ¹⁾	8	2	9	2	4	1
I alt procent	100	100	99	99	100	100
N=	735	735	97	97	449	449

Anm.: For kvinders vedkommende er forskellene signifikante både mellem biologiske mødre i stedfaderhushold og kernek familier ($P < 0,0005$) og mellem stedmødre og kernek familie mødre ($P < 0,005$). Der er signifikante forskelle mellem kernek familiefædre og stedfædre ($P < 0,0005$), men ikke mellem kernek familiefædre og biologiske fædre i stedmoderhushold.

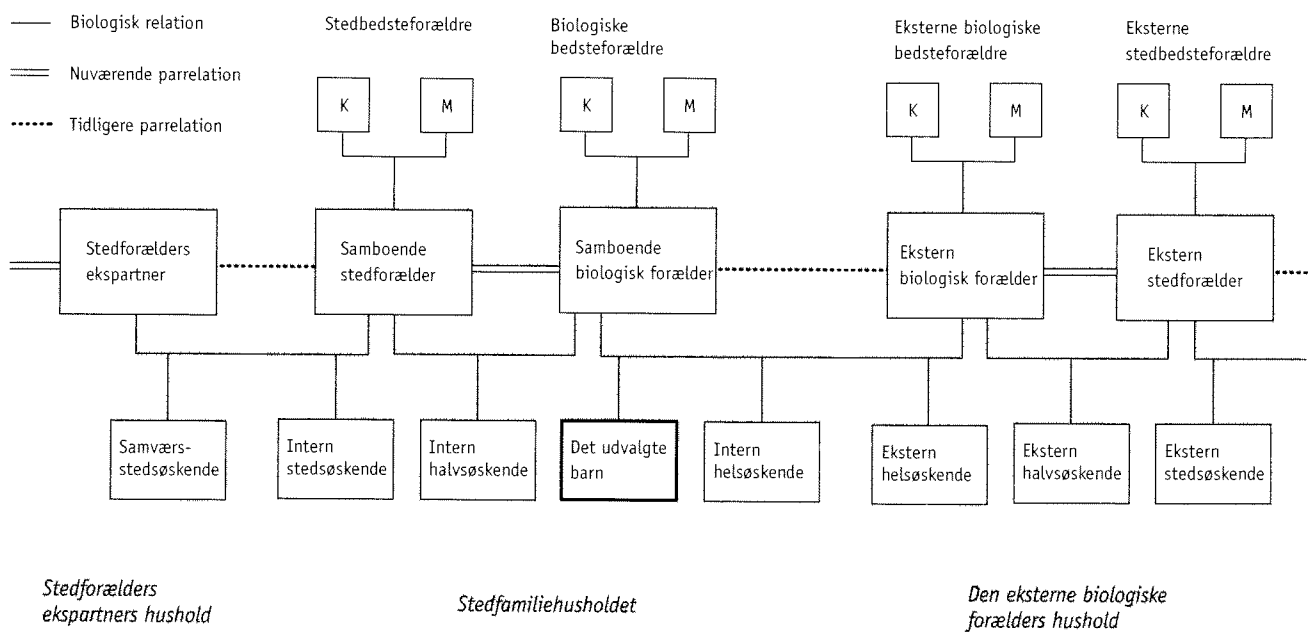
1) Andet refererer fx til, om den pågældende på interviewtidspunktet havde orlov eller var under uddannelse.

gruppe end blandt kernek familier befinder sig i en marginaliseret position på arbejdsmarkedet. Skønt stedmoderfamilier mht. erhvervsuddannelse og visse beskæftigelsesmæssige forhold ligner stedfaderfamilierne, synes der i denne gruppe at være en fastere forankring til arbejdsmarkedet.

Familiestruktur

Den sammenbragte familieform har i princippet en kompleks struktur. Tager man det udvalgte barn som udgangspunkt, kan det – hvis begge forældre har giftet sig igen – optimalt have fire forældre fordelt i to hushold: I stedforælderhusholdet den samboende biologiske forælder og dennes nye partner (stedforælder), og i et andet hushold den anden, eksterne biologiske forælderpart og dennes evt. nye samlever eller ægtefælle (den eksterne stedforælder). Hvis hver af disse har levende forældre, som barnet ser og oplever sig familiært forbundet til, vil det have otte bedsteforældre. Mest komplekst er imidlertid søskenderelationerne, jf. figur 7.1, hvor barnets forskellige biologiske

Figur 7.1.
Mulige søskende-, forældre- og bedsteforældrerelationer for et barn i en sammenbragt familie.

og sociale søskenderelationer, fordelt over tre hushold, er skitseret¹⁾: I barnets eget hushold kan der være (interne) hel-, halv- og stedsøskende. Der kan endvidere være stedsøskende (dvs. sørbørn til stedforælderen), som kommer på samvær i barnets hushold. Og der kan i den eksterne biologiske forælders husstand, som barnet besøger, foruden eksterne helsøskende være halv søskende og stedsøskende.

Et illustrativt, men helt hypotetisk eksempel

I Bente og Bo's ægteskab var der tre børn, Henrik, Helene og det udvalgte barn Ulla. Efter 12 års samliv forelsker Bente sig i Søren og vil skilles fra Bo. Ved skilsmissen får Bente de to piger, mens det ældste barn, Henrik, helst vil bo hos sin far. Bente gifter sig med Søren, der i sit tidligere ægteskab med Susanne fik to børn, Sebastian og Sofie. Også de valgte at dele søskendeflokken, sådan at Sofie bor hos moderen og Sebastian hos faderen.

1) I figuren opereres der dog ikke med, at de biologiske forældre har sørbørn fra andre forhold end det, hvor barnet er avlet.

Til daglig består Ullas husstand af moderen Bente, stedfaderen Søren, den "rigtige" storesøster Helene samt stedbroderen Sebastian. Dertil kommer efternøleren Frederik, som er Bente og Sørenes fællesbarn, og altså halvlillebror til Ulla. Hver 14. dag udvides stedfamiliehusholdet imidlertid, dels fordi Sofie er på samvær, dels fordi Ullas rigtige storebror, Henrik, kommer på besøg. I de øvrige weekender er der, bortset fra Frederik, næsten børnefrit i dette stedfaderhushold: Sebastian er på besøg hos sin mor og søster, mens Ulla og Helene er på samvær hos faderen, Bo. I Bos hushold bor, foruden Henrik, også den nye kone Ellen og hendes særbarn Emilie. Henrik og Ellen har imidlertid også fået et barn sammen, Fnüller, der er halvbror til Ulla.

Ovenstående helt hypotetiske eksempel modsvarer muligvis de associationer, der umiddelbart rinder én i hu, når man tænker på sammenbragte familier. Ud fra en numerisk betragtning har forestillingen om en sådan svimlende konstellation af mine, dine og vores børn pendlende mellem forskellige hushold imidlertid ikke meget hold i den empiriske virkelighed. Sammenbragte familier er – skønt der sammenlignet med kernefamilier er flere relationer at forholde sig til – sjældent så komplekse, som i casen "Ulla". Eller med andre ord: Det hører til sjældenhederne, at alle disse kombinationer af relationer optræder på en gang. Kun 1 barn i undersøgelsen, svarende til en promille, har så mange søskenderelationer at forholde sig til som Ulla.

Stedfamiliehusholdenes størrelse og sammensætning

Den familiestrukturelle sammensætning kan for det første belyses ved at beskrive husstandsstørrelsen, dvs. hvor mange personer der lever fast i stedfamiliehusholdene sammenlignet med kernefamiliehushold med et mellemstort barn: Er der i et kernefamiliehushold et barn i 10-11-års alderen, er dette sjældent enebarn (11%, jf. bilagstabel 7.1). Det hyppigste er, at der er to børn (58%), mens omkring en tredjedel har tre børn eller flere. I stedfamiliehusholdene er mønstret anderledes. Relativt set falder stedfamilierne sjældnere ind i den danske "normalstandard" med far, mor og to børn. Generelt er de karakteriseret ved en større børnerigdom. I stedfaderhusholdene er det lige hyppigt forekommende, at der er to henholdsvis mindst tre børn (henholdsvis 42% og 44%), mens omtrent halvdelen af stedmoderhusholdene har tre børn eller mere. Men på den anden side er det, sammenlignet med kernefamilier, også lidt hyppigere forekommende, at der kun er ét barn i husstanden (15-19%). For-

skellene er imidlertid ikke så store. I forhold til kernefamiliernes sammensætning synes der med andre ord at være tale om en polariseringstendens blandt stedfamilierne.

I tabel 7.3 er stedfamiliehusholdene opdelt efter sammensætningen af medlemmer, som bor fast i husstanden, idet der er taget udgangspunkt i blandingen af børn. Som det fremgår, er langt den mest almindelige sammensætning, uanset om barnet lever i et stedfader- eller stedmoderhushold, en "mine-vores børn"-kombination. Det vil sige en sammensætning, hvor der foruden det udvalgte barn (og dennes evt. helsøskende, altså særbørn til den biologiske samboende forælder) er kommet et eller flere fællesbørn til. 60% af stedfaderhusholdene og 40% af stedmoderhusholdene er sammensat på denne måde. Den næsthyppest konstellation blandt sammenbragte familier er, at kun den samboende forælder har et eller flere særbørn boende fast i husholdet, dvs. en "mine-børn"-kombination. Denne sammensætning er imidlertid hyppigere forekommende i stedfaderhushold (34%) end i stedmoderhushold (24%).

De mere komplekse husholdstyper er sjældent forekommende. I datamaterialet som helhed er det i alt kun 8% af de sammenbragte familier, hvor begge parter medbringer hver deres særbørn ("mine-dine-børn") og evt. i tillæg hertil forøger stedfamilien med et fællesbarn ("mine-dine-vores-børn"). Der er imidlertid forskel på stedfader- og stedmoderhusholdene. Hvor stedfaderhusholdene tenderer at være enkle i deres sammensætning,

Tabel 7.3.
Stedfader- og stedmoderhushold, fordelt efter hvordan husstanden er sammensat. Procent.

	Mine børn	Mine/ vores børn	Mine/ dine børn	Mine/ dine/ vores børn	Andre med- lemmer	Pct. i alt	N=
Stedfaderhushold	34	60	4	2	1	101	735
Stedmoderhushold	24	40	28	7	1	100	97
I alt sammenbragte familier	33	57	6	2	1	99	832

Anm.: Forskellene mellem stedfader- og stedmoderhushold er signifikante ($P < 0,0005$).

og således næsten altid består af det sammenbragte barns hel- og/eller halvsøskende, så er stedmoderhusholdene mere komplekse. Mens det kun er i 6% af stedfaderhusholdene, at stedfaderen har et særbarn boende fast i husstanden, er det omkring hvert tredje barn i stedmoderhusholdene, der lever sammen med en stedsøskende til daglig (35%). Denne betragtelige forskel er en konsekvens af den strukturelle kønsdiskrimination, der finder sted, når børnene skal fordeles ved skilsmissen. Kvinder – dvs. også stedmødre – får børnene med sig, mens mænd (herunder også stedfædre) efterlader børnene hos moderen.

Sammensætningen af børn i et stedfamiliehushold vil variere, betinget af tidsaspektet, dvs. såvel af varigheden af det sammenbragte familieliv som af varigheden af den oprindelige kernefamilie. Et kortvarigt kernefamilieliv og en tilsvarende længere fælles livshistorie i den sammenbragte familie forøger sandsynligheden for, at det nye par får et fællesbarn. I disse tilfælde vil parret generelt være yngre (dvs. i den fødedygtige alder), når stedfamilien etableres, og partneren/stedforælderen vil ikke så hyppigt have børn fra tidligere forhold. I sammenbragte familier af nyere dato forekommer fællesbørn sjældnere. Det kan enten bero på, at parret på interviewtidspunktet endnu ikke har nået at få et barn, eller at de har passeret den livsfase, hvor det forekommer naturligt at få flere børn. I disse familier er det hyppigere forekommende, at partneren/stedforælderen har et særbarn fra et tidligere forhold, som bor i det udvalgte barns hushold.

Uagtet disse variationer er hovedtendensen i undersøgelsen, at stedfamiliehusholdets sammensætning sjældent vil være så kompleks, som man måske umiddelbart forestiller sig. Det identificerede mønster er i ganske god overensstemmelse med anden forskning på feltet (fx Liljeström & Kollind, 1990). De enkelt sammensatte stedfamiliehushold, dvs. hvor der er en "mine-voresbørn"-konstellation, og hvor stedforælderen ikke har eksterne særbørn fra tidligere forhold, udgør omtrent halvdelen (47%) af familierne. Karakteristisk for disse hushold er, at det udvalgte barn hyppigt (66%) er det eneste særbarn i husholdet (dvs. ingen helsøskende), og at disse familier ofte har været etableret i længere tid. Ud fra et definatorisk synspunkt er disse familier naturligvis sammenbragte i kraft af det udvalgte barns tilstedeværelse. Men man kan rejse spørgsmålet om, i hvilken udstrækning denne etiket modsvarer familiens egen selvforståelse. Set fra stedforælderen og fællesbarnets synsvinkel kan disse familier fuldt

stedsøskende til de udvalgte børn som oftest bo hos deres biologiske mor og derfor være samværsbørn i stedfaderhushold, men bo fast i stedmoderhusholdene.

En anden kategori af stedsøskende er den eksterne biologiske forælders nye partners særbørn. Disse forekommer med omtrent samme hyppighed i de eksterne biologiske fædres (22%) nye familier som i de ditto mødres (18%). Der foreligger ingen oplysninger om, hvorvidt disse eksterne stedsøskende til det udvalgte barn er fastboende eller samværsbørn i pågældende hushold.

De sammenbragte børns søskenderelationer kan sammenfattes således:

- halvdelen har en eller flere "rigtige søskende",
- omkring 50-60% har halvsøskende i stedfamiliehusholdet,
- 1/3 har halvsøskende i den eksterne forælders hjem,
- en stedsøskende på den samboende stedforælders side har hvert 3. barn i stedfaderhusholdene og hvert andet i stedmoderhusholdene, mens
- omkring hvert 5. barn har en stedsøskende, der er knyttet til den eksterne biologiske forælders hushold.

Særbørnene såvel til de biologiske forældre som til stedforældrene følger et ensartet mønster: Børn bor hovedsageligt hos deres mor og kun undtagelsesvist hos deres far. Derfor får de udvalgte børns søskenderelationer forskellig karakter, betinget af om de lever i et stedmoder- eller et stedfaderhushold.

Organiseringen af det ubetalte arbejde i stedfamilie- og kernefamiliehushold

Indledning

I kapitlets sidste afsnit sættes der fokus på, hvordan det ubetalte arbejde er organiseret i stedfamilie- og kernefamiliehusholdene. Den interne organisering i husholdene belyses ud fra to dimensioner: Fordeling af husarbejdet og fordeling af omsorgsarbejdet i forhold til det udvalgte barn.

Når der differentieres mellem disse to dimensioner, skyldes det en umiddelbar forventning om, at par, der lever i stedfamilier, fordeler opgaverne omkring husarbejdet og ikke mindst omsorgsfunktionerne i forhold til barnet anderledes imellem sig, end man gør i kernefamilier. Eller med andre ord: I kraft af at sted-

forælderen ikke er den "rigtige" forælder, forventes det, at han/hun har en mere distant rolle i omsorgen for barnet, men måske i højere grad er involveret i andre praktiske funktioner i husholdet i forhold til kernefamilier.

Varetagelsen af husholdsopgaver bør imidlertid ikke anskues som en dimension, der er isoleret fra omsorgsfunktionerne for barnet. At sørge for, at der er købt ind og lavet mad eller er rent tøj etc. til familien – herunder også til barnet – er også en del af omsorgen og kan karakteriseres som den materielle side af forældreansvaret. Men disse omsorgsopgaver har en mere indirekte karakter end de forældrefunktioner, som vedrører de opdragelses- og følelsesmæssige sider.

Opgørelsen, af hvordan husarbejdet er fordelt, er baseret på respondenternes informationer, om det helt eller fortrinsvist er manden eller kvinden, der laver mad, gør rent, køber ind, vasker tøj og rydder op, eller om man udfører disse funktioner i fællesskab/på skift. På grundlag af disse enkeltstående items/spørgsmål er der konstrueret et samlet indeks. Hvis den ene part i husholdet varetager mere end 60% af husholdsarbejdet alene, bliver arbejdsdelingen klassificeret som asymmetrisk (dvs. varetaget af enten manden eller kvinden). I de tilfælde, hvor mindst 40% af opgaverne udføres af begge parter, bliver arbejdsdelingen klassificeret som egal.

Til belysning af fordelingen af de specifikke omsorgsfunktioner i forhold til det udvalgte barn er der konstrueret et indeks efter samme model som ovenfor. Indekseringen er baseret på 12 items, som vedrører udførelsen af forskellige konkrete forældrefunktioner af opdragelsesmæssig, følelsesmæssig og social karakter (jf. kap. 8, hvor der mere detaljeret redegøres for, hvordan forskellige aspekter af praktisk "forældreansvar" er operationaliseret i undersøgelsen).

Metodeovervejelser – kønnet som fejlkilde

Datamaterialet er blevet opdelt efter familietyper, dvs. efter om det er et stedfader-, stedmoder- eller kernefamiliehushold, idet det som nævnt ønskes belyst, om tilstedeværelsen af et særbarn i husholdningen har betydning for forældreparrets interne arbejdsdeling. I den indledende analysefase, hvor arbejdsfordelingen blev kørt sammen med de tre familietyper, viste randfordelingerne, at besvarelsene fra stedmoderhusholdene, hvor responden-

berettiget karakteriseres som kernefamilier med det udvalgte barn som et appendiks.

Den eksterne biologiske forælders husholdsammensætning

På interviewtidspunktet havde langt de fleste af de eksterne biologiske forældre atter dannet par. Kun godt og vel hver femte af de eksterne mødre og en noget højere andel (29%) blandt de eksterne biologiske fædre lever forsat alene. Den resterende del har fået en ny partner (jf. bilagstabel 7.3). Omkring halvdelen af børnene har på dette tidspunkt fået udvidet deres familie med nye søskenderelationer, enten fordi den eksterne biologiske forælder har fået et barn med sin nye partner (dvs. halvsøskende til det udvalgte barn), eller fordi partneren har bragt et særbarn med ind i forholdet (ekstern stedsøskende). I de tilfælde, hvor det udvalgte barns biologiske forældre har valgt at dele søskendeflokken (i alt 6% af stedfaderfamilierne og 25% af stedmoderfamilierne), bor flertallet af disse eksterne søskende til det udvalgte barn i en sammenbragt familie, hvor der er halv- eller stedsøskende. Det gælder således for 2/3 af de søskende, der bor sammen med deres biologiske far og omkring 90% af dem, der bor hos deres mor. Resten lever i en eneforsørgerfamilie.

De udvalgte børns søskenderelationer i forskellige hushold

Søskenderelationerne for børn, der lever i henholdsvis stedfader- og stedmoderhushold fremgår af tabel 7.4. Omkring halvdelen af de børn, der indgår i stikprøven, er eneste særbarn til den samboende mor eller far, mens den anden halvdel har mindst én *helsøskende*²⁾. Lever det udvalgte barn sammen med sin biologiske moder i et stedfaderhushold og har det en søskende, vil det i langt de fleste – 9 ud af 10 – tilfælde også bo sammen med sin/sine "rigtige" søskende. Et barn, der bor sammen med sin far, vil derimod med omtrent samme hyppighed have en søskende i den eksterne moders hushold (29%), som det vil have en søskende, som det lever sammen med til dagligt i stedmoderhusholdet (30%). Denne markante forskel fortæller først og fremmest noget om, at den statistiske sandsynlighed for at finde et sammenbragt barn, der lever sammen med sin far, er

2) Må det formodes. I spørgeskemaet er der for så vidt angår stedfamiliehusholdets sammensætning spurgt til forekomst af sær- og fællesbørn i familien. Der foreligger en teoretisk mulighed for, at ikke alle særbørn til respondenterne nødvendigvis er søskende til barnet, men kan være særbørn fra andre forhold og dermed halvsøskende til det udvalgte barn.

Tabel 7.4.

Procentandele børn i stedfader- og stedmoderhushold, der har hel-, halv- og stedsøskende (internt) i stedfamiliehusholdet henholdsvis (eksternt) i andre hushold.

Søskenderelationer	Internt			Eksternt		
	Stedfar- hushold	Stedmor- hushold	P<	Stedfar- hushold	Stedmor- hushold	P<
Helsøskende	46	30	**	6	29	***
Halvsøskende	62	48	*	35	35	-
Stedsøskende:						
Særbørn til den samboende stedforælder	5	36	***	31	12	***
Særbørn til den eksterne stedforælder	•	•		22	18	-

Anm.: For interne søskenderelationer er N= 735 for stedfaderhushold og N= 97 for stedmoderhushold. Opfølgelsen af eksterne søskenderelationer er eksklusive døde og ved ikke.

• = Observationer kan ikke forekomme.

Signifikante forskelle mellem stedmoder- og stedfaderhushold:

*** = $P < 0,0005$.

** = $P < 0,005$.

* = $P < 0,05$.

- = Ingen signifikante forskelle.

væsentligt større i de tilfælde, hvor de biologiske forældre har delt søskendeflokken.

Når det gælder *halvsøskende*, som barnet lever sammen med til dagligt, har en lidt større andel i stedfaderhushold (62%) end i stedmoderhushold (48%) fået udvidet deres familie med søskende, som de er delvist blodsbeslægtede med. Variationen mellem de to husholdstyper i tilbøjeligheden til at få børn kan, som ovenfor beskrevet, bedst forklares med, at stedmoderhusholdene hyppigere er af nyere dato. Omtrent 1/3 af børnene i både stedfader- og stedmoderhusholdene har på interviewtidspunktet eksterne halvsøskende, dvs. børn som den eksterne biologiske forælder har fået med sin nye partner, og som bor i det hushold, hvor det udvalgte barn (evt.) kommer på samvær.

En god tredjedel af de samboende stedfædre og omkring halvdelen af de samboende stedmødre, har særbørn fra tidligere forhold. Som følge af den strukturelle kønsdiskrimination vil disse

terne er den samboende far, adskilte sig markant fra både sted-fader- og kernefamiliegruppen. Arbejdsdelingen om husholds- og omsorgsfunktioner syntes i langt højere grad at være præget af egalitet og involvere mænd end i de to andre grupper. En umiddelbar konklusion kunne være, at disse biologiske fædre – som følge af, at de havde forældresvaret for særbarnet – ydede en særlig stor indsats.

En nærmere analyse af kontrolgruppen af kernefamilier viste imidlertid, at svaret skulle findes et andet sted. Som der blev redegjort for i metodekapitlet, modsvarer den kønsmæssige fordeling af kernefamilierespondenter omtrent kønsfordelingen blandt respondenterne i de sammenbragte familier. Dvs. at 14% af respondenterne i kernefamilierne er mænd/fædre, mens resten er kvinder/mødre. Når kernefamiliernes besvarelser analytisk blev opdelt efter respondentens køn, var vurderingen af indsatsen på hjemmefronten markant forskellig, betinget af om det var en far eller en mor, der var blevet interviewet, ja faktisk var den kønsbetingede forskel større end forskellene mellem sammenbragte familier og kernefamilier. Hvordan arbejdsdelingen i husholdet varetages, afhænger af øjnene, der ser den, eller med andre ord: Den, der rapporterer om opgavefordelingen, undervurderer ikke sin egen indsats. Problemstillingen skal ikke nødvendigvis betragtes som respondenternes bevidste manipulation med interviewerens, men snarere som et udtryk for, at virkeligheden erfares subjektivt. For eksempel: Manden plejer at købe ind i weekenden og står lørdag formiddag nede i supermarkedet med en indkøbsvogn fyldt til randen og kan dårligt forestille sig, at denne formue af varer ikke rækker til hele ugen. Kvinden handler fra mandag til fredag dagligvarer ind, når hun kommer hjem om eftermiddagen og synes, der bruges megen tid hertil. Begge har en oplevelse af, at det fortrinsvist er dem, der påtager sig ansvaret for indkøbene, selv om de efter en objektiv målestok nok i virkeligheden deles om det.

Det her skitserede pålidelighedsproblem er velkendt fra andre sociologiske undersøgelser af husholdsorganisering (fx Koch-Nielsen, 1983; Hjort Andersen, 1991). Løsningen på problemet består ikke i at vurdere, om det er den ene eller den anden part, der har ret, eller i at finde gennemsnittet i de to køns besvarelser, men i at tilvejebringe nogle gyldige sammenligningsmuligheder. I dette tilfælde, hvor organiseringen mellem tre forskellige familietyper skal sammenholdes, er problemet løst ved, at arbejds-

delingen i stedfaderhushold, hvor respondenterne er kvinder, kan sammenlignes med de kernefamilier, hvor det er den biologiske moder, der er interviewet. Organiseringen i stedmoderhushold, kan sammenholdes med de kernefamilier, hvor en fader er respondent. Herved bliver grundlaget for sammenligning ensartet. Der er imidlertid to omkostninger ved denne manøvre. For det første kan der ikke foretages en direkte sammenligning mellem stedfaderhushold og stedmoderhushold. For det andet er datamaterialet, i de tilfælde hvor respondenterne er mænd, tyndt pga. af de relativt få observationer og derfor vanskeligt at analysere på.

Forholdet mellem betalt og ubetalt arbejde

Man kan med rette indvende, at fordelingen af det ubetalte arbejde bør vurderes i lyset af, hvordan parret har fordelt det betalte arbejde imellem sig. Generelt gælder det, at fortolkningsrammen om et fund, hvor eksempelvis kvinden yder den største indsats i hjemmet, må være anderledes i de tilfælde, hvor parret har symmetriske arbejdstider uden for husholdet, end i de tilfælde, hvor der er en komplementær arbejdsdeling, dvs. hvor typisk manden lægger sin arbejdskraft uden for huset, mens kvinden er ansvarlig for husholdet. Forskellige mønstre i hel- og deltidfrekvenser vil eventuelt kunne bidrage til at forklare eventuelle forskelle i den interne organisering mellem kerne- og stedfamilier.

En opgørelse, over hvordan tidsforbruget til betalt arbejde er fordelt mellem parrene, viser imidlertid, at der er små, men ikke signifikante forskelle mellem sted- og kernefamilier. I 41% af familierne arbejder kvinden og manden omtrent lige meget uden for hjemmet, dvs. har symmetriske arbejdstider. I halvdelen af familierne (49%) arbejder manden mere end kvinden, mens det i 10% af familierne er kvinden, der har den længste arbejdsuge.

Fordeling af husarbejdet

På trods af, at der er betydelige forskelle i mænds og kvinders udsagn om, hvem der udfører hvor meget i hjemmet, er det et generelt træk i datamaterialet, at den interne organisering af husholdsopgaver varierer med fordelingen af det betalte arbejde. I familier, hvor manden har den længste arbejdsuge, er det oftest kvinden, der fortrinsvist eller alene er ansvarlig for udførelsen af madlavning, indkøb etc., dvs. en traditionel komplementær arbejdsfordeling. I familier, hvor parret har omtrent samme arbejdstider, eller hvor kvinden arbejder mere end manden, vil

man noget hyppigere (men langt fra i fuld udstrækning) deles om de praktiske funktioner i hjemmet. En tilsvarende sammenhæng mellem fordelingen af betalt arbejde og organisering af omsorgsfunktionerne i forhold til de udvalgte børn kan derimod ikke konstateres.

Et andet generelt træk i materialet er, at mens husarbejdet som helhed hyppigere påhviler kvinderne, end det bliver udført af parret i fællesskab (eller af manden), så rapporterer både mænd og kvinder, at omsorgsfunktionerne i forhold til barnet i højere grad synes at være et fælles projekt, dvs. noget, som parret deles om. Ud fra de måleinstrumenter, der har været anvendt i undersøgelsen, synes der i vid udstrækning at være tale om en kønsmæssig ligestilling i omsorgsarbejdet, mens husarbejdet, også når der kontrolleres for fordelingen af det betalte arbejde, er ulige fordelt.

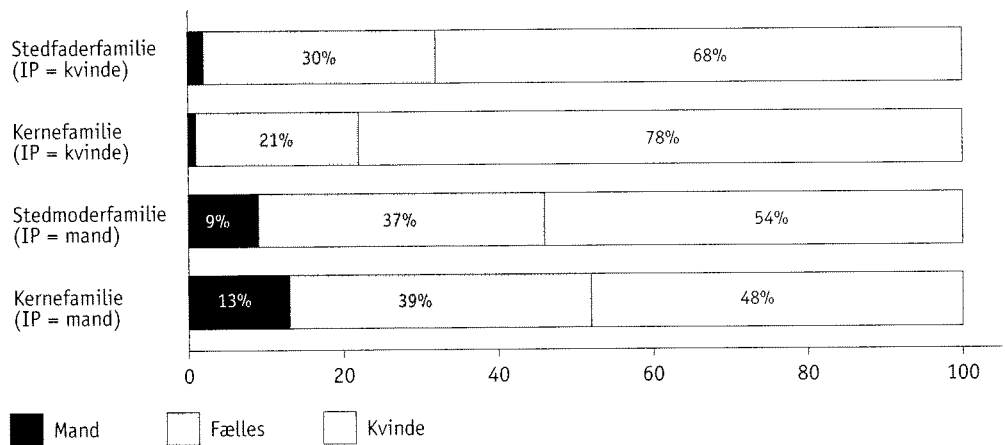
Af figur 7.2 fremgår, hvordan husarbejdet er fordelt i stedfader- og stedmoderhushold sammenlignet med kernefamilier. Der kan ikke konstateres nogen forskelle i arbejdsdelingen mellem stedmoderfamilier og kernefamilier, hvor mænd er respondenter: I omkring halvdelen af familierne er husholdsfunktionerne fortrinsvist eller alene kvindens domæne, mens der i godt en tredjedel af familierne kan tales om en egal arbejdsdeling. I ca. 10% af familierne er det overvejende manden, der udfører det praktiske husarbejde.

Som nævnt er mænd og kvinders vurderinger forskellige. Ifølge kvinderne er det så godt som ikke forekommende, at manden er den primære tovholder for arbejdsopgaverne i hjemmet. I flertallet (68-78%) af både stedfader- og kernefamilierne rapporterer kvinderne, at det fortrinsvist eller alene er dem, der udfører husarbejdet. Men blandt kvinderne fra de sammenbragte familier (dvs. stedfaderhusholdene) rapporteres der hyppigere end fra kvinderne i kernefamilierne om en ligelig fordeling af det huslige arbejde. Der er tale om en systematisk forskel, som også gør sig gældende, når der kontrolleres for uddannelse, beskæftigelse og den tid, der anvendes til betalt arbejde.

En umiddelbart indlysende forklaring på, hvorfor stedfædre er mere involveret i det huslige arbejde end kernefamiliefædre, kunne være, at omsorgsfunktionerne for særbarnet (eller -børnene) i højere grad er overladt til mødrene i de sammenbragte familier. Fordelingen i figur 7.3, der viser, hvordan omsorgsfunktionerne

Figur 7.2.

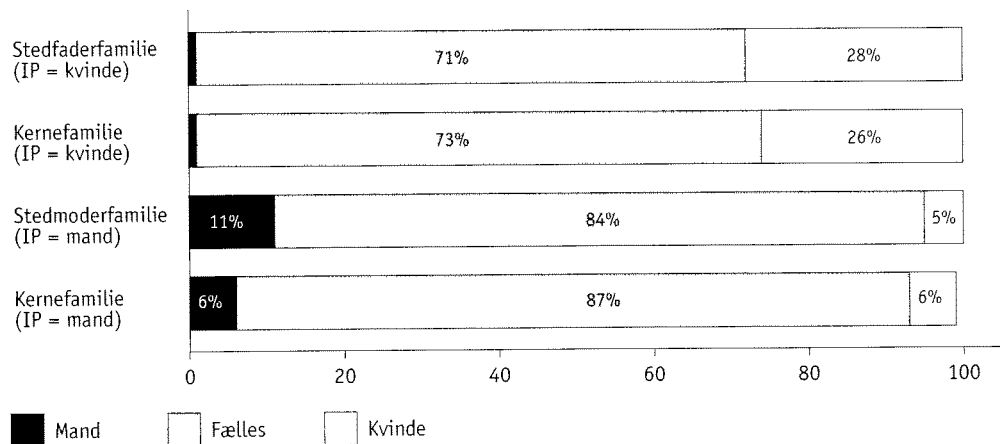
Fordelingen af husarbejdet i stedfader- og stedmoderhushold, sammenlignet med kernefamilier, hvor IP er henholdsvis kvinder og mænd. Procent.

Anm.: Ingen signifikante forskelle i mænds besvarelser. Forskellene mellem kvinderne er signifikante ($P < 0,005$).

Figur 7.3.

Fordelingen af omsorgsarbejdet for det udvalgte barn i stedfader- og stedmoderhushold, sammenlignet med kernefamilier, hvor IP er henholdsvis kvinder og mænd. Procent.

Anm.: Ingen signifikante forskelle, hverken mellem mændenes besvarelser eller i kvindernes besvarelser.

er fordelt mellem parret i de forskellige familietyper, tyder imidlertid ikke på, at mødrene i stedfaderhusholdene i væsentligt større omfang end kernefamiliemødre står alene med dette ansvar. Men måske kan det tænkes, at en del af de skilte kvinder

ved indgangen til ægteskab/parforhold nummer 2, har haft en bevidst holdning til spørgsmålet om arbejdsfordelingen i hjemmet? I Socialforskningsinstituttets tidligere skilsmisseundersøgelser (Koch-Nielsen, 1983; Koch-Nielsen & Transgaard, 1987) fastslås det, at fordelingen af arbejdsopgaverne i hjemmet hyppigere er mere ligelig i 2. gangs-ægteskabet end i det første forhold, og at netop en ulige fordeling af husarbejdet ikke sjældent var blandt årsagerne til, at det første ægteskab gik i stykker.

Fordeling af omsorgsarbejdet

Af figur 7.3 fremgår, hvordan omsorgsarbejdet i forhold til de udvalgte børn i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold er fordelt mellem det voksne par. I forhold til fordelingen af de huslige funktioner, som i et flertal af familierne fortrinsvist påhviler kvinderne (også ifølge de mandlige respondenter), er det iøjnefaldende, at omsorgsfunktionerne i langt videre udstrækning er et fælles projekt. Ikke blot i kernefamilier, men også i sammenbragte familier. Kun i 28% af stedfaderfamilierne og i 11% af stedmoderfamilierne rapporterer respondenterne, at det er dem som biologiske forældre, der fortrinsvist eller alene varetager de målte sociale, opdragelsesmæssige og emotionelle sider af omsorgen for barnet. Denne fordeling er ikke signifikant forskellig fra besvarelserne blandt mødrene henholdsvis fædrene i kernefamilierne.

Da undersøgelsen blev designet, var der fra forskerens side en forventning om, at navnlig organiseringen af omsorgsfunktionerne ville være anderledes i sammenbragte familier end i kernefamilier. Den var baseret på en forestilling om, at stedforældre, i kraft af deres udefrakommende status, ville holde en lav profil i forhold til særbarnet og overlade ansvaret for den følelsesmæssige omsorg og måske især opdragelsen til den samboende biologiske forælder. Visse dele af den kliniske litteratur på forskningsfeltet (fx Visher & Visher, 1989; Coleman & Ganong, 1994), som efterretninger fra hverdagslivet om fænomenet "sammenbragte familier" havde efterladt det indtryk, at det ofte kan være forbundet med store vanskeligheder at etablere den rette modus vivendi mellem stedforældre og særbørn, og at stedforældre sjældent gør klogt i (eller har held med) at agere "forældre" i forhold til det sammenbragte barn. I lyset heraf er undersøgelsesresultatet, der viser, at stedforældre til mellemstore børn som helhed er lige så involverede i omsorg og opdragelse som kerne-

familieforældre med børn i samme aldersgruppe, derfor overraskende.

Som nævnt er opgørelsen af fordelingen over omsorgsarbejdet et indeks, som er baseret på en række enkeltstående items/spørgsmål, som vedrører deltagelse i forskellige opdragelses-, følelsesmæssige og sociale omsorgsaspekter i forhold til et 10-11-årigt barn. Kun på et enkelt ud af de i alt 12 items kan der konstateres en signifikant forskel mellem stedfamilier og kernefamilier: På spørgsmålet om, hvem der trøster barnet, når det er ked af det, svarer respondenterne i de sammenbragte familier hyppigere, at det fortrinsvist er dem, som samboende biologisk mor (32%) eller far (18%), der varetager denne funktion. Den tilsvarende andel blandt kernefamiliemødre er på 19% og blandt kernefamiliefædre på 5%.

Alt i alt er det dominerende indtryk, at der ikke er væsentlige forskelle mellem de sammenbragte familier og kernefamilierne med hensyn til, hvordan husholds- og omsorgsfunktionerne er organiseret. De signifikante forskelle i opgørelserne over arbejdsdelingen i husholdene befinder sig ikke mellem familietyperne, men mellem mænds og kvinders besvarelser. At der imidlertid er variationer i måden at håndtere rollen som stedforælder på, vil blive uddybet i det følgende kapitel.

Stedforældre og social signifikans

Indledning og problemstilling

I forrige kapitel blev det konstateret, at stedfamilier og kernefamiliers måde at forvalte forældreopgaverne på umiddelbart lignede hinanden. Problemstillingen uddybes og nuanceres i dette kapitel, hvor der sættes fokus på, hvordan rollen som stedforælder er udformet. Stedforældres involvering i ansvaret for særbarnet belyses på baggrund af følgende dimensioner:

- For det første belyses det, i hvilket omfang stedforældre deltagere i varetagelsen af en række konkrete forældrefunktioner (*tasks*). I overensstemmelse med den operationalisering af forældreansvarsbegrebet, som blev foretaget i kapitel 3, er der differentieret mellem følgende aspekter:
 - a. Det materielle forældreansvar
 - b. Det repræsentative forældreansvar, samt
 - c. det ideelle forældreansvar, dvs. opdragelse og følelsesmæssige omsorgsfunktioner.
- I forlængelse heraf sættes der for det andet – på baggrund af respondenternes vurdering – fokus på den følelsesmæssige relation mellem barnet og stedforælderen.
- En tredje dimension vedrører det voksne par i stedfamiliehusholdet som "forældreteam". Det belyses her i hvilket omfang den biologiske forælder distribuerer sit forældreansvar til partneren, herunder også om der er konfliktpotentialer forbundet med at uddelegere forældreansvaret til stedforælderen.
- Endelig sættes der – på baggrund af såvel hverdagslivets som litteraturens efterretninger om det sammenbragte familieliv som et sprængfuldt felt – fokus på udbredelsen af de særlige vanskeligheder og konflikter, der kunne være forbundet med at leve i en stedfamilie.

I kortlægningen, af hvordan stedforældre er involveret i forhold til særbarnet, er interessen navnlig koncentreret om to problemstillinger: For det første belyses det, hvordan den konkrete ad-

færd varierer med den sociale position, stedforælderen har erhvervet i den sammenbragte familie. For det andet undersøges det, hvilken betydning det sociale køn har for, hvordan stedforælderrollen udformes.

Stedforældre og social signifikans

I almindelighed er de sociale forventninger til rollen som stedforælder uklare. Der er ingen definerede normer for, hvilke rettigheder og pligter, der knytter sig til denne status. Skal den nye partner deltage på lige fod med den biologiske forælder i varetagelsen af omsorgsfunktionerne, skal han/hun deltage på nogle felter, men gå langt uden om andre, eller skal der generelt holdes en lav profil?

At belyse, hvordan stedforælderrollen udformes, kan på den ene side tilnærmes ved at se på, hvordan stedforældre konkret agerer i forhold til de udvalgte særbørn, dvs. hvilke forældreopgaver de tager del i. Med en kontrolgruppe af kernefamilieførelde som et "objektivt" sammenligningsgrundlag kan det (hvor det forekommer meningsfuldt) herefter vurderes, om samhandlingen i stedfamilier er forældrelignende eller ikke¹⁾.

På den anden side giver en forståelse af stedforældres sociale praksis kun mening i en kontekst, hvor disses sociale identitet er kendt af individet selv og af det fællesskab, han/hun befinder sig i. Netop fordi rollen som stedforælder er diffus, er det centralt ikke blot at studere de konkrete adfærdsmønstre, men tillige at indkredse, hvilken social betydning agenterne selv tillægger deres handlinger. Har eksempelvis den stedforælder, der ud fra en objektiv målestok agerer forældrelignende, erhvervet status som "far" eller "mor" i stedfamilien, mens partnere i familier, hvor det hovedsageligt er den samboende forælder, der varetager omsorgsfunktionerne i forhold til særbarnet, i højere grad betragtes som "en kammerat" eller "mors mand"?

Mens en surveyundersøgelse er velegnet til at måle udbredelsen af konkrete adfærdsmønstre i en given undersøgelsespopulation, er dette design næppe det bedste redskab til at afdække betydningsindholdet ved en given adfærd. Hertil fordres andre undersøgelsesmetoder, typisk det kvalitative forskningsinterview. Inden

1) Selv om der givet også er store variationer i, hvordan kernefamilieførelde konkret udfylder deres forælderroller.

for denne samlede undersøgelsesramme er problemstillingen om de betydningsbærende dimensioner ved stedforælderrollen derfor fortrinsvist henlagt til en kvalitativ undersøgelsesdel (jf. kap. 13)

Stedforældrenes sociale identificerbarhed, dvs. hans/hendes status eller position i den sammenbragte familie er dog alligevel tentativt – men ikke fyldestgørende – belyst i den kvantitative surveyundersøgelse gennem to spørgsmål: For det første fik respondenterne, dvs. den samboende biologiske forælder stillet spørgsmålet:

"Når du tænker på, hvad du synes din partner er for (navnet på særbarnet), opfatter du så ham (hende) mest som en far (mor), som en voksen ven eller er han (hun) først og fremmest mors mand (fars kone)?"

Hvilken dækning der er for besvarelsen af et sådant spørgsmål, kan naturligvis ikke vides. Det er muligt, at der i stedfamilien, medlemmerne imellem, er konsensus om stedforældrens position eller sociale signifikans. Men det er også muligt, at besvarelsen står for den samboende forælders helt egen regning, mens fx stedforælderen eller særbarnet kan have en helt anden opfattelse af, hvad stedforælderen er eller ikke er i forhold til barnet. For yderligere at indkredse problemstillingen om stedforældrens position/status, blev respondenterne supplerende bedt om at oplyse, om særbarnet kaldte stedforælderen ved fornavn, anvendte forældretermer eller brugte en kombination heraf.

Omkring 2/3 (69%) af respondenterne i undersøgelsen har angivet, at de betragter deres partner som en forældrefigur for særbarnet. Denne andel er overraskende stor i forhold til de forhåndsantagelser, forskeren på baggrund af anden litteratur og kendskab havde om undersøgelsesfeltet, inden den empiriske dataindsamling blev gennemført. Der er ingen signifikante forskelle mellem mandlige og kvindelige respondenter i besvareelserne, dvs. andelen af stedfædre, der betragtes som "fædre", og andelen af stedmødre, der betragtes som "mødre", er den samme.

Specifikke tiltaletermer for stedforældre findes ikke på dansk (og mig bekendt for den sags skyld heller ikke på andre sprog i den vestlige kulturkreds). Det sproglige fravær af en sådan term kan anskues som et af flere tegn på, at barn-stedforælder-relationen

Tabel 8.1.

Sammenbragte familier, opdelt efter stedforældrens sociale signifikans og fordelt efter hvad særbarnet kalder stedforælderen. Procent. N= 831.

	Barnet kalder stedforælderen			I alt pct.	N=
	"Far"/"mor"	Fornavn	Kombination af fornavn/ forældre- termer		
Social signifikans:					
En "far"/"mor"	37	50	13	100	572
"En voksen ven"	3	91	6	100	174
"Mors mand"/"fars kone"	7	93	-	100	56
Ingen beskrivelse passer/ ved ikke	3	86	10	99	29

Anm.: Der er signifikante forskelle i anvendelsen af forældreterminologi betinget af, om stedforælderen betragtes som en "far"/"mor" eller noget andet ($P < 0,0005$).

- = Ingen observationer forekommer.

ikke er institutionaliseret (fx Théry, 1995; Cherlin, 1978). På dansk må det forventes, at fornavn eller forældretermer anvendes.

I de familier, hvor stedforælderen ifølge respondenterne har social signifikans som en far eller mor, til- eller omtaler halvdelen af børnene udelukkende stedforælderen ved fornavn, mens den anden halvdel enten kun bruger termen "far"/"mor" (37%) eller anvender en kombination af fornavn og forældretermer (13%). At sammenfaldet mellem de samboende forældres opfattelse og børnenes til- eller omtaleformer ikke er større, kan – men skal ikke nødvendigvis – tolkes som en uoverensstemmelse om stedforældrens position/status i familien. Problemstillingen må snarere ses i lyset af, at de to spørgsmål ikke refererer til samme semantiske betydningsrum. Hvor spørgsmålet om den sociale signifikans – at blive betragtet som "en far"/"en mor" – er en metaforisk beskrivelse for en given adfærd eller rolleudformning (den pågældende agerer *lige som* en far eller mor), henviser termen "far"/"mor" ikke kun til rollens udformning, men er tillige en denotation for en bestemt, formel slægtskabsrelation.

I omkring en tredjedel (31%) af de sammenbragte familier betragtes stedforælderen som "noget andet" end en forældrefigur. Flertallet af respondenterne finder, at betegnelsen "en voksen

ven" er mest adækvat for relationen mellem stedforælderen og barnet, mens i alt 7% finder beskrivelsen "mors mand" eller "fars kone", der er tænkt som en mere socialt distant karakteristisk, mere dækkende for relationen. 2% af respondenterne har angivet, at ingen af de prædefinerede kategorier er dækkende beskrivelser, mens yderligere 1% har svaret "ved ikke". (På baggrund af undersøgelsens problemstilling og af hensyn til analysemulighederne vil der i det følgende ikke blive differentieret mellem de stedforældre, der opfattes som "en voksen ven" henholdsvis "mors mand/fars kone" etc.).

Fælles for disse familier er, at særbarnet kun undtagelsesvist til- eller omtaler stedforælderen som "far" eller "mor", men i omkring 9 ud af 10 tilfælde udelukkende er på fornavn med den samboende forælders nye partner. Dette besvarelsesmønster er signifikant forskelligt i forhold til til- eller omtaleformen i de familier, hvor stedforælderen betragtes som en forældrefigur, og indicerer dermed også, at der er en sammenhæng mellem forældre og børns opfattelse af stedforælders status.

Som udgangspunkt er det ikke muligt at kvalificere, hvilken betydning den sociale signifikans skal tillægges af respondenterne. Hvad indebærer det, at nogle betragter stedforælderen som en far eller mor, mens andre foretrækker andre metaforer for at beskrive dét, stedforælderen er for barnet? Hvad vil det overhovedet sige at være lige som en far eller mor i social forstand? Er adfærden, de følelsesmæssige relationer, allianceforholdene etc. anderledes i de familier, hvor stedforælderen opfattes som en forældrefigur? Disse spørgsmål indkredses i det følgende ved at sammenligne familier, hvor stedforælderen betragtes som "en forælder", med familier, hvor partneren har social signifikans som "noget andet".

Det materielle forældreansvar

Stedforældrenes delagtighed i den materielle side af omsorgsarbejdet er i undersøgelsen belyst gennem tre aspekter: 1. Det økonomiske fællesskab, 2. Fordelingen af husarbejdet, og endelig 3. Stedforældreinvolvering i forskellige materielle omsorgsfunktioner.

Separat- eller fællesøkonomi?

I spørgeskemaundersøgelsen blev respondenterne bedt om at besvare, om og i hvilken udstrækning parret havde fælles hen-

holdsvis separat økonomi på en række udgiftsposter. Disse vedrørte dels husholdningsregnskabet (bolig, husholdning, ferie, evt. børnebidrag til eget og partners særbarn), dels en række udgiftsposter, som specifikt angik det udvalgte særbarn (beklædning, fritidsaktiviteter, koloni/skoleferier, transportudgifter i forbindelse med samvær samt lommepenge).

I langt de fleste tilfælde – både i stedfader- og stedmoderhusholdene – angav respondenterne, at alle de pågældende eksempler på udgiftsposter blev betragtet som et fælles anliggende, såvel dem der vedrørte husholdningsregnskabet (86%), som dem der angik barnet (87%). En mindre andel af familierne havde dog adskilt økonomi på mindst ét af områderne (13-14%). Generelt er der en stærk sammenhæng mellem, hvordan økonomien er organiseret på de to udgiftsområder: Hvis der er fællesøkonomi omkring husholdningsregnskabet vil der hyppigst også være det i forhold til barnet og vice versa.

Mod forventning kan der ikke dokumenteres nogen sammenhæng mellem den økonomiske organisering og varigheden af det sammenbragte familieliv. Skønt en lidt større andel af de relativt nyetablerede familier hyppigere har separatøkonomi på nogle af udgiftsposterne, sammenlignet med dem der har levet sammen i længere tid, er forskellene ikke store. Derimod synes parrets samlivsstatus at være betydende for udstrækningen af det økonomiske fællesskab, idet papirløst samlevende hyppigere har (delvist) adskilt økonomi (ca. 23%) end par, der har formaliseret relationen ved at indgå ægteskab (7-9%).

En opdeling af datamaterialet efter stedforældreparrets samlivsstatus og den interne økonomiske organisering viser for det første, at papirløst samlevende hyppigere betragter partneren som noget andet end en forældrefigur (39%) end de, der har indgået ægteskab (27%) (jf. bilagstabel 8.1).

For det andet at det i stedfamiliehushold, hvor man har (delvis) separatøkonomi, er omtrent dobbelt så hyppigt forekommende (55%), at stedforælderen *ikke* har social signifikans som en far eller mor, sammenlignet med de hushold hvor der er fællesøkonomi (28%). Denne forskel gør sig også gældende, navnlig for så vidt angår de udgiftsposter, der specifikt vedrører barnet, når der tages højde for såvel stedforældreparrets samlivsstatus som varigheden af det sammenbragte familieliv.

Der kan ligge mange motiver til grund for den måde, hvorpå folk organiserer deres økonomi, og disse kan ikke klarlægges gennem en undersøgelse som denne. At man hyppigere betragter stedforælderen som "noget andet" end en forældrefigur i stedfamiliehushold, hvor der er separatøkonomi, og hvor parret er papirløst samlevende, kan imidlertid være en blandt flere indikatorer på, at disse familier ønsker at organisere sig i en løsere, ikke så gensidigt forpligtende struktur: Hvad der er mit og dit holdes tendentielt adskilt i stedet for at blive smeltet sammen i en fælles pulje.

Fordeling af husarbejdet

I forrige kapitel blev der foretaget en generel sammenligning af stedfamilier og kernefamilier med henblik på at belyse, om der var forskelle i måden at fordele det ubetalte arbejde på. Når spørgsmålet om fordeling af det huslige arbejde atter tages op, beror det på en forventning om, at der kunne være en anden fordeling af de huslige pligter i hushold, hvor stedforælderen betragtes som en forælder, i forhold til stedfamiliehushold, hvor partneren betragtes som "noget andet". Hypotesen er følgende: Stedforældre, der har status som "en voksen ven" etc., vil i mindre udstrækning end dem, der betragtes som "forældre", være direkte involveret i omsorgsarbejdet for barnet, men vil overlade dette til den samboende biologiske forælder. Disse stedforældre vil i stedet udføre en større del af husarbejdet, således at der – set fra den samboende forælders synsvinkel – opstår en rimelig afbalanceret arbejdsdeling mellem parret. Et sådant mønster er bl.a. iagttaget i en kvalitativ undersøgelse af stedfamilier (Levin, 1994), hvor der observeres en tendens til, at stedforældre – uden "forælderstatus" – og navnlig kvinder – ekskluderes fra de direkte omsorgsfunktioner, men alligevel udfører en omfattende mor-service ved at være dem, der er ansvarlige for madlavning, vaske-tøj etc. Fra stedforælderen synsvinkel kan det måske opleves, som om man er den, der er sat til at udføre det beskidte arbejde.

Dette mønster genfindes imidlertid *ikke* i undersøgelsen (jf. bilagstabel 8.2). I omkring 2/3 af stedfaderfamilierne, *både* hvor stedfaderen betragtes som en far, *og* hvor han opfattes som "noget andet", er det kvinden, der udfører det meste af husarbejdet. I den resterende tredjedel kan arbejdsdelingen karakteriseres som egal, dvs. begge parter udfører stort set lige meget. Det samme

mønster kan tilsvarende genfindes i stedmoderhushold, hvor kvinden betragtes som en "mor".

I de stedmoderfamilier, hvor kvinden har social signifikans som "en voksen ven" eller "fars kone", er mønstret imidlertid anderledes. Men tendensen går ikke, som forventet, i retning af, at kvinderne her påtager sig mere af husarbejdet, fordi den samboende far antages at være den hovedansvarlige for omsorgsopgaverne. Tværtimod er der i denne kategori af familier en øget tilbøjelighed til, at mændene tager fat. I knap 2/3 (64%) af familierne varetager manden mindst halvdelen af de huslige pligter, mens det i 36% af familierne er kvinden, der primært udfører husarbejdet. På trods af at datamaterialet for så vidt angår stedmoderfamilierne er spinkelt (28 observationer i denne kategori af familier), er der tale om en mindre statistisk forskel.

Der er således ikke noget, der tyder på, at stedforældrens "forældrestatus" har en udslagsgivende betydning for, hvordan de huslige pligter indbyrdes er fordelt mellem parret: Der kan ikke findes empirisk belæg for, at stedforældre, der som udgangspunkt antages at have en løsere tilknytning til barnet, til gengæld varetager en større andel af husarbejdet.

Materielle omsorgsfunktioner

Stedforældrenes involvering i de materielle omsorgsfunktioner er belyst gennem spørgsmål om, hvem der, sidst det var aktuelt, 1. passede særbarnet ved sygdom (i mindst to arbejdsdage), 2. fulgte barnet til læge, samt 3. transporterede det til fritidsaktiviteter, jf. tabel 8.2. Det er med andre ord den samme spørgsmålsrække, som blev anvendt til at belyse, i hvilket omfang den eksterne biologiske forælder er involveret i praktiske forældreopgaver (se kapitel 6).

Besvarelserne er opdelt efter respondenternes køn og stedforældrenes sociale signifikans, og der er sammenlignet med kernefamilieforældres involvering. Af tabel 8.2 fremgår det, at omkring hver fjerde *stedfader* og ca. hver anden *stedmor med erhvervet forældrestatus* deltog i pasning af særbarnet ved sygdom henholdsvis fulgte det til læge. Stedforældrenes indsats på disse to – ikke omkostningsfri – områder er i store træk sammenlignelig med, hvor hyppigt kernefamiliefædre henholdsvis -mødre deltager i disse opgaver. Heller ikke på spørgsmålet om, hvem der

sidst transporterede barnet til fritidsaktiviteter, adskiller disse stedforældre sig fra kernefamilieforældre.

Stedforældre uden forældrestatus har sjældnere varetaget disse forældrefunktioner. Der er tale om statistisk signifikante forskelle mellem "fædre" og mandlige partnere, der betragtes som "noget andet". Blandt stedmoderfamilier gør forskellene sig imidlertid som helhed kun gældende som tendenser²⁾.

Tablet 8.2.
Procentandele stedforældre, opdelt efter IP's køn og stedforælders sociale signifikans, der sidst det var aktuelt, deltog i forskellige materielle og repræsentative opgaver. Sammenlignet med kernefamilieforældre.

Forældreopgaver:	IP = Kvinde			IP = Mand		
	Stedfader er voksen ven e.l.	Stedfader betragtes som far	Kernefamiliefædre	Stedmoder er voksen ven e.l.	Stedmoder betragtes som mor	Kernefamiliemødre
1. Materielle funktioner:						
Passede barn ved sygdom (2 arbejdsdage)	16	23	22	36	56	48
Tog barnet med til lægen	10	24	26	18	57	56
Fulgte barnet til fritidsaktivitet	26	42	46	25	32	31
2. Repræsentative funktioner:						
Deltog i forældremøde	26	54	59	32	65	87
Deltog i sociale arrangementer på skolen	56	77	83	68	81	97
N=	231	504	387	28	68	62

Anm.: 1) Sammenlignes "fædre" og "mødre" med kernefamilieforældre, er der ingen signifikante forskelle med hensyn til de materielle funktioner. For så vidt angår de repræsentative funktioner er forskellene signifikante for begge køn vedrørende "sociale arrangementer" ($P < 0,005$). For "forældremøder" er forskellen kun signifikant mellem kernefamilieforældre og "mødre" ($P < 0,005$). 2) Sammenlignes "fædre" og "mødre" med "voksne venner", er der overalt signifikante forskelle mellem stedfædre ($P < 0,05$, mindst). For stedmodrene er forskellene kun signifikante for så vidt angår forældremøder og lægebesøg ($P < 0,005$, mindst).

2) På grund af at datamaterialet kun indeholder få stedmoderfamilier, skal den procentuelle afvigelse være meget stor, før der kan tales om signifikante forskelle i statistisk forstand.

Stedforældres deltagelse i repræsentative forældrefunktioner

I spørgsmålsserien om, hvem der sidst varetog hvilke opgaver, indgår tillige et par spørgsmål, hvis formål var at belyse involveringen i repræsentative forældrefunktioner. Den repræsentative side af forældreskabet er i undersøgelsen operationaliseret gennem spørgsmål om deltagelse i forældremøder og i sociale arrangementer på skolen, dvs. situationer hvor den voksne i en offentlig sammenhæng optræder formelt henholdsvis uformelt på barnets vegne/som en voksenfigur.

Af tabel 8.2 fremgår, i hvilket omfang stedforældre og kernefamilieforældre har deltaget i disse funktioner. I modsætning til de materielle omsorgsfunktioner, hvor stedmødre hyppigere end stedfædre er deltagende, kan der ikke konstateres nogle væsentlige forskelle mellem mandlige og kvindelige stedforældre, når det gælder deltagelse i de repræsentative forældrefunktioner. Det billede, der som helhed tegner sig, er, at stedforældre, når kontrolgruppen af kernefamilier anvendes som sammenligningsgrundlag, generelt holder en lidt lavere profil, når det gælder om at præsentere sig som en voksen med ansvar for eller tilknytning til barnet i disse offentlige sammenhænge. I forhold til kernefamilieforældre er adfærden mest "afvigende" blandt de stedforældre, som betragtes som "en voksen ven" e.l., men også stedforældre, der betragtes som forældrefigurer, deltager alt i alt sjældnere i sociale arrangementer på barnets skole og i de mere formelle forældremøder.

Stedforældres involvering i det ideelle forældreansvar

Med hensyn til indkredsning af stedforældres involvering i den ideelle side af forældreansvaret er der analytisk differentieret mellem to aspekter: socialisering (eller mere kontant: opdragelse) og den følelsesmæssige omsorg.

Involveringen i opdragelsen eller socialiseringen af barnet er baseret på oplysninger fra seks spørgsmål om, hvorvidt stedforælderen er med til:

- at *fastsætte regler* omkring (1) tider og (2) kostvaner,
- at *føre tilsyn* med (3) lektier og (4) barnets hygiejne,
- at *sanktionere reglerne*, dvs. (5) at irettesætte og (6) skælde ud.

For hvert af de seks gøremål har de enkelte familier opnået point, betinget af hvem der udfører opgaven. På baggrund af den samlede pointsum er der konstrueret et mål for, hvorvidt opdragelsesfunktionerne som helhed fortrinsvist varetages af den biologiske forælder (hvis denne alene udfører mere end ca. 60% af opgaverne), af stedforælderen, eller om de udføres i fællesskab (hvis mindst 40% af opgaverne udføres af begge parter, i fællesskab eller på skift).

Stedforældrenes involvering i de følelsesmæssige omsorgsopgaver er belyst ud fra samme model. Oplysningerne er her baseret på 3 spørgsmål:

- Hvem *trøster* barnet, når det er ked af det?
- Hvem taler *fortroligt* med barnet, når noget trykker det?
- Hvem er *nærværende*, når barnet har brug for det?

Af tabel 8.3, hvor de sammenbragte familier er opdelt efter respondenternes køn og stedforælders sociale signifikans og sammenlignet med kernefamilier, fremgår andelen af familier, hvor opdragelsen og de følelsesmæssige omsorgsfunktioner fortrinsvis varetages af kvinder, mænd eller udføres af parret i fællesskab³⁾.

Generelt gælder det som beskrevet i kapitel 7, at vurderingen af opgavefordelingen i et vist omfang synes at være betinget af respondentens køn: Kvindelige respondenter rapporterer hyppigere, at det fortrinsvist er dem, der er ansvarlige for omsorgsopgaverne, mens mandlige respondenter i højere grad oplever at de pågældende funktioner udføres i fællesskab.

Et andet generelt træk er, at der i væsentlighed ikke er forskel på, hvordan de to typer omsorgsfunktioner fordeles i familierne. Hvis stedforældre er involveret i varetagelsen af den ene type

3) I spørgeskemaet indgik yderligere tre spørgsmål om: a. Hvem der udførte småreparationer for barnet; b. Hvem der hyggede sig med barnet, samt c. Hvem der roste barnet, når det ydede en flot indsats. Det blev vurderet, at formuleringen af disse spørgsmål i relation til problemstillingen i dette afsnit, ikke havde den nødvendige distinkte karakter, hvorfor de ikke indgår i opgørelsen. En oversigt over procentandelene af stedforældre, der er involveret i de enkelte af de i alt 12 funktioner, findes i bilagstabel 8.1, hvor datamaterialet er opdelt efter respondenternes køn, stedforælders sociale signifikans og sammenlignet med kernefamilieforældre.

Tabel 8.3.

Sammenbragte familier opdelt efter IP's køn og stedforældrens sociale signifikans, hvor opdragelsen og de følelsesmæssige omsorgsfunktioner varetages af kvinden, af manden eller i fællesskab. Sammenlignet med kernefamilier. Procent.

	Omsorgsfunktionerne varetages af			Pct. i alt	N=		
	Manden	I fællesskab	Kvinden				
1. Følelsesmæssige omsorgsfunktioner:							
<i>IP = Kvinde:</i>							
Kernefamilier	1	59	40	}	-	100	387
Stedfar er "en far"	2	64	34		100	504	
Stedfar er "noget andet"	0	34	65		***	99	231
<i>IP = Mand:</i>							
Kernefamilier	8	68	24	}	-	100	62
Stedmor er "en mor"	12	71	18		101	68	
Stedmor er "noget andet"	32	61	7		*	100	28
2. Opdragelsesopgaver:							
<i>IP = Kvinde:</i>							
Kernefamilier	1	49	50	}	***	100	387
Stedfar er "en far"	2	63	36		101	504	
Stedfar er "noget andet"	1	32	67		***	100	231
<i>IP = Mand:</i>							
Kernefamilier	6	60	34	}	*	100	62
Stedmor er "en mor"	1	79	19		99	68	
Stedmor er "noget andet"	36	61	4		***	101	28

Anm.: Signifikante forskelle: *** = $P < 0,0005$. * = $P < 0,05$. - = Ingen signifikante forskelle.

funktioner, er de det også i den anden. På samme måde kan der konstateres en sammenhæng mellem på den ene side stedforældrenes involvering i opdragelse og følelsesmæssige omsorgsfunktioner og på den anden side deres deltagelsesfrekvens i de materielle og repræsentative funktioner.

Sammenlignes de sammenbragte familier, hvor stedforælderen har forældrestatus med kernefamilier, er der en tendens til, at opdragelsen af og den følelsesmæssige omsorg i forhold til særbarnet hyppigere opfattes som et fælles projekt og knap så sjældent overlades til kvinden som i kernefamilier. For så vidt angår

stedmoderfamilier kan det næppe undre, at de samboende fædre oftere end kernefamiliefædre deltager i omsorgen af deres egne særbørn. Derimod er det mere overraskende, at stedfædre ikke blot lever op til "normalstandarden" for, hvad der forventes af mænd, men faktisk hyppigere end mænd i kernefamilier indgår på lige fod med den samboende moder i disse funktioner.

Stedfædre og stedmødre, der betragtes som "en voksen ven" og lignende, adskiller sig markant fra de stedforældre, der opfattes som "fædre" og "mødre" ved at indtage en tilbagetrukket position i forhold til de opdragende og følelsesmæssige omsorgsfunktioner og overlade dette til den samboende forælder: 2/3 af de samboende mødre og ca. 1/3 af de samboende fædre rapporterer således, at det fortrinsvist eller alene er dem, der tager sig af den følelsesmæssige omsorg og opdragelsen. I de resterende tilfælde udøves funktionerne af parret i fællesskab.

Tabellen viser videre, at rollen som stedforælder udfyldes forskelligt, afhængigt af det sociale køn. Uanset hvilken social signifikans stedforælderen har, er stedmødre væsentligt hyppigere end stedfædre involveret i omsorgsarbejdet. At danne par med én, der har det daglige forældreansvar for sit barn, har således forskelligt indhold for mænd og kvinder.

At være en "mor" – hvad enten man er det i biologisk eller social forstand – indebærer – ifølge både mænd og kvinder – et næsten 100% engagement i de konkrete forældrefunktioner, mens en del "fædre" kan slippe af sted med en væsentlig mindre indsats, uden det af den grund synes at anfægte deres position.

At være "noget andet" synes i flertallet af stedfaderhushold at indebære, at det er den biologiske mor, som hovedsageligt varetager omsorgsfunktionerne. Der er tale om en rimelig klar arbejdsdeling, som, kan man sige, falder fint i tråd med den sociale position, som stedforælderen har. Samme klare afgrænsning gør sig ikke gældende for "voksne veninder" eller "fædres kerner". I disse tilfælde synes hovednormen at være, at de på lige fod med den biologiske far deltager i opdragelsen og den følelsesmæssige omsorg.

Det ville være indlysende, hvis de konstaterede variationer i stedforældrenes adfærd kunne forklares ved, at "fædre" og "mødre" har (haft) flere tidsressourcer til tage sig af barnet end sted-

forældre, der er "noget andet". Eller at kvindelige stedforældre bruger mere tid sammen med særbarnt end mandlige stedforældre. Man kunne forestille sig, dels at det har betydning for stedforældrenes involvering, hvor lang tid familierne har været etableret, dels at omfanget af lønarbejde har indflydelse på, i hvilken udstrækning der er tid til at tage sig af barnet på hjemmefronten. Sådanne sammenhænge kan imidlertid ikke identificeres. Som helhed er stedforældre, der har boet sammen med barnet i længere tid (dvs. 5 år eller mere), ikke mere aktive end dem, der har boet sammen i kortere tid. Heller ikke omfanget af det betalte arbejde (på interviewtidspunktet) synes at spille nogen afgørende rolle. Skønt de stedforældre, der arbejder på deltid, nok yder lidt mere i forhold til barnet end dem, der arbejder mere end 40 timer om ugen, er forskellen ikke så stor, at den kan bidrage med forklaringskraft til, hvorfor stedmødre er mere involverede end stedfædre, eller hvorfor de, der har social signifikans som forældre, yder mere end de partnere, der har status som en voksen ven eller lignende.

Den følelsesmæssige relation mellem særbarnt og stedforælderen

Som supplement til rækken af spørgsmål, der belyser stedforældrens konkrete adfærd i forhold til barnet, blev respondenterne også bedt om at beskrive den følelsesmæssige relation mellem barnet og stedforælderen. Der indgik i spørgeskemaundersøgelsen to skalerede mål herfor: For det første blev respondenterne bedt om at besvare, om de betragtede forholdet som meget nært, ret nært eller ikke særlig nært. Det andet mål var en skala med beskrivende følelsesudtryk, der strakte sig fra positive udtryk i den ene ende ("kærligt", "hjerteligt") over mere neutrale følelser ("kammeratligt", "tåleligt") til mere negative udtryk i den anden ende ("ligegyldigt", "anspændt", "fjendtligt"). Respondenterne blev her bedt om at angive, hvilken beskrivelse de fandt mest dækkende for forholdet. Spørgsmålskonstruktionen er identisk med den, der blev anvendt til at belyse forholdet mellem barnet og den eksterne biologiske forælder (jf. kap. 6).

Besvarelsene på de to skalaer viste – som forventet – en stærk indbyrdes korrelation: Blandt det flertal, som karakteriserer forholdet mellem barnet og stedforælderen som "meget nært" (64%), har næsten alle (88%) foretrukket beskrivelserne "kærligt" eller "hjerteligt". En tredjedel (31%) beskriver forholdet som ret nært. Her er den foretrukne karakteristik "kammerat-

ligt" (57%), mens resten har valgt mere positive beskrivelser. En lille andel (4%) har karakteriseret forholdet mellem barn og stedforælder som "ikke særligt nært". Her er forholdet hyppigst beskrevet som "tåleligt" (42%) eller kammeratligt (47%), mens en mindre andel opfatter det som ligegyldigt (6%).

Som tidligere diskuteret er de empiriske data, der opnås i fx en surveyundersøgelse, betinget af, hvordan respondenterne erfarer den virkelighed, de rapporterer om. Mens man måske kan gøre sig et lønligt håb om at opnå noget, der ligner et "objektivt" billede af virkeligheden ud fra besvarelser af faktisk stillede spørgsmål (fx konkrete adfærdsmål), vil der generelt herske stor tvivl om pålideligheden, hvis man vælger at læse besvarelser på evaluerende spørgsmål som de her stillede "fundamentalistisk", dvs. som et udtryk for hvordan virkeligheden faktisk tager sig ud. Det er ukontrollerbart, hvorvidt det, der måles, er en afspejling af det faktiske samspil mellem stedforælder og barn, en afspejling af respondenternes subjektive virkelighedsopfattelse eller en afspejling af, hvordan respondenterne ønsker deres familieliv fremstillet. Anskuet som sidstnævnte – hvormed man garderer sig mod at tillægge besvarelserne større vægt end de metodisk kan bære – kan besvarelserne imidlertid have høj informationsværdi.

Det viser sig således, når disse spørgsmål belyses på baggrund af stedforælders erhvervede position, at i de familier, hvor stedforælderen betragtes som en far eller mor, karakteriserer 4 ud af 5 forholdet som meget nært, mens de resterende anvender karakteristikken "ret nært". Den beskrivende term "kærligt" er dominerende (68%) og efterlader således et indtryk af et familieliv, som er præget af tætte (positive) følelsesmæssige bånd mellem barnet og den samboende forælders partner.

Har stedforælderen social signifikans som "noget andet", tys der betydeligt sjældnere til så positive beskrivelser af forholdet. Kun omkring en tredjedel karakteriserer forholdet som sådant. Hyppigst beskrives forholdet som "ret nært" (53%) henholdsvis "kammeratligt" (51%). Ligeledes er det i denne gruppe, at de relativt få findes, hvor forholdet mellem barnet og stedforælderen angiveligt er mindre nært (jf. tabel 8.4).

Uanset hvilken substans respondentvurderingerne af forholdet mellem stedforælder og barn skal tillægges, er den relative for-

Tabel 8.4.

Den emotionelle relation mellem særbarnet og stedforælderen ifølge den samboende forælders vurdering. Opdelt efter stedforælders sociale signifikans. Procent. N= 831.

Følelsesmæssig relation	Stedforælder betragtes som	
	En far/mor	"Noget andet"
Nærhed:		
Meget nært	78	34
Ret nært	21	53
Ikke særlig nært	1	13
Beskrivende skala:		
Kærligt	68	22
Hjerteligt	14	18
Kammeratligt	17	51
Tåleligt	0	7
Ligegyldigt	-	1
Anspændt	-	0
Andre beskrivelser	0	1
N=	572	259

Anm.: Der er signifikante forskelle mellem stedforældre, der er "fædre/mødre" henholdsvis "noget andet" ($P < 0,0005$).

skel mellem de to grupper af sammenbragte familier imidlertid betydelig og modsvarer de ovenfor beskrevne fund vedrørende den sociale praksis, som var baseret på egentlig adfærdsmåling: Til det at blive betragtet som en "far" eller "mor" hører et engagement i handling såvel som i følelser, der er præget af høj intensitet, mens partnere uden forældrestatus ikke blot igennem den konkrete adfærd, men også på det følelsesmæssige plan, som respondenterne vel at mærke fremstiller det, indtager en mere distant figur i forhold til barnet.

Stedforældreparret som team

I undersøgelsen er det videre belyst, hvordan det voksne par fungerer som forældreteam, specifikt i forhold til særbarnet: I hvilken udstrækning regner den samboende forælder sin partner for at være en allieret "forældre"-part, og hvor langt strækker villigheden sig til evt. at ville dele det praktiske forældreansvar med én, der ikke er det biologiske ophav til barnet?

Delegering af forældreansvaret

Respondenterne blev bl.a. bedt om at besvare, hvem de først og fremmest ville tale med i en situation, hvor der var problemer med barnet. Alt i alt foretrækker langt de fleste at anvende stedforælderen i en sådan situation (83%), mens de resterende har angivet, at de ville henvende sig til den eksterne biologiske forælder eller til andre. Stedforælders sociale signifikans synes imidlertid at være en udslagsgivende faktor, jf. tabel 8.5: I familier, hvor partneren betragtes som en forælderfigur foretrækkes han/hun i 9 ud af 10 tilfælde som den primære alliancepartner. Blandt de respondenter, der opfatter partneren som "noget andet", er det "kun" 71% , der i en sådan situation ville drøfte problemerne med stedforælderen som den første.

Tabel 8.5.

Procentandele sammenbragte familier opdelt efter social signifikans. Forskellige forhold der belyser det sammenbragte par som forælderteam.

	Stedforælder betragtes som	
	En far/mor	"Noget andet"
Stedforælderen er IP's primære alliancepartner, hvis der opstår problemer med barnet	89	71
Stedforælderadoption eller delagtighed i forældremyndighed drøftet	59	16
Det ønskes, at stedforælderen får barnet, hvis IP dør	73	27
N= ¹⁾	572	259

Anm.: Der er signifikante forskelle mellem stedforældre, der er "fædre/mødre" henholdsvis "noget andet" ($P < 0,0005$).

1) Ved spørgsmålet om adoption/forældremyndighed indgår ikke de tilfælde, hvor barnet er omfattet af fælles forældremyndighed.

Forskellene mellem de familier, hvor stedforældrene har henholdsvis ikke har forældrestatus, skærpes i de spørgsmål, der vedrører de mere vidtgående konsekvenser af en delegering af forældreansvaret: De samboende forældre, der har eneforældremyndighed over særbarnet, er i undersøgelsen spurgt, om parret har drøftet, hvorvidt stedforælderen skal adoptere særbarnet eller have del i forældremyndigheden over det. I de familier, hvor

stedforælderen betragtes som en voksen ven eller lignende har dette emne sjældent været på dagsordenen (16%), mens det i omkring 60% af de familier, hvor stedforælderen har forældersstatus, har været overvejet at legalisere relationen, dvs. drage de juridiske konsekvenser af den faktiske praksis i familien. Den mest vidtgående konsekvens – stedforældreadoption – har typisk hyppigere været drøftet end spørgsmålet om at give stedforælderen del i forældremyndigheden. (I alt 18% har drøftet begge dele, 24% har kun drøftet adoption, mens 5% kun har drøftet delagtighed i forældremyndigheden).

På trods af at det i så relativt stor en andel af de interviewede familier har været drøftet at formalisere relationen mellem barnet og stedforælderen, var der på interviewtidspunktet imidlertid ingen tilfælde, hvor stedforælderen de facto havde fået del i forældremyndigheden⁴). Denne diskrepans mellem tanke og handling må antagelig ses som en hensyntagen over for samværsforælderen, men kan også være begrundet i en bekymring for, om man ved at tage initiativ til et sådant juridisk skridt så at sige "puster til ilden", og dermed kommer til at forværre den biologiske samarbejdsrelation. En anden mulighed kan være – jf. at andelen, der har drøftet delagtighed i forældremyndigheden, er ganske beskedne – at forældremyndighedslovens bestemmelser vedrørende disse forhold ikke er alment kendte.

Et andet spørgsmål, der søger at indkredse de samboende forældres villighed til at inddrage partneren i forældreansvaret, var hypotetisk formuleret og lød: *"Hvem ønsker du skal overtage ansvaret for dit barn, hvis du dør, inden det er blevet myndigt?"*. Spørgsmålet henviser til en problemstilling, der sikkert er prækær for mange skilsmisseforældre, men uomgængelig at forholde sig til. Blandt de samboende forældre, der opfatter partneren som en voksen ven, er det et mindretal – omkring hver fjerde – der forestiller sig, at denne skulle blive den ultimative ansvarshaver for barnet i en sådan situation. Dette står i kontrast til familierne, hvor stedforælderen har erhvervet forældrestatus: Her angiver ca. 3/4, at de ønsker, at stedfaderen eller -moderen måtte være den, der "arver" barnet i tilfælde af, at de selv dør. På trods af

4) Som følge af stikprøvekonstruktionen vil tilfælde af stedforældreadoptioner aldrig kunne identificeres, men på forhånd være ekskluderet af stikprøven, idet stedforælderen da ville være registreret som barnets juridiske far/mor, jf. kap. 3.

spørgsmålets hypotetiske karakter – men set i lyset af, at der i de fleste tilfælde er en biologisk samværsforælder – synes respondenternes præferencer at være nok så indicerende for, hvem de opfatter som den primære forældrefigur for deres barn.

Opdragelse som konflikttema

På baggrund af en forventning om, at måske navnlig opdragelsen kan være et sprængfyldt felt for sammenbragte familier, er der i undersøgelsen stillet en række specifikke spørgsmål om dette emne. For det første er det belyst, om opdragelsen af særbarnet hyppigt er en kilde til uenighed mellem de voksne. For det andet om man bruger mange kræfter på at diskutere eventuelle uenigheder. For det tredje blev respondenterne bedt om at angive, om de oplever, at partneren har en strengere eller mere eftergivende indstilling i opdragelsesspørgsmål end de selv. Og endelig blev der spurgt, hvem der har det sidste ord at skulle have sagt, hvis der opstod uenighed. De samme spørgsmål er belyst i undersøgelsen af kontrolgruppen af kernefamilier (jf. tabel 8.6, pkt. 1).

Generelt rapporterer kvinder lidt hyppigere end mænd, at der er uenighed. Dette gælder imidlertid kvindelige respondenter såvel i stedfamilier som i kernefamilier. Forskellen kan muligvis tilskrives, at sensitiviteten over for, hvornår noget opleves som en konflikt, erfares forskelligt af mænd og kvinder, og/eller at kvinders villighed til at indrømme konflikter over for fremmede (intervieweren) er større.

I de familier, hvor stedforælderen betragtes som en far eller mor, rapporterer ca. 1/3 af de samboende mødre og 1/4 af de samboende fædre, at opdragelsen af særbarnet ofte eller af og til giver anledning til uenighed, mens resten sjældent eller aldrig skændes om dette emne. Dette besvarelsesmønster afviger ikke væsentligt fra kontrolgruppen af kernefamilier. Heller ikke på spørgsmålet, om der blev brugt mange kræfter på diskussion af uenighederne, er der signifikante forskelle mellem denne gruppe af sammenbragte familier og kernefamilier. Kun omkring hvert 10. par (af dem, hvor uenighed overhovedet forekom) har angivet, at der bruges megen energi herpå.

I sammenbragte familier, hvor stedforælderen *ikke* har forældrestatus, er opdragelsesspørgsmålet imidlertid hyppigere et konflikttema. Ca. halvdelen af de samboende mødre og 39% af de

Tabel 8.6.

Procentandele der oplever forskellige vanskeligheder ved det sammenbragte familieliv. Opdelt efter IP's køn og sociale signifikans og sammenlignet med kernefamilier.

	IP = Kvinde			IP = Mand		
	Kernefamilier	Stedfaderhushold, hvor stedfader er		Kernefamilier	Stedmoderhushold, hvor stedmoder er	
		"En far"	"Noget andet"		"En mor"	"Noget andet"
1. Opdragelse som konfliktpunkt:						
Opdragelse er hyppigt/ofte kilde til uenighed	30	33	47	15	25	39
Bruger mange kræfter på diskussion af opdragelse	12	10	21	7	14	24
Partner har strengere indstilling til opdragelse end IP	26	28	45	17	37	46
Ved uenighed har IP det sidste ord ¹⁾	23	46	60	2	28	52
2. Generelle vanskeligheder ved det sammenbragte familieliv:						
Ingen problemer	•	77	42	•	76	38
Få problemer	•	15	32	•	9	14
Flere problemer	•	8	26	•	15	48
N=	387	504	387	62	68	28

Anm.: Sammenlignes kernefamilieforældre med stedforældre, der er "fædre"/"mødre", er der signifikante forskelle vedrørende "IP har det sidste ord" ($P < 0,005$) for begge køn; hvor IP = mand endvidere i spørgsmålet om, hvem der er strengest ($P < 0,005$). Ellers ingen forskelle. Forskellene mellem stedfædre, der er "fædre" henholdsvis "noget andet", er alle steder signifikante ($P < 0,005$). Forskellene for stedmødre, der er "mødre" henholdsvis "noget andet" er kun signifikante, for så vidt angår spørgsmålet om, hvem der har det sidste ord ($P < 0,05$).

1) Opgørelsen er eksklusiv de forældrepar, der aldrig er uenige om opdragelsen af barnet.

– = Ingen observationer forekommer.

• = Observationer kan ikke forekomme.

samboende fædre angiver, at dette ofte eller af og til er en kilde til uenighed. I disse familier oplever dobbelt så mange (21-

24%), at der bruges mange kræfter på at diskutere dette spørgsmål, sammenlignet med de to grupper af familier.

Når en stedfar har erhvervet status som far, oplever de samboende mødre ikke hyppigere end kernefamilie mødre, at det er partneren, der har den strengeste indstilling i opdragelsesspørgsmål. Dette opleves derimod hyppigere, når stedfaderen har status som "noget andet". De samboende fædre oplever derimod hyppigere end kernefamiliefædre, at stedmoderen er den skrappeste, uanset om der er tale om en "mor" eller en "voksen veninde".

En analyse har vist, at der for det første er en stærk sammenhæng mellem, hvor hyppigt der er uenighed om opdragelsen, og om respondenterne i øvrigt oplever, at der er vanskeligheder i det sammenbragte familieliv (jf. uddybende herom nedenfor). For det andet er der en meget stærk sammenhæng mellem konflikthypighed og respondenternes oplevelse af, hvem der har den strengeste indstilling i opdragelsesspørgsmål. Det gælder både for kernefamilier og stedfamilier, men sammenhængen er stærkest for sidstnævnte. I de sammenbragte familier, hvor opdragelsen hyppigt er kilde til uenighed, rapporterer respondenterne dobbelt så hyppigt, at de oplever stedforælderen som den skrappeste (54%), i forhold til de familier, hvor der sjældent eller aldrig er konflikter (23%).

Flertallet af de sammenbragte familier skændes ikke hyppigere om børneopdragelsen, end man gør i kernefamilier. Men den hyppigere forekomst af uenighed omkring opdragelsesspørgsmål i *nogle* af de sammenbragte familier, knyttet sammen med det forhold, at stedforælderen i disse tilfælde opleves som strengere, kan som helhed opfattes som indikatorer på, at livet i en sammenbragt familie kan være lidt af en balancegang. For stedforælderen drejer det sig om at finde balancen mellem på den ene side en hensyntagen til det samspil og normsæt, der er udviklet i den biologiske forælder-barn-dyade gennem et helt barneliv, og på den anden side – som et integreret medlem af den nuværende familiekonstellation – at tilkendegive sin ret til at kunne sige fra og til. For den biologiske forælder gælder det at balancere mellem de normer og grænser, som er kendte for barnet, samtidig med at der skal gives plads til partneren, mens der for barnet er tale om at acceptere eksistensen af en voksenfigur, der som medlem af husholdet (skønt det ikke er en forælder) har lov til at være der. Det er sandsynligt, at forekomst af netop

sådanne problemer eksponerer selvforståelsen af, at den sammenbragte familiekonstellation er af en anden kvalitet og støbning end glansbilledeforestillingen om, hvad en kernefamilie er.

Magtbalancen

I det sidste spørgsmål omkring opdragelsen – hvem der har det sidste ord at skulle have sagt, hvis parret er uenige om opdragelsen – var formålet at afdække magtbalancen mellem de to voksne. Besvarelsene blandt kernefamilieforældrene synes at afsløre, at det sociale køn spiller ind, idet der såvel blandt mænd som kvinder er enighed om, at det hyppigst er mødrene (15 henholdsvis 23%), der har det afgørende ord at skulle have sagt, hvis forældrene er uenige. At det hyppigere er kvinders vilje, der sætter sig igennem, bør imidlertid ses i sammenhæng med, at det også oftere er dem, der har det faktiske ansvar for barnet.

Der er imidlertid betydelige forskelle mellem kernefamilier og stedfamilier, uanset hvilken status stedforælderen har. I modsætning til kernefamilier, hvor det hyppigst er varierende, hvem der "løber af med sejren", angiver respondenterne i stedfamilierne, at det med en større hyppighed er dem som biologiske forældre, der har det sidste ord at skulle have sagt, hvis der opstår uenighed om opdragelsen. I de familier, hvor stedforælderen har erhvervet forældrestatus, angiver 46% af de biologiske mødre og 28% af fædre, at det er dem, der bestemmer hvor skabet skal stå. I sammenbragte familier, hvor stedforælderen opfattes som "noget andet", er spørgsmålet om den endelige beslutningsret endnu mere skærpet, idet de tilsvarende procentandele er på 60 henholdsvis 52%.

Særlige vanskeligheder med det sammenbragte familieliv

Ud over at belyse om opdragelse er et konflikttema, indgik der i undersøgelsen desuden en spørgsmålsrække, som havde til formål at indkredse, om det mere generelt opleves som vanskeligt at leve i en sammenbragt familie: For det første om respondenterne oplever, at det kan være vanskeligt at dele sol og vind lige mellem partneren og særbarnet. For det andet om særbarnet har vanskeligt ved at acceptere, at partneren har taget den anden forælders plads. For det tredje om barnet reagerer kraftigere, når stedforælderen irettesætter det, end når det er den biologiske forælder. Og endelig om båndene mellem den biologiske forælder og barnet kan give partneren en følelse af, at der ikke er plads til ham/hende.

Besvarelsene viser, at hovedparten af de sammenbragte familier øjensynligt lever et ganske konfliktfrit familieliv: Alt i alt har 2/3 angivet, at ingen af de undersøgte områder blev oplevet som et problem på interviewtidspunktet, mens 19% oplevede, at der var vanskeligheder omkring ét af de undersøgte områder. I 15% af familierne rapporterer de interviewede forældre, at der var flere vanskeligheder. Som det fremgår af tabel 8.6, pkt. 2, er der imidlertid forskelle mellem de familier, hvor stedforælderen har erhvervet forældrestatus, og de familier hvor denne betragtes som "noget andet": Mens førstnævnte gruppe typisk ikke rapporterer om konflikter (ca. 3/4), forekommer ét eller flere af disse problemer blandt et lille flertal i de familier, hvor stedforælderen ikke har forældrestatus. Endvidere fremgår det af tabellen, at en ophobning af vanskeligheder hyppigere opleves i stedmoderhushold end i stedfaderhushold, uanset hvilken social signifikans stedforælderen har.

I en delanalyse har jeg ønsket at belyse sammenhængen mellem konflikter og en række andre forhold. Det er navnlig de familier, hvor en koncentration af vanskeligheder kan registreres, hvorom interessen i det følgende drejer sig:

For det første kan der konstateres en sammenhæng mellem konfliktforekomst og andre centrale variable, som er anvendt til at indkredse, hvordan stedforælderrollen er udformet: Når der forekommer konflikter, er respondenterne – ikke overraskende – signifikant sjældnere tilbøjelige til at vurdere forholdet mellem barnet og partneren som meget nært. Der kan endvidere konstateres en stærk sammenhæng mellem konfliktforekomster og beskeden stedforælderinvolvering i de praktiske funktioner omkring særbarnet. Skønt det ikke er muligt at afgøre årsagssammenhængen, er det umiddelbart nok mest rimeligt at anskue den begrænsede stedforælderinvolvering som en effekt af konfliktforekomsten. En lav eller moderat indsats i forhold til barnet kan således betragtes som en defensiv strategi: Er der problemer i familien, kan stedforælderen – for at undgå at der yderligere pustes til ilden – gå uden om brændpunkterne ved at overlade det praktiske ansvar for barnet til den biologiske forælder.

For det andet er det søgt belyst, om konfliktforekomst i sammenbragte familier kan forklares af andre bagvedliggende forhold. I analysen indgår følgende hypoteser:

1. Konflikter forekommer hyppigere i relativt nyetablerede familier end i familier med en længere fælles livshistorie, idet hverdagslivet endnu ikke er "rutiniseret" og rollefordelingen fastlagt.
2. Konflikter vil hyppigere forekomme i komplekst sammensatte hushold end i hushold med en mere enkel familiestruktur, idet der er flere personer og relationer at forholde sig til.
3. Konflikter vil hyppigere forekomme, når der er et udstrakt, fortsat biologisk forældreskab, idet stedforælders rolle derved bliver vanskeligere at afgrænse.
4. Konflikter vil hyppigere forekomme i stedmoderfamilier end i stedfaderfamilier, idet rolletilpasningen som stedmoder er mere kompleks end den tilsvarende er for stedfædre.

Analysen har vist, at der ikke kan konstateres nogen sammenhæng mellem konfliktforekomst i den sammenbragte familie og udstrækningen af det fortsatte forældreskab. Konflikter forekommer derimod hyppigere, når familierne har levet sammen i 4 år eller mindre (21%), end hvis man har haft en længere fælles livshistorie sammen (13 %). Der kan ligeledes registreres en sammenhæng mellem konflikter og strukturel kompleksitet. I familier, hvor stedforælderen har et særbarn i eller uden for husholdet, opleves der hyppigere flere konflikter (21%) end i de mere enkelt sammensatte familier (13%).

Den mest betydende af de faktorer, der indgik i analysen, er imidlertid respondenternes køn.

Ganske vist er andelene, der slet ikke oplever nogen konflikter omtrent de samme: Omkring 2/3 af både stedfader- og stedmoderhusholdene. Men når der bliver rapporteret om en koncentration af vanskeligheder, forekommer de hyppigere i stedmoderhusholdene (25%) end i stedfaderfamilierne (14%). Dette fund er i overensstemmelse med en lang række andre undersøgelsesresultater på området⁵⁾. Den højere konfliktforekomst kan ikke kun tilskrives, at stedmoderhushold hyppigere end stedfaderhushold er mere komplekse og har været etableret i kortere tid. Hvis familien er af nyere dato, eller hvis der er tale om en kompleks familiestruktur, er konfliktforekomsten omtrent

5) Jf. fx opsummering af diverse forskning i Coleman & Ganong, 1994.

den samme i stedmoder- og stedfaderfamilier. Blandt de familier, som har boet sammen i en længere årrække, og som er enkelt sammensat, bliver der imidlertid hyppigere rapporteret om vanskeligheder, når stedforælderen er en kvinde.

Det kan ikke, inden for undersøgelsens rammer klarlægges, hvorfor det opleves som vanskeligere at leve i en stedmoderfamilie end i en stedfaderfamilie. En mulig forklaring kan imidlertid være, at der er et større socialt forventningspres på kvinder end på mænd om at gå ind i varetagelsen af omsorgen for den andens særbarn, hvad stedmødre jo de facto også gør i væsentlig større udstrækning end stedfædre, jf. tidligere afsnit. Det er ikke utænkeligt, at et sådant – mere eller mindre udtalt – forventningspres kan komme på kollisionskurs med håndteringen af hverdagslivets faktiske og helt konkrete situationer. Dilemmaet består i på den ene side, gennem opdragelsen som kvinde, at skulle være den leveringsdygtige i den følelsesmæssige og praktiske omsorg, og på den anden side, i konkrete situationer, at blive mødt af grænser i sig selv ("hvorfor investere så meget i en unge, der ikke er min"), af den biologiske far ("nu går hun for vidt, det er trods alt mig, der har ansvaret") eller af barnet ("lad være med at blande dig, du er ikke min mor").

Konklusion

Formålet med dette kapitel har været at indkredse, hvorledes rollen som stedforælder kan udformes. Som middel til at differentiere det empiriske datamateriale tog analysen udgangspunkt i stedforældrenes sociale signifikans, dvs. hvorvidt disse af respondenterne blev identificeret som en "far"/"mor" eller som "noget andet". Som udgangspunkt kunne det ikke vides, hvilket indhold respondenterne tillagde disse etiketter. Analysen har imidlertid vist, at den sociale identifikation som "far"/"mor" henholdsvis "en voksen ven", "mors mand"/"fars kone" ikke er grebet ud af luften. Der er betydelige forskelle mellem de to grupper i måden at udforme et sammenbragt familieliv på:

Stedforælderen betragtes som en forældrefigur i 2/3 af de sammenbragte familier. I disse familier er stedforælderens handlingsmønster i forhold til særbarnet præget af en høj involvering, af en – ifølge respondenterne – tæt følelsesmæssig relation og af et "forældre"-samarbejde, der set fra den samboende forælders synsvinkel er præget af en udstrakt loyalitet og i øvrigt synes at fungere relativt lydefrit.

I den udstrækning det forekom meningsfuldt og var muligt at sammenligne med handlingsmønstre blandt kernefamilier, kunne der i store træk ikke konstateres nogle væsentlige forskelle mellem disse to familietyper, hverken for mænds eller kvinders vedkommende. Med kernefamilier som en objektiv målestok for, hvad der er "normalstandard", udformer denne gruppe af stedforældre fuldt ud rollen på en forældrelignende måde, ja i visse tilfælde ser det nærmest ud til, at de overopfylder de sociale forventninger til det at være en far eller mor. Som helhed synes barnet i disse familier at være et fælles projekt.

I en tredjedel af de familier, som indgår i undersøgelsen, har stedforælderen ikke erhvervet forældrestatus. Flere indikatorer peger i retning af, at disse familier ønsker at organisere sig i en løsere struktur. Den praktiske del af forældreansvaret, hvad enten det drejer sig om de materielle, repræsentative eller ideelle omsorgsfunktioner, er i disse familier signifikant hyppigere overladt til den samboende biologiske forælder, mens stedforælderen indtager en mere tilbagetrukket stilling. Som team betragtet finder den distante position sit modsvar i, at den biologiske forælder sjældnere betragter partneren som en indlysende primær person for barnet. Relationen mellem barnet og stedforælderen beskrives sjældnere med vokabulariets mest positive termer, hvilket dog i langt de fleste tilfælde næppe er ensbetydende med et dårligt forhold, men snarere at det har en kammeratlig karakter. Der rapporteres dog hyppigere om vanskeligheder med det sammenbragte familieliv i denne gruppe. Det er ikke umiddelbart nemt at klarlægge årsagsforholdet mellem konfliktforekomst og stedforælders sociale signifikans. På den ene side er det muligt, som ovenfor beskrevet, at forekomst af vanskeligheder bidrager til at accentuere selvforståelsen af, at relationerne i den sammenbragte familie har en karakter, som er anderledes end far-mor-børn-konstellationen. På den anden side kan det også tænkes, at villigheden til at erkende og/eller rapportere om vanskeligheder er større, når man ikke føler sig bundet af at skulle leve op til et selvbillede som idyllisk kernefamilie.

På baggrund af de måleredskaber, der har været anvendt i undersøgelsen, bidrager variabelen *social signifikans* i højere grad end variabelen *familietype* til at identificere variationer i måden at udforme og forvalte forældreskabet på. Eller med andre ord: Der er større variation i handlingsmønstret mellem de sammenbragte familier, hvor stedforælderen har social signifikans som "foræl-

der", og dem, hvor partneren betragtes som "noget andet", end der som helhed er mellem kernefamilier og stedfamilier. Kun på to af de undersøgte områder aftegnes i handlingsmønsteret en kontur, som antyder, at det, når alt kommer til alt, ikke er underordnet, hvem der er biologisk, og hvem der er social forælder: Udadtil ved en lidt lavere deltagelse i de repræsentative funktioner, og indadtil ved, at den biologiske forælder er den, der i sidste instans har beslutningsretten, dvs. det sidste ord at skulle have sagt i forhold til særbarnet.

Det sociale køn var en anden central variabel til at identificere variationer i udformningen af det sociale forældreskab: Hvad enten det drejer sig om varetagelse af de materielle, repræsentative, opdragelses- eller følelsesmæssige omsorgsfunktioner i forhold til de udvalgte særbørn, er stedmødre hyppigere end stedfædre involveret i disse opgaver. Den relativt større indsats medfører imidlertid hverken, at kvinder oftere får status som "mor", end mænd får status som "fædre", eller at forholdet til barnet vurderes som tættere. Tværtimod bliver der med lidt større hyppighed rapporteret om vanskeligheder i stedmoderfamilierne. Det antages, at stedmødres relativt højere indsats på den hjemlige arena – men også den øgede konfliktforekomst – må tilskrives, at der er forskellige sociale forventninger til, hvordan mænd og kvinder bør udforme rollen som stedforælder.

Som den biologiske forælder, der har det daglige ansvar for barnet, er vilkårene med andre ord forskellige, afhængigt af om man er en mand eller en kvinde. Alt andet lige vil en samboende far ved sin partner opnå større aflastningsmuligheder, både når det gælder varetagelsen af omsorgsfunktionerne og det huslige arbejde, end samboende mødre tilsvarende har.

Fire sammenbragte familietyper

Indledning

I de foregående kapitler blev der separat sat fokus på udformningen af dels det biologiske forældreskab efter skilsmissen (kapitel 4-6), dels på det sociale forældreskab inden for stedfamiliehusholdets rammer (kapitel 7-8). Formålet med dette kapitel er at uddrage en syntese ud fra de informationer, som er blevet fremlagt i det foregående. På denne baggrund stiles der mod en typologisering af de sammenbragte familier. Herved bliver det muligt at anskueliggøre forskellige måder, hvorpå forældreskabet og det sammenbragte familieliv kan udformes.

Der præsenteres fire forskellige familietyper, der som udgangspunkt må betragtes som analytiske konstruktioner. Familietyperne er dannet på baggrund af en gruppering af datamaterialet efter to centrale variabler, som i det foregående har vist sig at have distinkt karakter for forståelsen og indkredsningen af, hvordan det biologiske henholdsvis det sociale forældreskab udformes. Den første variabel, som henviser til det biologiske forældreskab, er strukturel: Er der på interviewtidspunktet en ekstern biologisk forælder til stede i det udvalgte barns liv? Det vil der positivt være, hvis der fortsat er samvær, uanset om der er tale om en udvidet, normal eller begrænset samværspraksis. I negativt fald kan den manglende tilstedeværelse enten skyldes, at kontakten mellem barnet og forælderen er afbrudt, at forælderen er afgået ved døden eller er forsvundet.

Den anden variabel, som har en mere "blød" karakter, henviser til det sociale forældreskab, eller mere specifikt til stedforældrens sociale signifikans, dvs. om denne betragtes enten som en "far"/"mor" eller som "noget andet" (en voksen ven, mors mand/fars kone, eller noget helt tredje).

Ved at kombinere disse to dikotomiserede variabler opstår der fire udfaldsmuligheder, som datamaterialet kan gruppere sig i:

1. I den første situation vil der være samvær med den ikke-samboende biologiske forælder, mens stedforælderen ikke

- har status som "far" henholdsvis "mor", men betragtes som "noget ander". I disse tilfælde ser det ud til, at den ikke-samboende biologiske forælder har bibeholdt sit forælderprimat.
2. I det andet tilfælde vil der lige som ovenfor fortsat være kontakt med den biologiske samværsforælder, men samtidig betragtes stedforælderen som "far" eller "mor". Der er med andre ord tale om en situation, hvor forældreskabet udvides til at omfatte mindst tre personer.
 3. Den tredje udfaldsmulighed er, at der ikke er nogen ekstern biologisk forælder til stede i barnets liv. Til gengæld betragtes stedforælderen som en forældrefigur for barnet.
 4. Endelig er der den fjerde mulighed, hvor der hverken er en ikke-samboende biologisk forælder i barnets liv eller en stedforælder, der har social signifikans som far eller mor.

På baggrund af den viden, der er akkumuleret i det foregående, er antagelsen, at der bag hver af disse fire analytisk konstruerede situationer er en empirisk virkelighed, som har et socialt betydningsindhold, der distinkt og kvalitativt adskiller sig fra de øvrige. Det er hverken ligegyldigt, om der er en ekstern biologisk far/mor i barnets liv, eller underordnet, om stedforælderen betragtes som en forældrefigur. Ud fra denne forventning og på baggrund af den måde, hvorpå grupperne er konstrueret, har jeg valgt at give dem nogle sprogligt beskrivende etiketter i stedet for at betegne dem ved tal, bogstaver eller andre helt neutrale angivelser. Den første gruppe betegnes således som "blodsbåndsfamilier", den anden som "dobbeltopfamilier", den tredje som "erstatningsfamilier", mens jeg har valgt at kalde den sidste gruppe for "hverken-ellerfamilier". Gennem analysen vil det trinvist blive undersøgt og diskuteret, i hvilket omfang der ud fra den empiriske adfærd i hver af de fire grupper, synes at være et socialt meningsindhold bag disse etiketter.

Som det fremgår af skema 9.1, fordeler datamaterialet sig "pænt" i de fire kategorier: Godt en fjerdedel af familierne kan grupperes som "blodsbåndsfamilier", mens 45% kan kategoriseres som "dobbeltopfamilier". For en anden fjerdedel synes stedforælderen at have erstattet den biologiske far/mor, mens en ubetydelig del (4%) falder ind i kategorien "hverken-ellerfamilier". Fordelingen af stedfader- og stedmoderhushold er omtrent den samme i hver af de fire grupper, dvs. står i forholdet ca. 10:1. Tendentielt er stedmoderhushold dog bedst repræsenteret blandt dobbeltopfamilierne (14%) og svagest blandt erstatningsfamilierne (8%).

Skema 9.1.

Sammenbragte familier opdelt efter om særbarnet har en ekstern biologisk forælder i sin tilværelse, og om stedforælderen betragtes som en forældrefigur. N= 832.

		Har barnet en ekstern biologisk forælder?	
		JA	NEJ
Betrages stedforælderen som en "far" eller "mor"?	NEJ	"Blodets bånd" (28 pct.)	"Hverken-eller" (4 pct.)
	JA	"Dobbelt op" (45 pct.)	"Erstatning" (24 pct.)

Sidstnævnte må navnlig ses i lyset af, at biologiske forældre, hvis de er mødre, sjældent mister kontakten til deres børn.

Fremgangsmåde

På baggrund af en række centrale, og allerede kendte, variabler tegnes i det følgende en profil af hver af de fire grupper. Indkredsningen af, hvordan forældreskabet strategisk er udformet i hver af de fire familietyper, sker på baggrund af følgende undersøgelsesdimensioner:

1. Strukturelle karakteristika:

Hvor det er relevant, fremhæves centrale socio-økonomiske, demografiske, tidslige mv. karakteristika for hver af de fire grupper.

2. Udformningen af det biologiske forældreskab:

Hvor det er relevant fremhæves karakteristika omkring den oprindelige familiebaggrund og skilsmisefasen. Hovedvægten lægges dog på, hvordan det biologiske forældreskab aktuelt fungerer på interviewtidspunktet. På baggrund af informationer vedr. samværspraksis, forældresamarbejde og det juridiske forældreansvar er konstrueret et mål, der vurderer, om det biologiske forældreskab kan karakteriseres som ikke-fungerende/begrænset, moderat eller udstrakt. Respondenternes vurdering af forholdet mellem barnet og den eksterne forælder indgår endvidere i beskrivelsen.

3. Udformningen af det sociale forældreskab:

Forvaltningen af det sociale forældreskab indkredsnes hovedsagelig gennem tre aspekter. For det første er der ud fra oplysningerne om stedforældrerens deltagelse i såvel de materielle, de repræsen-

tative, de opdragelsesmæssige som de følelsesmæssige omsorgsfunktioner udarbejdet et samlet mål for, om stedforælderen sociale praksis i forhold til barnet er præget af en lav, moderat eller høj involveringsgrad. For det andet indgår vurderingerne af den følelsesmæssige relation mellem barnet og stedforælderen, mens det tredje aspekt vedrører konfliktforekomsten i den sammenbragte familie.

4. Vurdering af forælderprimat:

På baggrund af respondenternes besvarelser af, hvem de regner som den primære alliancepartner, i hvilken udstrækning stedforældreadoption har været drøftet, hvem der ultimativt ønskes som forælder til barnet, hvem der ifølge respondentvurderingerne har det tætteste forhold til barnet, samt hvem der bistår den samboende biologiske forælder med praktiske forældrefunktioner, søges det vurderet, om det er den eksterne biologiske forælder eller stedforælderen, der kan siges at have primat som forælder i forhold til barnet.

I det følgende er de mest distinkte variabler fremstillet i teksten i figurform, mens en række understøttende variabler er dokumenteret i bilagstabel 9.1.

Fire forskellige familietyper

1. Blodsbands-familierne

Det biologiske forældreskab

Denne gruppe udgør, som det ovenfor fremgik af skema 9.1, en god fjerdedel af stikprøven. I forhold til de øvrige familietyper er det et strukturelt karakteristikum ved blodsbands-familierne, at de udvalgte børn har haft en relativt lang, fælles livshistorie i kernefamilien. I gennemsnit var børnene lidt over 3 år, da de biologiske forældre gik fra hinanden (figur 9.1). Som følge af den måde, hvorpå stikprøven er dannet (aldershomogenitet blandt børnene, jf. kap. 3) betyder det omvendt også, at børnene i denne gruppe er dem, der har den korteste erfaring med livet i den sammenbragte familie – gennemsnitligt har blodsbands-familierne levet sammen i mellem 4 og 5 år (figur 9.6).

Et andet karakteristikum er, at forældrene (det gælder såvel det biologiske forældrepar som det sammenbragte forældrepar) er relativt veluddannede (figur 9.7): Omkring halvdelen af børnene har mindst én biologisk forælderpart, som har en videregående uddannelse. Forældrepar, som ingen erhvervskompetencegivende

uddannelse har, er relativt underrepræsenterede: Omkring hvert 5. barn i undersøgelsen som helhed har forældre, hvor hverken mor eller far har nogen erhvervsuddannelse. I denne gruppe er det kun hvert 10. barn. Som det blev vist i kapitel 4, kan der konstateres en generel positiv sammenhæng mellem megen erhvervsuddannelse og høj fødealder: De biologiske mødre i denne gruppe er da også relativt de ældste – i gennemsnit var de 25½ år, da de fik det udvalgte barn.

Hovedparten – omkring 3/4 – af de biologiske forældre var gift eller samlevende med fælles forældremyndighed over barnet. Ved samlivsbruddet var der – ud fra hvad spørgeskemaundersøgelsen kan belyse – sjældent konflikter omkring barnet. 80% af respondenterne har rapporteret, at der var enighed om forældremyndighedsspørgsmålet, og en tilsvarende andel var i stand til selv at regulere, hvordan samværet skulle udformes, uden brug af samværsresolutioner. I langt de fleste tilfælde blev der etableret en regelmæssig samværsordning (figur 9.2). På interviewtidspunktet var 1/3 af børnene omfattet af den fælles forældremyndighed – denne ordning blev dog sjældent anvendt i de tilfælde, hvor forældremyndighedsspørgsmålet havde været et konfliktpunkt (kun 20%), mens 41% af de enige forældrepar valgte at dele det juridiske ansvar.

Allerede på tidspunktet ved samlivsbruddet var billedet præget af en rimelig hyppig samværsfrekvens, navnlig for de børn hvor der havde været enighed om forældremyndighedsspørgsmålet. Her var der overvejende normalt (46%) eller udvidet samvær (29%). I de tilfælde, hvor forældrene havde været uenige, var der hyppigst normalt (43%) eller begrænset (36%) samvær.

Indtrykket af en hyppig samværsfrekvens forstærkes, når man ser på den samværspraksis, der var på interviewtidspunktet. I kapitel 6, hvor jeg redegjorde for, hvordan det biologiske forældreskab udformede sig på interviewtidspunktet, blev datamaterialet inddelt efter, om de sammenbragte børn havde udvidet, normalt, begrænset eller intet samvær med den ikke-samboende biologiske forælder. Betragter man samværspraksis som en graderet skala, befinder blodsbands-familierne sig i den øvre ende. 3/4 af børnene har på interviewtidspunktet samvær med den ikke-samboende forælder mindst hver 14. dag og ca. 1/3 har udvidet samvær, hvilket er dobbelt så hyppigt i forhold til den gennemsnitlige kontaktfrekvens i undersøgelsen. Det er da også i denne

gruppe, at hovedparten af de såkaldte deleordninger findes: Omkring hvert 10. barn bor på skift hos forældrene. Parallelt hermed kan det konstateres, at børn, der tilhører blodsbåndsfamilierne, sammenlignet med børnene i dobbelt-op-gruppen hyppigere har mere telefonkontakt og tilbringer flere ferier med den ikke-samboende forælder – ligesom de oftere er mere integrerede i den ikke samboende forælders hjem.

Ikke overraskede er det også i denne gruppe, at vi finder den højeste andel af ikke-samboende forældre, der er involverede i praktiske forældrefunktioner (figur 9.4). 25% af de eksterne forældre varetog mindst én af de undersøgte forældreopgaver (passe sygt barn, gå med til lægen, følge til fritidsaktiviteter, deltage i forældremøder og sociale arrangementer på skolen) sidst det var aktuelt. Det er navnlig i forhold til de repræsentative forældrefunktioner, dvs. deltagelse i forældremøder og sociale arrangementer på skolen, at de eksterne biologiske forældre har udvist størst aktivitet.

Samarbejdet mellem de biologiske forældre er fortsat i 4 ud af 5 tilfælde – og blandt de forældre, der fortsat er i kontakt med hinanden omkring barnet, er billedet præget af et nogenlunde omfangsrigt samarbejde: Det overvejende flertal af forældrene taler om nogle eller mange emner omkring barnet, og de emner, som tidligere er blevet karakteriseret som samarbejdsintensive, (dvs. kostvaner, fælles fodslag i opdragelsen, deltagelse i forældrearrangementer og minder fra den fælles fortid, jf. kap. 6) drøftes af 3 ud af 4. At dømme ud fra de indikatorer, som belyser evt. konfliktpotentialer, synes forældresamarbejdet som helhed at fungere lydefrit.

Ifølge respondenternes vurdering er den følelsesmæssige tilknytning mellem barnet og den ikke-samboende forælder tæt: Over halvdelen af respondenterne beskriver relationen som meget nær, mens 1/3 karakteriserer forholdet som ret nær. Kun 14% beskriver relationen som "ikke særlig nær". Dette helhedsindtryk modsvares af, at den foretrukne beskrivelse af forholdet blandt respondenterne er "kærligt" (55%).

Som helhed er det biologiske forældreskab mest udstrakt blandt den del af stikprøven, som falder ind i gruppen "blodets bånd". Konstrueres et parameter herfor, hvori såvel den fælles forældremyndighed, den aktuelle samværspraksis og fortsat forældresam-

arbejde indgår som indikatorer, har så godt som alle et moderat (66%) eller udstrakt (27%) fortsat forældreskab. Kun 7% falder ind i kategorien "begrænset (eller intet) fortsat forældreskab (figur 9.3).

Det sociale forældreskab

Som nævnt konstitueres blodsbands-familierne ved det forhold, at stedforældrene ikke betragtes som en forældrefigur for de udvalgte børn. Dette modsvares da også af, at langt de fleste (92%) af børnene udelukkende er på fornavn med stedforælderen, mens resten bruger en forældreterminologi eller en blanding af forældretermer og fornavne.

Som det blev vist i det foregående kapitel, kan der konstateres en stærk sammenhæng mellem stedforældrenes sociale praksis i forhold til børnene og den sociale signifikans. Det er da derfor heller ikke overraskende, at stedforældrene i denne gruppe generelt ikke er så involverede i de praktiske forældrefunktioner. Tager man, i tråd med den operationalisering af forældreopgaver som blev anvendt i tidligere kapitler (jf. kap. 8), hvor der blev differentieret mellem 1. nødvendige praktiske funktioner, 2. opdragelsesfunktioner, 3. følelsesmæssige omsorgsfunktioner og 4. repræsentative forældrefunktioner, tegner følgende billede sig af stedforældrens rolleudformning blandt blodsbands-familierne (jf. figur 9.8): Som helhed kan stedforældreinvolveringen i disse familier betragtes som værende på det jævne i nedadgående retning. I ca. halvdelen af familierne kan involveringen betragtes som moderat, og i yderligere en tredjedel er den lav. Kun i 17% af familierne er den sociale forældrepraksis præget af et højt aktivitetsniveau. Ser man nærmere på de enkelte delkomponenter af forældrefunktioner, viser det sig da også med hensyn til varetagelse af de *materielle omsorgsfunktioner* (baseret på indikatorerne: økonomisk medansvar for barnet, ansvar for at bringe det til lægen og passe det ved sygdom), at stedforældrene sjældent er særligt aktive (jf. bilagstabel 9.1). Med hensyn til den interne økonomiske organisering i stedforældrehusholdet kan det i øvrigt bemærkes, at blodsbands-familierne adskiller sig fra de øvrige familietyper ved hyppigere at have separatøkonomi, i alt fald på nogle områder. Mens det som helhed i undersøgelsen er 13-14% af respondenterne, der har angivet, at visse af de undersøgte udgiftsposter til barnet ikke betragtes som et fælles anliggende, er det omkring hver fjerde blodsbands-familie, der ikke fuldt ud har fælles økonomi omkring barnet, ligesom 22% har angivet

vet, at der er separatøkonomi på en eller flere udgiftsposter vedrørende husholdningen.

Både de *følelsesmæssige omsorgsfunktioner* og *opdragelsen* (jf. bilags-tabel 9.1) påhviler som hovedregel den samboende biologiske forælder. I omkring 2/3 af familierne har den biologiske forælder angivet, at det er ham/hende, der udelukkende eller fortrinsvist varetager disse funktioner, mens stedforældrene i den resterende tredjedel af blodsbands-familierne deltager på lige fod med den biologiske forælder i varetagelse af disse opgaver. At stedforælderen spiller en mere tilbagetrukket rolle i opdragelsen af barnet, modsvares da også af, at respondenterne i blodsbands-familierne hyppigere rapporterer (35% mod 18-21% i dobbelt-op- og erstatnings-familierne), at det *altid* er dem, der har det sidste ord at skulle have sagt, hvis parret ikke er enige i spørgsmål om opdragelsen af barnet.

Heller ikke når det gælder varetagelsen af de *repræsentative* forældrefunktioner, dvs. deltagelse i forældremøder og i sociale arrangementer på barnets skole, udviser stedforældrene nævneværdig høj aktivitet – det er ikke ualmindeligt, at stedforældrene deltager i de mere uforpligtende, sociale forældrearrangementer (57%), mens forældremøderne overlades til den eller de biologiske forældre. Men relativt set har en ganske stor andel (40%) helt afstået fra at optræde som forældrefigur i disse offentlige sammenhænge, sidst det var aktuelt.

Man kunne relevant stille spørgsmålet, om forklaringen på stedforældrens alt i alt jævne involvering skal søges i, at den samboende forælder i vid udstrækning trækker på den anden biologiske forælder, når det gælder varetagelsen af de praktiske forældreopgaver. Distribuerer den samboende forælder opgaverne til den nuværende og gamle partner på en sådan måde, at der totalt set opnås de samme aflastningsmuligheder som i familier, hvor stedforælderen betragtes om en forældrefigur? Eller forholder det sig således, at det, når alt kommer til alt, er den samboende biologiske forælder, der fortrinsvist står alene med det praktiske hovedansvar for barnet? Jeg har tentativt søgt at indkredse denne problemstilling ved at koble informationerne om stedforældrenes henholdsvis de eksterne biologiske forældres deltagelse i fem konkrete aktiviteter sammen (jf. figur 9.15). Opgjort på denne måde ser det ganske rigtigt ud til, at den eksterne biologiske forælders indsats i en vis udstrækning kompenserer

stedforælders moderate involvering. Men til trods herfor modsvares summen af stedforælders og den eksterne biologiske forælders indsats dog ikke det aktivitetsniveau, som stedforældre i de to øvrige nævnte grupper lægger for dagen. Det ser med andre ord ud til, at samboende forældre i blodsbands-familier alt i alt har færre aflastningsmuligheder, og dermed hyppigere vil stå alene med det praktiske forældreansvar.

Relativt set rapporterer respondenterne i blodsbands-gruppen hyppigt, at det at leve i en sammenbragt familie kan være forbundet med vanskeligheder (figur 9.10). Omkring 60% angiver således, at der på interviewtidspunktet var få eller flere problemer i den triade, som den samboende forælder, stedforælderen og barnet udgør. Opdragelsesspørgsmål er ligeledes lidt hyppigt en konfliktkilde i disse familier, men her er afvigelserne fra de andre grupper (og især erstatnings-familierne) ikke så store.

På trods af at der kan konstateres et vist omfang af konflikter, og selv om stedforældrenes involvering i de praktiske forældrefunktioner er relativt beskedne, er det ikke ensbetydende med, at forholdet mellem stedforælderen og barnet er indifferent eller dårligt (figur 9.9). Kun et mindretal (12%) af respondenterne beskriver relationen mellem barnet og stedforælderen som "ikke særligt nært". Men i tråd med at stedforældrene som hovedregel fører en tilbagetrukket position omkring varetagelsen af de følelsesmæssige omsorgsfunktioner som fx trøst, fortrolige samtaler etc., foretrækker respondenterne hyppigere at karakterisere forholdet mellem barnet og stedforælderen som "ret nært" (52%). Omsat til en skala, der i beskrivende termer spænder fra de positive over mere neutrale til negative følelser, er respondenternes hyppigst foretrukne beskrivelse af forholdet "kammeratligt" (50%), mens omkring 43% karakteriserer forholdet som enten "kærligt" eller "hjerteligt".

Forældreprimat

Som der blev redegjort for i indledningen, indgår der i analysen en række variabler, hvis formål det er særskilt at belyse, hvorvidt det er den ikke-samboende biologiske eller stedforælderen, som har forældreprimat.

Sammenlignet med de øvrige 3 grupper adskiller blodsbands-gruppen sig ved at være den, hvor relativt flest af respondenterne angiver, at barnets forhold til den ikke samboende biologiske

forælder er tættere end til stedforælderen (35%), jf. figur 9.11. Dette gælder uanset om stedfamilien har været etableret i kort eller lang tid. Som helhed er det imidlertid et flertal (45%), der angiver, at forholdet er lige tæt til stedforælderen og den ikke-samboende biologiske forælder. Dette dækker en anelse hyppigere over "meget nære" følelser til begge (23%) end "ret nære" følelser (19%).

Når det gælder spørgsmålet om, hvem den samboende forælder opfatter som sin primære alliancepartner, dvs. hvem han/hun ville rådføre sig med, hvis barnet har problemer fx i skolen, svarer langt de fleste af respondenterne i stikprøven, at de ville drøfte sagen med deres nuværende partner (jf. kap. 8). Det gælder også for respondenterne i blodsbands-gruppen, men relativt set er det her, at den største andel (11%) findes, som foretrækker at bruge den anden biologiske forælder som alliancepartner (figur 9.12).

Også når det gælder overvejselen over, hvem man ønsker som ultimativ ansvarshaver for sit barn i tilfælde af, at man som forældremyndighedsindehaver selv skulle falde bort, foretrækkes den anden biologiske forælder hyppigst (53%), jf. figur 9.13. Blandt de resterende foretrækker den ene halvdel stedforælderen, mens den anden halvdel ønsker, at barnet anbringes hos en tredjepart (fx familie eller venner til respondenterne).

En anden indikator der kan bidrage til at belyse, i hvilken udstrækning ansvaret for barnet ønskes overdraget til den nye partner, er spørgsmålet om stedforældreadoption eller delagtighed i forældremyndigheden. Blandt de respondenter, som ikke har fælles forældremyndighed, angiver en overvældende majoritet (86%), at dette spørgsmål aldrig har været drøftet af parret i stedfamilien (figur 9.14).

Opsummering

Den strategiske udformning af forældreskabet i blodsbands-familierne må vurderes relativt, dvs. i sammenlignende perspektiv med de tre andre grupper. Det definitoriske kriterium for at høre til blodsbands-gruppen var bl.a., at stedforælderen i respondenternes bevidsthed ikke blev opfattet som en forældrefigur. I svar hermed har gennemgangen vist, at stedforælderen gennem sin sociale praksis ikke lever op til standarden for forældreadfærd, men indtager en mere tilbagetrukket rolle, og at forholdet til barnet hyppigst beskrives som kammeratligt. Omvendt har

den eksterne biologiske forælder alt andet lige en fremtrædende placering. Det gælder såvel i forhold til den samværspraksis og involvering, der er i forhold til barnet, som i samarbejdet med den samboende forælder. Tendentielt har denne gruppe, på trods af kernefamiliens opløsning, søgt at fastholde den eksterne forælder som en primær forældrefigur i forhold til barnet og udøver dermed et forældreskab på tværs af hushold.

2. Dobbelt-op-familierne

Børnene i dobbelt-op-familierne var i gennemsnit 2,5 år, da de biologiske forældre gik fra hinanden, og havde på interviewtidspunktet levet i den nuværende sammenbragte familie i knap 6 år, dvs. godt et år mere end blodsbands-børnene (figur 9.1 og 9.6).

Mens der i blodsbands-gruppen er en overrepræsentation af veluddannede forældrepar, afviger dobbelt-op-gruppen ikke fra stikprøvens gennemsnitlige fordeling af uddannelseskapital. Der synes med andre ord at være den samme sandsynlighed for at havne i denne gruppe, hvad enten forældrene har få, moderate eller mange uddannelsesressourcer.

Der kan ikke konstateres nogen væsentlige forskelle fra blodsbands-familierne med hensyn til de biologiske forældres samlivsstatus forud for skilsmissen: Også i denne gruppe har forældrene hyppigst været gift, eller man har været samlevende med fælles forældremyndighed over barnet (i alt 68%). Heller ikke når det gælder særlige omstændigheder omkring de biologiske forældres samlivsbrud, er der nævneværdige forskelle. Der har således ikke hyppigere været konflikter omkring forældremyndighedsspørgsmålet, eller flere som har opløst kernefamilien pga. af belastende eller dramatiske omstændigheder (vold, alkohol, misbrug eller forelskelse). Til gengæld indicerer fordelingerne, at respondenterne *efter* samlivsbruddet har forvaltet samværordningerne forskelligt: Dette kommer først og fremmest til udtryk ved, at dobbelt-op-familierne ved samlivsbruddet ikke så hyppigt som blodsbands-familierne får etableret en regelmæssig samværsordning (kun 2/3), jf. figur 9.2, hvilket modsvares af, at samværsfrekvensen på daværende tidspunkt var mindre intensiv. På interviewtidspunktet var forskellen mellem de to grupper yderligere vokset: Hvor det, som nævnt overfor, er karakteristisk for blodsbands-familierne at have normalt til udvidet samvær, er det typiske for dobbelt-op-familierne, at der er normalt eller begrænset samvær.

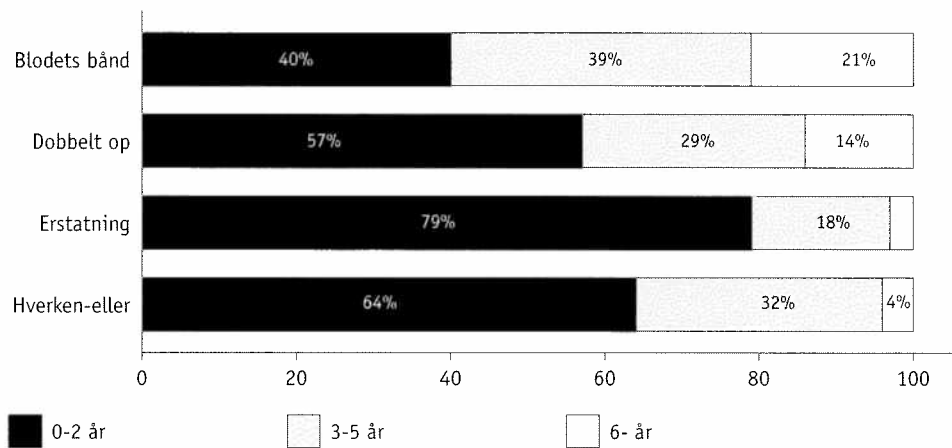
Figur 9.1-9.15.

Centrale karakteristika ved forskellige sammenbragte familietyper.¹⁾

Figur 9.1.

Det biologiske forældreskab.

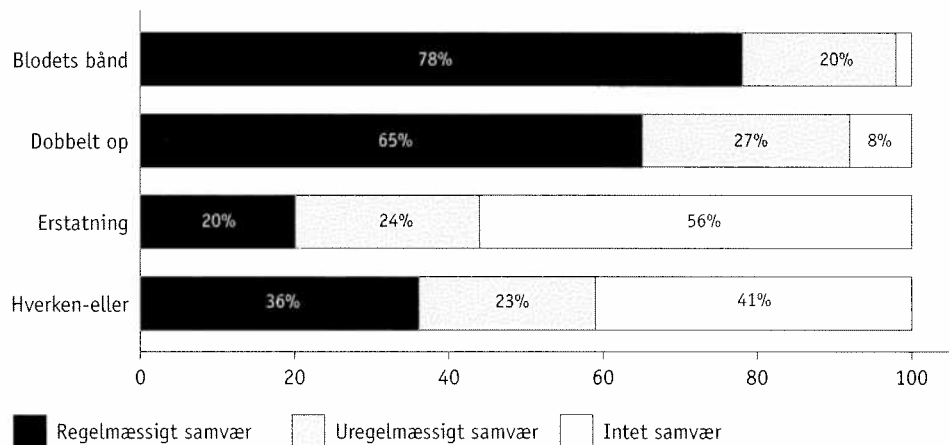
Barnets alder ved de biologiske forældres samlivsbrud. Procent.

Figur 9.2.

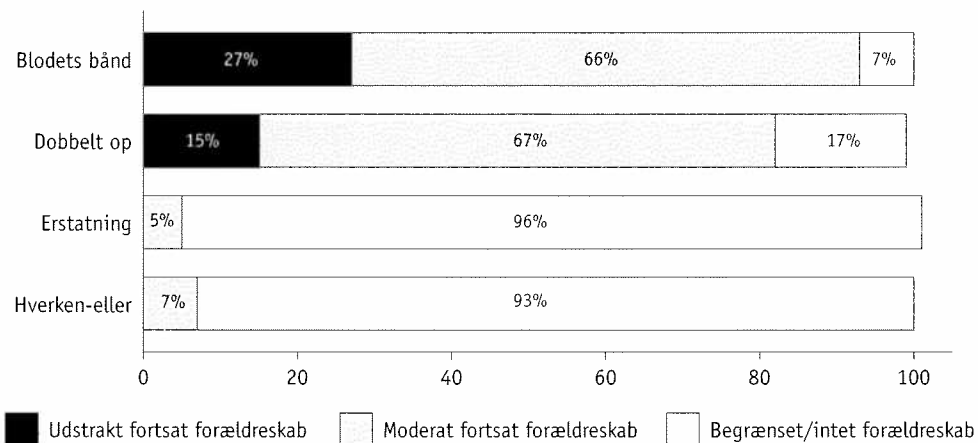
Det biologiske forældreskab.

Samværsordning på skilsmissetidspunktet. Procent.

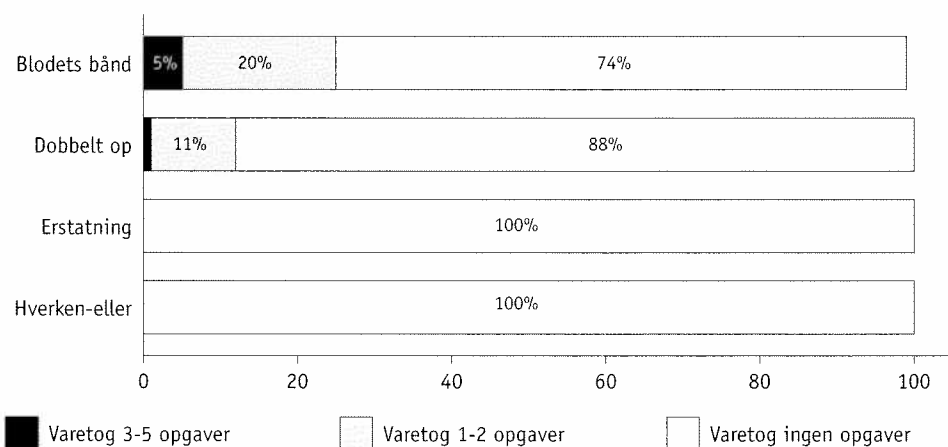

1) For figur 9.1-9.15 gælder: 1) N= 230 for "blodets bånd", N= 372 for "dobbelt-op", N= 200 for "erstatning" og N= 30 for "hverken-eller". Forskellene mellem familietyperne er i alle figurer signifikante ($P < 0,0005$).

Figur 9.3.
Det biologiske forældreskab.
Udformningen af det biologiske forældreskab på interviewtidspunktet. Procent.

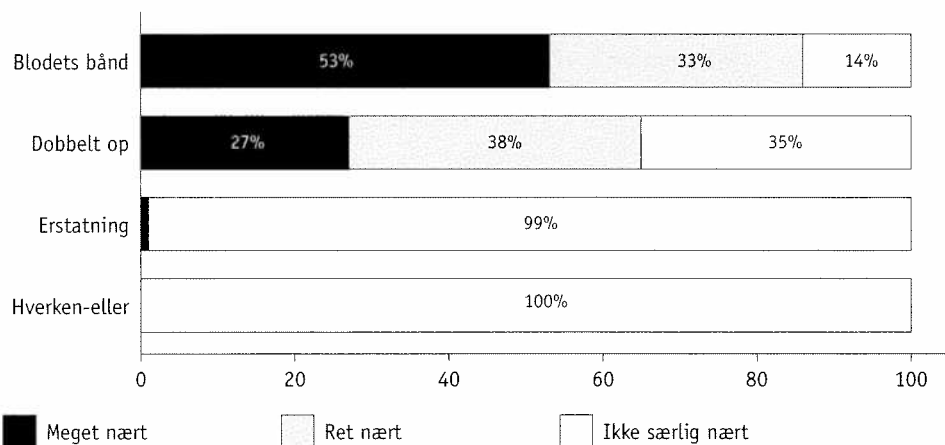
Figur 9.4.
Det biologiske forældreskab.
Den eksterne biologiske forælders involvering i praktiske forældreopgaver. Procent.

Figur 9.5.

Det biologiske forældreskab.

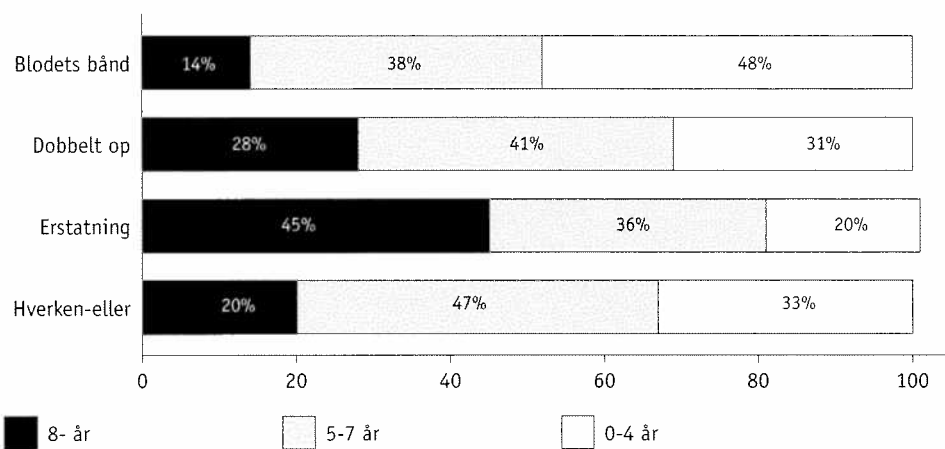
Den følelsesmæssige relation mellem det sammenbragte barn og den eksterne forælder (ifølge den samboende forælders udsagn). Procent.

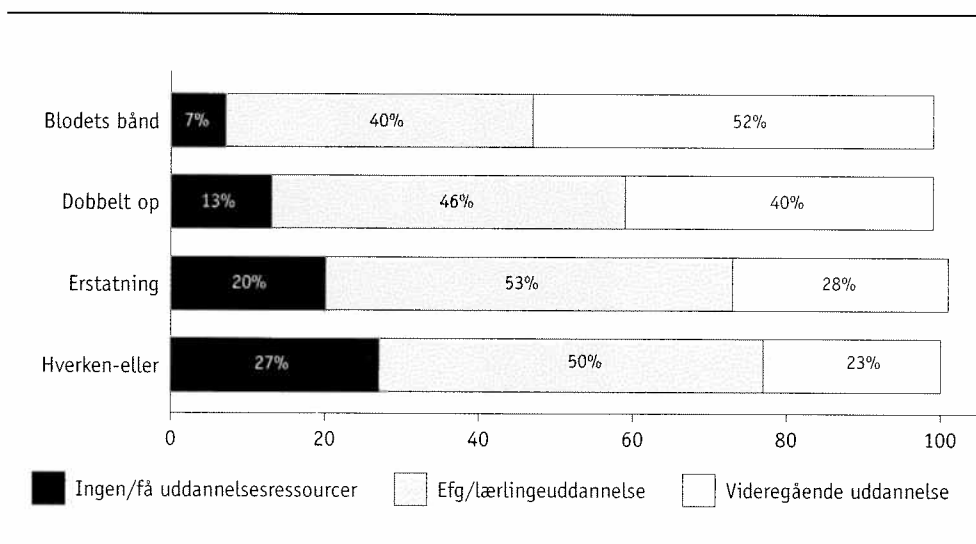
Figur 9.6.

Det sociale forældreskab.

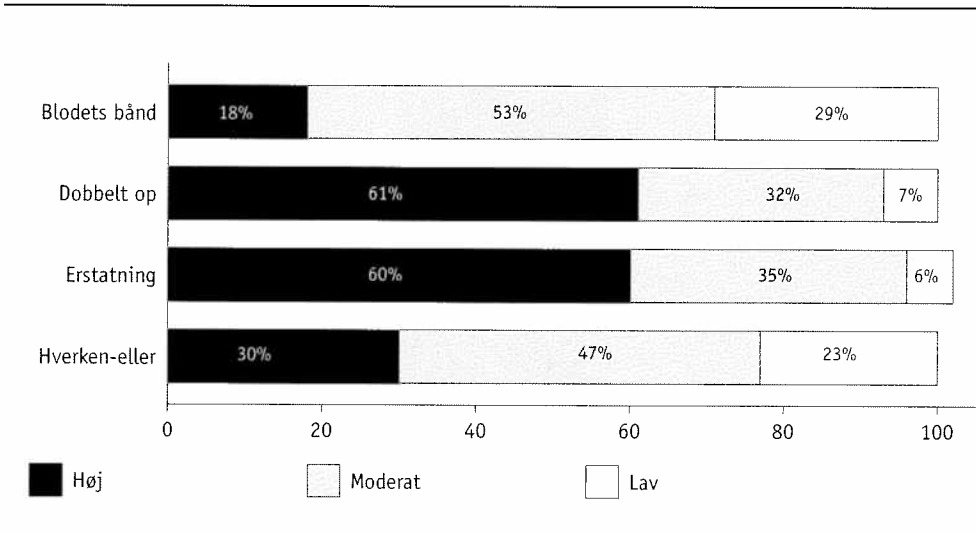
Varigheden af det sammenbragte familieliv. Procent.

Figur 9.7.
Det sociale forældreskab.
Uddannelsesressourcer i stedfamiliehusholdet. Procent.

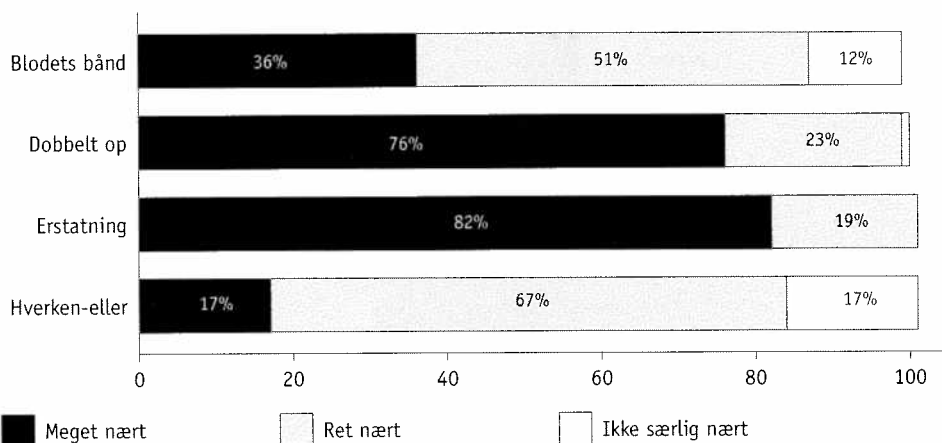
Figur 9.8.
Det sociale forældreskab.
Stedforælders involvering i praktiske forældrefunktioner (social praksis). Procent.

Figur 9.9.

Det sociale forældreskab.

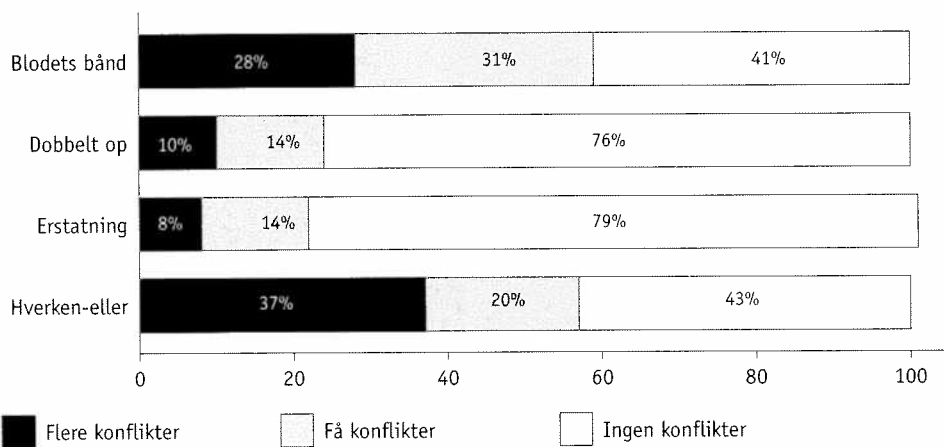
Den følelsesmæssige relation mellem det sammenbragte barn og stedforælderen (ifølge den samboende forælders udsagn). Procent.

Figur 9.10.

Det sociale forældreskab.

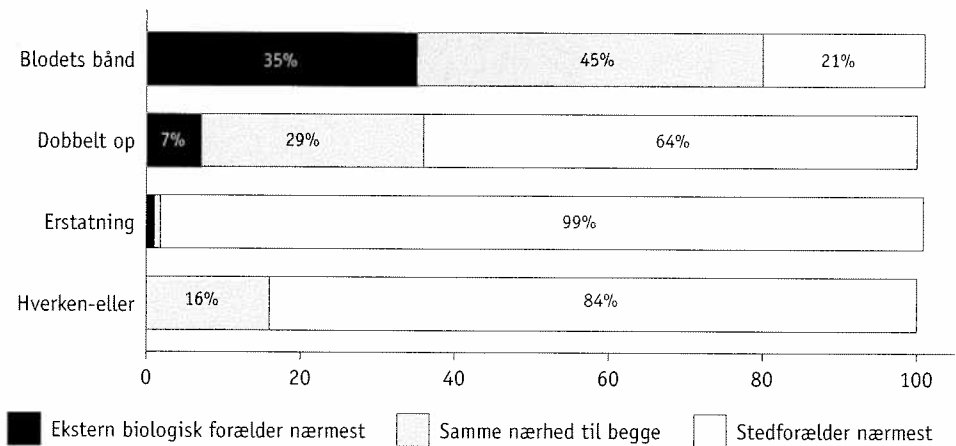
Konfliktforekomst i den sammenbragte familie. Procent.

Figur 9.11.

Forældreprimat.

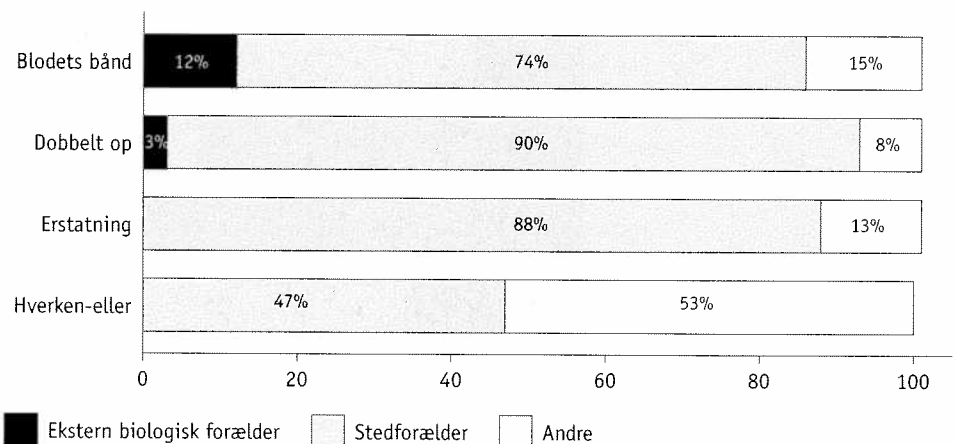
Det sammenbragte barns følelsesmæssige tilhørsforhold til den eksterne biologiske forælder og stedforælderen (ifølge den samboende forælders udsagn). Procent.

Figur 9.12.

Forældreprimat.

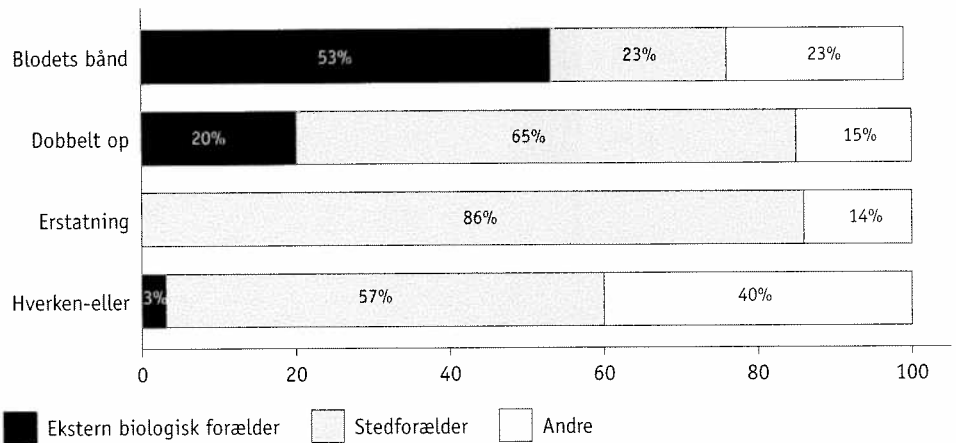
Den samboende forælders foretrukne alliancepartner (i tilfælde hvor barnet har problemer). Procent.

Figur 9.13.

Forældreprimat.

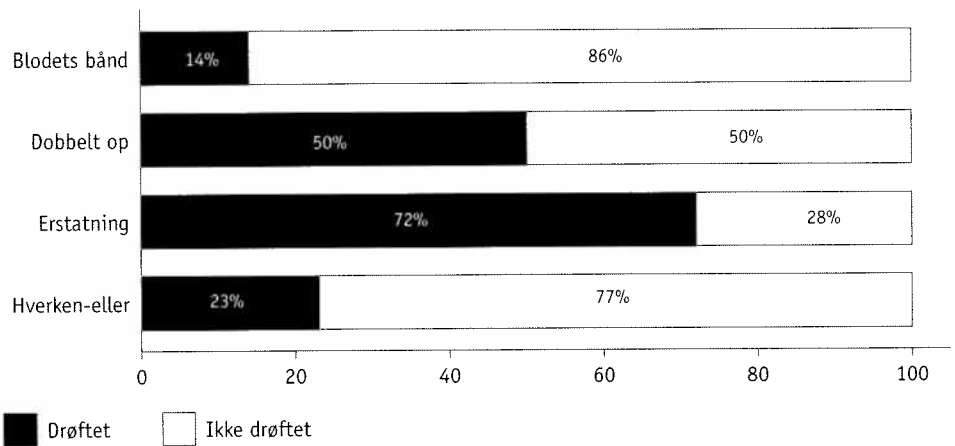
Den samboende forælders prioritering af, hvem der ønskes som ultimativ ansvarshaver for barnet. Procent.

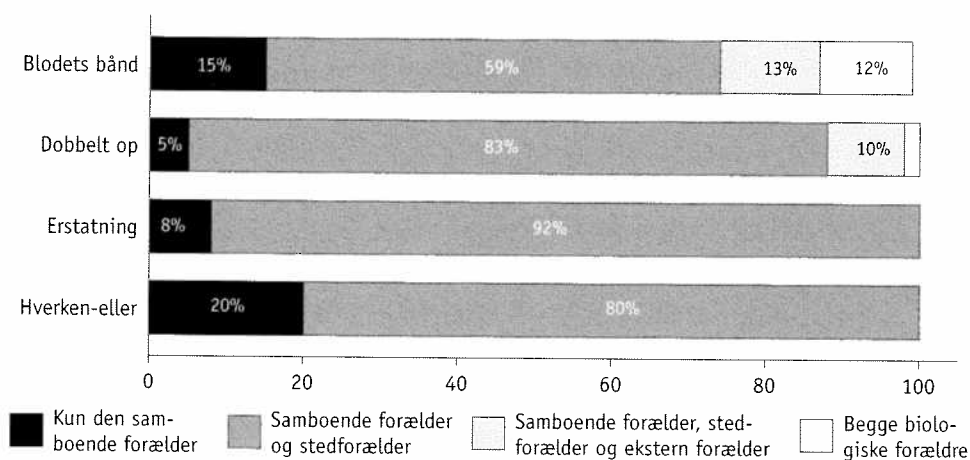
Figur 9.14.

Forældreprimat.

Har stedforælderadoption eller delagtighed i forældremyndighed været drøftet? Procent.

Figur 9.15.
Forældreprimat.
Hvilke forældreagenter var involveret i forskellige praktiske opgaver, sidst det var aktuelt? Procent.

Det fortsatte biologiske forældreskab kører i et lavere gear end blandt blodsbåndsfamilierne og kan som helhed karakteriseres som moderat (figur 9.3). Det kommer ikke blot til udtryk gennem samværspraksis, hvor også telefonkontakt, samvær i ferier og integration i den ikke-samboende forælders hjem befinder sig på det lavere niveau, men kan også iagttages derved, at samværsforældrene sjældnere er involverede i praktiske forældreopgaver i forhold til barnet (figur 9.4): Kun 12% deltog i en af de undersøgte funktioner, sidst det var aktuelt. I lyset heraf er det måske heller ikke så overraskende, at dobbelt-op-respondenterne er mere tilbageholdende i beskrivelsen af den følelsesmæssige relation mellem barnet og den eksterne forælder (figur 9.5). Karakteristikken "meget nært", der i blodsbåndsgruppen blev foretrukket af over halvdelen (53%), anvendes kun af 27% i dobbelt-op-gruppen. I forhold til blodsbåndsgruppen er der til gengæld dobbelt så mange (35%), der vurderer, at forholdet ikke er særligt nært. Således er beskrivelsen "kærligt" (35%) da også en karakteristisk, der i væsentligt sjældnere grad forekommer i denne gruppe, mens en hyppigt foretrukket karakteristisk af forholdet mellem barnet og den eksterne biologiske forælder er "kammeratligt" (31%).

Heller ikke forældresamarbejdet er så intensivt: For det første er der i denne gruppe en noget højere andel af biologiske forældrepar (30%), der ikke længere samarbejder, og blandt de forældre,

der fortsat er i kontakt med hinanden, forekommer samarbejdet knapt så omfattende: Der tales om færre emner end blandt forældrene i blodsbands-gruppen, og de samarbejdsintensive emner drøftes kun af godt halvdelen (55%) af de biologiske forældrepar. Som helhed er der da også en lidt større andel af respondenterne, der rapporterer om en ophobning af vanskeligheder i samarbejdsrelationen (11% i forhold til blodsbands-familiernes 5%), men forskellene er ikke så store. Der er heller ikke signifikante forskelle mellem disse to familietyper i beskrivelsen af samarbejds klimaet eller i vurderingen af, om barnet trives med samværsordningen.

Udformningen af den sociale praksis - dvs. samværet mellem barn og forælder samt samarbejdsrelationen imellem det biologiske forældrepar – modsvares på det formelle plan af, at fælles forældremyndighed er sjældnere forekommende i dobbelt-opgruppen end blandt blodsbands-familierne. Kun hvert fjerde biologiske forældrepar har valgt fortsat at dele det juridiske ansvar for barnet.

Stedforælderhusholdet

Er den ikke-samboende biologiske forælder placeret (eller har ladet sig placere) i en position, hvor muligheden for at varetage de daglige forældreopgaver i forhold til barnet kun i beskedent omfang kan siges at være til stede, vidner datamaterialet til gengæld om, at stedforælderen i vid udstrækning er blevet den, som udfører disse opgaver. Det gælder dels i relation til det materielle ansvarsaspekt for barnet, hvor 4 ud af 5 i nogen eller udstrakt grad tager del i de nødvendige praktiske forældrefunktioner. Dels gælder det i forhold til det ideelle forældreansvar, hvor et flertal (mellem 60-67%) af stedforældrene på lige fod med den biologiske forælder tager del i opdragelsen og de følelsesmæssige omsorgsfunktioner. Endelig har stedforældrene hyppigt deltaget i de repræsentative forældrefunktioner (84%). Som helhed kan den sociale forældrepraksis (jf. figur 9.8) i dobbelt-op-familierne karakteriseres som værende præget af en høj (61%) til moderat (32%) involvering, og den adskiller sig hverken for kvinder eller mænds vedkommende fra den adfærd, man ser i kontrolgruppen af kernefamilier¹⁾.

1) Med det forbehold at spørgeskemaundersøgelsen ikke indeholder oplysninger om udstrækningen af fælles henholdsvis separat økonomi i kernefamilier.

Ifølge respondenternes vurdering er relationen mellem stedforælderen og barnet i langt de fleste tilfælde "meget nær" (76%), mens den resterende fjerdedel vurderer forholdet som "ret nært" (figur 9.9). Dette modsvares af, at respondenternes foretrukne beskrivelse af forholdet ligger i den positive ende af skalaen, idet flertallet betegner det som "kærligt" (66%) eller "hjerteligt" (17%), mens de resterende beskriver det som "kammeratligt".

Som helhed synes det sammenbragte familieliv i dobbelt-op-familierne at fungere relativt problemfrit. Med hensyn til de potentielle konfliktområder, som særskilt kan gælde for stedfamilier (dilemmaerne med at stedforælderen ikke er den "rigtige" forælder), rapporterer et stort flertal (76%), at disse problemer på interviewtidspunktet ikke var forekommende i familien (figur 9.10). Tilsvarende er uenighed om opdragelsesspørgsmål i forhold til barnet ikke hyppigere forekommende end blandt kernefamilier. Indtrykket af, at stedforælderrollens udformning indadtil i stedfamiliehusholdet har ganske store lighedstræk med kernefamilier, brydes dog ved, at de samboende forældre i denne gruppe dobbelt så hyppigt som kernefamilieforældre angiver, at det altid eller overvejende er dem (44%), der har den endelige beslutningsret i forhold til barnet.

Forælderprimat

Indtrykket af, at stedforælderen er blevet en central forældrefigur i dagligdagen, understøttes da også af de spørgsmål, som har til formål at afdække, om det er den eksterne biologiske forælder eller stedforælderen, der har primat i forældreskabet (figur 9.11): Ifølge respondenterne nærer 2/3 af børnene stærkere følelser for stedforælderen end for den ikke-samboende biologiske forælder, mens omkring 20% angiver, at følelserne for de to "forældre" er de samme. Stedforælderen foretrækkes også suverænt som samtalepartner af respondenterne, hvis der er problemer med barnet (figur 9.12). Kun for forbløffende få (3%) forekommer det øjensynligt naturligt at trække på den anden biologiske forælder som ressourceperson i en sådan situation.

Sammenlignet med blodsbands-gruppen kan der endvidere iagtages en signifikant højere tilbøjelighed til at ville overdrage stedforælderen ansvaret for barnet i det hypotetiske tilfælde, at den samboende forælder døde (figur 9.13). Dette foretrækkes således af et betydeligt flertal af respondenterne (2/3), mens kun hver femte ønsker den anden biologiske forælder som ansvarshaver.

Tilsvarende har spørgsmålet, om hvorvidt stedforælderen skulle adoptere barnet eller få del i forældremyndigheden over det, og så hyppigere været drøftet i dobbelt-op-familierne – nemlig af halvdelen af de familier, hvor der ikke er fælles forældremyndighed (figur 9.14). Tidsfaktoren, dvs. om stedfamilien har været etableret i kortere eller længere tid, synes ikke at være betydende for respondenternes ønske om at fastholde den sociale forælder i en primær position, når det drejer sig om at knytte et mere forpligtende – ultimativt eller juridisk – ansvar mellem barnet og stedforælderen.

Opsummering

I dobbelt-op-familierne er stedforælderen, gennem sin sociale praksis og gennem de følelsesmæssige bånd, der er etableret, blevet en central og primær forældrefigur. Sådan ser virkeligheden ud, i alt fald set gennem den samboende forælders øjne. Om barnet oplever det helt på samme måde, er ikke på det foreliggende grundlag til at vide. Den eksterne biologiske forælder er, skønt kontakten er bibeholdt, degraderet (eller har ladet sig degradere) til en mere sekundær position som besøgsforælder. Herfra er der ikke store muligheder for i praksis at udøve et forældreansvar gennem involvering i dagligdags gøremål og problemstillinger, og der er i de fleste tilfælde heller ingen formelle bånd, der gør et sådant ansvar påkrævet. Den eksterne forælders placering skyldes ikke, at han/hun hyppigere end eksterne blodsbands-forældre bor langt fra barnet. Ansvar for barnet ligger helt og holdent inden for stedfamiliehusholdets rammer, hvor stedforælderen nok er blevet en far/mor af gavn, men ikke af navn: Flertallet af børnene kalder stedforælderen ved fornavn (2/3), mens den resterende del enten bruger en forældreterminologi (24%) eller bruger fornavn og forældretermer i flæng.

3. Erstatnings-familierne

Der er flere strukturelle faktorer, som bidrager til at karakterisere denne gruppe:

Et første, væsentligt kendetegn ved erstatnings-familierne er, at børnene i denne gruppe har ganske kort tids erfaring med – og næppe nogen erindring om – livet i kernefamilien (figur 9.1). 80% af børnene var 2 år eller yngre, da kernefamilielivet gik i opløsning – den gennemsnitlige alder var 1 år. Børn i denne gruppe er tilsvarende dem, der har den længste erfaring med

livet i en sammenbragt familie – i gennemsnit har den nuværende familie været etableret i 7 år (figur 9.6).

For 2/3 af børnene blev kernefamilien opløst pga. skilsmisse/separation, for 1/5 var årsagen, at den ene forælder afgik ved døden, mens 14% er født af enlige mødre og aldrig har boet sammen med den biologiske far. I de tilfælde (8 % af familierne), hvor den samboende forælder er en far, er den biologiske mor i 3 ud af 4 tilfælde afgået ved døden.

Erstatnings-familierne adskiller sig endvidere fra de ovenfor beskrevne grupper ved en overrepræsentation af forældrepar med få uddannelsesressourcer (figur 9.7). Anvendes stedforældreparets samlede uddannelseskapital som målestok og sammenlignes der med blodsbands-familierne, er det 3 gange så hyppigt forekommende, at forældrene ingen erhvervskompetencegivende uddannelse har. Omvendt er forældre med en videregående uddannelse underrepræsenteret. Som følge af interaktionen mellem fødealder og erhvervsuddannelsesniveau følger sig til som et yderligere karakteristikum for denne gruppe, at børnene har unge mødre – i gennemsnit var de 23,5 år, da de fik det udvalgte barn, dvs. i snit 2 år yngre end mødrene i blodsbands-familierne.

Et fjerde særpræg i forhold til de andre grupper er, at stedfamiliehusholdet blandt erstatnings-familierne er de mindst komplekse: Dels er de familiestrukturelle konstellationer med dine-mine, og dine-mine-vore børn sjældnere forekommende her (kun 4% mod 10% i de øvrige familietyper), dels ses det ikke så hyppigt, at stedforælderen har særbørn uden for stedfamiliehusholdet. En plausibel forklaring på den lavere kompleksitet må antagelig søges i den tidlige faktor: Det generelt lange samliv i stedfamilien i kombination med at stedforældreparret generelt er yngre end i de øvrige grupper, må alt andet lige indebære, at disse stedforældre vanskeligere kan have nået at etablere familie, før den nuværende.

De biologiske forældrepar i denne gruppe er relativt set dem, der har det korteste samliv bag sig – i gennemsnit omkring 5 år. Antagelig må det korte samliv ses som en af baggrundene for, at relativt få biologiske forældrepar i denne gruppe havde indgået ægteskab. Kun i 43% af familierne havde den anden forælder, dvs. faderen, legale rettigheder til det udvalgte barn under samlivet. I de resterende tilfælde havde moderen forældremyndigheden alene.

I de tilfælde, hvor den oprindelige kernefamilie blev opløst, fordi forældrene flyttede fra hinanden, har hver fjerde respondent angivet, at de opfattede forældremyndighedsspørgsmålet som indiskutabelt. Dette må dels ses som en kombinationseffekt af barnets unge alder, og at mødre alene var forældremyndighedsindehavere, dels ses på baggrund af den omstændighed, at belastningsfaktorerne vold, alkohol- eller misbrugsproblemer optrådte som medvirkende årsag til samlivsbruddet i hvert andet tilfælde (47%).

Over halvdelen af skilsmissebørnene (56%) fik ikke etableret en samværsordning, da de biologiske forældre gik fra hinanden, og blandt dem, der opretholdt en kontakt, havde samværet for ca. halvdelen vedkommende en uregelmæssig og begrænset karakter (figur 9.2). På interviewtidspunktet har ingen af børnene i erstatningsfamilierne længere kontakt med den anden forælder. Der er blot i et enkelt tilfælde fælles forældremyndighed, og kun få biologiske forældrepar er fortsat i kontakt med hinanden. Med disse få undtagelser må det biologiske forældreskab karakteriseres som værende afbrudt (figur 9.3).

Så godt som alle respondenter (99%) karakteriserer da også relationen mellem barnet og den anden biologiske forælder som værende ikke særligt nært (figur 9.5). På det supplerende mål for karakteristik af forholdet – følelsesregistret – undgås såvel de positive som negative beskrivelser – "ligeegyldigt" er den foretrukne præference (39%). Men mange respondenter (45%) har tillige angivet, at ingen af de lukkede svarmuligheder på skalaen er passende beskrivelser: I en åben svarkategori afdækkes (hvad der ikke var taget højde for i spørgeskemakonstruktionen), at en del af disse børn slet ikke kender den eksterne biologiske forælder.

Er forholdet til den fraværende biologiske forælder som helhed præget af indifferens, må relationen til stedforælderen til gengæld karakteriseres som tæt (figur 9.9). Selv om erstatningsfamilierne ikke adskiller sig så meget fra dobbelt-opfamilierne med hensyn til stedforældrens praksisorienterede og følelsesmæssige position i forhold til barnet, er det dog i denne gruppe, at man finder de mest uforbeholdne positive beskrivelser af den emotionelle relation, idet 82% af respondenterne vælger karakteristikken "meget nært", mens den mest positive karakteristik "kærligt" foretrækkes af 72%. Stedforælderen tilkendes således i

alle tilfælde følelsesmæssig forrang frem for den fraværende biologiske forælder (figur 9.11).

Den sociale forældrepraksis i erstatnings-familierne ligner til forveksling den måde, hvorpå forældrerollen er udformet i dobbelt-op-familierne – og i kontrolgruppen af kernefamilier for den sags skyld, dvs. er præget af en høj til moderat involveringsgrad, både når det gælder varetagelse af de materielle, de repræsentative og de opdragelses- og følelsesmæssige omsorgsfunktioner (9-10). Som i dobbelt-op-familierne kan der heller ikke blandt erstatnings-familierne konstateres væsentlige problemer/vanskeligheder med det sammenbragte familieliv.

På baggrund af det ovenstående er det da heller ikke overraskende, at de indikatorer, der har til formål at vurdere de forskellige forældresæts indbyrdes placering/position i forhold til hinanden, efterlader det helt dominerende indtryk, at stedforælderen par excellence er blevet *forælderen*. Dette afspejles dels derved, at flertallet af børnene (3/4) kalder stedforælderen "far"/"mor" eller bruger en blanding af forældreterminologi og fornavn. Forældreterminerne anvendes dog hyppigst af børnene, hvis familien har levet sammen i lang tid, mens fornavn er mest anvendt blandt dem, der har boet sammen i kortere tid (dvs. mindre end 5 år). Dels afspejles det ved, at erstatnings-familierne er den af de fire grupper, som mest massivt giver udtryk for ønsket om at etablere permanente bånd mellem barnet og stedforælderen: Adoption/delagtighed i forældremyndigheden har været drøftet i knap 3/4 af familierne, og 86% af respondenterne foretrak, at stedforælderen skal være den, der overtager ansvaret for barnet, hvis han/hun skulle afgå ved døden. Lige som i dobbelt-op-familierne er stedforælderen i 9 ud af 10 tilfælde den samboende forælders primære alliancepartner.

4. Hverken-eller-familierne

Hverken-eller-gruppen udgør kun godt 4% af familierne i undersøgelsen, svarende til i alt 30 observationer. Det beskedne antal respondenter gør det vanskeligt at beskrive og analysere denne gruppe. Strukturelt ligner denne gruppe på en række punkter erstatnings-familierne: For 2/3 fandt samlivsbruddet sted inden barnet var fyldt 3 år – børnene var dog i gennemsnit lidt ældre, omkring 2 år (figur 9.1) – og belastningsfaktorerne vold, alkohol- eller misbrugsproblemer var ligesom for erstatnings-familierne en medvirkende skilsmisseårsag i ca. halvdelen af familierne.

Også i denne kategori er der en overrepræsentation af forældrepar (der sigtes både til det biologiske par og stedforældreparret) uden nogen erhvervsuddannelse (figur 9.7). Hverken-eller-familierne har dog ikke så hyppigt som erstatnings-familierne så mange år på bagen (9.6). Mens erstatningsfamilierne gennemsnitligt har levet sammen i 7 år, har hverken-eller-familierne kun været etableret i godt 5 år.

Kontakten med den ikke-samboende forælder er for ca. hvert 3. barn i denne gruppe blevet afbrudt pga. dødsfald, for en anden tredjedel ophørte kontakten allerede på det tidspunkt, da forældrene gik fra hinanden, mens den sidste tredjedel fik etableret en samværsordning ved skilsmissen, et samvær der dog siden er blevet afbrudt (figur 9.3). Undersøgelsen kan ikke pege på mulige forklaringer.

På interviewtidspunktet har ingen af børnene kontakt med den ikke-samboende forælder, ligesom forældresamarbejdet med et par enkelte undtagelser er så godt som ikke-eksisterende. Der er heller ingen forekomster af fælles forældremyndighed i gruppen. Dette betyder som helhed, at 93% (eller 28 af de 30 børn) falder ind i kategorien "intet/begrænset fortsat forældreskab" i det mål, der vurderer graden af det biologiske forældreskabs udstrakt-hed (figur 9.4).

Stedfamiliehusholdet

I den sammenbragte familie bliver stedforælderen ikke betragtet som en forældrefigur. Hovedparten af børnene (4 ud af 5) er således udelukkende på fornavn med stedforælderen. Som i blodsbåndsfamilierne er det overvejende den samboende biologiske forælder, som varetager hovedansvaret for barnet, både når det gælder de nødvendige praktiske funktioner, opdragelsen, de mere emotionelle omsorgssider og de repræsentative forældrefunktioner, mens stedforælderen indtager en mere tilbagetrukket position. Som helhed er involveringen i den sociale praksis omkring barnet moderat til lav (figur 9.8)²⁾.

2) Selv om der af figurer og tabeller vedrørende stedforælders involvering (social praksis, opdragelse og emotionel omsorg) kan iagttages en tendens til, at involveringsgraden er lavere i hverken-eller-gruppen end blandt blodsbåndsfamilierne, indebærer det begrænsede antal respondenter i hverken-eller-gruppen, at det som helhed ikke er muligt at påvise, at der på nogen af de nævnte områder skulle være en statistisk signifikant forskel i stedforælders aktivitetsniveau i de to grupper.

Om end den interne organisering i stedfamiliehusholdet således som helhed synes at ligne blodsbands-familierne, kan der imidlertid på nogle andre områder – og med et forsigtigt skøn – iagttages nogle træk, som peger i retning af, at familielivet i hverken-eller-gruppen er mere problematisk end i blodsbands-familierne:

Som helhed tyder billedet på, at forholdet mellem stedforælderen og barnet sjældent er så godt i hverken-eller-familierne som blandt blodsbands-familierne (figur 9.9): Tilbøjeligheden til at betragte forholdet som "meget nært" henholdsvis "kærligt"/"hjerterligt" er betydeligt sjældnere forekommende (kun 16% henholdsvis 20%). Hovedparten beskriver forholdet som kammeratligt (57%) efterfulgt af "tåleligt" (23%), en beskrivelse som kun 5% af respondenterne blandt blodsbands-familierne foretrækker at anvende.

For det andet rapporteres der hyppigere om uenighed mellem parret i opdragelsesspørgsmål. Mens 43% af blodsbands-familierne angiver, at opdragelsesspørgsmål ofte eller af og til er en kilde til uenighed, er den tilsvarende andel i hverken-eller-gruppen 66%. Også når det gælder de specifikke vanskeligheder, man sammenbragt familie kan stå i, er konfliktrapporteringen højere, men her er forskellene mellem de to grupper dog ikke statistisk signifikante (figur 9.10).

Når det vedrører de indikatorer, hvis formål er at belyse, hvem der i sidste ende er "mest" "far"/"mor" for barnet, adskiller hverken-eller-gruppen sig ikke fra blodsbands-familierne, når det gælder overvejelserne om stedforældreadoption eller om at give partneren del i forældremyndigheden. Et flertal (77%) af familierne har aldrig drøftet dette spørgsmål (figur 9.14). Men i forhold til de øvrige tre grupper adskiller hverken-eller-familierne sig dels i besvarelsen af, hvem der ultimativt skal overtage ansvaret for barnet i tilfælde af dødsfald, dels i besvarelsen af, hvem den samboende forælder betragter som sin primære alliancepartner: Mens respondenterne i de øvrige grupper foretrækker enten den biologiske forælder eller stedforælderen, er der i hverken-eller-gruppen en ganske stor andel, der foretrækker en tredjepart (figur 9.12 og 9.13). Dette bidrager til at understrege indtrykket af, at hverken den anden biologiske eller den sociale forælder spiller en særlig væsentlig rolle for barnet, sådan som den samboende forælder ser det.

Opsummering

Selv om hverken-eller-gruppen på en række punkter ligner blods-bånds-familierne med hensyn til den interne organisering i sted-familiehusholdet, dvs. en organisering, hvor stedforælderen har en tilbagetrukket rolle i forhold til barnet, og hvor ansvaret er overladt til den samboende biologiske forælder, må situationen for de to grupper betragtes som kvalitativt forskellige. Uagtet at de eksterne forældre i blods-bånds-familierne ud fra en absolut betragtning måske ikke yder en imponerende præstation med hensyn til varetagelse af praktiske forældreopgaver, har den samboende biologiske forælder i disse familier dog en anden at trække på som ressourceperson, både når det gælder samarbejde, og når det gælder den aflastning som en hyppig samværsordning alt andet lige også må være. I hverken-eller-familierne står den samboende forælder alene med ansvaret.

I lyset af at hverken-eller-gruppen, lige som erstatnings-familierne, befinder sig i en situation, hvor der ikke længere er en anden biologisk forælder i barnets liv, kan man reflektere over, hvad der i disse familier har været til hinder for, at den samboende forælders partner har udviklet et erstattende forældreforhold til barnet. Indtrykket af, at man i disse familier ikke ønsker at etablere forpligtende bånd, understøttes tillige af, at parret i stedfamilien, også selv om de har boet sammen i en længere årrække, sjældnere end i de øvrige grupper har indgået ægteskab. Én plausibel begrundelse kan være (jf. ovenfor), at det øjensynligt mindre idylliske familieliv i sig selv lægger en dæmper på trangen til at iscenesætte sig som en far-mor-børn-konstellation. En anden forklaring kan ligge i det forhold, at hverken-eller-familierne sjældnere har levet sammen i så lang tid som erstatnings-familierne, skønt bruddet med den fraværende biologiske forælder fandt sted på et tidligt tidspunkt i barnets liv. I dette interregnum mellem samlivsbrud og etablering af den nuværende sammenbragte familie, har knap halvdelen (40%) af børnene i hverken-eller-gruppen haft erfaringer med et familieliv, hvor den samboende biologiske forælder har levet sammen med en anden partner. Denne andel er betragtelig i forhold til de øvrige 3 grupper, hvor det kun er omkring hvert 10. barn, der tidligere har levet sammen med en anden stedforælder. Undersøgelsen rummer ikke muligheder for at belyse, hvordan familieliv og forælderroller har udformet sig i forgangne stedfamiliekonstellationer. Men det kan plausibelt tænkes, at forældre, der allerede har budt deres børn mere end ét samlivsbrud, med det medføl-

gende tab og smerten in mente, måske er forbeholdne overfor at knytte for stærke og forældrelignende relationer mellem barnet og den nuværende partner.

Samspillet mellem det eksterne (biologiske) og det interne (sociale) forældreskab

Formålet med dette kapitel har været at forene informationerne om det biologiske forældreskab (den ikke-samboende forælder) med det sociale forældreskab (stedforælders rolleudformning) i en syntetisk beskrivelse. Der blev analytisk konstrueret fire forskellige familietyper ud fra en forventning om, at der ville være tale om kvalitativt forskellige situationer, betinget af: a) om der var en ikke-samboende biologisk forælder til stede i barnets liv, og b) om stedforælderen blev betragtet som en far eller mor. På baggrund af de foregående beskrivelser vil det i kapitlets sidste afsnit opsummerende blive diskuteret, hvorvidt forventningerne blev indfriet. Endvidere skal der redegøres for, hvilken betydning tidsfaktoren har for at en sammenbragt familie udvikler sig som den ene eller den anden familietype. Slutteligt ofres konflikttemaet endnu en gang opmærksomhed.

Blev forventningerne indfriet?

I analysen blev det vist, at følgende træk var bærende for de enkelte familietyper:

1. Blandt *blodsbåndsfamilierne* er det karakteristiske, at den ikke-samboende biologiske forælder bibeholder sit forælderprimat og alt andet lige er en aktiv ressourceperson for den samboende forælder, samtidig med at dennes nye partner indtager en tilbagetrukket position i forhold til barnet. Relationen mellem stedforælder og barn er imidlertid ikke dårlig, men har en kammeratlig karakter. I disse familier udøves forældreskabet tendentielt på tværs af husholdene.

2. I *dobbelt-op-familierne*, hvor barnet har flere forældresæt, er det bærende træk, at den sociale forælder er blevet en far/mor af gavn: Forældreskabet bliver fortrinsvist udøvet inden for stedfamiliehusholdets rammer, hvor stedforælderen praktisk og følelsesmæssigt er blevet en "dagligdags" far/mor. Ud fra de måleredskaber, som har været anvendt i undersøgelsen, ser det ud til, at den ikke-samboende biologiske part som besøgsforælder indtager en mere perifer placering: Dels synes den eksterne forælder at være uden nævneværdig indflydelse på de daglige beslutninger,

dels er barnets følelsesmæssige relation til det biologiske ophav mindre intens, sådan som respondenterne fremstiller det. Heraf kan imidlertid ikke udledes, at eksterne forældre har en insignifikant betydning. I den kvalitative undersøgelsesdel (kap. 13) vises det tværtimod, at denne forældrepart, i kraft af den biologiske forbundethed, kan opfattes som et centralt referencepunkt for barnets identitet og oplevelse af samhørighed. På baggrund af denne indsigt kan der i dobbelt-op-familierne således være tale om en "arbejdsdeling" mellem den sociale forældre og den eksterne biologiske forældre, hvor stedforælderen varetager hverdagsomsorgen, mens den anden distribuerer forældreopgaver, som har en mere immateriel karakter.

3. For *erstatnings-familierne* er det et bærende træk, at den sociale forældre uden konkurrence er blevet den suverænt eneste forældrefigur – ikke blot af gavn, men også af navn. Når stedforældrene har fået dette primat, skyldes det ikke, at den sociale forældrepraksis her er præget af en større involvering i forhold til barnet end i dobbelt-op-familierne. Forklaringen er snarere, at stedforælderen er det eneste alternativ. Der er træk, som peger i retning af, at disse familier ønsker at skabe permanente og formelle bånd mellem barn og stedforældre, så relationen får karakter af et "rigtigt", dvs. et formaliseret forældre-barn-forhold.

4. *Hverken-eller-gruppen* har udformet et reduceret forældreskab, hvor den samboende biologiske forældre i vid udstrækning står alene med ansvaret for barnet. Tendenser peger i retning af, at stedforældrens tilbagetrukne position kan skyldes, at der er problemer i familien, og/eller at man ønsker løsere bånd omkring den nuværende familiekonstellation pga. erfaringer med tidligere stedfamilieliv, der er gået i opløsning.

Som helhed er det vurderingen, at forventningerne til analyseresultatet er blevet indfriet. Det billede, som tegner sig gennem redegørelsen for, hvordan forældreskabet er udformet i hver af de fire grupper, afspejler, at der er en realitet bag den analytiske konstruktion: Det giver social mening, at stedforælderen i blods-bands-gruppen hverken betragtes eller agerer som en forældrefigur, når båndene – de praktiske, følelsesmæssige og formelle – til den ikke-samboende biologiske forældrepart er så tætte. Når den eksterne forældre er placeret i en mere distant position (dobbelt-op-familierne) eller helt er fraværende (erstatnings-familierne), efterlades der i højere grad rum for, at den nye partner kan

udfolde en rolle som forælder. For en lille andel af sammenbragte familier (hverken-eller-gruppen) spiller andre faktorer øjensynligt en afgørende rolle for udformningen af familielivet.

Som sådan modsvarer de prædikater, jeg i udgangspunktet gav de fire familietyper, af en social praksis. Om prædikaterne tillige har et prægnant symbolsk betydningsindhold, dvs. om den første familietype *virkelig* tillægger den kulturelle forestilling om blodsbandene særlig vægt, om tilstedeværelsen af to "fædre" eller "mødre" er en *virkelig* realitet i dobbelt-op-familierne, om erstatnings-familierne *virkelig* opfatter stedforælderen som den rigtige far, og om børn i hverken-eller-gruppen *virkelig* kun har én forælder, kan ikke afdækkes gennem den kvantitative undersøgelse, men søges på et senere trin indkredset gennem en særskilt kvalitativ analysedel (kap. 13).

Ved i dette kapitel at koble stedfamiliehusholdets interne udformning af forælderrollen sammen med udstrækningen af det fortsatte biologiske forældreskab, er der føjet ny information til problemstillingen om forældreskabet som social konstruktion: Som det er fremgået implicit af redegørelsen og ekspliciteret i nedenstående tabel 9.1, synes fraværet af en ekstern biologisk forælderpart i sig selv at fremme sandsynligheden betragteligt for, at en stedforælder bliver en "far" eller "mor" (jf. overrepræsentationen af erstatnings-familier), mens et udstrakt fortsat biologisk forældreskab omvendt vil svække muligheden (jf. blodsbands-familierne).

Den eksterne forældreparts position er således en afgørende faktor for, hvilken sandsynlighed mors nye mand/fars kone har for

Tabel 9.1.

Sammenbragte børn med og uden ekstern biologisk forælder, fordelt efter om stedforælderen betragtes som en far eller mor. Procent.

	Stedforælderens sociale signifikans		P<	N=
	"En far/mor"	"Noget andet"		
Den biologiske forælder er:			***	
Til stede i barnets liv	62	38		602
Fraværende	87	13		230

*** = Forskellen er signifikant ($P < 0,0005$).

at blive en social forælder. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at der *ikke* er tale om et mekanisk påvirkningsforhold, således at jo mere biologisk far/mor der er, desto mindre vil der være af den sociale forælder. Denne omstændighed kan dels illustreres ved det faktum, at det i dobbelt-op- og erstatningsfamilierne, til trods for den definerede strukturelle forskel (tilstedeværelse henholdsvis fravær af biologisk forælderpart) ikke er muligt at konstatere nogen signifikante forskelle med hensyn til, hvordan forælderrollen internt udformes. Forskellene ligger snarere i afvejningen af, hvem der, når alt kommer til alt, har forælderprimatet. Dels viser en sammenlignende analyse mellem blodsbands- og dobbelt-op-familierne (hvor der er strukturel lighed), at der – også når der kontrolleres for betydningen af det fortsatte forældreskab og de følelsesmæssige bånd til den eksterne biologiske forælderpart – er signifikante forskelle på den sociale forælders involveringsgrad i de to familietyper. Udformningen af en involverende stedforælderrolle i dobbelt-op-familierne kan således ikke mekanisk forklares ved, at den biologiske har en mere distant position. Der er med det eksterne forældreskabs udstrækning henholdsvis den interne forælderrolleudformning tale om to (delvist) uafhængige processer, som begge er betydende for sandsynligheden for at blive en far/mor, og som i et vekselvirkningsforhold har en forstærkende effekt.

Tidsfaktorens betydning

Den tidlige faktor har betydning for, hvordan forældreskabet strategisk udformes i de sammenbragte familier³⁾. Analytisk er der her differentieret mellem på den ene side den fælles livshistorie i den oprindelige kernefamilie (dvs. hvor gammelt barnet var, da forældrenes samlivsbrud indtraf) og på den anden side den fælles livshistorie i stedfamilien (hvor mange år har familierne levet sammen).

For blodsbands-familierne gælder det, at begge tidlige dimensioner virker ind: Andelen af blodsbands-familier er således dobbelt så stor (40%) blandt familier, hvor barnet var fyldt tre år, da kernefamilien gik i opløsning, i forhold til dem hvor barnet var 2 år eller yngre (20%) Dette må bl.a. ses i lyset af, at mulighederne for at opretholde kontakten til den ikke-samboende forælder generelt forbedres, jo ældre barnet er, når kernefamilien

3) I analysen indgår hverken-eller-gruppen ikke pga. de få observationer.

går i opløsning. Blandt de børn i stikprøven, som var ældst (dvs. fyldt 6 år), da forældrene gik fra hinanden, gælder det, at stort set alle (95%) lever i blodsbands- eller dobbelt-op-familier. Den fælles livshistorie i stedfamilien har imidlertid også betydning for udfaldsmuligheden for at blive en blodsbands-familie, også når der kontrolleres for varigheden af det første familieliv: Jo kortere tid stedfamilien har været etableret, desto større vil sandsynligheden være for, at en stedfamilie udvikler en blodsbands-strategi.

For dobbelt-op-familier med mellemstore børn synes varigheden af kernefamilielivet ikke at være nogen signifikant faktor. Andrele af dobbelt-op-familier er omtrent den samme, uanset om de biologiske forældre gik fra hinanden på et tidligt eller senere tidspunkt i barnets liv. Heller ikke varigheden af det sammenbragte familieliv forekommer at have afgørende indflydelse på sandsynligheden for at blive en dobbelt-op-familie, selv om muligheden dog forringes lidt, hvis stedfamilien har få år på bagen. Det synes med andre ord at være andre faktorer end det tidslige, der har betydning for, at en dobbelt-op-strategi udvikles.

Blandt erstatnings-familierne er den signifikante tidsfaktor den fælles (eller i visse tilfælde manglende) livshistorie i kernefamilien. Erstatnings-familier er således 3 gange så hyppigt forekommende, hvis barnet var under 3 år, da forældrene gik fra hinanden – hvis de da overhovedet havde boet sammen – i forhold til familier, der brød op på et senere tidspunkt. Varigheden af stedfamilielivet synes at spille en mindre rolle. Når man kontrollerer for betydningen af den fælles livshistorie i kernefamilien, er andrele af erstatnings-familier omtrent den samme blandt de sammenbragte familier, der har få år på bagen (0-4 år), og dem, der har levet sammen i en årrække (5 år eller flere).

Skønt denne undersøgelse kun omfatter mellemstore børn kan de iagttagne træk bidrage til at understøtte en formodning om, at en blodsbands-strategi hyppigere og en erstatnings-strategi tilsvarende sjældnere vil forekomme blandt skilsmissebørn, der har endnu længere tids erfaring med kernefamilielivet (og tilsvarende kortere fælles livshistorie i stedfamilien) end de børn, der indgår i denne undersøgelse. Pragmatisk set forekommer det da således også vanskeligt at forestille sig, at et forsøg på at udvikle et erstattende forældreforhold vil krones med held i forhold til fx et teenagebarn, der har tilbragt det meste af sit liv i en kernefamilie.

Tiden er således en af flere brikker, der kan bidrage til at forklare, navnlig hvorfor nogle sammenbragte familier udvikler en blodsbands-strategi, mens andre udvikler en erstatnings-model. Men kan tidsfaktoren også forklare variationer i adfærdsmønstre inden for de enkelte familietyper? Som det er fremgået af familietypebeskrivelserne kan der i hver af grupperne konstateres en vis variation i, hvordan forælderrollen udformes. Ud fra forventningen om, at en lang fælles livshistorie i stedfamilien i sig selv vil fremme en øget praktisk og følelsesmæssig stedforældreinvolvering og omvendt svække relationen til den ikke-samboende biologiske forælder, er det blevet undersøgt, i hvilken udstrækning en række centrale adfærdsvariabler⁴⁾ varierer med tidsfaktoren.

Analyseresultatet har vist, at den fælles livshistorie i stedfamilien som helhed kun i beskedent omfang kan forklare variationerne i adfærdsmønstrene internt i de forskellige familietyper. Hvis stedfamilierne har været etableret i en årrække, kan der ganske vist blandt dobbelt-op- og erstatnings-familierne konstateres en øget tilbøjelighed, til at børnene kalder stedforælderen "far" eller "mor", ligesom der kan iagttages en tendens til, at det fortsatte biologiske forældreskab i dobbelt-op-gruppen er mindre udstrakt. Men i store træk er den sociale forældreinvolvering, vurderingen af den følelsesmæssige relation, prioriteringen af, hvem der er "mest" forælder etc. ikke anderledes blandt dem, der har boet sammen i længere tid, end blandt dem der har et kort sammenbragt familieliv bag sig. En implikation heraf er således, at den høje sociale forældreinvolvering i dobbelt-op- og erstatningsfamilierne henholdsvis den ditto lave i blodsbands- (og hverken-eller-)familierne ikke mekanisk lader sig forklare med, at de førstnævnte grupper generelt har en længere fælles livshistorie sammen end de(n) sidstnævnte. Med de måleredskaber, der har været til rådighed, efterlader dette et indtryk af, at de strategier, der er anvendt i udformningen af forældreskabet, har en statisk eller uodynamisk karakter: De handlingsmønstre/rutiner, der én gang fastlægges (eller som man på baggrund af et bevidst valg ønsker at etable-

4) I analysen indgik følgende variabler: Forholdet mellem barnet og den biologiske forælder, det fortsatte biologiske forældreskab, stedforælders sociale praksis (herunder materiel, repræsentativ, opdragelsesmæssig, emotionel involvering), følelsesmæssige forhold mellem barn og stedforælder, økonomisk organisering, konfliktforekomst, forældreprimat (følelser, ultimativt og juridisk ansvar, alliancepartner) samt forældreterminologi.

re), synes at være vedblivende. Det ser med andre ord ud til, at de strategier, hvorefter forældreskabet udformes, bliver fastlagt allerede på et relativt tidligt tidspunkt (i løbet af de første 4 år) i familieforløbet og bibeholdes på dette niveau.

En ekskurs om konfliktforekomst

I foregående kapitel fandt jeg, at konflikter var hyppigere forekommende, hvis den sammenbragte familie havde levet sammen i kort tid, hvis den var komplekst sammensat, eller hvis stedforælderen var en kvinde. Der blev endvidere konstateret en sammenhæng mellem konflikttæthed og stedforælders sociale signifikans. Tilbøjeligheden til at betragte stedforælderen som en "far" eller "mor" er således væsentlig mindre, hvis det sammenbragte familieliv opleves som problematisk, end hvis familielivet ifølge de indikatorer⁵⁾, som er anvendt i undersøgelsen, fungerer lydfrit. Rapportering om vanskeligheder i triaden biologisk forælder-stedforælder-barnet er således – som det da også er fremgået af gennemgangen af de fire familietyper – væsentligt hyppigere forekommende i blodsbands- og hverken-eller-familierne end i dobbelt-op- og erstatnings-familierne.

Med blodsbands- og erstatnings-familierne som eksempel kunne det være indlysende at forklare forskellene i konfliktoplevelsen i lyset af tidsfaktoren: Når der hyppigere rapporteres om vanskeligheder i blodsbands-familier, kan det skyldes, at der i disse familier, som er relativt nyetablerede, endnu hersker en vis uklarhed om stedforælders placering i forhold til barnet. Men ikke mindst kan årsagen være, at blodsbands-børnene var ældre og dermed mindre "manipulerbare" end børn i erstatnings-familierne, da stedforælderen kom ind i billedet.

Varigheden af det sammenbragte familieliv kan imidlertid ikke forklare forskellen. Konfliktniveauet i blodsbands-familier er højere end i erstatnings-familier, uanset om den sammenbragte familie har været etableret i en kort årrække (under 4 år) eller i længere tid. (De sammenhænge vi tidligere fandt mellem et kortvarigt familieliv, familiekompleksitet (men ikke stedforælders

5) 1. IP oplever vanskeligheder med at dele sol og vind lige mellem særbarn og partner, 2. Særbarn har svært ved at acceptere, at partner har taget den anden forælders plads, 3. Særbarn reagerer kraftigt, når partner irettesætter det, 4. Båndene mellem IP og særbarn giver partner en følelse af, at der ikke er plads til ham/hende.

køn) og konflikttæthed forsvinder, når der kontrolleres for betydningen af social signifikans/familietype).

Det forekommer, som tidligere diskuteret, rimeligt at betragte tilstedeværelse/fravær af konflikter som ét af de elementer, der er udslagsgivende for den sammenbragte families selvforståelse: Er relationerne præget af jalousi og spændinger, bliver det ikke just indlysende at identificere sig med et idealbillede af kernefamilien.

Når problemstillingen om konfliktforekomst i de forskellige sammenbragte familietyper rejses her, skal det ses i lyset af, at de sammenhænge, som er fundet i denne undersøgelse, ikke er i overensstemmelse med andre forskningsresultater på feltet: Såvel i skandinaviske (Schwartz, 1984; Moxnes, 1990) som i internationale (fx Coleman & Ganong, 1994) undersøgelser om stedfamilier er det fundet, at konflikter hyppigere er forekommet i sammenbragte familier, hvor stedforælderen har fået en rolle som erstattende forældrefigur for særbarnet, end i familier, hvor det biologiske forældrepar fastholder deres forældreprimat, og den nye partner indtager en mere tilbagetrukket position. Bl.a. disse fund er baggrund for, at den mere familierapeutiske del af stedfamilielitteraturen ofte advarer sammenbragte familier mod at gøre stedforælderen til en ny far eller mor.

Hvorfor denne undersøgelse finder, at erstatnings-familierne øjensynligt lever et relativt konfliktfrit familieliv, mens andre forskningsresultater peger på det modsatte, kan ikke endegyldigt klarlægges, men der kan peges på nogle mulige forklaringer:

Forskelle i stikprøvesammensætning kan være en mulig forklaring på, at der er opnået forskellige resultater. Det forhold, at de udvalgte børn i denne stikprøve alt andet lige er relativt unge (og at navnlig børnene i erstatnings-familierne var små, da stedfamilien blev etableret), er antagelig en væsentlig forklaring på, at konfliktforekomsten ikke er højere i de familier, hvor der er udviklet et erstattende forældreforhold. Antagelig ville billedet af familietyperne have set anderledes ud, hvis de udvalgte børn havde haft en større aldersspredning. At undersøgelsen er designet som en tværnsnitsundersøgelse med det supplerende kriterium, at familierne skulle have levet sammen i mindst to år, og ikke er tilrettelagt som fx en forløbsundersøgelse, kan også have betydning. Herved undersøges kun den del af de sammenbragte familier, som har vist sig at være "overlevelsesdygtige", mens

stedfamilier, der ikke har klaret skærene og er blevet opløst fx på grund af konflikter om stedforælderrollen eller af andre årsager, på forhånd vil være selekteret fra. At udvælgelsen af børnene er sket ud fra et tilfældighedsprincip og ikke er selvselekteret, kan ligeledes spille en rolle. Endelig kan man ikke se bort fra, at der kan have været anvendt forskellige redskaber og indikatorer til at måle/vurdere konfliktforekomst i de enkelte undersøgelser. Det er i undersøgelsesrapporterne ikke altid tydeliggjort, hvordan forskeren konkret har operationaliseret konfliktdimensionen.

Dannelse, bevarelse og opløsning af nære familiebånd

Indledning

I de foregående kapitler er det på baggrund af den empiriske dataindsamling beskrevet, såvel separat som syntetisk, hvordan det biologiske henholdsvis det sociale forældreskab kan udformes i sammenbragte familier. Til trods for at langt de fleste af familierne, som indgår i undersøgelsen (eksklusive dem, hvor den ene biologiske forældrepart er afgået ved døden), i princippet har haft de samme muligheder for at fastholde det biologiske forældreskab, har analyserne vist, at der er store variationer i måden at udforme forældreskabet på efter samlivsbruddet og etableringen af de nye familier.

Formålet med dette kapitel er at samle trådene fra de foregående delanalyser op med henblik på at identificere, hvilke faktorer der er af central betydning for dannelse, bevarelse eller opløsning af de nære familiebånd. Der sættes for det første fokus på, hvilke forhold der er betydende for, at det biologiske forældreskab fortsættes efter samlivsbruddet henholdsvis, at forældreskabet suspenderes. For det andet søges det belyst, hvilke faktorer, der er afgørende for, om den samboende forælders nye partner bliver en ny forældrefigur for barnet.

Hermed bevæger jeg mig fra undersøgelsens empiriske formål – at beskrive hvordan sammenbragte familieliv konkret udformes – til den mere teoretiske problemstilling (jf. kap. 3) i afhandlingen: At indkredse, hvilke kriterier der i vor kultur har konstitutionel betydning for forælder-barn-relationen: Hvad er det, der binder individuelle voksne sammen med individuelle børn, herunder også – og nok især – under hvilke omstændigheder bliver de sociale bånd vigtigere end de blodsbånd, der gør forælder-barn-forholdet definatorisk og betydningsmæssigt unikt i forhold til alle andre sociale relationer?

Metode

Analysen er inddelt i tre trin. De to første vedrører det biologiske forældreskab, mens der på analysens tredje trin fokuseres på det sociale forældreskab:

På analysens *første* trin har jeg på baggrund af den selektionsproces, der sker omkring tidspunktet for samlivsbruddet, hvor 17% af skilsmissebørnene mister kontakten til den eksterne biologiske forælder, bevæget mig bagud i kronologien. På dette trin undersøges det, hvilke faktorer der inden for undersøgelsesuniversets rammer er af afgørende betydning for, dels om der ved kernefamilieopløsningen overhovedet etableres en samværsordning, dels om samværet får en regelmæssig karakter, hvilket som hovedregel er ensbetydende med, at der er rimeligt hyppigt samvær.

På analysens *andet* trin befinder vi os i nutiden, dvs. på interviewtidspunktet. Det undersøges her, hvilke forhold der er betydende for, om det biologiske forældreskab er fortsat eller afbrudt, når der tages højde for fortidens omstændigheder, herunder også hvilke forhold der positivt bidrager til, at det fortsatte forældreskab får en udstrakt karakter.

På analysens *trede* og sidste trin er der sat fokus på det sociale forældreskab, idet det søges indkredset, hvad der er afgørende for, om stedforælderen opnår social signifikans som far eller mor for det udvalgte barn. På dette trin inddrages såvel faktorer, som vedrører interne forhold i stedfamilien, som faktorer, der angår den eksterne biologiske forælders status samt sociale og strukturelle baggrundsforhold.

Analysen er gennemført som en multivariat logistisk regressionsanalyse. I analysen indgår en lang række faktorer (uafhængige variabler), som på bivariat niveau har udvist en signifikant sammenhæng med den eller de responsvariabler, der undersøges. En række af disse sammenhænge har været vist i tidligere kapitler. Gennem den statistiske analyse afdækkes det, om den enkelte uafhængige variabel fortsat har signifikant betydning for responsvariablens udfald, når der kontrolleres for betydningen af alle de andre signifikante faktorer. Resultatet af den logistiske regressionsanalyse vil være, at nogle af de uafhængige variabler bliver insignifikante, fordi de henter deres betydning via andre vigtigere faktorer. Analyseprocessen går herefter ud på at klarlægge, hvad der betinger, at den først konstaterede sammenhæng mister sin kraft. Andre af de uafhængige variabler vil derimod fortsat være betydende for responsvariablens udfald, også selv om der kontrolleres for andre centrale faktorer. Om disse faktorer, der således bliver tilbage i modellen, kan man konkludere, at de i

større eller mindre udstrækning er af signifikant betydning for det forhold, der ønskes belyst.

Analysens resultatkraft er naturligvis helt betinget af, hvordan undersøgelsesuniverset er defineret, dvs. hvor mange og hvilke faktorer man vælger at inddrage i den multivariate analyse, ligesom det er af betydning, på hvilken måde man definerer de uafhængige variabler¹⁾.

Der indgår, afhængigt af hvilke analysetrin der er tale om, 22-35 faktorer i analysen (jf. bilag 10.a). Nogle variabler er strukturelle (fx køn, socio-økonomiske forhold, urbanitet, moders fødealder, tidsmæssige aspekter), andre vedrører det eksterne biologiske forældreskab (legal status under og efter samlivet, skilsmisseårsager, konflikter, følelsesmæssig relation, samvær, fortsat forældreskab), og nogle angår de interne forhold i stedfamilien (følelser, praktisk involvering, konfliktforekomst). I figur 10.1 er den indbyrdes sammenhæng mellem de forskellige centrale faktorer, som direkte eller indirekte er betydende for udfaldet på de tre responsvariabler, fremstillet grafisk.

Faktorer der er afgørende for, om der på skilsmissetidspunktet etableres en samværsordning

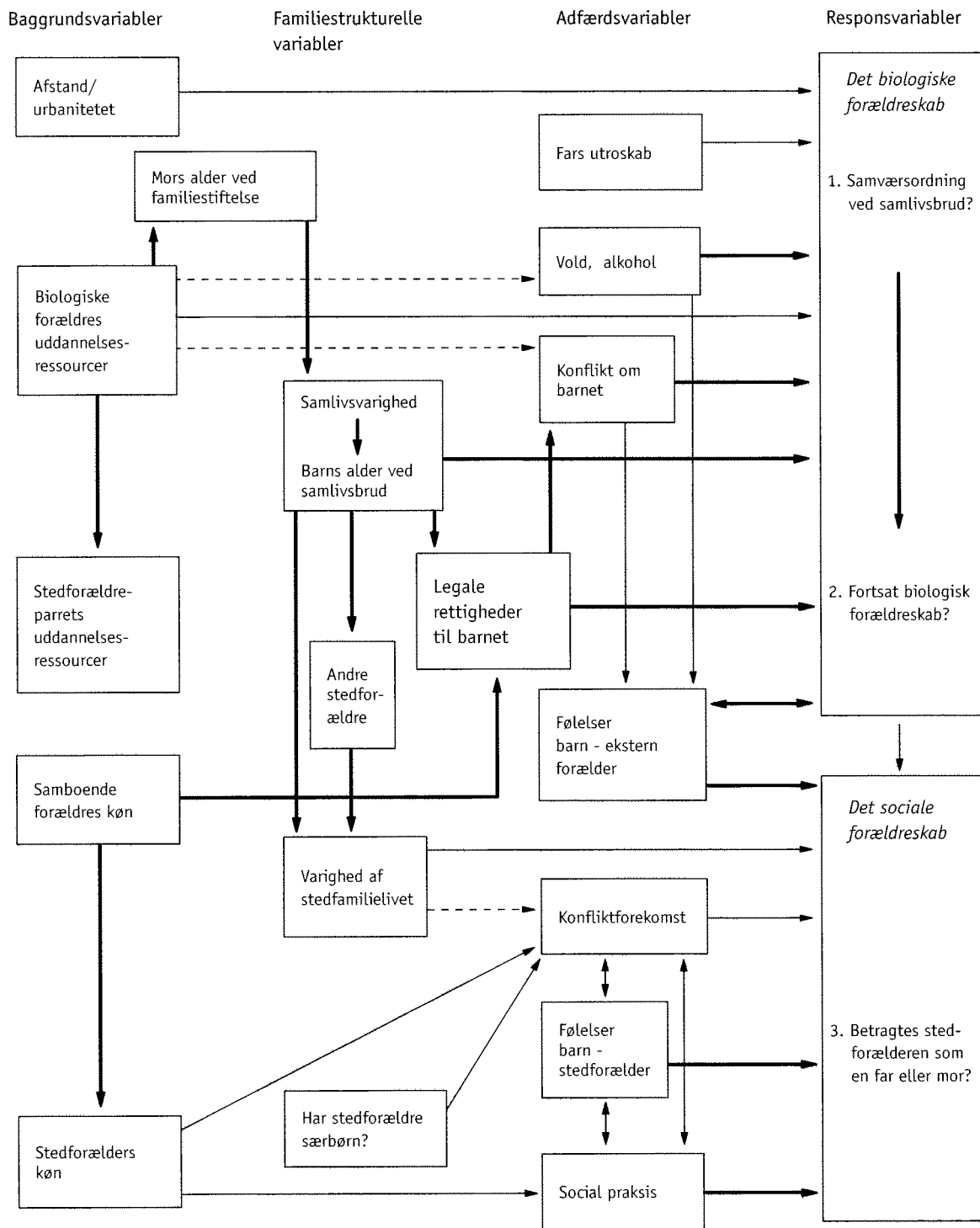
Som det blev vist i kapitel 5 er perioden omkring samlivsbruddet en kritisk fase for relationen mellem barnet og den forælder, som ikke får det daglige ansvar for det. Omkring 17% af skilsmissebørnene mister på dette tidspunkt kontakten til den ikke-samboende biologiske forælder, hvilket må siges at være en ganske betydelig selektion.

Analysen viser (jf. tabel 10.1), at en række *intrafamiliære omstændigheder* er stærkt betydende for, at kontakten til den eksterne forælder, det vil i næsten alle tilfælde sige faderen, afbrydes.

1) Der blev til denne analyse eksperimenteret med kørsler, hvor de enkelte uafhængige variable bibeholdt deres oprindelige inddeling i flere niveauer. Dette gav en nuancerigdom, men gjorde til gengæld fortolkningen af resultaterne – ikke mindst de enkelte faktoreres indbyrdes betydning i forhold til hinanden – vanskelig. Jeg har i den endelige analyse valgt at definere de uafhængige variabler binært, hvorved man ganske vist går på kompromis med nuancerne, men til gengæld har mulighed for at sammenligne faktorernes betydning.

Figur 10.1.

Øversigt over de vigtigste sammenhænge mellem faktorer, som har betydning for dannelse, bevarelse eller suspendering af nære familiære bånd.

Tabel 10.1.

Det biologiske forældreskab 1. Faktorer, der har betydning for 1) om kontakten blev afbrudt på tidspunktet omkring samlivsbruddet, henholdsvis 2) om der blev etableret en regelmæssig samværsordning.

	1. Afbrudt kontakt			2. Regelmæssigt samvær		
	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<
Intrafamiliære forhold:						
Vold, alkohol, misbrugsproblemer blandt skilsmisseårsagerne	5,30	(3,34-8,42)	0,0001***	0,44	(0,31-0,61)	0,0001***
Fars utroskab som skilsmisseårsag	2,65	(1,55-4,54)	0,0004***	0,62	(0,43-0,91)	0,014*
Mangel på konsensus om forældre-myndighedsspørgsmålet	1,98	(1,19-3,32)	0,009**	0,37	(0,26-0,58)	0,0001***
Familiestrukturelle forhold:						
Faderens legale rettigheder til barnet under samlivet	3,01	(1,38-6,54)	0,005**	2,97	(1,72-5,13)	0,0001***
Forældrenes samlivsvarighed (<5 år)	1,92	(1,18-3,28)	0,02*	0,52	(0,36-0,75)	0,0004***
Barnets alder ved samlivsbrud (<2 år)	2,55	(1,40-4,64)	0,002**			
Sociale/demografiske baggrundsforhold:						
IP student	0,47	(0,24-0,91)	0,02*			
Urbanitet	0,50	(0,28-0,88)	0,017*			

Anm.: Odds ratio udtrykker den pågældende faktors forklaringskraft, når der i den logistiske regressionsanalyse er kontrolleret for betydningen af de andre faktorer, som indgår i analysen. Odds ratio udtrykker fx oversandsynligheden for, at der ikke etableres en samværsordning, hvis vold, alkohol mv.-problemer var blandt skilsmisseårsagerne, sammenlignet med de tilfælde, hvor disse problemer ikke forekom. Eller omvendt undersandsynligheden for, at samværet fik en regelmæssig karakter ($1/0,44 = 2,29$).

I de tilfælde, hvor særligt belastende omstændigheder i samlivet var medvirkende til, at parterne gik fra hinanden, dvs. hvis forholdet opløstes, fordi der forekom vold, alkohol- eller andre misbrugsproblemer, mere end femdobles sandsynligheden for, at kontakten til faderen afbrydes. Denne faktor svækker tilsvarende sandsynligheden for, at der etableres en samværsordning, som får en regelmæssig karakter.

Også i tilfælde, hvor faderens utroskab eller forelskelse i en anden var en medvirkende årsag til, at kernefamilien blev opløst, forringes chancen for kontakt. Ved utroskab (faderens, altså) forøges sandsynligheden ca. 2,5 gange for, at der ikke etableres nogen samværsordning overhovedet, i forhold til de familier, hvor fars utroskab ikke var en skilsmisseårsag. Den positive effekt, som mors utroskab kunne have for samværet mellem barnet og faderen (jf. kap. 5), har omvendt ikke nogen udslagsgivende betydning, når der kontrolleres for betydningen af andre faktorer.

Fravær af konsensus omkring forældremyndighedsspørgsmålet på skilsmissetidspunktet er en tredje intrafamiliær omstændighed, der har betydning, dog i mindre udstrækning, for, om kontakten afbrydes, end for den måde hvorpå samværet blev organiseret. Var forældremyndighedsspørgsmålet blevet sat uden for rammerne af almindelig kommunikation, dvs. var blevet afgjort enten ved domstolens hjælp eller suverænt af moderen alene, forringes chancen for, at der blev etableret en regelmæssig samværsordning ($1/0,37=2,68$). Sammenligningsgrundlaget er her de forhold, hvor forældrene til trods for uenighed *selv* nåede frem til en løsning på forældremyndighedsspørgsmålet, eller hvor der som helhed var konsensus mellem parterne.

Andre faktorer end de interne vanskeligheder i forældreparrets forhold er imidlertid også betydende for organiseringen af samværet på skilsmissetidspunktet:

Analysen viser for det første, at *tidsaspektet* generelt er en afgørende faktor: Sandsynligheden for, at der ikke etableres noget samvær overhovedet, er således mellem 2 og 3 gange så stor, hvis barnet var lille (dvs. 2 år eller yngre), da samlivsbruddet fandt sted, end hvis det var ældre. Når det gælder samværets form, dvs. om det antager en regelmæssig karakter, hvilket som oftest betyder en relativt hyppig kontakt (jf. kap. 5), er det i højere grad end barnets alder varigheden af forældrenes forhold, der er den signifikante tidsfaktor: Sandsynligheden, for at der ikke etableres en regelmæssig samværsordning er således næsten dobbelt så stor ($1/0,52=1,92$), når parforholdet havde været kortvarigt, i forhold til de forhold, som havde været i længere tid, dvs. i mindst 5 år.

For det andet har faderens legale rettigheder til barnet under samlivet betydning for karakteren af det samvær, der blev etableret. I familier, hvor parret var papirløst samlevende, og hvor moderen alene havde forældremyndigheden over barnet, forøges sandsynligheden, for at kontakten afbrydes, i forhold til familier hvor faderen havde haft legale rettigheder til barnet. Dvs. forhold hvor parret enten havde valgt at få fælles forældremyndighed, eller hvor forældrene var gift.

For det tredje har forældrenes uddannelsesressourcer mindre betydning for, hvorvidt kontakten til den eksterne forælder fortsættes eller afbrydes. Det kan således konstateres, at der hyppigere bliver etableret en samværsordning, hvis den samboende forælder har en studentereksamen, end hvis den almene skoleuddannelse er afsluttet på et lavere niveau.

Endelig viser analysen, at urbanitetsfaktoren har en mindre selvstændig betydning, idet børn, der på interviewtidspunktet var bosat i storbyområder (dvs. København, Århus, Odense, Ålborg) alt andet lige havde en næsten dobbelt så stor sandsynlighed for at bibeholde kontakten til den eksterne forælder, da kernefamilien gik i opløsning, end børn bosat i mindre byer eller landområder. Som omtalt i kapitel 5 er det ikke inden for undersøgelsens rammer muligt at forklare dette fænomen, men en umiddelbart nærliggende antagelse kan være, at de fysiske betingelser i storbyområder (fx udbygget infrastruktur, kollektiv transport, kortere afstande) alt andet lige gør det nemmere at opretholde kontakten.

Inden for undersøgelsesuniversets rammer viser den logistiske regressionsanalyse, i overensstemmelse med den beskrivende gennemgang af datamaterialet i kapitel 5, at de faktorer, der først og fremmest bidrager til at forklare, hvorfor der ikke blev etableret en samværsordning umiddelbart efter opløsningen af kernefamilien, er forhold, som er snævert knyttet til skilsmisseprocessen eller motiveringen for at bryde forholdet op.

Men når dette er fastslået, må det også omvendt anføres, at konsolideringen af den oprindelige kernefamilie tillige er af væsentlig betydning: Et parforhold og/eller familieliv, som har været langvarigt, samt tilstedeværelsen af formelle bånd mellem medlemmerne i familien (hvad enten det er ægteskab eller del i forældremyndigheden), mens familielivet bestod, er i sig selv om-

stændigheder, der positivt bidrager til at skabe betingelser for, at det biologiske forældreskab kan fortsættes efter samlivsbruddet.

Faktorer, der er betydende for udstrækningen af det fortsatte biologiske forældreskab på interviewtidspunktet

I dette afsnit koncentrerer opmærksomheden om de faktorer, der har indflydelse på udstrækningen af det fortsatte biologiske forældreskab på interviewtidspunktet. Som der har været redegjort for tidligere, er responsvariablen "fortsat forældreskab" en kompleks konstruktion af forskellige separate variabler, der både indeholder information om samværspraksis (hyppighed), forældresamarbejde og formelt juridisk ansvar.

I den følgende delanalyse sættes der fokus på de ekstreme situationer, dvs. dels på hvilke forhold der er betydende for, om der på interviewtidspunktet overhovedet eksisterer et fortsat biologisk forældreskab eller ikke, dels på hvilke faktorer, der har indflydelse på, om forældreskabet bliver udstrakt, om der fortsat er forældresamarbejde, fælles forældremyndighed og megen kontakt mellem barnet og den eksterne forælder.

I overensstemmelse med de fund, der blev dokumenteret i kapitel 5, viser resultatet af den logistiske regressionsanalyse, at den omstændighed, at der blev etableret en samværsordning ved samlivsbruddet, er af yderst central betydning for, om der på interviewtidspunktet overhovedet kan tales om fortsat forældreskab, jf. tabel 10.2. Blev der dengang ikke etableret en samværsordning, forøges sandsynligheden (næsten 3 gange) for, at der på interviewtidspunktet ikke eller kun yderst begrænset er et fortsat biologisk forældreskab, i forhold til dem der dengang fik iværksat et samvær. De beslutninger og handlingsmønstre, som blev iværksat i fortiden, får med andre ord langsigtede og vedvarende konsekvenser for det biologiske forældreskab.

Selv når man kontrollerer for betydningen af, om der blev etableret samvær umiddelbart efter samlivsbruddet, øver de belastende intrafamiliære omstændigheder i det forgangne familieliv imidlertid også indflydelse på udformningen af det biologiske forældreskab på interviewtidspunktet: Sandsynligheden, for at det biologiske forældreskab har en udstrakt karakter, er således betrageligt mindre (6 gange) i familier, hvor vold, alkohol- eller andre misbrugsproblemer var blandt grundene til skilsmissem, i

Tabel 10.2.

Det biologiske forældreskab 2. Faktorer, der har betydning for 1) om det fortsatte biologiske forældreskab aktuelt på interviewtidspunktet er afbrudt, henholdsvis 2) udstrakt.

	1. Intet fortsat forældreskab			2. Udstrakt fortsat forældreskab		
	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<
Intrafamiliære forhold:						
Der etableredes samværsordning ved samlivsopløsning	0,36	(0,20-0,64)	0,0005***			
Forekomst af vold, alkohol, misbrug				0,17	(0,08-0,37)	0,0001***
Forældremynd.spm. ved domstol/indiskutabelt				0,15	(0,06-0,38)	0,0001***
Tæt følelsesmæssig relation mellem barn og forælder				3,63	(2,16-6,10)	0,0001***
Familiestrukturelle faktorer:						
Forældres samliv var længerevarende (>8 år)	0,33	(0,21-0,54)	0,0001***			
Barnet var under 3 år ved samlivsbruddet				0,27	(0,16-0,44)	0,0001***
Faderen havde ingen legale rettigheder				0,06	(0,02-0,16)	0,0001***
Strukturelle/demografiske forhold:						
Lang afstand mellem forældrenes hjem	2,15	(1,40-3,31)	0,0005**			
Kort afstand mellem forældrenes hjem				3,65	(2,19-6,06)	0,0001***
Bosat i storbyområde	0,58	(0,37-0,86)	0,007**			
Forældre med få uddannelsesressourcer				0,12	(0,33-0,46)	0,0018**
Far er student	0,57	(0,33-0,98)	0,04*			
Far har ingen erhvervsuddannelse	1,86	(1,30-2,68)	0,0008***			
Far er arbejdsløs				0,19	(0,05-0,72)	0,014*

Anm.: Se anmærkning til tabel 10.1.

forhold til familier, hvor samlivsbruddet har været forårsaget af andre, måske mindre dramatiske grunde.

Fravær af konsensus omkring forældremyndighedsspørgsmålet på skilsmissetidspunktet følger et tilsvarende mønster: I de tilfælde hvor moderen betragtede forældremyndighedsspørgsmålet som indiskutabelt, eller hvor spørgsmålet var blevet afgjort ved domstolens hjælp, svækkes tilsvarende betingelserne for et udstrakt biologisk forældreskab, sammenlignet med de biologiske forældre, der selv nåede til enighed.

Som det fremgår af den grafiske oversigt (figur 10.1) over interaktionen mellem de forskellige faktorer, der indgår i analysen, kan der konstateres en stærk sammenhæng mellem udstrækningen af det fortsatte forældreskab og respondenternes vurdering af relationen med det udvalgte barn og den eksterne forælderpart. De to elementer må betragtes som forskellige sider af et samlet kompleks snarere end tænkes i en kausal orden. Interessant er det imidlertid at konstatere, at der, selv når der kontrolleres for det fortsatte forældreskabs udstrækning, kan konstateres en øget tilbøjelighed til at vurdere den følelsesmæssige relation mellem barn og eksterne forælder som mindre nær blandt respondenter, hvor belastningsfaktorer og konflikter er forekommende. Disse sammenhænge, som i højere grad vedrører par-relationen end forældre-barn-forholdet, bidrager til at understrege, at de informationer, vi har i undersøgelsen om de følelsesmæssige bånd, er påvirket af respondenternes loyalitet og alliancer.

Også faderens legale rettigheder til barnet i det tidligere samliv er en signifikant faktor, som navnlig har stor betydning for, hvor udstrakt forældreskabet er: Sandsynligheden for *ikke* at praktisere et udstrakt fortsat forældreskab reduceres således 17 gange ($1/0,06=17,2$), hvis moderen alene havde forældremyndigheden, i forhold til familier hvor begge forældre enten gennem ægteskab eller valg af fælles forældremyndighed havde formelt juridisk ansvar for barnet.

Endvidere øver forskellige aspekter af den tidlige dimension indflydelse på udstrækningen af det fortsatte biologiske forældreskab: Havde forældrenes samliv været længerevarende (dvs. 8 år eller mere) forøges sandsynligheden for, at det biologiske forældreskab ikke ophører. Omvendt spiller barnets alder negativt ind, når det gælder sandsynligheden for et udstrakt biologisk forældre-

skab: Børn, som var små ved samlivsbruddet (0-2 år), har i forhold til dem, der var ældre, ringere chancer for at have en relation til den eksterne forælder, der er karakteriseret ved meget samvær, et fortsat forældresamarbejde og fælles forældremyndighed²⁾.

Som det tidligere har været vist, spiller også de fysiske betingelser en vis selvstændig rolle, idet lange afstande mellem de biologiske forældres bopæle alt andet lige forøger sandsynligheden for, at det biologiske forældreskab er afbrudt, mens der er en positiv sammenhæng mellem korte geografiske afstande og et udstrakt forældreskab.

Endelig spiller forskellige socio-økonomiske baggrundsforhold en selvstændig rolle såvel for, om kontakten overhovedet er bevaret, som for udstrækningen af det fortsatte forældreskab. I denne analyse, hvor forskellige separate socio-økonomiske variabler er inddraget (information om de biologiske forældres almene uddannelsesniveau, fravær/forekomst af erhvervsuddannelse, den samlede uddannelseskapital og arbejdsløshed), virker forekomst af studentereksamen hos den eksterne forælder, dvs. fædrene, positivt ind for, at det biologiske forældreskab bevares, mens få uddannelsesressourcer har en negativ virkning: Sandsynligheden for, at det biologiske forældreskab er afbrudt, er næsten dobbelt så stor, når den biologiske far ingen erhvervsuddannelse har, sammenlignet med de tilfælde, hvor fædrene har gennemført en sådan. Endvidere viser analysen, at sandsynligheden for et udstrakt fortsat forældreskab forringes, hvis den ikke-samboende far er uden for arbejdsmarkedet, eller hvis ingen af forældrene har en erhvervskompetencegivende uddannelse (jf. uddybende afsnit herom nedenfor).

**Faktorer, der har indflydelse på,
om stedforælderen bliver en far eller en mor**
*Interne faktorerers betydning for erhvervelse af social signifikans
som far eller mor*

Som vist såvel i kapitel 8 som kapitel 9 er den interne organisering i stedfamiliehusholdet af afgørende betydning for, om stedforælderen opnår social signifikans som far eller mor. En status eller positionering som forælder er ikke noget, der erhverves pr. automatik, men tildeles den, der leverer ydelser (eller lev-

2) Også når der kontrolleres for betydningen af, at det først fra 1986 blev muligt at få fælles forældremyndighed.

nes plads til at yde) i overensstemmelse med de kulturelt og socialt fastsatte forventninger eller standarder for, hvad der hører til forældreskabets funktioner (kapitel 8).

Der indgår i analysen tre dimensioner til belysning af den interne organisering: For det første stedforælders involvering i opdragelses-, omsorgsmæssige, repræsentative og materielle funktioner, dvs. den sociale praksis, for det andet den følelsesmæssige nærhed mellem stedforælder og barnet, som det vurderes af den samboende forælder, og for det tredje konfliktforekomst i den sammenbragte familie³⁾.

Analysen viser, at disse dimensioner uafhængigt af hinanden har afgørende indflydelse på, om stedforælderen betragtes som en far eller mor, jf. tabel 10.3: Konfliktforekomst i stedfamilien svækker sandsynligheden for, at stedforælderen erhverver status som forælder, mens en social praksis præget af høj involvering og tætte følelsesmæssige bånd forøger muligheden. Isoleret betraget forekommer den emotionelle dimension, dvs. vurderingen af de følelsesmæssige bånd mellem barnet og stedforælderen, imidlertid at være den mest udslagsgivende faktor. De tre elementer er naturligvis indbyrdes forbundne i et kompleks: Konfliktforekomst i det sammenbragte familieliv afspejler sig i en afdæmpet respondentvurdering af den emotionelle relation mellem stedforælderen og barnet, ligesom konflikter (især når der er mange af dem) hyppigt fører til en lav stedforælderinvolvering⁴⁾. Endelig er der en stærk sammenhæng mellem praksis- og følelses-dimensionen, idet tilbøjeligheden til at bedømme forholdet som meget nært er stigende i takt med stedforælders delagtighed i de praktiske funktioner og vice versa. I kombination har disse elementer en stærk udslagsgivende effekt på den sociale signifikans: Når både den sociale involveringsgrad er høj og den følelsesmæssige relation er meget nær, angiver stort set alle respondenter (93%), at stedforælderen betragtes som far eller mor, mens ingen omvendt betragter partneren som en forældrefigur, når den praktiske involvering er lav og de følelsesmæssige bånd ikke er nære.

3) I modsætning til tidligere analyser af konfliktdimensionen, hvor opmærksomheden var koncentreret om den lille gruppe, der oplevede mange vanskeligheder, er konfliktvariablen her opdelt efter konfliktforekomst (få og flere) henholdsvis ingen konfliktforekomst.

4) Det kan imidlertid ikke udelukkes, at sammenhængen også kan gå den anden vej: At konfliktoplevelse skyldes, at stedforælderen ikke involverer sig tilstrækkeligt i barnet.

Tabel 10.3.**Faktorer, der er betydnende for om stedforælderen erhverver status som en far eller mor.**

	Odds ratio	Konfidens- interval	Signifikans- niveau P<
Interne faktorer:			
Meget nær følelsesmæssig relation mellem barn og stedforælder	4,85	(3,29-7,17)	0,0001***
Stedforælders sociale praksis (høj involvering)	4,20	(2,82-6,27)	0,0001***
Konfliktrapportering	1,68	(1,03-2,74)	0,04*
Eksterne faktorer:			
Begrænset/intet fortsat biologisk forældreskab	1,90	(1,20-3,00)	0,006**
Afdæmpede følelser til ekstern biologisk forælder	3,08	(2,03-4,70)	0,0001***
Strukturfaktorer:			
De biologiske forældres samlivsvarighed (<5 år)	1,92	(1,23-3,00)	0,005**
Varighed af stedfamilielivet (>4 år)	1,82	(1,24-2,68)	0,002**

Anm.: Se anmærkning til tabel 10.1.

Andre faktorerers betydning for erhvervelse af social signifikans som far eller mor

Som det blev vist i kap. 9 om de fire forskellige familietyper, beror konstitueringen af den nye partner som en far eller mor ikke alene på, hvordan relationerne internt er organiseret. Af central betydning er også placeringen af den eksterne biologiske forælderpart. I den multivariate analyse indgår såvel dennes praksisorienterede placering (udstrækningen af det fortsatte forældreskab) som den følelsesmæssige placering. De to elementer er naturligvis stærkt indbyrdes forbundne og begge betydnende for responsvariablens udfald: Jo mindre udstrakt det fortsatte biologiske forældreskab er, og jo mindre intensiv den følelsesmæssige relation vurderes at være, desto højere bliver sandsynligheden for, at stedforælderen udfylder rummet som en far eller mor. Når begge disse dimensioner inddrages på én gang, finder vi, parallelt med faktorernes indbyrdes styrke i den interne organisering, at det er det emotionelle element, der har den største

vægt: Mens fravær af kontakt med den biologiske forælder "kun" fordobler chancen for, at partneren bliver en far eller mor, vil sandsynligheden være ca. 3 gange så stor, hvis forholdet mellem barnet og den eksterne forælder ifølge respondenternes udsagn ikke er meget nært.

Ligesom den tidlige faktor i sig selv har betydning for, hvordan det biologiske forældreskab udformes efter samlivsbruddet, har også den fælles livshistorie en tilsvarende betydning (jf. kapitel 9) for, om stedforælderen erhverver forældrestatus. Varigheden af både det tidligere og det nuværende parforhold er afgørende, idet såvel et kort samliv med den biologiske forælder som et længerevarende samliv med den nuværende partner positivt forøger sandsynligheden for, at stedforælderen bliver en forældrefigur.

Betydningen af stedforælders køn

I det foregående er det bredt belyst, hvilke faktorer der har indflydelse på, at partneren til den samboende forælder erhverver status som en forældrefigur, men uden at der er differentieret mellem, om stedforælderen er en mand eller kvinde. Da det tidligere er konstateret, at organiseringen af stedfaderhushold på nogle områder adskiller sig fra stedmoderhushold, skal der her sættes fokus på kønnets betydning. Der er gennemført særskilte analyser for mænd og kvinder med henblik på at afdække, om det er de samme faktorer, der er udslagsgivende for, at en stedforælder erhverver status som "en mor" henholdsvis "en far".

Det begrænsede antal stedmoderhushold, der indgår i stikprøven, i alt kun 97 observationer, er imidlertid et spinkelt grundlag at føre omfattende statistiske analyser på. Men skønt der i statistisk forstand således er større usikkerhed om, hvad der gør en stedmoder til en mor, end hvad der gør en stedfader til en far, har en kønsopdelt analyse vist, at det med en væsentlig undtagelse er den samme række af faktorer, der både for mænd og kvinder er betydende for erhvervelse af en forældreposition: Fravær af konfliktforekomst i stedfamilien, en meget nær følelsesmæssig relation til stedforælderen, en følelsesmæssig og social distance til den eksterne biologiske forælder samt den tidlige dimension.

Et enkelt kriterium adskiller dog mænd fra kvinder: Den interne sociale praksis. Mens mænd krediteres for deres indsats og involvering i forhold til barnet ved at få tilkendt status som "fædre",

bliver kvinder, til trods for at de de facto yder en større indsats, ikke krediteret som "mødre" på denne konto. Dette analyseresultat modsvarer de fund, der blev gjort i kapitel 8, og tyder som tidligere nævnt på, at det sociale forventningsniveau til kvinders deltagelse i omsorgsfunktioner er højere, end det tilsvarende er for mænd.

Syntese, diskussion og perspektivering

Understøttet af eksisterende forskning om slægtskab argumenterede jeg i kapitel 2 for, at forældre-barn-relationen i forhold til andre sociale relationer havde en unik karakter i kraft af den kulturelle betydning, blodsåndene tillægges. Inden for den kvantitative hovedundersøgelses rammer har det ikke været muligt at undersøge specifikt og direkte, hvilken betydning respondenterne tillægger forestillingen om blodsåndene. Kontaktvariablen er blevet anvendt som en indirekte målestok herfor: I de tilfælde, hvor forbindelsen til den eksterne forælder er bevaret, antager jeg som en underliggende præmis, at kontakten er opretholdt, bl.a. fordi forældreparret har fundet det vigtigt at værne om de biologiske bånd. Omvendt er det ikke givet, man kan slutte, at blodsånds-forestillingen er ligegyldig for de respondenter, der har afbrudt kontakten. Men nok at andre forhold har været mere vægtige end biologien.

Den omstændighed, at hvert fjerde barn i stikprøven har mistet kontakten til den eksterne forælder, og at 2/3 af børnene i stedforælderen har erhvervet en ny far eller mor, indicerer under alle omstændigheder tydeligt, at det er andet og mere end den fælles genetiske substans og den symbolske betydning, denne tillægges, der binder individuelle voksne sammen med individuelle børn.

I dette kapitel har jeg på grundlag af empirisk analyse for det første identificeret, hvilke sociale omstændigheder der positivt kan føre til, at båndene til den eksterne biologiske forælderpart efter samlivsbruddet bevares og således bliver bæredygtige henholdsvis negativt bidrager til, at den biologiske relation suspenderes. For det andet har jeg indkredset, hvilke faktorer der er betydende for, at den samboende forælders nye partner erhverver status som "forælder" i den sammenbragte familie.

På baggrund af den forudgående gennemgang ser jeg opsummerende en række elementer, som er afgørende eller centrale

Skema 10.1.

Træk, der har betydning for etablering, bevarelse og suspendering af båndene mellem børn og deres biologiske henholdsvis sociale forældre.

	Biologisk relation	Social relation
Interpersonelt:	Intimitet i samhandlen Konflikter og forvredet magtbalance mellem forældrene	Intimitet i samhandlen Konflikter i familien
Strukturelt:	Konsolidering af relationerne Geografisk afstand Socio-økonomisk status	Konsolidering af relationerne

træk for etablering, bevarelse henholdsvis suspendering af nære familiære bånd, hvad enten de er biologiske eller sociale.

I en vis udtrækning er det de samme elementer, der er udslagsgivende i både den biologiske og den sociale relation. På det interpersonelle plan er tilstedeværelsen af kærlighedsbånd, dvs. oplevelsen af, at der er en intimitet i samhandlen, det første og mest afgørende træk såvel for bibeholdelsen af den eksterne biologiske forælders suverænitet som for, at stedforælderen kan konstitueres som en social forælder. Det andet træk – negationen til intimitet – er konflikter, enten i stedfamilien eller mellem de biologiske forældre og i et sådant omfang, at magtbalancen er forvredet. Tilstedeværelse af konflikter gør det vanskeligt at opretholde gamle eller skabe nye, nære familieband. Relationernes bæredygtighed beror imidlertid ikke alene på individernes kapacitet til at omgås. Også strukturelle forhold har en selvstændige betydning for etablering eller bevarelse af de nære familiære bånd: Konsolidering – "tykheden" – i relationerne er således et tredje træk og af betydning for såvel de biologiske som de sociale bånd. Et fjerde og kvalitativt anderledes træk er de socio-økonomiske forhold, som har betydning for muligheden for at bevare de biologiske bånd. Endelig har analysen vist, at de fysiske mulighedsbetingelser, dvs. den geografiske afstand, har betydning for udformningen af det biologiske forældreskab.

Intimitet i samhandlen

I analysen har jeg, som beskrevet tidligere, søgt at aflæse to sider af den sociale kontekst: På den ene side den sociale praksis, hvor fokus er sat på samhandlingens eller adfærdens betydning. På den

anden side den følelsesmæssige dimension, dvs. respondentvurderingen af hvor loyaliteten er placeret. I praksis er der – hvad analyserne jo også har vist – tale om to sider af den samme sag: Følelser udvikles gennem samhandlen og vice versa. Begge dimensioner er da således afgørende kriterier, såvel for opretholdelsen af den eksterne biologiske forælders suverænitet som for konstitueringen af nye familiebånd til stedforælderen. Lagt på en vægtskål er det imidlertid, som der blev redegjort for ovenfor, den følelsesmæssige dimension, der tillægges størst vægt af respondenterne: Det synes med andre ord i højere grad at være det man føler, end hvad man gør, dvs. et kompleks af nærhed, kærlighed og intimitet, der er den helt afgørende og basale forudsætning for, at en relation kan antage en karakter, som gør den forælderbarn-lignende for respondenterne.

Konflikter og fordrejet magtbalance mellem de biologiske forældre

I opposition til de positive, kærlige, intime følelser står konflikterne, som har den modsatte effekt. Forekomst af jalousi, loyalitetskonflikter og mistillid i den sammenbragte familie virker umuliggørende for, at forholdet mellem barnet og stedforælderen kan tænkes i forældre-barn-kategorier. Følelsesmæssig disharmoni i de primære sociale relationer matcher ikke forestillingen om den nære familie som en kærligheds- og tryghedsbase.

Forskellige konflikttyper i det biologiske forældrepar forhold kan medvirke til, at det biologiske forældreskab bliver suspenderet. Et fællestrek ved de konflikttyper, som blev identificeret i analysen er, at forældreparret synes at have befundet sig i situationer, hvor magtbalancen imellem dem er så forvredet, at de er drevet ud over den kommunikative fornufts grænser, fx brug af domstole, misbrugsproblemer, fysiske (vold) eller psykologiske (utroskab) krænkelser eller ydmygelser.

Til trods for at langt de fleste forældrepar de facto formår at forhandle sig frem til fornuftige løsninger ved opløsningen af kernefamilien, er det hyppigt dette problemkompleks – de opslidende, konfliktfulde brud – der sættes fokus på, når skilsmissen og dens konsekvenser sættes i tale i dagligdagen, det være sig blandt eksperter og ikke mindst i medierne. Fokuseringen kan meget vel skyldes, at konflikter, der foregår på det interpersonelle plan, er synlige og håndgribelige for enhver. I tillæg hertil matcher de mediernes nyhedskriterier om at formidle menneskelige dramaer fra hverdagen.

Men samlivsbrud, der er præget af disse voldsomme konflikter, eksponerer tillige kernefamiliens grundlæggende dilemma: At parrelationen og forældre-barn-forholdet hviler på to forskellige fundament. Det er ikke ydre tvang, men ligeværd og kommunikativ fornuft, der er bindemidlet i det moderne parforhold. Lige så socialt acceptabelt det er, at barnløse par, som ikke evner at kommunikere eller i øvrigt har det som hund og kat, går hver til sit, lige så vanskeligt er det at håndtere, når forudsætningerne for parforholdet brister, at det får konsekvenser for forælder-barn-relationen, som er bundet sammen af helt andre kræfter: Naturens orden.

Fordi de biologiske bånd opfattes som ukrænkelige, provokerer det, når konflikter imellem forældrene bliver så voldsomme, at enhver kontakt må afbrydes. Samlivsbrud bliver – når der er børn indblandet – genstand for moralsk anfægtelse: Forventningerne til og standarderne for hvad par, der også er forældre, bør tåle, er anderledes end for par, der blot er par, mens barnet, under henvisning til dets tarv og rettigheder til at have adgang til begge forældre, opfattes som et uskyldigt offer for forældrenes ugeringer.

Det er imidlertid ikke alene vanskeligt at bedømme, hvem der er helte, og hvem der er skurke. Det er heller ikke altid helt let at vurdere, om det for enhver pris altid tjener barnets tarv at have adgang til begge forældre. I situationer, hvor en forælderpart er voldelig eller har så store misbrugsproblemer, at han/hun ikke er i stand til at drage omsorg for barnet, kan der måske være gode grunde til at kontakten afbrydes. Til trods for naturens orden.

Konsolidering i de primære relationer

Af afgørende betydning såvel for bevarelsen af de biologiske bånd som for etablering af nye familieband er soliditeten eller "tykheden" i relationerne.

Et element, der bidrager til konsolidering, er *tiden*, individernes fælles livshistorie. På baggrund af det biologiske forældreparts fælles biografiske forløb udvikles en samhørighed, loyalitet og solidaritet, som skaber en gensidig forpligtethed, der rækker ud over parrelationens egen varighed. På samme måde som lang tids samhandling i den sammenbragte familie i sig selv bidrager til at gøre relationerne mellem individerne familiære.

De *juridiske bånd* (der sigtes her alene til det biologiske forældrepars legale status) er et andet tegn på konsoliderede relationer. Jeg skriver bevidst "tegn på" og ikke "skabende for". I vores samfund er etablering af juridiske familieband, der giver faderen de legale rettigheder til sit biologiske afkom et positivt tilvalg. Der er ingen ydre nødvendighed, der tvinger par til at indgå ægteskab eller vælge fælles forældremyndighed⁵⁾. En juridisk formalisering af relationerne må derfor ses som et ydre, håndgribeligt symbol på, eller en manifestation af, at parret betragter forholdet som seriøst og forpligtende. Den positive indflydelse, som ægteskabet/de legale rettigheder til barnet har for betingelserne for at udvikle et fortsat biologisk forældreskab, må således hovedsageligt forstås og forklares ud fra individernes indre motiver mere end ud fra juraen i sig selv. Anskues problemstillingen ud fra en mere pragmatisk synsvinkel, kan det på den anden side ikke afvises, at fravær af juridiske bånd i sig selv kan have en negativ effekt: I en konfliktfyldt og psykologisk vanskelig situation, som skilsmisseprocessen er, befinder den biologiske fader, der ikke i forvejen har legale rettigheder til barnet, sig næppe i en gunstig forhandlingsposition for erhvervelse af fælles forældremyndighed.

Socio-økonomisk status

I de foregående kapitlers beskrivelser af, hvordan såvel det biologiske som det sociale forældreskab udformes, har en systematisk polariseringstendens mellem højt- og lavtuddannede kunnet iagttages: Børn, hvis forældre ingen erhvervsuddannelse har, mister hyppigere kontakten til den eksterne biologiske forælder (hovedsageligt fædre) på det tidspunkt, hvor samlivsbruddet indtræffer (kapitel 5). På interviewtidspunktet befinder samværspraksis/udstrækningen af det fortsatte forældreskab sig hovedsageligt i den nedre ende, ligesom de uuddannede er stærkt overrepræsenterede blandt erstatnings-familierne, dvs. hvor den eksterne biologiske forælder er elimineret, og stedforælderen er blevet en ny far/mor.

Omvendt blev der blandt biologiske forældrepar med videregående uddannelse fundet en øget tilbøjelighed til ved skilsmissen at få etableret en regelmæssig samværsordning, hvilket alt andet

5) Anderledes forholder det sig med sanktioneringen af faderens legale forpligtelser, jf. gennemgangen i kap. 2 om anerkendelse af faderskabet.

lige har en positiv effekt såvel for samværspraksis som for udstrækningen af det fortsatte forældreskab: Forældre med videregående uddannelse har hyppigere fælles forældremyndighed, udvidet samværspraksis og et fortsat (intensivt) forældresamarbejde. Blandt de fire familietyper er forældrepar med megen uddannelseskapital overrepræsenteret blandt blodsånds-familierne, idet stedforælderen sjældent bliver en forældrefigur for barnet.

Absolut set ser det ud til, at summen af uddannelseskapital har en afgørende indflydelse på, hvordan forældreskabet udformes, når kernefamilien opløses: Tilstedeværelse af høj uddannelse synes at indebære en hægen om de biologiske rødder, mens fravær af uddannelse øjensynligt i højere grad motiverer til en strategi, hvor der "startes forfra på en frisk". At uddannelsesfaktoren/socio-økonomisk status er en signifikant faktor er tilsvarende iagttaget i anden skilsmisse- og tilgrænsende forskning⁶⁾.

Den umiddelbart stærke sammenhæng mellem uddannelse og udformning af forældreskab svækkes imidlertid, når der i den

-
- 6) 1. Jensen (1992) har på baggrund af demografiske undersøgelser af skilsmisser fundet en sammenhæng mellem skoleuddannelse henholdsvis indkomstgrundlag og samværspraksis. Resultaterne går i samme retning som mine. Der opstilles ingen egentlige forklaringsmodeller.
2. Gullestad (1994) refererer, at hun i et studie har fundet, at lavtuddannede ikke i samme udstrækning som højtuddannede differentierer i roller, og stiller i tilknytning til problematikken om skilsmisser/stedforældre spørgsmålet, om højtuddannede er bedre i stand til at differentiere mellem eksmanden som henholdsvis "far" og "partner" end lavtuddannede - og dermed bedre er i stand til at fastholde det fortsatte forældreskab, selv om parforholdet går i opløsning. Problemstillingen knyttes ikke an til en bredere forståelse/forklaring.
3. Théry (1995) har på baggrund af kvalitative interview med 30 stedforældre fundet samme mønster som i denne undersøgelse: Dvs. at lavtuddannede i højere grad end højtuddannede er tilbøjelige til at "vælge" en erstatningsmodel, mens de med mest uddannelse fastholder de biologiske relationer som forældre. Théry er tilbageholdende over for at tillægge denne forskel afgørende vægt.
4. Le Gall & Martin (1995) har på baggrund af såvel kvantitative som kvalitative undersøgelser fundet forskellige måder at håndtere samlivsbrud og nye familiedannelser på, betinget af kulturel kapital (= den grundlæggende, almene skoleuddannelse). Ligesom i denne undersøgelse kan en polariseringstendens iagttages: De lavtuddannede har konfliktfyldte skilsmisser, børnene mister kontakten til den biologiske fader, der indgås hurtigt nye ægteskaber, stedforælderen bliver en substitut. De tilnærmer sig et traditionelt kernefamiliemønster. De højtuddannede har færre konflikter, kontakten til den biologiske fader bibeholdes, det nye familiesystem er mere åbent. Dette konstateres, men der gøres ingen forsøg på at give forklaringer.

multivariate logistiske regressionsanalyse kontrolleres for andre faktorer, som indgår i undersøgelsesuniverset. Dette tyder på, at uddannelse/socio-økonomisk status har en indirekte virkning. Delanalyser af påvirkningsforholdet mellem uddannelse og andre centrale variabler (jf. figur 10) viser, at flere forhold synes at være på spil:

Et af de forhold, der i mindre udstrækning kan bidrage til at forklare, hvorfor betydningen af uddannelse reduceres, er den faktor, som kaldes "belastende skilsmissegrunde": Vold, alkohol- og andre misbrugsproblemer har været hyppigere forekommende blandt par uden erhvervsuddannelse end blandt par med megen uddannelseskapital. En anden mindre delforklaring er, at forældre med få uddannelsesmæssige/socio-økonomiske ressourcer hyppigere har anvendt domstolene i forbindelse med afgørelse af forældremyndigheden eller har anset denne for at være indiskutabel.

Den afgørende forklaring må imidlertid søges i, hvad man kan betegne som en livscyklus-effekt, hvori en kæde af sammenhængende faktorer indgår: Personer uden uddannelse stifter familie på et tidligere tidspunkt i livet end personer, der gennemfører en erhvervsuddannelse⁷⁾. Den gennemsnitlige samlivsvarighed er hyppigere kortere blandt unge par, end den er for ældre, måske fordi unge par ikke i samme udstrækning er modne eller parate til at bære det fælles ansvar for barnet. Er samlivet kortvarigt, vil barnet være lille, når forældrene opløser forholdet, ligesom parret sjældent har nået at gifte sig (hvis det overhovedet har været et ønske), inden de går fra hinanden, hvorved moderen hyppigt alene har de legale rettigheder til barnet. En kort fælles livshistorie og manglende legale rettigheder forringer, som det er blevet dokumenteret, som helhed mulighederne for at udvikle et fortsat biologisk forældreskab.

Inddrages denne kæde af mellemliggende faktorer i analysen, reduceres virkningen af de socio-økonomiske forhold (uddannelse, arbejdsløshed) væsentligt og har kun en mindre, selvstændig betydning for, hvorvidt der på analysens 1. trin etableres *en samværsordning ved samlivsbruddet*.

7) Hvilket er velkendt fra fertilitetsstatistikken, jf. fx Danmarks Statistik, Arbejdsmarkedsstyrelsen, Ligestillingsrådet, 1995.

På det andet trin i analysen, samværspraksis, forældresamarbejde og juridisk ansvar på interviewtidspunktet, dvs. *udstrækningen af det fortsatte forældreskab*, har den socio-økonomiske faktor dog en kraftigere, selvstændig betydning, også selv om der kontrolleres for de ovennævnte forhold. Analysen viser, at faderens uddannelsesressourcer positivt har indflydelse på, om der overhovedet er en kontakt, mens fravær af uddannelseskapital hos forældreparret samt arbejdsløshed blandt fædre virker negativt ind på sandsynligheden for at praktisere udstrakt samvær, etc.

På analysens tredje trin, hvad der er betydende for *stedforældrens sociale signifikans*, kan der kun i begrænset omfang findes dokumentation for de socio-økonomiske faktorerers selvstændige virkning, når der kontrolleres for såvel fortidige som aktuelle omstændigheder, der vedrører det biologiske forældreskab. Dette indikerer som helhed, at de socio-økonomiske skævheder, der kan konstateres mellem de forskellige familietyper (blodsbands- og erstatnings-familierne), snarere er en virkning af, hvordan det biologiske forældreskab forvaltes end af stedfamiliens interne organisering.

Man kan reflektere over, hvorfor uddannelseskapital og socio-økonomisk status øver indflydelse på betingelserne for at fortsætte det biologiske forældreskab efter samlivsbruddet. Jeg ser flere mulige forklaringer, som ikke gensidigt udelukker hinanden:

En negativ forklaringsmodel, der sætter fokus på, hvorfor få socio-økonomiske ressourcer bidrager til at diskvalificere den biologiske far, kunne være hypotesen om, at faderskabet i social forstand er mere end potensen. Jeg tager her udgangspunkt i iagttagelsen af, at det navnlig er fædrenes in- eller eksklusion på arbejdsmarkedet og ikke mødrenes, der er den udslagsgivende faktor. Det er muligt, at fædre/personer, der befinder sig i en sårbar, marginaliseret social position ikke har materielle eller psykiske ressourcer til at påtage sig en videreførelse af forældreansvaret. Men det er også tænkeligt, at fravær af den status, som uddannelse og en fasttømret position i arbejdsmarkedshierarkiet giver, har konsekvenser for mulighederne for at blive kendt værdig eller egnet som far. Måske fordi vi bærer på en (antikveret?) forestilling om manden/faderen som den solide familieforsørger.

En sådan forklaring/hypotese understøttes bredere af det demografiske faktum, at der blandt de mænd i befolkningen, som al-

drig (dvs. heller ikke i biologisk forstand) bliver fædre, er en betydelig overrepræsentation af de resourcesvage grupper: førtidspensionister, bistanndsklienter og arbejdsløse. For kvinder er denne sammenhæng ikke nær så udtalt (Nygaard Christoffersen, 1996b).

Hypotesen om, at mænd i højere grad end kvinder udsættes for stigmatisering i kraft af deres sociale position, og dermed marginaliseres fra både den private og offentlige sfære, kan imidlertid ikke positivt forklare, hvorfor forældrepar med megen uddannelseskapital, herunder fædre (igen) med studentereksamen hyppigere end andre udvikler et udstrakt fortsat forældreskab.

Man kan her stille spørgsmålet, om den sammenhæng, der blev fundet mellem få uddannelsesressourcer og ultimative konfliktløsningsstrategier (domstole fx), er et spor, der kan forfølges og udvikles? Hænger det sådan sammen, at man gennem uddannelse erhverver et sprog, der gør én mere kapabel til at sætte ord på konfliktfulde følelser og dermed forbedrer mulighederne for at forhandle sig frem til løsninger? Erhverves gennem uddannelse redskaber til i højere grad at differentiere mellem rollerne fx som partner og far og til at håndtere komplekse situationer?

Eller er forskellene mellem højt- og lavtuddannedes måde at håndtere forældreskabet på livsformsbetingede? Undersøgelser af det moderne forældreskabs udformning (Hestbæk, 1995; Björnberg & Bäck-Wiklund, 1987) har vist, at barnet både ideologisk og praktisk i højere grad er et fælles projekt blandt de karriereorienterede/middelklassen end i arbejderklassen (lønarbejderlivsformen mv.), hvor arbejdsdelingen karakteristisk er asymmetrisk, dvs. hvor kvinden hovedsageligt tager sig af hjem og børn, mens manden er ansvarlig for forsørgerbyrden. Hvis det er et nedslag af forskellige livsformer, der kan iagttages i denne undersøgelse, er det plausibelt at forstå de højtuddannedes præference for et udstrakt fortsat forældreskab som en naturlig fortsættelse af den praksis, der herskede, inden kernefamilien blev opløst.

Sammenbragte børns familienetværk

Indledning

I de foregående kapitler blev der sat snævert fokus på de sammenbragte børns familieinderkreds, det vil fortrinsvist sige de biologiske og sociale forældre. Perspektivet udvides i dette kapitel til også at omfatte det udvidede familienetværk. Sigtet er at indkredse, hvilken placering de forskellige bedsteforældresæt har i forhold til barnet. Der sættes navnlig fokus på, om udformningen af det biologiske forældreskab har indvirkning på kontakten og tilknytningen til den eksterne biologiske forælders forældre (i det følgende omtalt som de eksterne biologiske bedsteforældre), ligesom der sættes fokus på, om stedforældrens rolleudformning har en afsmittende effekt på tilknytningsforholdet mellem barnet og dets forældre (i det følgende: stedbedsteforældrene).

Denne problemstilling er i den kvantitative hovedundersøgelse belyst fra tre indfaldsvinkler:

For det første beskrives det i sammenlignende perspektiv med kernefamilier, hvor *hyppigt* børn i sammenbragte familier er i *kontakt* med biologiske og sociale bedsteforældre.

For det andet sættes der fokus på bedsteforældrene som *resourcepersoner*, dvs. i hvilken udstrækning de forskellige biologiske og sociale bedsteforældresæt deltager i praktiske funktioner, der angår barnet. Også her sammenlignes der med kernefamiliers praksis.

Endelig har jeg som en tredje indfaldsvinkel valgt at sætte fokus på *familieritualerne*, det vil konkret sige at belyse, hvor hyppigt medlemmer fra de forskellige biologiske og sociale slægtslinier er med til at fejre det sammenbragte barn, når det har fødselsdag (jf. uddybende herom nedenfor).

De tre indfaldsvinkler, som er valgt for at indkredse, hvordan slægtsnetværket omkring det sammenbragte barn er udformet, er baseret på konkrete adfærdsindikatorer og kan således strengt ta-

get kun belyse, hvem der er til stede, og hvem der er fraværende i forhold til barnet. Hvorvidt de pågældende har en signifikant betydning for barnet som familiemedlemmer kan ikke aflæses på dette grundlag, skønt man kan have kvalificerede gisninger herom. Spørgsmålet, om hvem børnene subjektivt oplever et familietilhørsforhold til, vender jeg imidlertid tilbage til i kapitel 12, hvor der rapporteres fra den kvantitative delundersøgelse blandt de sammenbragte børn.

Kontakt med biologiske og sociale bedsteforældre

Af tabel 11.1 fremgår det, hvor hyppigt børn i 10-11-års alderen, der lever i forskellige familietyper, ser deres biologiske mor- og farforældre, og for børn i sammenbragte familier tillige, hvor ofte der er kontakt med de sociale bedsteforældre.

Tages der udgangspunkt i kernefamiliebørnene, ser mellem 33 og 39% deres bedsteforældre hyppigere end hver 14. dag, dvs. dagligt eller ugentligt, mens 17-19% ser dem ca. hveranden uge. Det hyppigst forekommende er imidlertid, at man ikke ses så ofte, det vil fx sige hver 3. uge, månedligt eller endnu sjældnere. Er bedsteforældrene i live, er det usædvanligt, hvis der overhovedet ikke er kontakt (1%). Det generelle indtryk er, at barnet hyppigere ser bedsteforældrene på mors side end på fars side. Dette mønster modsvarer fund i andre undersøgelser om samme (fx Nygaard Christoffersen, 1996a; Nygaard Christoffersen, Bertelsen & Vestergaard, 1987).

For børn, der lever i sammenbragte familier, er kontakten med den samboende forælders forældre i store træk sammenlignelig med kontaktmønstret blandt kernefamiliebørn, dvs. at børn, der lever i stedfaderfamilier, lidt hyppigere ser deres morforældre, end børn i stedmoderfamilier tilsvarende ser deres farforældre.

Kontakten til det andet biologiske bedsteforældrepar, de eksterne bedsteforældre, er imidlertid betydeligt mindre. Den meget hyppige kontakt, hvor man ses dagligt, ugentligt eller hver 14. dag, er således mere end halvt så sjældent forekommende blandt de sammenbragte børn, hvis man sammenligner med kernefamilier. Er der overhovedet kontakt, er det for det store flertal af børnene (ca. 3/4) det mest normale, at man ses hver tredje uge, månedligt eller endnu sjældnere.

Tabel 11.1.

Børn i stedfader-, stedmoder- og kernefamilier, efter hvor hyppigt de ser biologiske og sociale bedsteforældre. Procent.

	Stedfaderhushold				Stedmoderhushold				Kernefamiliehushold	
	Mor- forældre	Far- forældre	Stedfars forældre	Stedmors forældre ¹⁾	Far- forældre	Mor- forældre	Stedmors forældre	Stedfars forældre ¹⁾	Mor- forældre	Far- forældre
Kontakt- hyppighed:										
Hyppigere end hver 14. dag	39	5	25	1	30	5	21	0	39	33
Ca. hver 14. dag	20	15	19	7	16	15	21	8	17	19
Sjældnere end hver 14. dag	39	54	53	49	55	69	57	63	43	47
Aldrig	1	26	3	43	–	11	1	29	1	1
I alt procent	99	100	100	100	101	100	100	100	100	100
N= ¹⁾	685	628	653	334	88	87	90	38	404	391

– = Ingen observationer forekommer.

1) Opgørelsen er baseret på, at de pågældende bedsteforældre findes, dvs. er i live (og for den eksterne stedforælder, at en sådan findes).

I alt har omkring hvert fjerde sammenbragt barn slet ingen kontakt med de eksterne biologiske bedsteforældre, til trods for at de er i live. Der er imidlertid betydelige forskelle, betinget af om bedsteforældrene er far- eller morforældre. Blandt de børn, der lever i stedmoderhushold, er det kun omkring hvert 10. barn, der har mistet kontakten til morforældrene, mens 26% af de børn, der lever i stedfaderhushold ikke ser deres farforældre. Denne forskel hænger, som der redegøres uddybende for senere, snævert sammen med, at eksterne mødre betydeligt sjældnere end eksterne fædre mister kontakten til deres samværsbørn. Når et sammenbragt barn ikke har kontakt til eksterne biologiske bedsteforældre, vil det således i næsten alle tilfælde være farforældrene, der er tale om.

Skønt barnets kontaktfrekvens med stedbedsteforældrene ikke når på højde med den kontakthypighed, kernefamiliebørn har med deres bedsteforældre, eller som sammenbragte børn har

med den samboende forælders forældre, ser børnene dog disse rimeligt ofte og som helhed betydeligt hyppigere, end de ser de eksterne biologiske bedsteforældre. Der er ikke væsentlige afvigelser i kontaktmønstret mellem stedfader- og stedmoderhushold.

Har den eksterne biologiske forælder fået en ny partner, har ca. 60% af børnene kontakt – men sjældent – med disse eksterne stedbedsteforældre, mens omkring 40% aldrig ses med dem. Med kontaktvariablen som indikator ser det med andre ord ud til, at dette bedsteforældresæt har en ganske perifer placering i barnets liv.

Afstanden mellem den husstand, som barnet lever i, og bedsteforældrenes bopæl, er naturligvis en faktor, som generelt er af betydning for, hvor hyppigt man ses. Det gælder uanset, om der er tale om biologiske eller sociale bedsteforældre. Er der korte afstande fremmer det alt andet lige betingelserne for en hyppig kontakt, mens lange afstande omvendt reducerer mulighederne¹⁾.

Afstandsfaktoren kan imidlertid ikke bidrage til at forklare de variationer, der er mellem kernefamiliebørn og sammenbragte børn, i kontaktmønstret til bedsteforældrene. Af afgørende betydning for, hvor hyppigt de sammenbragte børn ser de eksterne biologiske bedsteforældre, er samværspraksis med den eksterne forælder. I tabel 11.2, hvor de sammenbragte børn er opdelt efter samværspraksis, illustreres effekten heraf for kontakthyppigheden med de eksterne bedsteforældre.

Som det fremgår af tabel 11.2, følger kontakten til de eksterne bedsteforældre i store træk det samværsmønster, der er med den eksterne biologiske forælder. Er der udvidet samvær, er det således 40% af børnene, der ser dette bedsteforældrepar hver 14. dag eller hyppigere. Ved normalt samvær reduceres denne andel til en tredjedel, mens hovedparten af de børn, der har en begrænset samværspraksis med den eksterne forælder, også har begrænset samvær med dennes forældre. Omkring hvert 10. barn i denne gruppe har dog slet ingen kontakt med bedste-

1) 12% har oplyst, at de ikke ved, hvor de eksterne biologiske bedsteforældre bor. Dette er alt andet lige også en information om kontakt - eller rettere mangel på samme!

Tabel 11.2.

Børn i sammenbragte familier, opdelt efter samværspraksis med den eksterne biologiske forælder og fordelt efter hvor hyppigt de ser den eksterne biologiske forælders forældre og stedforældrerens forældre. Procent.

<i>Samværspraksis med ekstern biologisk forælder:</i>	Kontakthypighed med biologiske og sociale bedsteforældre				Pct. i alt	N=
	Hyppigere end hver 14. dag	Ca. hver 14. dag	Sjældnere end hver 14. dag	Aldrig		
Udvidet:						
Eksterne biologiske bedsteforældre	15	25	57	3	100	95
Stedbedsteforældre	13	15	68	3	99	98
Normalt:						
Eksterne biologiske bedsteforældre	3	32	60	5	100	212
Stedbedsteforældre	28	14	55	4	101	221
Begrænset:						
Eksterne biologiske bedsteforældre	4	4	83	9	100	211
Stedbedsteforældre	19	26	51	5	101	165
Intet samvær:						
Eksterne biologiske bedsteforældre	2	1	15	81	99	155
Stedbedsteforældre	35	18	45	1	99	165
Den biologiske forælder er død:						
Eksterne biologiske bedsteforældre	14	12	36	38	100	42
Stedbedsteforældre	19	30	51	0	100	43

Anm.: Der er signifikante forskelle i kontakthypigheden med biologiske og sociale bedsteforældre, betinget af samværspraksis med den eksterne forælder ($P < 0,0005$).

forældrene. Er der ikke (længere) kontakt med faderen, er der som hovedregel heller ikke kontakt med bedsteforældrene på denne slægtsside.

For børn, der har en forælder, som er afdøet ved døden, er mønstret dog anderledes. Skønt der i denne (lille) gruppe er en ikke uanselig del (38%), som også har mistet forbindelsen til bedsteforældrene, er samværsmønstret, sammenlignet med skilsmissebørnene, dog præget af en væsentlig hyppigere kontakt. Baggrunden for opløsningen af kernefamilien er med andre ord ikke ubetydelig for mulighederne (oplevelsen af forpligtelse?) for at bevare båndene til de biologiske rødder.

Som kontaktmønstret i tabellen tegner sig, efterlader det et klart indtryk af, at ansvaret for at opretholde slægtsforbindelsen mellem barnet og de eksterne biologiske bedsteforældre som hovedregel ikke er noget, den samboende forælder er forpligtet på at varetage, medmindre baggrunden for samlivsbruddet er dødsfald. Det er den eksterne biologiske forælder, der er forbindelseslinien og har ansvaret for, at kontakten bibeholdes. I den udstrækning, der er et fortsat biologisk forældreskab, er helhedsvurderingen, at samværforældrene omhyggeligt sikrer den fortsatte kontakt bagud til slægten under de betingelser og muligheder, der nu engang er. Konsekvensen af denne arbejdsdeling er imidlertid, når der ikke kan tales om et fortsat biologisk forældreskab, at de fleste børn er afskåret fra at se det ene af de biologiske bedsteforældresæt.

Af tabellen kan der endvidere iagttages en variation mellem samværspraksis med den eksterne forælder og kontakthypigheden med stedbedsteforældrene. Jo mindre samvær der er med den eksterne biologiske forælder, og dermed også med dennes forældre, desto hyppigere ser barnet stedforældrerens forældre. Blandt de børn, hvor forbindelsen til den fraværende far er afskåret, er børnenes samværshyppighed med stedbedsteforældrene helt sammenlignelig med det kontaktmønster, kernefamiliebørn har med deres farforældre.

Jeg har i analysen søgt at afdække, om variationerne i kontakthypigheden med stedbedsteforældrene kan forklares på baggrund af forhold, der vedrører den interne struktur og organisering i stedfamilien.

For det første er det undersøgt, om familiestrukturelle forhold, dvs. om forekomst af fællesbørn eller særbørn til partneren i stedfamiliehusstanden har indflydelse på kontakthypigheden. En sådan sammenhæng kan imidlertid ikke identificeres: Sammen-

bragte børn med søskende, der er direkte biologisk relaterede til stedbedsteforældrene, ser ikke disse hyppigere end dem, som kun er relaterede ved sociale bånd.

Som tidligere vist, fører et afbrudt biologisk forældreskab hyppigt til, at stedforælderen bliver en erstattende forældrefigur. På denne baggrund er det for det andet søgt belyst, om den interne organisering i stedfamiliehusholdet (dvs. stedforældrens sociale signifikans), har betydning for, hvor hyppigt barnet ser stedbedsteforældrene. Analysen viser således, at børn dobbelt så hyppigt har en udstrakt kontakt (dvs. hyppigere end hver 14. dag) til stedbedsteforældrene, hvis stedforælderen betragtes som en far eller mor (29%), end hvis denne opfattes som en voksen ven eller lignende (15%). Tages der i analysen højde for, hvor hyppigt barnet ser sin eksterne biologiske forælder, forsvinder denne sammenhæng imidlertid. Så er kontakten til stedbedsteforældrene ikke mere intensiv i de familier, hvor stedforælderen er blevet en far eller mor, end den er i familier, hvor han/hun opfattes som noget andet.

På dette grundlag er det rimeligt at konkludere, at stedbedsteforældrenes placering i barnets liv, når kontaktvariablen anvendes som indikator, i mindre udstrækning beror på den intrafamiliære organisering end på de ydre rammer: Når sammenbragte børn med fx en udvidet samværspraksis sjældnere ser stedbedsteforældrene end de børn, der slet ikke har samvær med den eksterne biologiske forælder, kan det meget vel hænge sammen med, at de i kraft af deres samværsordning slet og ret er mere fraværende fra stedfamiliehusholdet og derfor ikke har så store muligheder for at være sammen med stedforældrens forældre som de børn, der har mistet kontakten til den biologiske far. Der er simpelt hen grænser for, hvor mange forskellige relationer man kan nå at dyrke intensivt.

Som helhed er samværspraksis med den eksterne biologiske forælder således afgørende for kontaktmønstret til såvel de biologiske som de sociale bedsteforældre. Alt i alt ser hvert femte sammenbragte barn de eksterne biologiske bedsteforældre hyppigere end stedbedsteforældrene. Disse børn har som hovedregel udvidet eller normalt samvær (68%). En anden femtedel ser de to bedsteforældresæt med omtrent samme hyppighed. Det er helt overvejende børn med normalt og begrænset samvær (76%). 6 ud af 10 sammenbragte børn ser stedbedsteforældrene hyppigt.

Blandt disse har flertallet (65%) ingen eller begrænset samvær med den eksterne biologiske forælder.

Bedsteforældre som ressourcepersoner

En anden indfaldsvinkel til at indkredse de forskellige biologiske og sociale bedsteforældres placering i forhold til det udvalgte barn er at belyse, i hvilket omfang disse anvendes som ressourcepersoner, dvs. hjælper med forskellige praktiske opgaver for at aflaste barnets forældre.

For at indkredse dette, har jeg undersøgt, om bedsteforældrene deltog i varetagelsen af forskellige konkrete opgaver (passede barn ved sygdom, tog barnet med til lægen, deltog i forældremøder henholdsvis sociale arrangementer på skolen, samt fulgte det til fritidsaktiviteter), sidste gang en af disse situationer var aktuel. Når bedsteforældre – hvad enten de er biologiske eller socialt relaterede til barnet – overhovedet har deltaget i disse opgaver, har det helt overvejende drejet sig om at træde til i den situation, hvor barnet var sygt i mindst to arbejdsdage. Bedsteforældredeltagelse i de øvrige gøremål er helt marginal.

Tabel 11.3.
Procentandele bedsteforældre i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehus hold, der varetog forskellige praktiske opgaver, sidst det var aktuelt.

	Stedfader- hushold	Stedmoder- hushold	Kernefamiliehus hold	
			IP = kvinde	IP = mand
Biologiske bedsteforældre:				
Morforældre	14	3	13	8
Farforældre	2	16	12	8
Sociale bedsteforældre:				
Stedfars forældre	4	-	•	•
Stedmors forældre	0	3	•	•
N=	735	97	387	62

- = Ingen observationer forekommer.

• = Observationer kan ikke forekomme.

I tabel 11.3 er de sammenbragte familier opdelt efter stedfader- og stedmoderhushold, og der er sammenlignet med kernefamilieforældrenes besvarelser. Blandt sidstnævnte rapporterer såvel

Hvem deltog?

I tabel 11.4, hvor datamaterialet er opdelt efter stedmoder- og stedfaderhushold, ses, hvilke medlemmer fra de forskellige biologiske og sociale familiegrene, som var med til at fejre barnet på dets sidste fødselsdag, men som – jf. nedenfor – ikke nødvendigvis deltog i de samme arrangementer (søskenderelationer og kammerater indgår ikke i analysen).

Af tabellen fremgår, at den samboende forælder og dennes slægtninge hyppigst – og uanset om de sammenbragte børn lever i et stedfader- eller stedmoderhushold – har været repræsenteret i forbindelse med barnets fødselsdag. Men børn, der lever sammen med deres biologiske mødre, synes at have et stærkere biologisk slægtsnetværk omkring sig end børn, der lever i stedmoderhushold: 3/4 af børnene i stedfaderfamilierne oplevede således at fejre fødselsdag med bedsteforældre og andre familiemedlemmer på den mødrene side, mens deltagelsen af farforældre og andre slægtninge til far var noget lavere i stedmoderfamilierne. Dette efterlader indtryk af, hvad der også er påvist i anden slægtskabsforskning (fx Young & Wilmott, 1957; Whiteside, 1989), at kvinder i højere grad er "kin-keepere".

Stedforældrene har ligeledes så godt som uden undtagelse været med til at fejre barnet, men disses slægtninge har ikke nær så hyppigt deltaget : Kun hvert andet barn havde stedbedsteforældrene og/eller andre sociale familiemedlemmer med til fødselsdagen.

Omkring en tredjedel af børnene fejrede deres sidste fødselsdag sammen med den eksterne biologiske mor eller far. Denne relativt lave andel er nok så forbløffende, taget i betragtning at hovedparten af børnene trods alt i en eller anden form har samvær med den eksterne forælder. Bedsteforældrene på denne biologiske slægtslinie deltog i hvert fjerde tilfælde, dvs. halvt så hyppigt som stedbedsteforældrene, mens omkring hvert 6. barn var sammen med andre familiemedlemmer eller venner til den eksterne biologiske forælder.

Er der en partner til den eksterne forælder, dvs. en ekstern stedforælder, har han/hun deltaget i omtrent samme udstrækning som moderen/faderen. I overensstemmelse med hvad der tidligere blev konstateret, synes familienetværket på denne sociale slægtsgren at spille en helt inferior rolle for barnet.

Tabel 11.4.

Procentandele fra biologiske og sociale familiegrene, der var med til barnets fødselsdag. Opdelt efter den samboende forælders køn.

	Stedfader- hushold	Stedmoder- hushold
Biologisk mors side:		
Mor	99	32
Morforældre	74	24
Anden familie og venner til mor	71	15
Biologisk fars side:		
Far	38	96
Farforældre	27	68
Anden familie og venner til far	18	54
Stedfars side:		
Stedfar	97	27 ¹⁾
Stedfars forældre	56	12
Anden familie og venner til stedfar	47	3
Stedmors side:		
Stedmor	35 ¹⁾	96
Stedmors forældre	11	55
Anden familie og venner til stedmor	8	47
N=	735	97

1) Opgørelsen er baseret på, at en sådan findes.

Samværshyppigheden mellem barn og ekstern forælder har øjensynligt en stærk indflydelse på, hvorvidt denne forælder og familiemedlemmer på hans/hendes side har været til stede ved barnets fødselsdag, jf. tabel 11.5.

Af tabel 11.5 fremgår, at 4 ud af 5 børn med udvidet samværspraksis således fejrede mindst ét af de afholdte fødselsdagsarrangementer sammen med den eksterne forælder, og var forælderen og barnet ikke sammen, blev begivenheden altid markeret med en opmærksomhed fra forælderen side. Også i de tilfælde, hvor der er en normal samværspraksis fejres et (lille) flertal af børnene af den eksterne forælder (57%), men i denne gruppe er det mere udbredt, at der sendes eller overbringes en opmærksomhed (38%). I takt med det reducerede samvær afløses tilstedeværelse

mødre som fædre, at både mor- og farforældrene bidrog med aflastning i samme omfang, men rapporteringsniveauet er lidt højere blandt mødrene end blandt fædrene.

I de sammenbragte familier er de samboende forældres indsats sammenlignelig med den, kernefamiliebørnenes bedsteforældre yder. Dvs. i stedfaderfamilierne deltog 14% af morforældrene i mindst én af opgaverne, mens 16% af farforældrene i stedmoderfamilierne trådte til med bistand. De samboende fædre i stedmoderfamilierne rapporterer altså hyppigere end kernefamiliefædre, at de har fået hjælp af deres egne forældre, men forskellen er ikke signifikant pga. de få mandlige respondenter.

Som helhed synes de øvrige bedsteforældresæt til barnet at spille en helt perifer rolle som konkret aflastningsmulighed i en situation, hvor det kniber for barnets egen eller egne forældre at klare det. Kun 2% af de eksterne farforældre og 3% af de eksterne morforældre deltog i et af de nævnte gøremål, mens 3-4% af stedbedsteforældrene gik ind i opgavevaretagelsen. Forældre til den eksterne biologiske forælders nye partner, dvs. de eksterne stedforældre, bringes slet ikke i anvendelse som ressourcepersoner.

Det er blevet undersøgt, om bedsteforældrenes aktivitetsniveau varierer med de fire forskellige sammenbragte familietyper, jeg tidligere har opereret med. Forventningen kunne være, at de eksterne biologiske bedsteforældre ville være mere involverede i blodsånds-familierne, at stedbedsteforældrene i erstatningsfamilierne tilsvarende var de mest aktive, mens den samboende forælder, som i hverken-eller-familierne hyppigst står alene med det praktiske forældreansvar, ville have nogle ressourcer at trække på i sine egne forældre.

Sådanne sammenhænge tegner sig imidlertid ikke klart. De biologiske bedsteforældres involvering er nogenlunde den samme, uanset hvilken af de fire familietyper, der er tale om, men der kan iagttages en svag (men ikke signifikant) tendens til, at stedbedsteforældre hyppigere har hjulpet til i erstatningsfamilier (7%) end i blodsånds- og dobbelt-op-familier (3-4%). Erstatningsfamilierne er – når den samlede bedsteforældreinvolvering summeres – dem, der har de fleste ressourcer at trække på i den ældre generation.

Familieritualer

Den tredje indfaldsvinkel til at belyse slægtsnetværket omkring det sammenbragte barn, er en fokusering på, hvordan familieritualer afvikles. Netop det ritualiserede familiesamvær kan tænkes at opbyde vanskeligheder for de sammenbragte familier, fordi familierne på den ene side er bundet af normen om at afholde en højtidelighed eller festlighed i overensstemmelse med traditionen, men på den anden side også må tage hensyn til såvel familiens komplekse struktur som indbyrdes sym- og antipatier.

I forbindelse med gennemførelsen af de kvalitative interview til denne undersøgelse bemærkede en kvindelig informant fra en dobbelt-op-familie, at det eneste virkeligt besværlige ved at leve i en sammenbragt familie var at få organiseret julen. Hun levede i en mine-dine-børn-familie med sine to særbørn og et stedbarn, der havde helsøskende hos den biologiske mor. At få organiseret, hvem der skulle være sammen med hvem i hvilke juledage på tværs af tre hushold, var hvert år en næsten uløselig kabale.

Fordi familier kan tillægge julen forskellige betydninger og have forskellige traditioner, og fordi der kan være alskens sindrige udvekslingssystemer i sammenbragte familier omkring netop denne højtid (handlen og bytten med lillejuleaften, selve juleaften, 2. juledag og nytårsaften), fandt jeg det ikke overskueligt at stille spørgsmål om afvikling af denne begivenhed i en surveyundersøgelse.

Jeg valgte derimod at spørge til, hvem der var med eller inviteret til barnets sidste fødselsdag. Det skete dels i lyset af, at barnet er udgangspunkt og centrum for undersøgelsen, dels fordi der antagelig ikke findes et eneste barn i kongeriget Danmark, der ikke tillægger sin fødselsdag meget stor betydning.

Er det blandt kernefamiliebørn ikke usædvanligt, at der afholdes flere fødselsdagsarrangementer (et for familien og et for kammeraterne), kunne det forventes, at børn i sammenbragte familier, i kraft af den komplekse struktur, måske typisk ville blive fejret i endnu flere omgange. Det blev derfor undersøgt, såvel hvor fødselsdagsarrangementer på selve dagen som på andre dage var foregået, og hvem der var med eller inviteret, for her igennem at indkredse, hvem der er betydningsfulde personer for barnet.

Tabel 11.5.

Eksterne biologiske forældre, opdelt efter samværspraksis og fordelt efter om de deltog i et arrangement for barnet, sidst det havde fødselsdag. Procent.

	Deltog i et fødselsdagsarrangement	Deltog ikke, men sendte opmærksomhed mv.	Deltog ikke og sendte ingen opmærksomhed	I alt	N= ¹⁾
Samværspraksis:					
Udvidet samvær	80	19	1	100	105
Normalt samvær	57	38	5	100	244
Begrænset samvær	33	49	18	100	244
Intet samvær	2	12	87	101	179
I alt procent	40	33	27	100	772

1) Eksklusive 60 (døde og uoplyste).

Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

af telefonopringninger, gaver eller breve for til sidst, blandt de børn, som har en levende, men fraværende forælder, at svinde ind til næsten ingenting.

Betydende for, om såvel de eksterne bedsteforældre som stedbedsteforældrene var med til barnets fødselsdag, er de fysiske betingelser, dvs. den geografiske afstand. Bor bedsteforældrene langt fra barnet (med en transporttid på 1½ time eller mere) halveres sandsynligheden for, at de deltog i fødselsdagen i forhold til dem, der bor tættere på barnet.

Et andet og helt centralt forhold er den almindelige, dagligdagskontakt såvel til de eksterne biologiske bedsteforældre som til stedbedsteforældrene, jf. tabel 11.6. I jo større udstrækning den ældre generation er en integreret del af barnets dagligdag, desto mere almindeligt er det, at de også ved mærkedagene er med til at fejre barnet. En central forudsætning for, at de biologiske bedsteforældre kan erhverve en sådan position, er, som det tidligere blev vist, at der i den eksterne forælder er et forbindelsesled mellem dem og barnet. I de få tilfælde, hvor man, til trods for den eksterne forælders fravær, har fået etableret en jævnlig dagligkontakt, er bedsteforældrene imidlertid lige så hyppigt med til fødselsdagen, som i de familier, hvor der er en tilstedeværende ekstern forælder i barnets liv. For stedbedsteforældrene spiller det, foruden dagligdagskontakten, endvidere en selvstæn-

Tabel 11.6.

Procentandele eksterne biologiske bedsteforældre og stedbedsteforældre, der var med til barnets fødselsdag, betinget af den forbindende slægtnings placering i barnets liv og kontakthypighed.

	Eksterne biologiske bedsteforældre		Stedbedsteforældre	
	Barnet har en tilstedeværende ekstern far/mor	Ingen tilstedeværende ekstern far/mor	Stedforælder betragtes som far/mor	Stedforælder betragtes som "noget andet"
Barnets kontakt med bedsteforældre:				
Ses hver 14. dag eller hyppigere	56	56	85	77
Ses sjældnere end hver 14. dag eller aldrig	25	8	39	31
I alt procent der deltog	32	11	59	45

Anm.: Signifikante forskelle i deltagelse: 1) Kontakthypighed med biologiske og sociale bedsteforældre: $P < 0,0005$. 2) Tilstedeværelse af ekstern forælder: $P < 0,0005$. 3) Stedforælders sociale signifikans: $P < 0,0005$.

dig betydende rolle, om stedforælderen betragtes som en forældrefigur eller noget andet.

Hvem er sammen med hvem?

Som nævnt er der i det foregående alene sat fokus på, hvem der fra de forskellige familiegrene var så betydningsfulde, at de tog del i fejringen af barnet. I dette afsnit belyses det, hvordan det ritualiserede familiesamvær afvikles i sammenbragte familier: Hvem var sammen med hvem ved denne begivenhed? Er det muligt at samle hele familien på tværs af de biologiske og sociale bånd eller løses den sammenbragte families dilemma ved at afholde flere separate arrangementer?

Med udgangspunkt i følgende konstellationer: 1. samboende biologisk forælder, 2. ekstern biologisk forælder og 3. stedforælder har jeg søgt at klassificere de fødselsdagsarrangementer, der blev afholdt for barnet:

Fødselsdagsarrangementer, hvori alle tre forældreparter har deltaget, betragtes som det mest vidtgående. Har alle tre parter været til stede samtidig ved mindst én af de afholdte fødselsdage, klassificeres afviklingen af familieritualet som et *udvidet arrangement*. Har alle tre parter været med til barnets fødselsdag, men sådan

at den samboende biologiske forælder og stedforælderen var til stede ved ét arrangement, mens den eksterne biologiske forælder var til stede ved et andet arrangement, klassificeres familiesamværet som et *adskilt arrangement*. I de tilfælde, hvor kun den samboende biologiske forælder og stedforælderen har holdt fødselsdag for barnet, og den eksterne biologiske forælder slet ikke har deltaget, tales der om et *substitutionsarrangement*. Endelig kan der forekomme andre kombinationsmuligheder, fx at den eller de biologiske forældre alene har holdt fødselsdag med barnet uden stedforældrens tilstedeværelse.

Som det implicit er fremgået af det foregående, har der for et flertal af børnene (61%) alene været tale om substitutionsarrangementer, hvor forældregenerationen kun var repræsenteret ved den samboende forælder og stedforælderen. I disse arrangementer, som fortrinsvist er foregået i stedfamiliehusholdet, deltog hyppigt såvel den samboende forælders forældre (77%) som stedbedsteforældrene (62%). De eksterne biologiske bedsteforældre deltog i 11% af tilfældene, selv om anden biologiske forælder ikke var med. Skyldes fraværet, at denne er afgået ved døden, var bedsteforældrene betydeligt hyppigere repræsenteret (30%)

Omkring hvert femte barn blev fejret af begge biologiske forældre, men ved to adskilte arrangementer. Ved den fødselsdagsfest, som blev afholdt af den eksterne biologiske forælder, deltog dennes nye partner, dvs. den eksterne stedforælder, stort set altid (87%), mens de eksterne bedsteforældre var med i 2 ud af 3 tilfælde. I de få tilfælde, hvor den eksterne stedforælders forældre var med til at fejre barnet, var det næsten altid et sådant arrangement, de deltog i.

Kun 16% af børnene blev fejret af hele den sammenbragte familie på én gang. Når det skete, at mor, far og stedforælder sammen holdt en fødselsdagsfest, deltog også hyppigt den eksterne stedforælder (67%), den samboende forælders forældre (78%) og de eksterne biologiske bedsteforældre (47%). Stedbedsteforældrene var derimod ikke så hyppigt repræsenteret (47%), som ved de andre typer fødselsdagsarrangementer.

Ikke overraskende kan der iagttages en sammenhæng mellem afvikling af det ritualiserede familiesamvær og den måde, hvorpå det sammenbragte familieliv omkring barnet i øvrigt er organi-

Tabel 11.7.**Afvikling af ritualiseret familiesammenkomst (barnets fødselsdag), opdelt efter forskellige sammenbragte familietyper. Procent.**

	Arrangement				Pct. i alt	N=	Afholdte arrange- menter i gnm.snit
	Udvidet	Adskilt	Substitu- tion	Andre kom- binationer			
Sammenbragt familietype:							
Blodets bånd	25	38	35	2	100	230	2,2
Dobbelt-op	19	24	56	1	100	372	2,0
Erstatning	2	–	97	2	101	200	1,8
Hverken-eller	–	–	87	13	100	30	1,5
I alt procent	16	21	61	2	100	832	2,0

– = Ingen observationer forekommer.

Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

seret, jf. tabel 11.7: Når de udvidede familiesammenkomster forekommer, sker det hyppigst i blodsbands-familierne (25%), der som bekendt er præget af det mest udstrakte biologiske forældresamarbejde (blandt den del af børnene, som har en udvidet samværsordning afholdt hele 40% denne type fødselsdage). Samtidig er det – relativt set – sjældent forekommende, at børnene i denne gruppe må "nøjes" med et substitutionsarrangement. Blandt dobbelt-op-familierne er de udvidede og adskilte arrangementer for barnet også forekommende, men ikke nær så ofte som i blodsbands-gruppen. Alt andet lige er det hyppigst forekommende, at barnet kun fejres af stedfamiliehusholdets medlemmer og disses slægtninge (56%). Blandt erstatnings- og hverken-eller-familierne afholdes der ikke overraskende næsten udelukkende fødselsdage, som falder ind i kategorien substitutionsarrangementer. I takt med, at familiekredsen indsnævres og får en mindre kompleks karakter, reduceres tilsvarende antallet af fødselsdagsarrangementer. Mens børn i blodsbands- og dobbelt-op-gruppen i gennemsnit holdt 2,2 henholdsvis 2,0 fødselsdage, blev der for børn i erstatningsgruppen holdt 1,8 arrangementer, mens hverken-eller-børnene i gennemsnit kun holdt 1,5 fødselsdag. I hverken-eller-gruppen kan det endvidere konstateres, at 13% afholdt fødselsdage i kombinationsmuligheder, som falder uden for de anvendte klassifikationer. De 13% dækker over kun

4 observationer, hvor der i to tilfælde blev afholdt fødselsdag, som kun den samboende forælder deltog i og to tilfælde, hvor der slet ingen fødselsdag blev holdt. Til trods for det beskedne antal er forskellen imidlertid signifikant i forhold til de øvrige grupper.

Opsummering og konklusion

En forestilling om at et sammenbragt familieliv medfører, at et barn reelt får 8 bedsteforældre og en familiekreds, der er dobbelt så stor, som den kernefamiliebørn har, må på grundlag af de ovenstående analyseresultater gøres til skamme. Med de indikatorer, som har været anvendt for at belyse, hvilke potentielle familiemedlemmer der er til stede i barnets liv, har analysen vist følgende om *den sociale familiekreds*:

De stedbedsteforældre og potentielle familiemedlemmer, som barnet erhverver via partneren til den eksterne samboende forælder, og som således "hører til" i et andet hushold, synes for flertallet af børnene at spille en helt perifer rolle, både med hensyn til dagligdagskontakten, tilstedeværelse ved barnets mærkedag og som aktive ressourcepersoner, når barnets forældre har brug for aflastning.

Den sociale familiekreds på den samboende stedforælders side er på ethvert af de målte niveauer ikke alene tættere placeret i forhold til barnet end den eksterne stedforælders familiekreds, men har også mere omgang med barnet, end de biologiske familiemedlemmer, der hører til på den eksterne forælders side. Ud fra en helhedsbetragtning er dagligdagskontakten, deltagelseshyppigheden og den aktive bistand med løsning af konkrete gøremål dog slet ikke på højde med den placering, som de "rigtige" bedsteforældre og familiemedlemmer (det vil sige den samboende forældres slægt) har. På grundlag af analysen kan det ikke vurderes, hvorvidt børnene oplever at have et familietilhørsforhold til stedforældrens forældre, men at dømme ud fra de anvendte adfærdsmål, synes der generelt ikke at være tale om, at barnet i disse erhverver et nyt bedsteforældresæt.

Stedforældrens status i den sammenbragte familie synes at have en mindre, men selvstændig betydning for, hvor fjernt eller nært stedforældrens familie står i forhold til det sammenbragte barn, men det forhold, som navnlig syntes at være afgørende for barnets omgang med stedbedsteforældrene, er den samværspraksis,

det har med den eksterne biologiske forælder. Megen kontakt med samværsforælderen indebærer mindre kontakt med stedbedsteforældrene og vice versa. Det er således kun blandt børn i erstatningsfamilier, at stedbedsteforældrene har en adfærd, der tilnærmelsesvis er sammenlignelig med "rigtige" bedsteforældres ageren (sammenligningsgrundlaget er her den samboende forælders forældre og, hvor det er muligt, bedsteforældre i kernefamilier).

Med hensyn til *den biologiske familiekreds* fremtræder den samboende forælders slægtsnetværk som det stabile, vedvarende element i barnets liv, mens opretholdelsen af de biologiske slægtskabsbånd til den anden side stort set helt og holdent er betinget af, om der i den eksterne biologiske forælder er et forbindelsesled mellem barnet og dets slægt. Med mindre baggrunden for den oprindelige kernefamilies opløsning var udløst af en tragisk begivenhed, synes disse bånd ikke automatisk at være sikret. Det indebærer, når der er et forbindelsesled, at kontakten til barnets biologiske rødder plejes i den udstrækning, det nu en gang er muligt, når man ikke lever under samme tag. Er forælderen (dvs. faderen) fraværende i barnets liv kappes de biologiske bånd mellem barnet og dets fædrene slægt i de fleste tilfælde. Forudsætningen for at disse bånd kan bevares, beror med andre ord på de biologiske forældres kapacitet og vilje til at ville omgås. Dette giver dem en skrøbelig karakter.

Anlægges der en normativ synsvinkel er det trist, at børn og bedsteforældre mister kontakten med hinanden som følge af forældrenes samlivsbrud. Oplevelse af tab og smerte, af de konkrete bevæggrunde for den ikke-eksisterende kontakt, initiativer og afvisninger osv. kan ikke indfanges gennem en surveyundersøgelse som denne. Hvad der kan konstateres er, at 8 ud af 10 børn, som ikke har kontakt med de eksterne biologiske bedsteforældre, var 2 år eller yngre, da forældrene gik fra hinanden. Den fælles livshistorie har med andre ord været kortvarig og sandsynligvis har børnene ikke længere nogen erindring om de bånd, der engang var.

Sammenbragte børns familier – set med børnenes øjne

Indledning, formål og problemstilling

Den indsigt, der i afhandlingen hidtil har været formidlet om det sammenbragte familieliv, dvs. om måder at forvalte forældreskabet på i spændingsfeltet mellem biologiske og sociale forældrefigurer og om den betydning, denne sociale praksis tillægges, har alene været baseret på den voksne, samboende forælders udsagn. I dette kapitel, hvor der afrapporteres fra den ene af de to mindre delundersøgelser, børneundersøgelsen (jf. kapitel 3), inddrages barnet i den sammenbragte familie, afhandlingens egentlige omdrejningspunkt, aktivt som informant.

Børneundersøgelsens overordnede formål har været at tilvejebringe viden om, hvordan børn definerer deres familier. I samtlige familier, både sammenbragte og kernefamilier, som det lykkedes at opnå interview med, er de udvalgte børn derfor blevet bedt om skriftligt at udfærdige en liste over deres familiemedlemmer, herunder hvem de opfatter som den nærmeste familie.

At gennemføre en undersøgelse, hvori børnene synliggøres som informanter om deres egen virkelighed, er ikke først og fremmest drevet af normative motiver eller hensigtserklæringer, men af saglige forventninger til, at en sådan kunne bidrage til at nuancere hovedundersøgelsens resultater.

Den væsentligste begrundelse for at gennemføre børneundersøgelsen har således været, at jeg har ønsket at få belyst, i hvilket omfang børns familieopfattelse formes af den sociale kontekst, de befinder sig i. Har den måde, hvorpå forældreskabet udformes efter kernefamiliens opløsning, og de nye familiedannelser konsekvenser for børns måde at tænke familie på? I hvilken grad – og blandt hvem – in- henholdsvis ekskluderes biologiske forældre og stedforældre (familieinderkredsen) samt diverse medlemmer fra forskellige grene i det udvidede familienetværk (bedsteforældregenerationen). Forholder det sig eksempelvis sådan, at børn, der lever i blodsbands-familier, tænker familie efter biologiske kriterier, mens børn i erstatnings-familier i højere grad lægger et socialt (kontakt) kriterium til grund for deres familie-

afgrænsning? Ved at koble børnenes besvarelser sammen med deres forældres kan det undersøges, om familie- og slægtsbevidsthed er socialt produceret, herunder om børn lægger de samme kriterier til grund for afgrænsningen af de nære familiære bånd som voksne (jf. kapitel 10).

Familiebegrebet, som det undersøges blandt børnene, er naturligvis bredere og mere omfattende end "forældrebegrebet", der var det centrale undersøgelsesfelt i hovedundersøgelsen. Det vil derfor ikke være underligt, hvis børnene i deres besvarelser har angivet, at de opfatter stedforælderen som et familiemedlem, selv om denne – ifølge den samboende forælder – ikke har social signifikans som en far eller mor. Derimod må det forventes, at børn som hovedregel vil betragte stedforælderen som hørende til i familien, hvis denne ifølge de voksne respondenter betragtes som en forældrefigur. Børneundersøgelsens resultater kan således anvendes til kritisk at vurdere det empiriske datamateriales resultatkraft, idet en parallelitet mellem børns og voksnes besvarelser vil virke understøttende for validiteten i de indsamlede data, mens mangel på overensstemmelse kan tyde på, at der må tages metodiske forbehold.

Metode

Undersøgelhedsdesign

En nyere norsk undersøgelse om stedfamilier (Levin, 1994) har været et væsentligt inspirationsgrundlag for den måde, hvorpå børneundersøgelsen er blevet udformet. I Levins undersøgelse, der er baseret på kvalitative interview med i alt 61 børn og voksne i 21 stedfamiliehushold, blev informanterne indledningsvis bedt om at udarbejde en liste over, hvem der hørte med til deres familie. Forskeren bad herefter de voksne informanter om at placere en række brikker (symboliserende familiemedlemmerne) på et ark, så der blev tilvejebragt en differentiering af familiemedlemmerne i forhold til nærhedsgraden. Børnene, som var mellem 5 og 19 år, blev bedt om at lave en tegning af deres familie. Familiekort og -tegninger dannede grundlag for et uddybende kvalitativt interview.

I forhold til en kvantitativ anlagt undersøgelse som denne, har det været nødvendigt at justere Levins metode, samtidig med at de to centrale undersøgelsestemaer – dvs. hvem hører med til familien samt differentieringen mellem nære og fjernere familiemedlemmer – blev fastholdt. Det blev besluttet at udarbejde et

spørgeskema, som de udvalgte børn selv skulle udfylde, mens den samboende forælder blev interviewet til hovedundersøgelsen (jf. bilag 12.a). Spørgeskemaet er i sin udformning enkelt og består kun af to åbne spørgsmål, ledsaget af en instruktion:

1. *"Når du tænker på din familie, hvem tænker du så på? Tænk på din familie. Hvem synes du hører med til den? Dem skal du skrive på listen. Kun én på hver linie. Du må godt skrive, hvad de hedder, men du skal også skrive, hvordan du er i familie med dem. Det er meget vigtigt, for jeg kender dem jo ikke".*

Når børnene var færdige med deres familieliste skulle de herefter besvare det andet spørgsmål:

2. *"Når du tænker på din allernærmeste familie, hvem tænker du så på? Kig på den liste, du har lavet. Sæt ring rundt om dem, du synes du er allermest i familie med".*

Med hensyn til det første undersøgelsestema, familielisten, er det vurderingen, at datakvaliteten ville blive lige så fyldestgørende gennem anvendelse af denne spørgeskemateknik som med Levins kvalitative metodik. Differentieringen mellem nære og fjernere familiemedlemmer kan i et spørgeskema imidlertid aldrig blive så nuanceret, som hvis der var blevet anvendt familiekort eller tegninger.

Der blev bevidst valgt en åben spørgsmålskonstruktion for at undgå at lede børnene ind på prædefinerede opfattelser af, hvad "familie" kunne være. Den åbne konstruktion indebærer, at skemaerne måtte "efterkodes" efter udfyldelsen for at kunne standardiseres. Der blev ved indkodningen opereret med 35 forskellige koder for familierelationer, fordelt i syv grupper: 1. forældre og stedforældre, 2. søskende, 3. bedsteforældre (biologiske og sociale), 4. familiemedlemmer på biologiske forældres og stedforældres side, 5. øvrige uspecificerede familiemedlemmer (fx blot "kusine", "onkel"), 6. venner og bekendte, 7. husdyr.

Gennemførelse af undersøgelsen

At udarbejde et spørgeskema, som 10-11-årige børn skal forstå og udfylde selv, stiller krav om sproglig og formmæssig enkelhed og præcision samtidig med, at det skal virke motiverende. For at opnå sikkerhed for, at også svagere læsere i denne aldersgruppe ville være i stand til at besvare skemaet, bistod et par folkeskole-

lærere fra Stavnshtolskolen i Farum som konsulenter. På samme skole blev skemaet testet blandt 20 børn i en 4. klasse for at vurdere, om det kunne forstås og udfyldes af målgruppen.

Børneundersøgelsen blev gennemført parallelt med hovedundersøgelsen. Interviewerne fra Socialforskningsinstituttets interviewkorps var instrueret om, at skemaet skulle udleveres til barnet ved ankomsten til de udvalgte familier, at barnet skulle udfylde skemaet, mens den samboende forælder blev interviewet, og at interviewerens skulle tage det udfyldte spørgeskema med sig, når interviewet med den voksne var afsluttet. Var barnet ikke hjemme, blev der efterladt et skema og en frankeret svarkuvert i hjemmet.

Bortfald

I forhold til analyseudvalget, dvs. de 1.281 sammenbragte familier og kernefamilier, som det lykkedes at opnå interview med, har 89% af børnene besvaret spørgeskemaet. Denne opnåelsesprocent må som helhed betragtes som tilfredsstillende. For det første i betragtning af at der ikke på forhånd var garanti for, at barnet var hjemme, når interviewerens ankom (selv om familien i introduktionsskrivelsen var adviseret om, at der var et særligt skema til børnene). For det andet fordi det valgte undersøgelsesdesign, det selvudfyldte spørgeskema, ofte indebærer et betragteligt bortfald, fordi folk glemmer at udfylde og returnere det, hvilket også i denne undersøgelse var en aktuell problematik i de tilfælde, hvor interviewerens ikke havde fået skemaet med retur (jf. bilagstabel 12.1).

Der er gennemført en analyse med henblik på at vurdere, om der i forhold til denne undersøgelses centrale problemstillinger, skulle vise sig at være systematiske forskelle i bortfaldet. I analysen er der navnlig fokuseret på de udvalgte børns køn, den strukturelle familietype (stedfader-, stedmoder-, kernefamilie), forældrenes uddannelse, stedforældrens placering i familien, kontakt til den eksterne biologiske forælder, samt de fire identificerede sammenbragte familietyper.

Analysen viser, at der ikke kan iagttages nogle signifikante forskelle mellem kerne- og stedfamilier. Piger har besvaret skemaet lidt hyppigere (92%) end drenge (87%). Ligeledes har børn, med forældre der har megen uddannelse, flittigere udfyldt skemaet (92%) end i familier, hvor der er mindre uddannelseskapi-

tal (87-88%). Afvigelse på disse strukturelle variable er dog mindre i forhold til de variable, der belyser udformningen af forældreskabet: Bortfaldsprocenten er således dobbelt så høj blandt de børn, der ikke længere er i kontakt med den eksterne biologiske forælder (18%), i forhold til dem, der har samvær (9%). Dette modsvarer af, at der blandt børn som lever i erstatnings-familier, er et dobbelt så højt bortfald (20%), sammenlignet med børnene i de andre tre sammenbragte familietyper.

Denne markante afvigelse vækker mistanke om, at en del af bortfaldet ikke skyldes tilfældigheder. Der kan imidlertid kun gisnes om motiverne. Forholder det sig sådan, at "familie" er for ømfindtligt et emne for de børn, der ved, at der et sted er en forælder, de måske, måske ikke kender? Eller er det for ømfindtligt for den voksne i familien: Har den samboende forælder forhindret barnet i at udfylde skemaet for at undgå at rippe op i fortiden og beskytte sig selv eller barnet? Eller fordi barnet slet ikke ved, at der er en "rigtig" forælder derude?

En oversigt over sammenbragte og kernefamiliebørns familiemedlemmer

Børns familier er mangfoldige. Foruden biologiske og sociale forældre, søskende og bedsteforældre, består familierne af et hav af onkler, kusiner, kæresten til faste, venner og bekendte. Det er inden for disse undersøgelsesrammer for vidtgående at belyse alle disse familierelationer detaljeret. For overskuelighedens skyld er der i dette afsnit og i resten af kapitlet hovedsageligt sat fokus på barnet biologiske og sociale forældregrene (defineret som familieinderkredsen) og bedsteforældrelinierne (defineret som det udvidede slægtsnetværk). Søskenderelationer, øvrige slægtninge (mostre, fætre, indgiftede onkler, oldeforældre etc.), sociale familiemedlemmer (venner, hus- og kæledyr) berøres kun sporadisk, om overhovedet.

Tabel 12.1 er en oversigt over, i hvilken udstrækning børn, som lever i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold, inkluderer medlemmer fra forskellige biologiske og sociale slægts-/familie-linier.

Af tabellen fremgår, at alle børn, der lever i *kernefamilier*, inkluderer de biologiske forældre, og at bedsteforældregenerationen

Tabel 12.1.

Procentandele børn i stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehusold, som inkluderer biologiske og sociale forældre og disses slægtninge som familiemedlemmer.

Slægtninge	Stedfader- hushold	Stedmoder- hushold	Kernefamilier
Biologisk mor:	100	81	100
Morforældre ¹⁾	86	72	86
Øvrige slægtninge på mors side	65	49	68
Biologisk far:	72	99	100
Farforældre ¹⁾	57	86	81
Øvrige slægtninge på fars side	31	63	62
Stedfader:²⁾	93	62	•
Stedfars forældre	34	11	•
Øvrige slægtninge på stedfars side	19	2	•
Stedmoder:²⁾	62	91	•
Stedmoders forældre	8	30	•
Øvrige slægtninge på stedmoders side	3	17	•
N =	646	86	409

Anm.: Forskellene mellem stedfader- og stedmoderhushold er signifikante for så vidt angår den ikke-samboende biologiske forælders forældre og øvrige slægtninge ($P < 0,005$). For den samboende biologiske forælder, den samboende og eksterne stedforælder og disses slægtninge er forskellene ikke signifikante.

1) 6 pct. af børnene (svarende til 42 observationer) har ikke differentieret mellem biologiske og sociale mor- henholdsvis farforældre, men blot angivet "bedsteforældre" i besvarelsene. Disse indgår ikke i analysen, men vil være kategoriseret som ekskluderede familiemedlemmer. Samkøring med en række centrale variabler efterlader indtrykket af, at de, der blot har angivet "bedsteforældre", er tilfældigt fordelt i datamaterialet.

2) I opgørelsen af ikke-samboende stedforældre, dvs. partner til den eksterne biologiske forælder, er der taget højde for, at en sådan overhovedet findes.

• = Observationer kan ikke forekomme.

på begge sider nævnes af så godt som alle (81-86%)¹⁾, mens omkring 2/3 inkluderer øvrige slægtsmedlemmer på såvel mors side, det vil typisk sige søskende til de biologiske forældre,

1) Denne opgørelse er baseret på positiv inklusion, der er med andre ord ikke taget højde for fx, at bedsteforældre kan være døde eller om forældrene fx er enebørn, således at der de facto ikke vil være eksisterende øvrige slægtninge til forældrene.

samt disses ægtefæller og børn. Der er en tendens til, at slægtningene på den mødrene gren inkluderes hyppigere end på fars gren, men forskellene er ikke store.

De *sammenbragte børns* familieopfattelse ligner for så vidt angår den *samboende biologiske forælder* til forveksling kernefamiliebørns, dvs. blandt børn i stedfaderhushold inkluderes moderen og hendes slægt lige så hyppigt som blandt kernefamiliebørn. På samme måde nævner børn i stedmoderfamilier med samme hyppighed som børn, der lever sammen med begge biologiske forældre, familiemedlemmer på den fædrene gren. Den *eksterne biologiske forældrepart* inkluderes derimod sjældnere blandt de sammenbragte børn. Således er den biologiske far kun nævnt af 3/4 af børnene i stedfaderfamilierne, mens 4 ud af 5 børn i stedmoderfamilier inkluderer deres biologiske mor i familien. Bedsteforældre og øvrige slægtninge på den eksterne forælders side nævnes tilsvarende sjældnere. I stedmoderfamilier inkluderes familiemedlemmer på moderens side hyppigere end i fars side i stedfaderfamilier. Denne forskel skal først og fremmest forklares med, at børn i stedfaderhushold hyppigere har mistet kontakten til det eksterne biologiske ophav end børn i stedmoderhushold (jf. nedenfor).

Er de biologiske slægtslinier blandt de sammenbragte børn – set under ét – reducerede i forhold til kernefamiliebørns, er deres familier til gengæld udvidet med sociale forgreninger: For langt de fleste af børnene (91-93%) opfattes den samboende forælders nye partner, dvs. *stedforælderen*, som et familiemedlem, ja faktisk inkluderes denne hyppigere end den eksterne biologiske forælder. Det udvidede sociale familienetværk inkluderes derimod ikke af flertallet: kun omkring 1/3 betragter stedforælders forældre som familiemedlemmer og endnu færre – mindre end hver femte – opfatter relationen til stedforælders øvrige slægtninge, dvs. søskende etc. som familiær. Grænserne for det sociale familienskab synes altså for de fleste børn at blive trukket omkring det hushold, de lever i.

Er der i barnets liv en ekstern biologisk forælder, som lever i et nyt parforhold, dvs. en *ekstern stedforælder*, nævnes denne også hyppigt som et familiemedlem (af ca. 2/3 af børnene), men dog slet ikke i samme udstrækning som den stedforælder, barnet lever sammen med til dagligt. Ud fra en formel betragtning er de to "sociale forældre" beslægtet til barnet på samme måde, dvs. som en affinal (indgiftet) slægtning på linie med en svoger-rela-

tion. At de i forskelligt omfang inkluderes i familien, kunne være en indikator på, at husholdskriteriet, dvs. det daglige fællesskab under samme tag, i børnenes bevidsthed er af central betydning for, om man hører til i familien. Forældre og øvrig familie til den eksterne stedforælder er af langt de fleste børn ikke medregnet og synes dermed at have en insignifikant betydning i børnenes familiebevidsthed.

Som det fremgår af tabellen, hersker der som helhed en større pluralitet i de sammenbragte børns opfattelse af, hvad en familie er, sammenlignet med kernefamiliebørn. Ud fra en kvantitativ målestok er forskellene imidlertid ikke så store: Både kernefamiliebørn og sammenbragte børn inkluderer gennemsnitligt omkring 16 personer i deres familier. Der er dog en ganske stor (men ikke indbyrdes afvigende) spredning, som strækker sig fra en minimumsgrænse på 3 personer til maksimalt 47 familiemedlemmer. Når det vedrører spørgsmålet om, hvem der betragtes som de allernærmeste familiemedlemmer, inkluderer de sammenbragte børn gennemsnitligt én person mere (8) end de børn, der lever i kernefamilier (7). At forskellene mellem de to familietyper ud fra denne målestok ikke er større, kan virke overraskende – og bringe én til refleksion over, om der er en øvre grænse for, hvor mange personer børnene kan kære at forholde sig familiært til.

Afgrænsning af familieinderkredsen

Opdeles børnenes besvarelser, efter om der er lagt biologiske henholdsvis sociale kriterier til grund for afgrænsningen af familieinderkredsen, viser en randfordeling, at sammenbragte børn kun undtagelsesvist afgrænser denne kreds alene på baggrund af et biologisk kriterium. Kun 7% af børnene definerer familieinderkredsen som alene bestående af de to biologiske forældre. Det mest udbredte er at føje en social familiegren på den to-sidede, biologiske familieopfattelse: 70% af børnene inkluderer, foruden begge biologiske forældre, også stedforælderen. Omkring en fjerdedel af børnene synes at operere med en såkaldt erstattende familieopfattelse, dvs. hvor den samboende biologiske forælder og stedforælderen er inkluderet, mens den eksterne biologiske forælder ikke figurerer på børnenes familieliste. En reduceret familieopfattelse, hvor kun den samboende biologiske forælder, men hverken den eksterne forælderpart eller stedforælderen, er inkluderet, er stort set ikke empirisk forekommende.

I det følgende vil det nærmere blive belyst, hvilke omstændigheder eller forhold, der kan bidrage til at forklare disse variationer, idet der sættes fokus på en række faktorer, som er betydende for in-/eksklusion af såvel den eksterne biologiske forælderpart som stedforælderen i børnenes familieopfattelse.

In- eller eksklusion af den eksterne biologiske forælderpart

Som nævnt har omkring hvert fjerde barn ikke inkluderet den eksterne biologiske forælder som et familiemedlem. En nærmere analyse viser, at kontaktkriteriet er helt afgørende: Langt de fleste af de børn, som fortsat – i en eller anden form – har kontakt med den eksterne forælder, inkluderer denne som familiemedlem (91%). Samværets omfang er, som det fremgår af tabel 12.2, tilsvarende af væsentlig betydning. Er der etableret en udvidet samværspraksis, angiver så godt som alle børn, at den eksterne forælderpart hører til blandt de allernærmeste familiemedlemmer. Denne andel er faldende i takt med, hvor ekstensivt samværet er. Kun 2/3 af de børn, som ser forælderen sjældnere end hver 14. dag, dvs. som har en begrænset samværspraksis, opfatter ham/hende som et nært familiemedlem, mens hver 6. helt har ekskluderet forælderen. Sammenlignet med børn der har hyppigere samvær, er forskellen betragtelig. Den distante karakter, som en begrænset samværspraksis kan risikere at antage (jf. kapitel 6), har øjensynligt tilsvarende også konsekvenser for børnenes oplevelse af, hvem de er familiært forbundet med.

Som det har været anført andetsteds (kapitel 2), regulerer individer i den vestlige kultur deres slægtsopfattelse efter to principper: beslægtethed gennem blodet og beslægtethed gennem social interaktion. Blandt de børn, som på interviewtidspunktet ikke har en ekstern forælder i deres tilværelse, har en overvældende majoritet – 4 ud af 5 – ekskluderet den fraværende biologiske forælder som et familiemedlem. For børnene synes den omstændighed, at der er en levende biologisk forælder, med hvem de deler biogenetisk substans og tillige er formelt juridisk forbundne med (faderskabsanerkendelsen), at være underordnet det faktum, at der er social interaktion. For flertallet af børnene synes det biologiske kriterium med andre ord at have begrænset gyldighed som ren abstraktion, dvs. når det ikke er indfældet i en social realitet.

Kun hvert femte af de børn, der på interviewtidspunktet ikke havde kontakt til den eksterne biologiske forælder, fastholder

Tabel 12.2.

Børn i sammenbragte familier med forskellig samværspraksis, der inkluderer den eksterne biologiske forælder som et nært familiemedlem, som et familiemedlem eller som ekskluderer denne. Procent.

Samværspraksis	Inkluderet som:		Ekskluderet	N=
	Nært familiemedlem	Blot familiemedlem		
<i>Kontakt, heraf</i>				
Udvidet samvær	94	4	1	90
Normalt samvær	87	11	2	206
Begrænset samvær	67	17	16	159
<i>Ingen kontakt</i>	13	8	79	130
I alt procent	66	11	23	585

Anm.: 1) 147 børn er ekskluderet af analysen. Heraf har 70 børn ikke differentieret mellem, om forælderen er et nært familiemedlem eller blot familiemedlem. 39 børn har ingen levende ekstern forælder og 38 har en samværsordning, der falder uden for de anvendte grupperinger. 2) Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

denne som et familiemedlem. Det er nærliggende at konkludere, at blodskriteriet for disse børn har en mere afgørende vægt end den sociale interaktion. Om kontaktbruddet er ultimativt eller ikke, synes i den forbindelse at være underordnet: Børn med døde forældre anfører med samme hyppighed som skilsmissebørn uden forælder-barn-kontakt det fraværende biologiske op-hav på familielisten.

Isoleret set er kontaktkriteriet den faktor, der har størst betydning for, hvorvidt den eksterne biologiske forælder ekskluderes som et familiemedlem. Resultatet af en logistisk regressionsanalyse, hvori en række potentielt centrale faktorer indgår (jf. bilag 12.b og bilagstabel 12.2)²⁾, viser således, at sandsynligheden for, at den eksterne forælder ekskluderes, vil være 28 gange større, hvis barnet ikke har kontakt, end hvis der er samvær. Analysen viser imidlertid, at også andre forhold er betydende for, i hvilken udstrækning den eksterne forælder inkluderes som fami-

2) Variabellisten består af følgende faktorer: kontakt, forældremyndighedsfordeling, forældresamarbejde, tidsfaktoren, den følelsesmæssige relation til såvel den biologiske forælder som stedforælderen, barnets trivsel med samværet, geografisk afstand, stedforælderen involvering i barnet, konfliktforekomst i stedfamilien, stedforælderen sociale signifikans, årsag til familieopløsning, køn, halvsøskende såvel i stedfamiliehusholdet som hos den eksterne forælder.

Tabel 12.3.

Børn i sammenbragte familier med kontakt til den eksterne biologiske forælderpart. Faktorer der er betydende for, i hvilken udstrækning denne inkluderes som familiemedlem. Procent.

	Den eksterne biologiske forælder betragtes som:			P<	N=
	Nært familie-medlem	Blot familie-medlem	Ikke familie-medlem		
<i>Følelsesmæssig relation til forælderen:</i>					
				***	
Meget nær	96	4	0		179
Ret nær	83	11	6		181
Ikke nær	57	22	21		132
<i>Stedforælders sociale signifikans:</i>					
				***	
En far	74	14	12		302
Noget andet	91	7	2		191
<i>Samarbejde mellem de biologiske forældre:</i>					
				***	
Ja	85	9	7		376
Nej	68	21	11		117
<i>Trivsel med samvær:</i>					
				***	
Ja	84	9	6		392
Nej	61	25	13		75
<i>Tidsfaktoren (varighed af stedfamilielivet):</i>					
				***	
Kort (0-4 år)	84	13	3		190
Lang (5 år og derover)	79	11	11		303
I alt	81	11	8		493

*** = $P < 0,0005$.

liemedlem, jf. tabel 12.3, hvor der sættes fokus på en række forhold, som har sammenhæng med familieopfattelsen blandt børn, der *fortsat har* kontakt med forælderen:

Ikke overraskende har forhold, der vedrører udformningen af det fortsatte biologiske forældreskab, betydning:

Efterfulgt af kontaktkriteriet er den faktor, der er mest udslagsgivende for in- eller eksklusion af den eksterne forælder, den følelsesmæssige nærhed. Som det blev konstateret blandt de voksne respondenter i kapitel 10, er oplevelsen af familiær forbundethed også for børnene knyttet uløseligt sammen med de følelsesmæssige bånd: Er forholdet mellem barnet og den eksterne forælder (ifølge den samboende forælders vurdering) præget af nære følelser, kategoriseres den ikke-samboende forælder i næsten alle tilfælde (96%) som et af de nærmeste familiemedlemmer. Blandt de familier, hvor der rapporteres om en følelsesmæssig mere distant relation, er børnenes tilbøjelighed til helt at ekskludere forælderen som et familiemedlem signifikant højere, ligesom de sjældnere betragter denne som hørende til blandt den allernærmeste familie.

Ligesom der ovenfor kunne påvises en korrelation mellem samværspraksis og familieskab, kan der endvidere iagttages en sammenhæng mellem forældresamarbejde og den eksterne forælders placering på barnets familieliste: I de familier, hvor de biologiske forældre har afbrudt samarbejdet om barnet, opfattes den eksterne forælder sjældnere som et nært familiemedlem end i familier, hvor der fortsat er samarbejde. De signaler, forældreparret udsender ved ikke at kommunikere (dvs. at droppe barnet som et fælles projekt), signaler, som jo i høj grad må være både mærkbare og synlige for barnet, synes med andre ord at have implikationer for oplevelsen af familiær forbundethed og loyalitet. Med hensyn til den formelle del af det fortsatte forældreskab, forældremyndighedsfordelingen, kan der derimod ikke iagttages nogen signifikante forskelle i familieopfattelsen mellem børn, der er omfattet af fælles forældremyndighed og dem, hvor kun den samboende forælder er myndighedsindehaver.

Et tredje forhold, der ligeledes er indicerende for relationens kvalitet, og som synes at øve indflydelse på børnenes opfattelse af, hvor nære de familiære bånd er, er trivsel med den aktuelle samværsordning. I de tilfælde hvor den samboende forælder har rapporteret om mangel på trivsel med samværet hos den eksterne forælder, er børnene mindre tilbøjelige til at betragte den samboende forælder som et nært familiemedlem.

Forhold uden om det biologiske forældreskab synes også at indvirke på, om den eksterne forælder placeres på barnets familieliste: Dels spiller tidsfaktoren ind, idet børn, der har en længere

fælles livshistorie i stedfamilien, hyppigere ekskluderer den ikke-samboende forælder, end børn der har levet i stedfamilien i kortere tid. Dels kan der konstateres en sammenhæng mellem stedforælders sociale signifikans og børnenes opfattelse af familieskabet, hvilket ikke kan undre: I de familier, hvor stedforælderen har status som en voksen ven (eller noget andet), betragtes den eksterne forælderpart hyppigere som et nært familiemedlem, end hvis stedforælderen har status som en far eller mor. Som det blev vist i tidligere kapitler, fører en strategisk udformning af familielivet, hvor begge biologiske forældre er primære figurer, hyppigere til, at stedforælderen placeres i en distant position (blodsbands-familierne).

In- eller eksklusion af stedforælderen som familiemedlem

Som nævnt er det et fåtal af børnene – 7% – der ikke betragter stedforælderen som et familiemedlem. Majoriteten – 3/4 – opfatter ham/hende som hørende til blandt de nærmeste familiemedlemmer, mens ca. hver femte betragter denne som et mere diffust familiemedlem. At så mange inkluderer stedforælderen i familien – og hyppigere end den eksterne biologiske forælder – bidrager til at understøtte en tese om, at den sociale interaktion, dvs. det daglige fællesskab under samme tag, er et afgørende kriterium for familieskab blandt børnene, jf. tabel 12.4. Andelen, der inkluderer stedforælderen, varierer imidlertid med den placering, stedforælderen har i den sammenbragte familie: Generelt kan der konstateres en stærk sammenhæng mellem den sociale signifikans, stedforælderen har i familien, og børnenes opfattelse af de familiære bånd: I familier, hvor den samboende forælder betragter stedforælderen som en forældrefigur, opfattes denne signifikant hyppigere (af 84%) som et nært familiemedlem end i familier, hvor stedforælderen betragtes som en voksen ven eller mors mand/fars kone (47-53%). I takt med, at den samboende forælder rapporterer om øget social distance, stiger tilsvarende andelen af børn, der helt ekskluderer stedforælderen fra familielisten. Selv om der er forskel på at blive betragtet som en forældrefigur og være et mere eller mindre diffust familiemedlem, bidrager denne fordeling, i kraft af samsvaret mellem de voksne respondentes og børnenes besvarelser, til at understøtte hovedundersøgelsens resultater.

Social signifikans som forældrefigur eller ej er, som vist i kapitel 10, i vid udstrækning et symbolsk udtryk for den interne organisering i stedfamilien. Betydende for, om forældrestatus bliver

Tabel 12.4.

Børn i sammenbragte familier. Faktorer der er betydende for, i hvilken udstrækning barnet opfatter stedforælderen som et familiemedlem. Procent.

	Stedforælderen betragtes som:			P<	N=
	Nært fami- liemedlem	Blot fami- liemedlem	Ikke fami- liemedlem		
Stedforælderen sociale signifikans:					
				***	
Er far/mor	84	12	4		446
En voksen ven	53	32	14		146
Mors mand/fars kone	47	36	17		47
Social praksis:					
				***	
Høj involveringsgrad	84	13	3		288
Moderat involveringsgrad	69	23	8		275
Lav involveringsgrad	57	24	20		97
Følelsesmæssig relation til stedforælder:					
				***	
Meget nær	83	13	5		415
Ret nær	61	29	11		218
Ikke nær	46	25	29		28
Konfliktforekomst i familien:					
				***	
Ingen konflikt	81	14	5		228
Konflikter	61	28	12		434
Halvsøskende i stedfamilien:					
				*	
Ja	77	18	6		400
Nej	70	20	10		262
Følelsesmæssig relation til den eksterne forælder					
				***	
Meget nær	63	27	10		180
Ret nær	68	24	8		181
Ikke nær	85	10	5		261
I alt	74	19	7		662

Signifikante forskelle:

*** = $P < 0,0005$

** = $P < 0,005$

* = $P < 0,05$.

erhvervet, er tilstedeværelse af praktisk involvering i barnet, fravær af konflikter og navnlig nære følelsesmæssige bånd. Endvidere er tidsdimensionen og relationen til den eksterne biologiske forælder af betydning.

Det er derfor heller ikke overraskende, at den interne organisering har betydning for, hvorvidt stedforælderen in- eller ekskluderes som familiemedlem af børnene: Der kan således konstateres en positiv sammenhæng mellem på den ene side en høj involveringsgrad i omsorgen og opdragelsen af barnet, en – ifølge de voksne respondenter – nær følelsesmæssig relation og fravær af konflikter i familien, og på den anden side børns tilbøjelighed til at inkludere stedforælderen blandt de allernærmeste familiemedlemmer. Omvendt vil en social praksis præget af lav aktivitet og en distant følelsesmæssig relation mellem barnet og stedforælderen hyppigere føre til, at denne overhovedet ikke inkluderes i barnets familie.

Der kan endvidere konstateres en sammenhæng mellem den familiestrukturelle sammensætning og barnets familieopfattelse, idet børn uden halvsøskende i den sammenbragte familie hyppigere ekskluderer stedforælderen, end i de familier, hvor der er fællesbørn. Forskellen er ikke stor, men dog signifikant. Det ser med andre ord ud til at det materialiserede fællesskab, der via fællesbarnet etableres mellem det sammenbragte barn og stedforælderen, styrker oplevelsen af familiefølelse.

Som helhed er forhold uden for stedfamilien af mindre signifikant betydning for, om stedforælderen inkluderes i barnets familie eller ikke. Når der kontrolleres for andre faktorer, fører fravær af en ekstern biologisk forælder i barnets liv således ikke hyppigere til inklusion af stedforælderen. Heller ikke tidsdimensionen er af signifikant betydning: Om barnet har levet sammen med stedforælderen i kortere eller længere tid, er ikke afgørende for, om denne betragtes som et familiemedlem. Den følelsesmæssige relation til den eksterne forælder synes derimod at være betydende, idet børn, der har et meget eller ret nært forhold til deres biologiske ophav, sjældnere end de med en mere distant relation betragter stedforælderen som et nært familiemedlem.

Afgrænsningen af det udvidede familienetværk

Med hensyn til det udvidede slægtsnetværk blev det før konstateret, at biologiske slægtninge (herunder også slægt og øvrige fa-

miliemedlemmer på den eksterne forælders side) hyppigere inkluderes end de personer, som børnene via stedforældrene er potentielt socialt beslægtede med (tabel 12.1). De eksterne biologiske bedsteforældre optræder således positivt som familiemedlemmer blandt 59% af de adspurgte sammenbragte børn, mens stedforældrens forældre kun inkluderes af en tredjedel. Mens et rent blodsbandskriterium sjældent fastholdes, når det gælder afgrænsningen af familieinderkredsen, synes det udvidede familienetværk (dvs. bedsteforældregenerationen) i videre udstrækning at været afgrænset af den kulturelt definerede genealogi, dvs. af om man deler fælles genetisk substans. Omkring 2/3 (63%) af børnene definerer således det udvidede familienetværk efter rent biologiske linier, idet 44% inkluderer bedsteforældre på både mors og fars side, mens 19% kun inkluderer den samboende forælders forældre.

Blandt den resterende tredjedel af børnene (37%) optræder stedforældrens forældre på familielisten: I halvdelen af tilfældene sammen med begge biologiske bedsteforældresæt (dvs. en "dobbeltop-model") og i den anden halvdel kun sammen med den samboende forælders forældre (en "erstatnings-model").

I dette afsnit sættes der fokus på, hvilke faktorer der kan bidrage til at forklare, at børn in- eller ekskluderer de eksterne biologiske bedsteforældre henholdsvis stedbedsteforældrene. På grund af den generelt insignifikante betydning evt. eksterne stedbedsteforældre har, indgår disse ikke i analysen. De forhold, som navnlig har påkaldt sig interesse, er følgende: Kontakt med/tilstedeværelse af en ekstern biologisk forælder, kontakt med bedsteforældre, geografisk afstand, betydningen af om henholdsvis stedforælderen og den eksterne forælder er inkluderet på familielisten, årsagen til de biologiske forældres samlivsbrud, samt tids- og kønsdimensionen³⁾.

De eksterne biologiske bedsteforældre

Analysen viser, at navnlig to faktorer kan bidrage til at forklare, hvorfor *de eksterne biologiske bedsteforældre* ikke medregnes på familielisten, jf. tabel 12.5.

Først og fremmest er kontaktkriteriet af afgørende betydning. Ser barnet ikke længere sine bedsteforældre, hvad enten det skyldes,

3) Analysen er ligesom i det foregående baseret på en multivariat logistisk regressionsanalyse, jf. bilagstabel 12.4 og 12.5.

Tabel 12.5.

Procentandele børn i sammenbragte familier, der inkluderer de *eksterne biologiske bedsteforældre* som familiemedlemmer. Opdelt efter en række betydende forhold.

	Procentandele der inkluderer de eksterne biologiske bedsteforældre	P<	N=
Er der kontakt med bedsteforældre?			
		***	
Ja	78		505
Nej, i alt	17		227
heraf: døde	10		79
afbrudt kontakt	20		148
Den eksterne biologiske forælder er:			
		***	
Ekskluderet af familien	29		198
Inkluderet i familien	70		534
Den eksterne biologiske forælders fravær skyldes:			
		***	
Afbrudt kontakt	27		146
Dødsfald	57		42
Procentandel i alt, der inkluderer bedsteforældre	59		732

Signifikant forskel:

*** = $P < 0,0005$.

at kontaktbruddet er ultimativt (bedsteforældrene afgået ved døden) eller at man ikke (længere?) ses, ekskluderes de i langt de fleste tilfælde (83%). De ultimative kontaktbrud fører generelt hyppigere til eksklusion (90%) end hvis der er levende bedsteforældre som man ikke har kontakt med (80%). Hvis der derimod i en eller anden udstrækning faktisk er en kontakt til de eksterne biologiske bedsteforældre, inkluderes disse på familielisten af 78% af børnene.

Analysen viser videre, at det er af betydning for inklusion af de eksterne biologiske bedsteforældre, om leddet mellem barnet og bedsteforældrene, dvs. den ikke-samboende forælder figurerer på barnets familieliste. Hører den eksterne forælder – ifølge barnets opfattelse – til familien, inkluderes dennes forældre af 70% af børnene. Er denne derimod ekskluderet, vil bedsteforældrene som hovedregel også være det.

Baggrunden for de biologiske forældres samlivsopløsning har en mindre, men selvstændig betydning for, om bedsteforældrene inkluderes eller ikke. I familier, hvor samlivsopløsningen skyldtes, at den anden forælder er afdød ved døden, inkluderes dennes forældre mere end dobbelt så hyppigt (57%) af barnet som i familier, hvor barnet har mistet kontakten til en levende forælder (27%). Denne forskel modsvarer det kontaktmønster, der blev kortlagt i kapitel 11, dvs. at kontakten til de eksterne biologiske bedsteforældre hyppigere bibeholdes for de "rigtige" forældre end for børn, der har en levende, men fraværende forælder.

Blandt de faktorer, som er anvendt i analysen, er det disse tre forhold, som har størst betydning for, om de eksterne biologiske bedsteforældre inkluderes som familiemedlemmer eller ikke. Indirekte har tilstedeværelsen af en ekstern biologisk forælder i barnets liv imidlertid en afgørende betydning – ikke blot for, som vist ovenfor, om den biologiske forælder inkluderes på familielisten, og dermed også, om bedsteforældrene medregnes. Tilstedeværelsen af en ekstern forælder har ligeledes, som det blev dokumenteret i kapitel 11, afgørende betydning for, om der er kontakt til dennes forældre.

Stedbedsteforældrene

Flere forhold synes at øve indflydelse på, om stedbedsteforældrene inkluderes på barnets familieliste, jf. tabel 12.6.

Også her virker mangel på kontakt generelt negativt ind. Er der ingen kontakt, eller er der ingen levende stedbedsteforældre, betragtes disse som hovedregel ikke som familiemedlemmer. Endvidere kan det konstateres, at den geografiske afstand til stedbedsteforældrenes hjem har en mindre, men signifikant betydning: Bor stedbedsteforældrene langt væk, hvorved mulighederne for hyppig kontakt svækkes, bliver disse oftere ekskluderet end stedbedsteforældre, der bor i en afstand, der forbedrer betingelserne for hyppig kontakt.

De øvrige forhold, som virker positivt sammen med, om stedbedsteforældrene inkluderes på barnets familieliste, vedrører den måde, hvorpå det sammenbragte familieliv er organiseret. I familier, hvor barnet ikke har en tilstedeværende ekstern biologisk forælder, hvor der i børnenes bevidsthed ikke er nogle familiære bånd til dennes forældre, og hvor stedforælderen har social signifikans som en far eller mor, dvs. hvor der er forhold som pe-

Tabel 12.6.

Procentandele børn i sammenbragte familier, der inkluderer *stedbedsteforældre* som familiemedlemmer. Opdelt efter en række betydende faktorer.

	Procentandele der inkluderer stedbedsteforældre	P<	N=
Er der kontakt med stedbedsteforældre?			
		***	
Ja	39		635
Nej	3		97
heraf: ses ikke	10		21
døde	1		76
Barnet har:			
		***	
Ingen tilstedeværende ekstern far/mor	50		188
En ekstern far/mor	29		544
Stedforælder har social signifikans som:			
		***	
En far/mor	40		497
Noget andet	21		235
Stedforælderen er:			
		***	
Inkluderet i familien	36		676
Ekskluderet	5		56
De eksterne biologiske bedste- forældre er:			
		***	
Inkluderet i familien	28		432
Ekskluderet	42		300
Geografisk afstand til sted- bedsteforældre:			
		*	
Kort	36		590
Lang	27		142
I alt der inkluderer	37		732

Signifikante forskelle:

*** = $P < 0,0005$

** = $P < 0,005$

* = $P < 0,05$.

ger i retning af et erstattende socialt forældreskab, der vil stedbedsteforældrene hyppigere blive opfattet som værende familiedømlemmer til barnet. Det er således også blandt børn i erstatningsfamilier, at vi finder den største andel, der inkluderer stedbedsteforældre, jf. nedenfor. Omvendt vil børn, der befinder sig i en familieorganisering, hvor der fortsat er kontakt med den eksterne biologiske familie, dvs. hvor der er en tilstedeværende forælder i barnets liv, og hvor dennes forældre hører til i familien, hvor stedforælderen hverken har social signifikans som "en far" eller inkluderes i barnets familieopfattelse, hyppigere undlade at inkludere stedbedsteforældrene i familiekredsen.

Sammenbragte familietyper og børns familieopfattelse

I figur 12.1-12.8 er børnenes besvarelser opdelt efter, hvilken af de fire sammenbragte familietyper de lever i. Figurerne illustrerer, at der er en høj grad af samvariation mellem børnenes opfattelse af, hvem der hører til i familien, og den måde hvorpå forældreskabet udformes og forvaltes efter kernefamiliens opløsning og de nye familiedannelser.

Blandt de børn, der tilhører gruppen, blodsånds-familier, er begge de biologiske forældre som helhed altid nævnt som de nærmeste familiemedlemmer. Stedforældrene, såvel den samboende som den eksterne forælders nye partner (når en sådan findes) hører i børnenes bevidsthed også som hovedregel til i familien, men de har en mere diffus placering end de biologiske forældre.

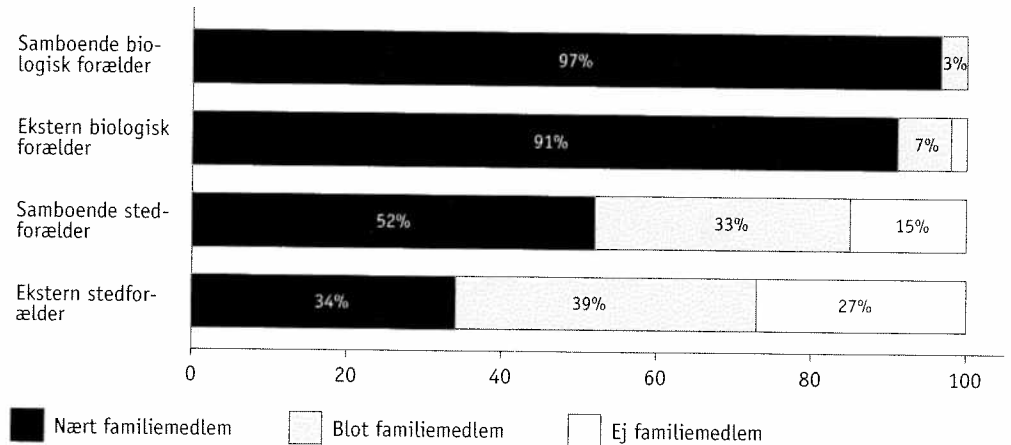
For de børn, der lever i dobbelt-op-familier synes den samboende biologiske forælder at indtage en primær position som det familiemedlem, der i alle tilfælde er det nærmeste. De to "sideordnede" forældrefigurer, den eksterne biologiske besøgsforælder og den sociale dagligdagsforælder nævnes ikke helt i samme udstrækning som den samboende biologiske blandt den nære familie, og de synes således begge, ud fra en helhedsbetragtning, at indtage en mere sekundær position. Den eksterne biologiske forælder ekskluderes hyppigere fra familien end stedforælderen, hvilket, som anført ovenfor, kan hænge sammen med, at en begrænset samværspraksis og afbrudt forældresamarbejde er mere udbredt i denne gruppe end blandt blodsånds-børnene. Er der en ekstern stedforælder, er denne sjældnere end blandt børnene i blodsåndsgruppen inkluderet som familiemedlem. Også dette forhold må antagelig ses på baggrund af, at samværspraksis sjældent er så intensivt i dobbelt-op-gruppen som i blodsånds-gruppen.

Figur 12.1-12.8.

Procentandele børn i forskellige sammenbragte familietyper, der in- og ekskluderer biologiske og sociale forældre og bedsteforældre¹⁾.

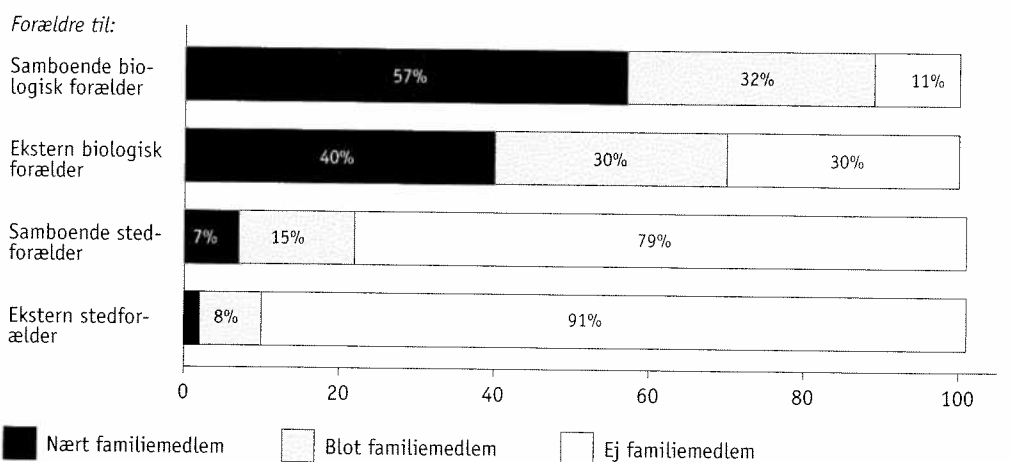
Figur 12.1.

Blodets bånd. Afgrænsning af familieinderkredsen (biologiske og sociale forældre). N= 191.

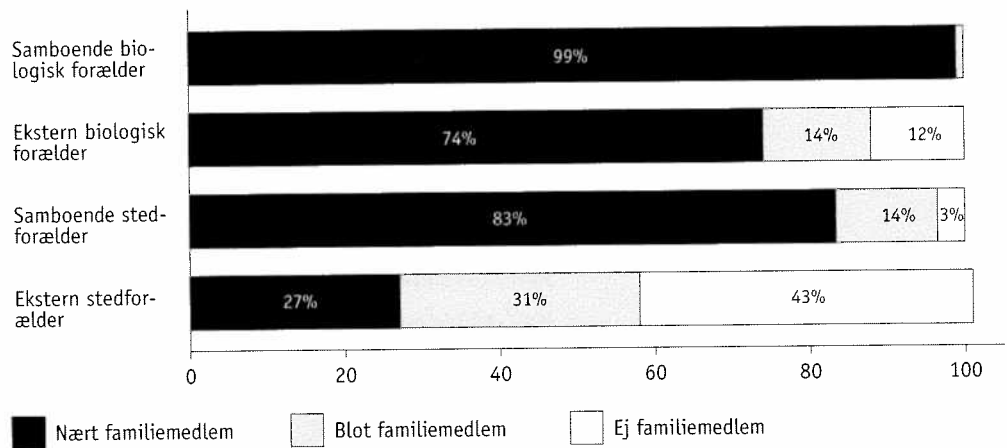
Figur 12.2.

Blodets bånd. Afgrænsning af den udvidede familiekreds (biologiske og sociale bedsteforældre). N= 191.

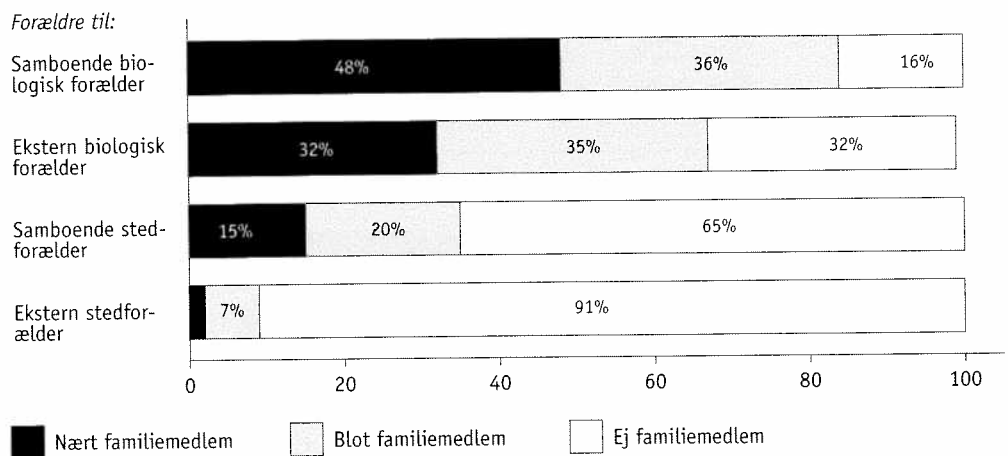

1) I opgørelsen udgår 70 børn, som ikke har differentieret mellem, om de pågældende familiemedlemmer var nære eller mere diffuse familiemedlemmer. Opgørelse vedrørende den eksterne stedforælder er baseret på, at en sådan findes.

Figur 12.3.
Dobbelt-op. Afgrænsning af familieinderkredsen (biologiske og sociale forældre). N= 302.

Figur 12.4.
Dobbelt-op. Afgrænsning af den udvidede familie (biologiske og sociale bedsteforældre). N= 302.

kontaktkriteriets betydning – ekskluderet den eksterne biologiske forælder. Kun 1% af børnene nævner den fraværende biologiske forælders nye partner (dvs. den eksterne stedforælder) som et familiemedlem.

Hverken-eller-gruppen består, som tidligere beskrevet, af ganske få respondenter, og det er derfor ikke muligt at udtale sig med sikkerhed om, hvem børn, der lever i denne familietype, opfatter som familiemedlemmer. Som besvarelserne er fordelt, er tendensen, at alle nævner den samboende forælder, at den eksterne biologiske forælder ekskluderes af ca. halvdelen, og at stedforælderen inkluderes i omtrent samme udstrækning som blandt børnene i blodsbands-familierne. Ingen har inkluderet en evt. ekstern stedforælder.

Den måde, hvorpå forældreskabet er udformet, har tilsvarende konsekvenser for, hvordan børnene definerer den udvidede familiekreds. Børn i blodsbands- og dobbelt-op-familier vil hyppigt inkludere bedsteforældre på begge biologiske sider, mens stedforældrens forældre af et (varierende) flertal ikke regnes med til familien. Børn i erstatnings-familier har – sammenlignet med de to førnævnte grupper – dobbelt så hyppigt ekskluderet de eksterne biologiske bedsteforældre, men inkluderer til gengæld oftere stedbedsteforældrene på familielisten.

Den betydning kontaktkriteriet har for afgrænsning af børnenes familieinderkreds har med andre ord – direkte eller indirekte – en afsmittende effekt på, hvem der inkluderes i det *udvidede familienetværk*. Alligevel er mønstret her lidt anderledes: Uanset hvilken familietype, der er tale om, indtager stedbedsteforældrene en mere distant position i den udvidede familiekreds end stedforælderen relativt gjorde det i familieinderkredsen. Som tidligere nævnt synes børnene at trække en grænse for det sociale familieskab omkring det hushold, de lever i. Dermed kommer det udvidede familienetværk i højere grad til at blive defineret ud fra biologiske kriterier. Interessant er det i øvrigt at iagttage, at uanset hvilken af de sammenbragte familietyper barnet lever i, eller uanset om barnet bor hos sin mor eller far, er der 1/5 af børnene, som opererer med en "reduceret" familieopfattelse, dvs. som kun inkluderer den samboende biologiske forælders forældre.

Som helhed viser undersøgelsen, at der er en meget stærk sammenhæng mellem den måde, hvorpå det sammenbragte familie-

liv er udformet (de fire sammenbragte familietyper) og børnenes familieopfattelse: Hvem der hører til i de sammenbragte børns familier, og hvor nære de familiære bånd opleves at være, formes med andre ord af den sociale kontekst, de befinder sig i, dvs. på baggrund af den måde, hvorpå de voksne omkring barnet har valgt at forvalte forældreskabet på ud fra givne livsomstændigheder og handlemuligheder. Sat på spidsen kan man sige, at de konkrete måder at udforme forældreskabet på fører til forskellige lærestykker om, hvad familie og slægtskab er. Man må antage, at børn i blodsbands-gruppen ligesom kernefamiliebørn vil lære, at blod er tykkere end vand. I kraft af den sociale praksis, dvs. på grundlag af de voksnes vilje eller evne til at fortsætte forældreskabet på tværs af husholdene, er det biologien, der er det dominerende reguleringsprincip for afgrænsningen af familien. Hvorimod flertallet af de børn, der lever i erstatnings-familier, lærer, at familietilhørsforhold er forbundet med den solidaritet og det fællesskab, der følger af at leve under samme tag, mens den kulturelt definerede genealogi (hvor de biologiske rødder er referencepunktet for identiteten) her spiller en mere underordnet rolle.

Perspektivering

Hvem der hører med til børns familier er betinget af den sociale kontekst, de befinder sig i. For børn, der lever i kernefamilier vil blodsbandene på både den mødre og fædre linie være det afgørende kriterium, når familiemedlemmer skal afgrænses. I kraft af den familieform kernefamiliebørn lever i, bliver de bærere af den kulturelle forestilling om slægts- og familieskab som et naturaliseret faktum. For børn i sammenbragte familier vil familieopfattelsen – afhængigt af hvordan forældreskabet er udformet – i højere grad være baseret på en pluralistisk kombination af blodsbeslægtede og sociale familiemedlemmer.

Social interaktion og familietilhørsforhold

Analysen har vist, at den sociale interaktion er en afgørende præmis for oplevelsen af familietilhørsforhold til især de personer, som jeg har defineret som familieinderkredsen: Forældre og stedforældre, dvs. de potentielt signifikante voksne omkring barnet.

For *stedforældrene* fandt jeg på den ene side, at familiemedlemskabet var betinget af kontaktens *kvalitet*: Jo mere intensiv den sociale interaktion var, desto hyppigere var oplevelsen af familier forbundethed. På den anden side kunne intensiteten i relationen ik-

hører sammen med, bliver de nye familiedannelser imidlertid en anstødssten for det bilaterale princip om ligeværdigt tilhørsforhold til begge biologiske forældre.

Som konsekvens af, at der finder en strukturel diskrimination sted, når børnene skal fordeles ved skilsmissen, dvs. at næsten alle (88% i denne stikprøve) kommer til at bo hos moderen, og som konsekvens af, at eksterne fædre hyppigere end eksterne mødre mister kontakten til deres barn, vil dén biologiske forælder, der ekskluderes fra barnets familieliste, i så godt som alle tilfælde være en far, jf. nedenstående tabel 12.7.

Mens skilsmisse og nye familiedannelser så godt som ikke anfægter den subjektive oplevelse af at høre til sin mor og hendes slægt, er implikationerne alvorligere, når det gælder tilhørsforholdet til den fædre side. Skal børnenes besvarelser tages på ordet, er det hvert fjerde barn, der har elimineret det fædre ophav. Farforældre ekskluderes dobbelt så hyppigt af sammenbragte børn som af kernefamiliebørn.

Sat på spidsen kan man sige, at skilsmissegæfenomenet og de nye familiedannelser tendentielt vil transformere det bilaterale slægtsskabssystem til et matrilineært. Ikke i objektiv forstand, for retsvirkningen af faderskabsanerkendelsen består, men ud fra en subjektiv synsvinkel kan man tale om en feminisering af de familiære bånd. På det personlige erfaringsniveau bliver mor og hendes familie det stabile, vedvarende element, et fikseringspunkt for identitet, mens den fædre side potentielt er udskiftelig.

Tabel 12.7.
Procentandele sammenbragte børn og kernefamiliebørn, der ekskluderer de biologiske forældre og bedsteforældre fra deres familieliste.

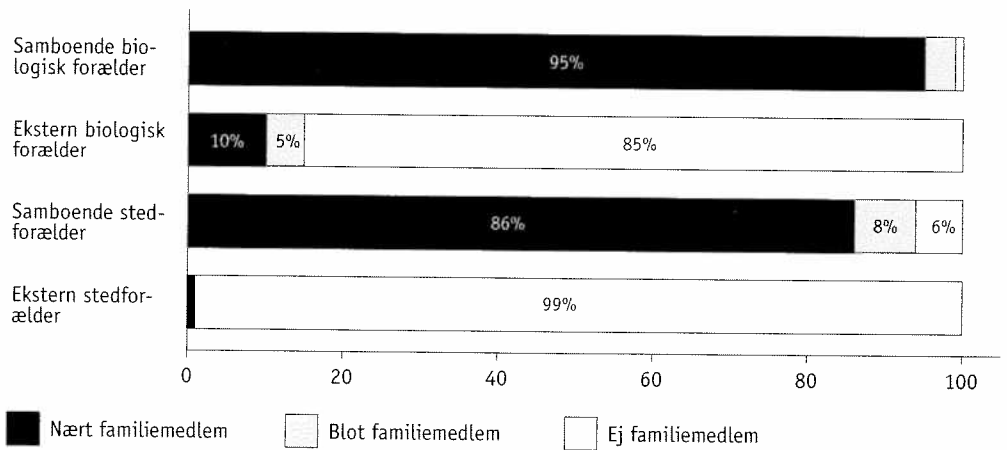
	Sammenbragte børn (N= 732)	Kernefamiliebørn (N= 409)	P<
Mor	2	0	-
Far	25	0	***
Morforældre	16	14	-
Farforældre	39	19	***

Signifikante forskelle:

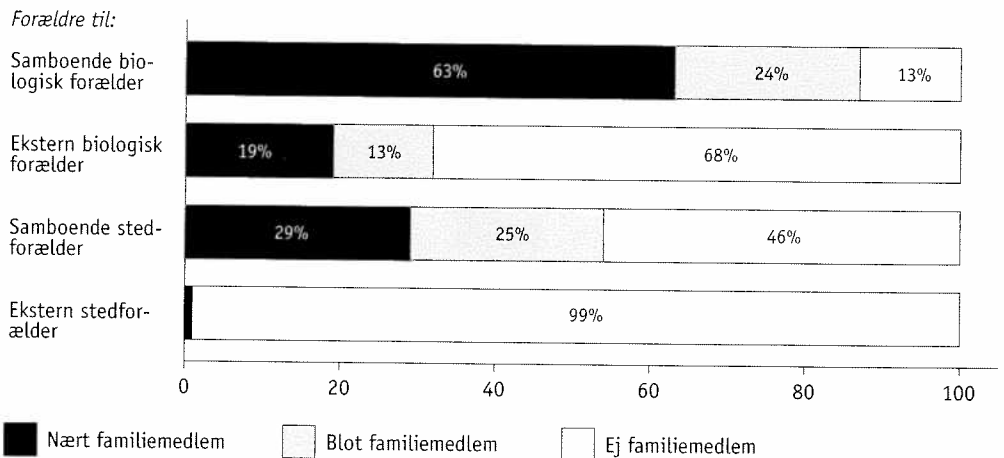
- =Ingen signifikante forskelle.

*** = $P < 0,0005$.

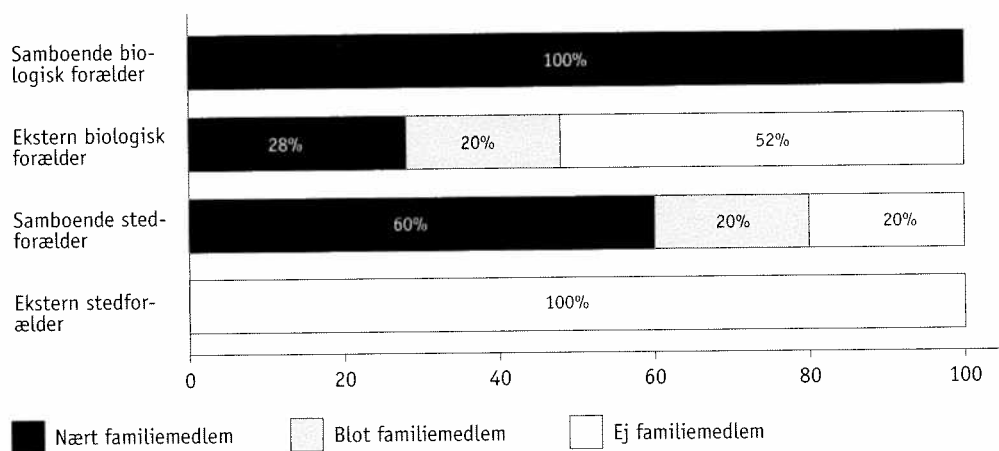
Figur 12.5.
Erstatning. Afgrænsning af familieinderkredsen (biologiske og sociale forældre). N= 144.

Figur 12.6.
Erstatning. Afgrænsning af den udvidede familiekreds (biologiske og sociale bedsteforældre). N= 144.

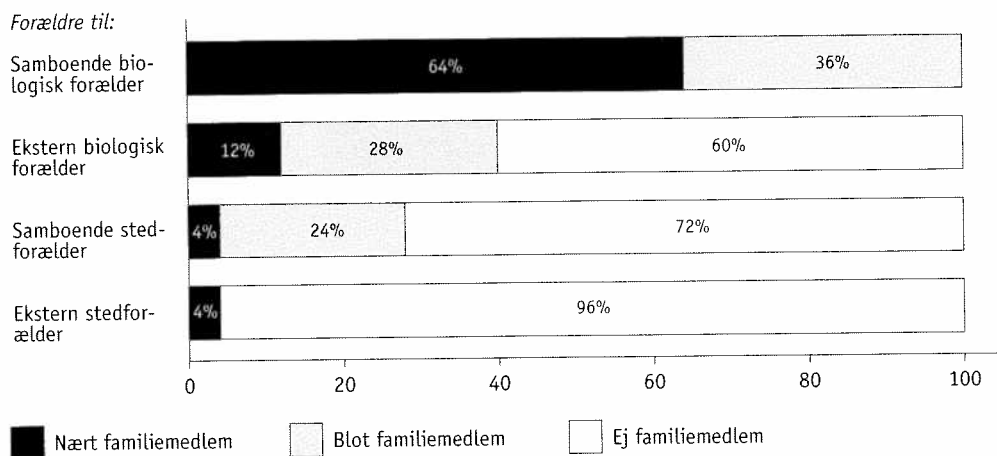

Figur 12.7.
Hverken-eller. Afgrænsning af familieinderkredsen (biologiske og sociale forældre). N= 25¹⁾.

1) For hverken-eller-familierne er oplysningerne usikre, grundet de få observationer.

Figur 12.8.
Hverken-eller. Afgrænsning af den udvidede familiekreds (biologiske og sociale bedste-forældre). N= 25¹⁾.

1) For hverken-eller-familierne er oplysningerne usikre, grundet de få observationer.

I erstatnings-familierne har den biologiske samboende forælder og stedforælderen den samme placering på børnenes familieliste som i dobbelt-op-gruppen. Men langt de fleste (85%) har – jf.

ke alene forklare, at stedforælderen blev opfattet som et familiedlem. Selv under de værste tænkelige omstændigheder, dvs. når både den følelsesmæssige relation og den praktiske involvering i barnet kører på vågeblus, betragtes stedforælderen alligevel som et familiedlem af flertallet af børnene. Det må derfor antages, at *husholdskriteriet*, dvs. det faktum at man lever under samme tag, i sig selv er betydende for oplevelsen af familiesamhørighed.

Kontaktkvaliteten var ligeledes betydende for, hvor nært børnene oplevede, at den *eksterne biologiske forælder* var placeret som familiedlem. Hyppigt samvær, fortsat forældresamarbejde, trivsel med samværet og ikke mindst nære følelsesmæssige bånd forstærkede børnenes oplevelse af familiesamhørighed.

Et mindretal af de børn, der havde en fraværende biologisk forælder, død eller levende, lagde, må det formodes, et biologisk kriterium til grund for vurderingen af, hvorvidt denne var et familiedlem. For flertallet var kontaktkriteriet imidlertid det afgørende.

Spørgsmålet er, hvordan disse børns udsagn skal fortolkes. Læst bogstaveligt er deres besvarelser modsætningsfyldte: Antagelig er de fleste af de børn, der har ekskluderet den fraværende forælder, bekendt med⁴⁾, at der et eller andet sted derude er en far, som de på et bogstaveligt plan er biologisk og juridisk forbundne med. Læst på et metaforisk plan er besvarelserne derimod et udsagn om, at det kun giver social mening at tale om familiære bånd, hvis kriteriet om interaktion er opfyldt.

Det er på grundlag af analysen umiddelbart vanskeligt at vurdere, om den centrale betydning, den sociale interaktion tillægges for afgrænsning af familiedlemmer, kun har gyldighed for børn i sammenbragte familier, eller om børn generelt i højere grad end blodsbeslægtethed lægger social kontakt (og kontaktkvalitet) til grund for definitionen af deres familier. For kontrolgruppen af kernefamiliebørn, der indgår i undersøgelsen, er disse to kriterier jo vævet sammen for så vidt angår familieinderkredsen. Sammenlignes de kernefamiliebørn og sammenbragte børn, som ikke har kontakt med far- og morforældre på interviewtidspunktet (eller som ingen levende bedsteforældre har) ekskluderes

4) Af besvarelserne kan i alt fald ses, at langt de fleste af børnene er klar over, at stedforælderen ikke er den "rigtige" far/mor.

disse familiemedlemmer fra familielisten i samme udstrækning i begge grupper af børn. Når det gælder inklusion af andre sociale familiemedlemmer end stedforældrene og disses slægtninge, dvs. husdyr, venner og bekendte, er børn i kernefamilier ikke mere forbeholdne end sammenbragte børn. I begge grupper inkluderer 10% af børnene husdyr som familiemedlemmer, mens et par procent opfatter venner og veninder som en del af familien. Denne parallelitet i besvarelserne mellem de to grupper børn, kunne være en tentativ antydning af, at kontakt generelt er en betydende forudsætning for, om personer regnes som familiemedlemmer.

Om kontaktkriteriet i et længerevarende perspektiv vil indtage en så central placering for de sammenbragte børns familieopfattelse, som det gør på interviewtidspunktet, er ikke til at vide. Det er tænkeligt, at børnene i løbet af den sekundære socialiseringsproces vil internalisere de kulturbundne forestillinger om biologiens centrale betydning som et referencepunkt for identiteten og måske i en senere alder vil fange interesse for og føle sig relateret til den ukendte person, med hvem de deler biogenetisk substans.

Feminisering af familiebåndene

Det vestlige slægtskabssystem karakteriseres i socialantropologien som såkaldt kognatisk eller bilateralt. Det betyder, at individet – ego – opfatter sig som hidrørende ligeværdigt fra både det mødre- og fædrene ophav. I andre kulturer kan slægtskabssystemet være unilineært (jf. kapitel 2), dvs. at individet enten tilhører moderens (matrilineært) eller faderens (patrilineært) slægt(sgruppe). En domestisk organisation som kernefamiliehusholdet, bestående af far, mor og børn, passer som fod i hose til det bilaterale slægtskabssystem.

Kernefamiliens opløsning og de nye familiedannelser får på det formelle (eller objektive eller bogstavelige) plan ingen konsekvenser for, hvem barnet hører til. Den ikke-samboende forælder vil fortsat blive betragtet som den "rigtige" far eller mor i kraft af det genetiske fællesskab, ligesom forældreskabet juridisk set har retsvirkninger med hensyn til forsørgelse og arv. Ud fra samme betragtning har stedforælderen ingen formaliserede bånd til barnet, medmindre der bliver tale om stedforælderadoption eller delagtighed i forældremyndigheden.

Anskues problemstillingen om tilhørsforhold ud fra en subjektiv betragtning, dvs. ud fra børnenes opfattelse af hvem de socialt

Betydningsbærende træk ved forældreskabet – kvalitativ analyse

Baggrund for den kvalitative analyse

Gennem den kvantitative undersøgelsesdel er der tilvejebragt et overblik over, hvordan sammenbragte familier i varierende udstrækning organiserer og forvalter forældreskabet, såvel i relation til den ikke-samboende biologiske forælders involvering og kontakt med barnet som i relation til den sociale forælders inddragelse i omsorgen. På baggrund af en række statistiske sammenhænge er det søgt forklaret, hvorfor nogle familier organiserer sig på én måde, og andre på en anden.

I spørgeskemaundersøgelsen har jeg tentativt søgt at belyse spørgsmålet om, hvilket betydningsindhold, den sociale praksis tillægges, dvs. i hvilken udstrækning den sociale forælder betragtes som en "far"/"mor" eller som noget andet (voksen ven, mors mand). Det blev i de foregående kapitler vist, at social signifikans som "far" eller "mor" har sammenhæng med en række andre faktorer, ikke mindst om den ikke-samboende biologiske forælder fortsat har en plads i barnets liv.

Det er imidlertid opfattelsen, at det kvantitative projektdesign kun delvist eller tentativt kan belyse spørgsmålet om den sociale signifikans. En mere grundlæggende eller dybere forståelse for betydningen af og indholdet i, at nogle respondenter tilskriver deres nye partner status som far/mor, mens andre afviser at betragte partneren som en forælder, kan efter min opfattelse ikke fyldestgørende indfanges gennem en kvantitativ spørgeskemaundersøgelse, men forudsætter en anden metodeteknik – kvalitative interview.

Beslutningen om at supplere den kvantitative hovedundersøgelse med en mindre kvalitativ undersøgelsesdel er således båret af to hovedinteresser:

For det første har jeg med den kvalitative undersøgelsesdel ønsket at tilnærme mig det på en gang banale og vanskelige

spørgsmål: Hvad vil det egentlig sige at være en far/mor? Hvad er det, der i social forstand gør en forælder til forælder?

Når spørgsmålet forekommer banalt og selvindlysende, hænger det sammen med den måde, vi i vores kultur er vant til at organisere og tænke familie på: Det vestlige slægtskabssystemets fundamentale princip er, at individer forbindes som familie-medlemmer gennem blodet med forælder-barn-relationen som familiesystemets grundsten og i kraft af den størst ophobede, fælles biogenetiske substans. Som hovedregel bor inderkredsen af slægtninge i samme hushold: kernefamilien. Når den sociale del af forældreskabet er vævet sammen med den biologiske del, og familierelationerne væves sammen med husholdet, kommer det at være forælder til at fremstå som et naturaliseret faktum. Sammenvævningen af de forskellige elementer gør det analytisk vanskeligt at præcisere, hvad forældreskabets sociale/kulturelle betydningsindhold er.

I de sammenbragte familiers atomiseringsfelt mellem hushold og slægtsrelationer, blodsband og sociale bånd vil jeg søge at nå ind i en forståelse af forældreskabet som social kategori og belyse, hvad der hinsides den biogenetiske substans opfattes som konstituerende elementer på baggrund af en empirisk analyse. Denne gennemføres ved at afdække, hvordan en række informanter sætter såvel det biologiske som sociale forældreskab i tale, dvs. gennem en afsøgning af, hvad der grundlæggende kendetegner og kvalificerer (eller dequalificerer og adskiller) henholdsvis biologiske forældre og stedforældre.

Den anden hovedinteresse er båret af ønsket om at nå til en nærmere indholdsmæssig afdækning af de familietyper, som er konstrueret på baggrund af den kvantitative undersøgelse. Når jeg i det foregående har anvendt betegnelserne "blodsbands-familier", "dobbelt-op-familier" etc., er der jo tale om analytiske konstruktioner: I sig selv kan den kvantitative undersøgelsesdel ikke bidrage med informationer, der afdækker om disse etiketter har et prægnant betydningsindhold. Fx om respondenter, der er kategoriseret som "blodsbands-familier", de facto hæger stærkere om den forestilling, at blodets bånd har betydning, end respondenter, der hører til kategorien "erstatnings-familier". Motivet for at gennemføre de kvalitative interview har således tillige været at nå til bestemmelse af, om de enkelte familietyper har en meningsfuld og betydningsbærende realitet, og om det er

muligt at påvise nogle distinkte, indholdsmæssige forskelle mellem typerne. Som sådan kan man sige, at de kvalitative interview har til formål at undersøge validiteten af den kvantitative hovedundersøgelses resultater.

På baggrund af den eksisterende forskningslitteratur kan jeg have en forhåndsformodning om, at blodsåndene henholdsvis de sociale ånd kan tillægges varierende betydning. Fx er det velbeskrevet (fx Moxnes, 1990; Levin, 1994; Schwartz, 1984), at nogle stedfamilier vælger at lade den sociale forålder få position og status som en ny/erstattende far/mor, mens andre fastholder blodsåndenes suveråne primat.

Det relativt store antal respondenter, som i spørgeskemaundersøgelsen overraskende har angivet, at de betragter den nye partner som en forålder, samtidig med at der findes en ikke-samboende biologisk forålder, som der er samvær med, må, hvis man skal tage deres besvarelse bogstaveligt, give anledning til en revision af en traditionel, dikotomisk måde at tænke forældreskabet på: At forældreskab enten forvaltes i tid (det biologiske familieband) eller i rum (stedfamiliehusholdet) (fx Renard, 1995). Skal man tage respondenterne på ordet, har disse børn foråldre i begge dimensioner. "Dobbelt-op-modellen" giver anledning til nye spørgsmål: Er modellen kun en analytisk konstruktion, eller finder den et meningsfuldt modsvar i den empiriske virkelighed? Hvad er i givet fald dens indhold? Hvordan tackler børn at have to fædre på en gang? Er der kvalitativ forskel på de egenskaber, biologiske og sociale foråldre tilskrives? Hvordan er arbejdsdelingen mellem fædrene? Betragtes de som fædre i samme grad etc.?

Dataindsamlingen

De kvalitative interview blev gennemført efter en grov analyse af det kvantitative datamateriale var foretaget, dvs. da der tegnede sig et billede af fire familietyper eller måder at forvalte forældreskabet på i sammenbragte familier. Datamaterialet i den kvalitative analyse omfatter interview med ni familier, der deltog i den kvantitative hovedundersøgelse. Interviewene blev gennemført i maj/juni 1995, dvs. ca. et år efter den første dataindsamling. De fleste interview havde en varighed på ca. tre kvarter.

Familierne er strategisk udvalgt: Da jeg ønskede at belyse meningsindholdet af de i analysen opstillede familietyper med

henblik på at undersøge validiteten af de kvantitative undersøgelseres resultater, og da jeg ønskede at nå et skridt længere i forståelsen af problemstillingen om den sociale signifikans, udvalgte jeg informanter fra de tre mest udbredte familietyper: Der blev udvalgt to familier, der eksemplificerer familietypen "blodets bånd", fire familier, der faldt ind i kategorien "dobbelt-opfamilier", og tre familier fra "erstatnings-familier". Der er ikke interviewet nogle informanter fra den fjerde, empirisk sjældent forekommende kategori, "hverken-eller-familierne".

Ud over at få de tre mest udbredte familietyper repræsenteret i den kvalitative interviewfase er følgende overvejelser indgået i forbindelse med udvælgelsen af informanter:

1. Jeg ønskede at få en kønsvariation repræsenteret såvel blandt informanterne, der ligesom i den kvantitative hovedundersøgelse er den biologiske samboende forælder, som blandt udvalgsbørnene. Jeg sikrede mig derfor, at jeg både fik kvindelige (syv) og mandlige (to) informanter repræsenteret. I fire af familierne var udvalgsbarnet en pige, i de resterende fem en dreng.
2. Desuden var det min intention at få informanter med forskellig uddannelsesmæssig baggrund repræsenteret i hver af familietyperne. Dette er delvist lykkedes.
3. Skønt informanterne forud for interviewene modtog en skriftlig henvendelse, ønskede jeg ikke at risikere at komme ud i et hjem, hvor der var mulighed for, at det udvalgte barn ikke havde kendskab til, at der var en biologisk far. Jeg tog derfor i udvælgelsesfasen hensyn til barnets alder for at sikre, at barnet måtte have en sandsynlig erindring enten om et kernefamilieliv eller om et samvær efter samlivsbruddet.

I interviewene deltog i tre tilfælde både den biologiske forælder og stedforælderen, i to tilfælde deltog den biologiske forælder og udvalgsbarnet og i fire tilfælde deltog alene den biologiske forælder. Som sådan er analysen baseret på udsagn fra 15 personer. Skønt jeg på forhånd skriftligt havde klargjort, at det primært var den biologiske samboende forælder, jeg ville interviewe, lod jeg det åbent være op til den enkelte familie at afgøre, hvor mange der skulle være til stede under interviewet. Generelt oplevede jeg, at stedforældrenes tilstedeværelse og kommentarer under interviewene har bidraget til en nuancerigdom, mens børnenes tilstedeværelse omvendt gav mig som interviewer en

følelse af, at jeg måtte fare lidt med lempe i min udspørgen; det var vanskeligere at gå kontant og direkte til biddet.

I skema 13.1 er der opstillet en "profil" af de familier, der deltog i interviewene. Den rækkefølge, de er opstillet i, kan betragtes som en skala. Yderst til venstre har jeg placeret den informant, der mest radikalt repræsenterer blodsbånds-modellen, henover dobbelt-op-modellen, indtil man yderst til højre finder den informant, der mest radikalt tegner erstatnings-modellen.

Interviewguide

Interviewene tog udgangspunkt i den viden, jeg allerede havde om familierne fra den kvantitative spørgeskemaundersøgelse. Det indebar, at jeg på forhånd havde et rimeligt kendskab til de enkelte familiers livshistorie og derfor i mit interviewoplæg kunne fokusere stramt på udfoldelsen af forælderroller. Interviewoplægget indeholdt tre hovedtemaer: 1. Samværet med den ikke-samboende biologiske forælder. 2. Stedforælderrollen. Og 3. Samspillet – syntetisk – mellem den ikke-samboende biologiske henholdsvis den sociale forælders rolle.

Interviewene havde en semistruktureret karakter, dvs. de samme temaer og spørgsmål er stor set præsenteret for alle informanter, men samtidig blev interviewsituationen fleksibelt tilpasset de enkelte familiers livshistorie.

Tema 1: Under temaet "samvær med den ikke-samboende biologiske forælder" blev informanterne bedt om:

1. at begrunde hvorfor den eksisterende samværsmodel (eller mangel på samme) var blevet valgt samt at vurdere, om samværet og samarbejdet fungerede i overensstemmelse med IP's foretrukne ønsker,
2. at afveje positive henholdsvis negative elementer ved samværet med den ikke-samboende biologiske forælder,
3. at redegøre for og begrunde, hvordan IP forestiller sig, at et fremtidigt samvær udformer sig,
4. at redegøre for, hvilken betydning de tillagde blodets bånd.

Skema 13.1.
 Oversigt over interviewede familier. Centrale karakteristika.

Case	Arne	Bir- gitte	Char- lotte	Dan	Eva	Fanny	Grete	Hanne	Inge
Familietype:	blods- bånd	blods- bånd	dobbelt- op	dobbelt- op	dobbelt- op	dobbelt- op	erstat- ning	erstat- ning	erstat- ning
Barns alder ved sted- familiedannelse:	8 år	5 år	6 år	6 år	9 mdr.	3 år	4 år	5 år	3 år
Juridisk ansvar:	fælles fm.	fælles fm.	fælles fm.	fælles fm.	ene fm.	ene fm.	ene fm.	ene fm.	ene fm.
Aktuelt samvær med ISBF:	ud- videt	nor- malt	ud- videt	nor- malt	nor- malt	nor- malt	intet	intet	intet
Følelsesmæssig nær- hed til ISBF:	meget nært	ret nært	meget nært	meget nært	meget nært	ret nært	ikke nært	ikke nært	ikke nært
SF's sociale signifikans:	voksen ven	voksen ven	både ven og far	en mor	en far	en far	en far	en far	en far
Barnet kalder SF:	fornavn	fornavn	fornavn	fornavn	"far"	"far"	"far"	"far"	"far"
Følelsesmæssig nær- hed til SF:	ret nært	meget nært	meget nært	meget nært	ret nært	meget nært	meget nært	meget nært	meget nært
Er praktisk ansvar for barnet i sted- fam.husholdet egalt?	nej	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Opleves fælles livs- historie som betyd- ende for SF's status?	nej	nej	nej	ja	ja	ja	ja	ja	ja
Hvem har primat som forælder?	ISBF	ISBF	Begge	SF	SF	SF	SF	SF	SF
Hvem overdrages an- svaret ultimativt til?	ISBF	SF	SF	ISBF	ISBF	SF	SF	SF	SF

Forkortelser: ISBF = Ikke-samboende biologisk forælder. SF = Stedforældre. Fm. = Forældremyndighed.

Tema 2: "Stedforælderrolle" drejede sig først og fremmest om at søge at indkredse, hvorfor informanterne betragtede stedforælderen som "en far/mor" eller som noget andet (voksen ven/mors mand), og hvilken betydning de tillagde denne status, herunder i hvilken udstrækning følgende elementer spillede en rolle: 1. de følelsesmæssige bånd, 2. deltagelse i opdragelse, 3. det tidsmæssige aspekt, 4. den interne familiestruktur, 5. legale bånd i forhold til barnet, 6. den ikke-samboende forælders følelsesmæssige nærhed/fjernhed i forhold til barnet, samt endelig 7. fraværet af blodsband.

Under det tredje tema, "samspillet mellem den biologiske henholdsvis den sociale stedforælderrolle" blev informanterne bedt om at redegøre for:

1. om de oplevede, at der i praksis var forskel på, hvordan man som biologisk henholdsvis stedforælder kunne agere i forhold til barnet,
2. hvordan de oplevede arbejdsdelingen mellem stedforælderen og den ikke-samboende biologiske forælder,
3. om de oplevede, at et barn kunne have ét eller flere forældresæt,
4. hvem de oplevede, der var mest forældre for deres barn.

Fremstilling af det empiriske datamateriale

Et generelt problem, der knytter sig til kvalitative interviewundersøgelser, er, hvordan det ofte fyldige empiriske datamateriale (i dette tilfælde ca. 115 siders interviewudskrift) præsenteres for læserne, så det fungerer som nødvendigt dokumentationsgrundlag for analyserne uden samtidig at kvæle læserne i sidelange citater.

I dette tilfælde, hvor antallet af interview – i sammenligning med andre kvalitative undersøgelser – trods alt er relativt begrænset, har jeg valgt at fremstille samtlige i resumeform. Dette valg er dels truffet for at undgå at fylde den kvalitative analyse med for mange citater, men dels og ikke mindst fordi jeg på baggrund af de foregående kapitlers mange tabeller har haft behov for at illustrere den nuancerigdom, der gemmer sig bag de mange tal og statistiske sammenhænge: Det vil sige, hvordan konkrete mennesker af kød og blod udfolder det sammenbragte familieliv.

Selv om interviewene har undergået en bearbejdnings- og redigeringsproces, har jeg bestræbt mig på at undgå fortolkning i fremstillingen bl.a. ved at søge at gengive informanternes egne argumentationsrækker og personlige sprogtoner.

Informantudsagn

Blodets bånd 1: Arne

Navngivne personer:

Anders: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Andreas: Anders' storebror (helsøgende)

Arne: Anders' samboende biologiske far (informant)

Anja: Anders' biologiske mor

Anne: Arnes nye kone, stedmor til Anders

Udvalgsbarnet Anders og hans et år ældre storebror, Andreas, levede i kernefamilie, indtil Anders var 5 år. Forældrene Arne og Anja var ikke gift, men havde fælles forældremyndighed over børnene. Da de gik fra hinanden blev den fælles forældremyndighed bibeholdt, og der blev etableret en deleordning, hvor børnene i begyndelsen boede den ene uge sammen i barndomshjemmet med Arne og den anden uge hos Anja. Efter en periode blev deleordningen ændret til den nuværende, hvor børnene bor 14 dage hvert sted. Det skabte mere ro.

Arne flyttede sammen med sin nye kone Anne for fire år siden, da Anders var 8. De har fået to fællesbørn. Anja har boet sammen med sin nye partner i tre år. I dette forhold er der ingen fællesbørn.

For Arne var det en naturlig og praktisk ting, at der blev etableret en deleordning omkring børnene. Det kan være en berigelse for børnene, at have en større kontaktflade til voksne, at være knyttet til fire personer i stedet for til to. Men også besværligt, fordi beslutninger kræver megen forudgående diskussion mellem de to nye familier, som ikke altid er enige om, hvordan problemer skal tackles. I den henseende ville det være nemmere og måske skabe større kontinuitet, hvis Arne alene havde beslutningsretten. Han ved, at den nuværende deleordning har en stakket frist. Skoleskift og flytteplaner ligger ude i horisonten. Dertil kommer, at Andreas har ytrret ønske om at bo fast hos Arne og Anne, fordi han ikke gider flytte frem og tilbage mere. Den problemstilling har de voksne hidtil skudt foran sig, men Andreas' ønske nødvendiggør, at der inden for en over-

skuelig fremtid må tages fat på den for forældrene meget følsomme diskussion om, hvor børnene i givet fald skal bo. Skønt Arne principielt er modstander af at adskille de to søskende, tror han alligevel, at det ender med, at de kommer til at bo hver deres sted. Men stod det til ham alene, ville han finde det naturligt, at begge drenge boede fast hos ham, fordi det er hans børn, og fordi han har taget ligeligt del i deres opvækst, fra de var helt små.

Arne har aldrig drømt om, at Anne skulle være en ny erstatningsmor for børnene. Men der har været tvivl om, i hvor høj grad Anne skulle gå ind og påtage sig et ansvar for børnene på samme måde som en mor. Arne indrømmer, at han fra starten ikke havde gjort sig store overvejelser over spørgsmålet om ansvarsfordelingen, men blot tænkt, at hvis hverdagen skulle fungere, så var Anne og han nødt til at dele tingene. Og Anne gjorde fra starten meget for, at dagligdagen i den ny familie skulle lykkes ved at tage sig meget af drengene og gøre mange ting sammen med dem. Derhjemme tog hun sig lige så meget af dem, som Arne gjorde. Børnene accepterede hende snart som én, der altid havde været der, og kom efter nogen tid også til at respektere hende som en voksen autoritet, der lige som Arne kunne sætte de nødvendige grænser for at få en hverdag til at fungere, også når han ikke var til stede.

I en periode gik hun også ind og tog ansvar for drengenes lektielæsning og forældremøder, ligesom hun gik ind i overvejelser og diskussioner imellem de to hushold om evt. skoleskift. Men efter en tid oplevede hun, at det ansvar, hun påtog sig, ikke blev modsvaret af en tilsvarende indflydelse, når der skulle træffes beslutninger om børnene, som omfattede begge hushold. En oplevelse af, at den biologiske mor, Anja, ikke krediterede hendes indsats. I erkendelse af sin manglende beslutningsret har hun derfor trukket sig tilbage og overladt ansvaret for de mere vidtgående beslutninger til de biologiske forældre.

Den kompetencekonflikt, der opstod mellem Anne og Anja, indebar, at samværsformen mellem de to hushold ændrede karakter. Tidligere var de to hushold som en stor familie, hvor alle spiste middag med alle, når det var drengenes skiftedag. I den periode, hvor konflikten stod på, var det svært at være på talefod. Men nu har samarbejdet fundet et fornuftigt leje, som har skabt klarere linier for både børnene og de voksne i de to

hushold. Det er blevet klart, at de er to familier, der lever hver deres liv, og at det er de biologiske forældre, der har ansvaret for børnene.

Der har aldrig været nogen tvivl om for nogle af parterne, hvem der var mor og far for Anders og Andreas. Arne beskriver forælder-børn-forholdet som en medfødt forbindelse af accept og kærlighed, der har en selvfølgelig karakter, som er der og ikke skal opnås. Forældre og børn kan gå vidt, før man tvivler på, om der er en kærlighed. Det tror han ikke, stedforældre kan opnå. Mellem stedforældre og børn vil altid være en distance, en tvivl på om kærligheden er der. Den tvivl viser sig hos børnene, fx når Anne brokker sig over et eller andet. Og han tror heller ikke, at forældrenes nye partnere skal prøve på at gå ind og sætte sig i forældrenes sted. Stedforældre kan opnå venskab og en stor fortrolighed med børnene, måske netop i kraft af at de er stedforældre, men forholdet kan ikke som i den biologiske relation få karakter af selvfølgelighed.

Blodets bånd 2: Birgitte

Navngivne personer:

- Bo:* Det udvalgte barn i undersøgelsen
Birgitte: Bos samboende biologiske mor (informant)
Bent: Bos biologiske far
Bjørn: Birgittes nuværende mand, stedfar til Bo

Birgitte blev skilt fra Bent, da Bo var 5 år. Året efter flyttede Birgitte sammen med Bjørn, som hun er gift med i dag. Der er ingen halv- eller stedsøskende. Bent har ingen partner.

Birgitte og Bent fik fælles forældremyndighed over Bo, da de gik fra hinanden. Det var utroligt vigtigt for dem, for som hun siger: "Han er jo vores barn". Af samme grund boede Bo i det første års tid efter samlivsbruddet skiftevis hos Birgitte og Bent, men det gav for meget uro i hverdagen, og da han skulle starte i skolen, blev det praktisk umuligt. Derfor kom Bo til at bo fast hos Birgitte og Bjørn og har siden haft samvær med Bent hver anden weekend. En hel weekends samvær bliver det nu efterhånden sjældent til, for Bo er ved at nå en alder, hvor også andre aktiviteter trænger sig på, og derfor kan Birgitte forestille sig, at Bos kontakt med faderen gradvist vil blive mindre.

Birgitte og Bent har fortsat kontakt med hinanden, men i dag er Bent ikke så meget far, at han deltager i skolearbejde og "ting og sager", som han gjorde før i tiden. Han er blevet den gode far derude, som ikke er med i dagligdagen. De praktiske forældrefunktioner er gradvist overgået til Birgitte og Bjørn.

Om Bjørns rolle som stedforælder, fortæller Birgitte, at han tager sig mindst lige så meget af Bo, som hun. Han prøver at lege far, for de er jo en familie, og det indebærer, at man deltager på lige fod i den daglige trummerum. Bjørn er en del af en hverdag, som er elsket og formodentlig også ind imellem hadet. Kort sagt: Han tager sig af det hele.

Selv om Birgitte og Bjørn deles om hverdagsfunktionerne, og selv om hun beskriver forholdet mellem Bo og Bjørn som nært og kærligt, oplever hun, at der er en forskel mellem hende og Bjørn som ikke-biologisk forælder: I modsætning til tidligere reagerer nu Bo kraftigere, når Bjørn sætter grænser for ham, end når det er Birgitte. Hun tilskriver det Bos alder: at han er på vej ind i puberteten. Også når der er noget alvorligt følelsesmæssigt på spil, foretrækkes Birgitte.

At Bjørn leger far derhjemme, gør ham i Birgittes øjne ikke til en far, og han kan heller aldrig blive det. Han er en ven. Hvis man har en (biologisk) far, som der er samvær med, og som man har kendt hele livet, kan man ikke lige pludselig få en ny far. Det havde ikke gjort forskel, hvis samlivsbruddet havde fundet sted på et tidligere tidspunkt i Bos liv. Det er ikke muligt at have to fædre på en gang.

Ultimativt foretrækker Birgitte Bjørn som ansvarshaver for sin søn. Selv om Bent kan give sin søn tæthed, kærlighed og nærhed, og selv om der ikke er nogen tvivl om, at de elsker hinanden, så foregår der ingenting, når Bo er sammen med ham. Det kunne hun ikke tænke sig for ham. Bjørn er den hun elsker, og han er nogle gange genial sammen med Bo. Bjørn kan give ham flere udfordringer og oplevelser.

Dobbelt op 1: Charlotte

Navngivne personer:

Cecilie: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Charlotte: Cecilies samboende biologiske mor (informant)

Carsten: Cecilies biologiske far

Cecilie boede sammen med sin mor og far, Charlotte og Carsten, indtil hun var 5 år. Hun boede derefter alene med sin mor et års tid, indtil de flyttede sammen med Christian, som moderen er gift med i dag. De har ingen fællesbørn, men Christian har voksne sørbørn fra et tidligere ægteskab. Cecilies far bor sammen med sin kæreste. Der er ikke børn i dette forhold.

Da Charlotte og Carsten blev skilt, valgte de at få fælles forældremyndighed, og det vil de ifølge Charlotte blive ved med at have. For dem er fælles forældremyndighed en naturlig ting, som ikke har været diskuteret: Som mor og far har de været fælles om at sætte Cecilie i verden, og derfor ville det være urimeligt, hvis kun den ene af dem skulle have ansvaret. Selv om Charlotte erkender, at der kan være skilsmisser, hvor det mest oplagte er, at der er eneforældremyndighed, så bør man arbejde på det fælles. Fælles forældremyndighed har en betydning for både mor, far og barn – ikke på grund af det rent praktiske – men følelsesmæssigt: Man tager meget fra faderen ved at fratage ham forældremyndigheden, og det kan resultere i et manglende engagement.

Der har været afprøvet forskellige former for samvær: I perioden efter skilsmissen var der samvær hver 14. dag, siden har der været samvær med overnatning en gang ugentligt, og på interviewtidspunktet er faderens hjem ikke ramme for samvær, på grund af små boligforhold. Men de bor i samme lokalområde, så Carsten kommer ind og ud i Charlotte og Christians hjem, sådan at der er en næsten daglig kontakt. Cecilie har imidlertid ytret ønske om, at hun gerne vil være lidt mere sammen med faderen, så Charlotte regner med, at samværet fremover organiseres som en ugentlig middagsaftale hos ham.

Generelt finder Charlotte, at det er vigtigt for et barn, for at det kan komme uskadt ud af det brud, som en skilsmisse er, at der er kontakt med begge biologiske forældre – også selv om samværet ikke altid fungerer optimalt. Af samme grund – for at hun kan blive så helstøbt som muligt – er det også vigtigt, at Cecilie bibeholder kontakten til familien på faderens side, også selv om hun via sin stedfar har fået en ny familie.

Carstens position i forhold til de praktiske forældrefunktioner er tilbagetrukket. I kraft af, at Cecilie lever 100% hos Charlotte og Christian og i kraft af, at Christian gør utroligt meget med Cecilie og utroligt meget for hende, så skabes der en helhed, så det virker som om, Christian er næsten far, selv om han ikke er det på papiret: Han er den, der støtter Cecilie, hjælper hende med at planlægge, og går ind i opdragelsen på lige fod med Charlotte. Charlotte har talt med Carsten om, at hun foretrækker Christian som ansvarshaver for Cecilie, hvis hun skulle falde bort. Christians liv ligger mere i faste rammer, og det er dér, Cecilie er tryggest, hvorimod Carsten er lidt mere udsvævende og ikke helt 100% til at stole på.

Da Charlotte blev interviewet til spørgeskemaundersøgelsen, svarede hun, at hun betragtede Christian som en far. I denne anden interviewrunde, synes hun, at det er mere præcist at betegne ham som et miks af en far og en ven. Cecilie er blevet det år ældre, og måden, de mødes og snakker på, er blevet en anden. Det mærkes også ved, at Cecilie er lidt mere på mærkerne, lidt skarpere i forhold til Christians irettesættelser. Hun minder ham af og til om, at han jo ikke er hendes far. Charlotte tror, at farrollen i årene, der kommer, naturligt vil udvandes til fordel for en rolle som ven.

Det er Charlottes opfattelse, at et barn godt kan have to fædre på én gang. I kraft af den åbenhed der er mellem de voksne, fungerer det fint i deres familie, selv om det ikke altid er uden frustrationer. I det daglige og med de funktioner Christian har, er det ham, der har farrollen, og Charlotte synes, han investerer utrolig meget i Cecilie. Men selv om Cecilie er utrolig glad for Christian og nærer nogle stærke følelser for ham, så er der en følelsesmæssig forskel, når Carsten og Christian vejes op mod hinanden: Med Carsten er der nogle bånd – de to har nogle tætte ting sammen, når de er sammen – bl.a. et musikskabskab, og så ligner hun ham meget i både sind og udseende.

Adspurgt om, hvem der er mest far for Cecilie, svarer Charlotte: "For at dele det helt op: Carsten er far og Christian er dagligfar. Sådan er det!"

Dobbelt op 2: Dan

Navngivne personer:

Denis: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Ditte: Denis' storesøster (helsøskende)

Dan: Denis' samboende biologiske far (informant)

Dorte: Denis' biologiske mor

Dea: Dans nuværende kone, stedmor til Denis

Dan har to børn, udvalgsbarnet Denis og den to år ældre storesøster Ditte, med ekskonen Dorte. De blev skilt ved retten, da Denis var tre år. Dorte ville have begge børnene, og Dan insisterede også på sin ret. Det endte imidlertid med, at de fik fælles forældremyndighed over begge børnene og arrangerede det sådan, at Ditte kom til at bo hos Dorte, mens Denis skulle bo hos Dan.

Dorte flyttede hurtigt sammen med sin nuværende mand, som hun har et fællesbarn med, mens Dan boede alene med Denis i fire år, indtil Dea flyttede ind. Også de har fået et fællesbarn.

Denis og Ditte har normalsamvær, dvs. hver anden weekend er begge søskende hos Dan og Dea og hver anden weekend er de hos moderen. Også i ferierne er begge søskende sammen, først hos det ene par og så hos det andet. I kraft af at børnene er blevet ældre, fungerer samværet mere fleksibelt. Det sker, at børnene har andre aktiviteter for, som forhindrer dem i at komme på samvær, ligesom det sker, at de aflægger besøg uden for de aftalte rammer.

Dan synes tilfreds med den gældende samværsmodel: Han kunne ikke forestille sig en udvidet ordning, hvor børnene skulle skiftes til at bo hos forældrene – det ville give problemer med transport og skolegang. Omvendt har han heller ikke forståelse for de forældre, der afskærer børnenes mulighed for at have kontakt med den anden forælder og bedsteforældrene. At de voksne ikke kan få et forhold til at køre, skal ikke gå ud over børnenes ret til at se deres rigtige mor eller far.

Forholdet til Dorte er godt i dag, de har det faktisk bedre sammen end dengang, de var gift. De taler rimeligt hyppigt sammen i telefon, og ved særlige lejligheder, fx barnedåb, konfirmation og festivitas på børnenes skole, deltager begge familier. Det er også sket i enkelte tilfælde, at alle fire voksne har mødtes for at drøfte nogle særlige problemer omkring børnene.

Den fælles forældremyndighed har fungeret upåklageligt, og Dan er glad for, at han og Dorte endte med at dele det retslige ansvar for børnene: Det giver en sikkerhed, hvis der skulle ske én af forældrene noget, ligesom det giver en indflydelse, en mulighed for at gribe ind, hvis opdragelsen af den ene eller anden grund skulle løbe af sporet i det andet hushold. Dertil kommer, at det er rart, at man er fælles om at bære ansvaret, når der skal træffes vigtige beslutninger, fx om skoleskift.

I det daglige er der imidlertid tale om en arbejdsdeling i forhold til børnene. Dan og Dortes liv er baseret på, at de skal leve med hver deres familie nu, og derfor har Dan givet afkald på at følge med i, hvad Ditte går og laver af ulykker, men må stole på at Dittes stedfar og Dorte holder hånd i hanke med hende.

På samme måde ligger ansvaret for Denis' dagligdag og skolegang hos Dan og Dea. Når Dan oplever, at Dea efterhånden er blevet som en mor for Denis, er det, fordi hun har taget sig så meget af ham både praktisk, opdragelsesmæssigt og følelsesmæssigt og sørget for, at hele familien har det godt.

Dan er usikker på, om det er Dorte eller Dea, der er mest mor for Denis. Selv om det er Dorte, der har født ham, er det ikke nødvendigvis ensbetydende med, at hun er mest mor. Denis ser hende jo kun hver anden weekend. Det kunne jo også være Dea, for hun er der jo mest.

Dobbelt op 3: Eva og Erik

Navngivne personer:

Emilie: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Eva: Emilies samboende biologiske mor (informant)

Ejvind: Emilies biologiske far

Erik: Evas nuværende mand, stedfar til Emilie (supplerende informant)

Ellen: Eva og Eriks fællesbarn, halv-lillesøster til Emilie

Eva flyttede fra samleveren Ejvind allerede, da deres datter, Emilie, var 9 måneder. Kort tid efter flyttede Eva og Emilie sammen med Erik, og der er i det nye ægteskab et fællesbarn, Ellen. Ejvind har ingen partner.

Emilie har altid haft normalsamvær med sin far, og forældresamarbejdet fungerer gnidningsfrit og relativt intensivt på interview-

tidspunktet. Eva tror dog, at både samværet og forældrekontakten vil mindskes i takt med, at Emilie bliver ældre. Men hun synes, at det er vigtigt for Emilie at have kontakt med sin biologiske far, ikke mindst fordi de følelsesmæssigt er to alen ud af et stykke – deres kemi passer godt sammen.

Allerede da Emilie blev født, sagde Eva, at hun ville have forældreretten over Emilie, og i det efterfølgende forløb har hun været glad for at have ansvaret alene. Ejvind er velkommen med gode råd, men hun synes, det ville være frygteligt at skulle bøje sig for noget, hun ikke ville bryde sig om. En aktuel problemstilling, om hvorvidt Emilie vil have godt af at skifte skole, har med tydelighed illustreret, at Ejvind grundlæggende har andre værdier end Eva og Erik.

Da også Erik betragtes som en far, har Emilie to fædre, som hun begge kalder far. Bortset fra at det kan skabe lidt sprogforvirring, finder Eva det dobbelte faderskab helt uproblematisk. Erik har imidlertid ikke altid været en far for Emilie. Det er blevet opbygget gradvist. Selv om Emilie var så lille, da Erik kom ind i hendes liv, opfattede hun ham i de første år som en trussel. Men små ting, der er blevet lagt på hele tiden i form af ansvar og tålmod i opdragelsen, i form af omsorg og forståelse for barnet og i form af gensidig kærlighed og stolthed, har efterhånden gjort ham til en far. Eva synes, han er gået 100% ind i den rolle, det er at være far. På et tidspunkt, hvor samværet og samarbejdet med Ejvind kørte mindre godt, drøftede Eva og Erik adoption, men det blev ved snakken. Erik synes ikke, at hans manglende juridiske ret og pligt i forhold til Emilie gør den store forskel, selv om han har et dagligt ansvar for hende. For ham ligger den afgørende forskel – når han sammenligner Emilie og Ellen – på det følelsesmæssige plan. Om det ligger i generne, ved han ikke, men der er et eller andet kemisk, som gør det sværere for ham at kramme Emilie på samme måde som Ellen – det føles fremmed eller forkert. Måske er det sværere at elske et barn, som ikke er ens eget. I Ellen kan han genkende sig selv i bevægelser og reaktioner, mens Emilie er en fremmed – hun ligner ikke engang sin mor. Det har han først erkendt, da han blev far til Ellen. Hvis ikke han havde prøvet at få sit eget barn, fornemmer han, at han lettere kunne have følt sig som far for Ellen.

Hvis Eva skal prioritere, vil hun mene, at Erik er den, der er mest far for Emilie. Det er ham, der står for fornuften og de opdragelsesmæssige sider, og han tænker på planlægningen for hendes liv. Det er et tegn på omsorg. Erik repræsenterer det urokkelige og stabile. Hos Ejvind er det mere noget med cykel- og tivoluture, fest og ballade, – og det går ikke i længden. Men følelsesmæssigt får Emilie noget hos Ejvind, som hun ikke kan få på samme måde hos Eva og Erik: Kemien mellem Emilie og den biologiske far passer godt, og han er nok mest den, der kan gøre hende til et glad barn – måske ville hun i virkeligheden blive et mere harmonisk menneske af at bo permanent hos ham. Hvis Eva døde, ville hun foretrække, at Emilie kom til at bo hos Ejvind.

Dobbelt op 4: Fanny og Frank

Navngivne personer:

Frederik: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Fie: Frederiks storesøster (helsøskende)

Fanny: Frederiks samboende biologiske mor (informant)

Frits: Frederiks biologiske far

Frank: Fannys nuværende mand, stedfar til Frederik og Fie (supplerende informant)

Da Frederik var to år, blev hans forældre Fanny og Frits skilt. Året efter flyttede moderen, Frederik og den fem år ældre storesøster, Fie, sammen med Frank og det yngste af hans tre sørbørn fra et tidligere ægteskab. Frederiks far har i en periode efter samlivsbruddet været gift, men blev skilt igen.

I perioden efter Fanny og Frits' skilsmisse så Frederik og Fanny ikke så meget til deres far. Samværet var i en årrække begrænset og forholdet ikke særligt godt. Men i løbet af de sidste to år, siden Frits blev alene igen, er kontakten accelereret og blevet betydeligt bedre. Den minimale kontakt med faderen havde skabt en distance, så der skulle opbygges et forhold til en næsten helt ny person. Fanny er glad for, at det er lykkedes så godt. Hun ville have været utroligt ked af, hvis Frederik og Fie slet ikke havde kontakt med deres far. Først og fremmest fordi han er deres biologiske ophav: De er hans kød og blod, en del af ham, og dernæst fordi Frits trods alt var den mand, Fanny levede sammen med i en årrække og valgte at få børn med. At de voksne ikke kunne finde ud af at få det til at fungere, er én ting, men Fanny mener grundlæggende, at begge biologiske

forældre må have lov at påvirke ungerne og medvirke til, hvordan de udvikler sig.

Grundstrukturen i det nuværende samvær er, at de ses hver anden weekend, men det kører ikke efter noget fast skema. Fanny synes, det fungerer utroligt godt med de fleksible rammer, men indrømmer, at det nok ville have set anderledes ud, hvis ikke de voksne kunne finde ud af at tale sammen. Alfa og omega for en god kontakt med den ikke-samboende forælder er, at de voksne skilles på en ordentlig måde.

Forældreretten over børnene har Fanny. Fanny var fra starten overhovedet ikke indstillet på at dele forældremyndigheden – det ville de ikke have kunnet leve op til. Frits var dengang ikke velfungerende nok, pga. sit alkoholmisbrug. Siden har det ikke rigtigt været på banen.

Da Fanny og Frank flyttede sammen, var det centrale udgangspunkt for den nye familie den kendsgerning, at de tilsammen havde fem børn, selv om kun tre af dem boede i husholdet. Fanny og Frank har arbejdet for, at familielivet skulle fungere omkring børnene, ved at sætte ungerne i centrum, og de synes, det er lykkedes godt. Selv om der har været problemer undervejs, er situationen i dag præget af, at både Fanny og Frank har et positivt og åbent samarbejde med deres respektive ekspartere, der bl.a. kommer i huset til fødselsdage og andre arrangementer.

Frank har et andet forhold til Fie end til Frederik. Fie, som var 8 år, da stedfamilien blev etableret, havde en bagage med i kufferten, først og fremmest et forhold til sin far, der så led skibbrud. Selv om Frank har et dagligdags ansvar for Fie og bl.a. tager del i hendes opdragelse, synes han, at der er en større distance end til Frederik. Det er sværere at komme på banen i forhold til Fie, der beskrives som en meget selvstændig person. Deres forhold har, måske også i kraft af hendes alder, mere karakter som voksensamtale. Han er også mere tilbagetrukket i de funktioner, som gælder deltagelse i forældremøder osv. Selv om han i nogen sammenhænge hører Fie omtale Fanny og Frank som "mine forældre", føler han sig ikke som en far for hende på samme måde som i forhold til Frederik. Frank har jo været en del af Fanny, og han har været til stede, siden Frederik var lille. Derfor har Frank fået lige så stor indflydelse som Fan-

ny, både på Frederiks dagligdag og i skoleforløbet. Frank oplever ikke, at den relation, han har til Frederik, er anderledes, end den han har til sine egne børn. Han behandler dem ens.

Når Fanny og Frank skal beskrive arbejdsdelingen mellem Frederiks to fædre, er Frank den, der tager sig af dagligdagen og det almindelige, mens Frits tager et par godbidder en gang imellem. Frits laver nogle gode ting med Frederik, og Frederik synes, det er spændende at komme derud. Frank synes, det må være nemmere at være weekendfar, fordi der ikke følger opdragende opgaver med – det er jo ikke Frits, der står med alle hverdagskonflikterne, fx skændierne om at komme op om morgenen og i skole til tiden. Men som sagerne står, kan det ikke være anderledes.

Hvis Fanny virkelig skal prioritere, mener hun, at Frank er den, der er mest far for Frederik. Han har hele vejen igennem været fænomenal til at inddrage Frederik i de dagligdags ting. Forholdet til Frits har været præget af, dels at det skulle genopbygges, dels at Frits aldrig har været god til små børn. Det interesserer ham ikke, men det er blevet bedre i kraft af, at Frederik er blevet større.

Fanny og Frank har udfærdiget et børnetestamente, hvoraf det fremgår, at Frank skal overtage børnene, hvis der skulle ske noget. De føler sig ikke i tvivl om, at deres ønske vil blive respekteret.

Erstatning 1: Grete

Navngivne personer:

Gry: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Grete: Grys samboende biologiske mor (informant)

Gorm: Grys biologiske far

Gregers: Gretes nuværende samlever, stedfar til Gry

Geske: Gregers sørbarn, stedsøster til Gry

Gry var et uheld. Det erkender Grete blankt. Men Grete ville gerne have et barn og var sikker på, at hun nok skulle klare det. Barnet var suverænt Gretes beslutning og derfor også hendes ansvar. Faderen, Gorm, ville ikke have børn. Gorm og Grete prøvede at bo sammen i nogle få måneder; på det tidspunkt var Gry omtrent et år. For Grete var det en ønskedrøm om at få

tingene til at fungere, selv om hun et eller andet sted godt vidste, at det ville de aldrig komme til. Efter at de flyttede fra hinanden, var der ingen kontakt mellem Gorm og Gry.

Da Gry var 3 år, lærte Grete sin nulevende samlever Gregers at kende. Han var fraskilt og havde tre store teenage-døtre. Den yngste, Geske, boede hos Gregers. Grete og Gregers boede dør om dør, men flyttede sammen i en ny lejlighed efter et par år, hver medbringende et barn.

Gregers blev den indirekte årsag til, at samværet mellem Gry og Gorm blev genoptaget. Han syntes ikke, at Grete kunne være bekendt at straffe Gorm resten af livet, fordi han havde opført sig åndssvagt en gang. Gorm havde da også ret til at se sit barn. Grete havde heller ikke lyst til, at Gry på et senere tidspunkt skulle få et billede af sin mor som en bussemand, der holdt sin datter væk fra den biologiske far. I klar erkendelse af sit egoistiske motiv kontaktede hun derfor Gorm for at høre, om han havde lyst til at se sin datter. Det førte til et begrænset samvær, hvor Grete i begyndelsen også var til stede. Senere til egentlige weekendbesøg. Men kontakten forblev perifer, fordi Gorm ofte aflyste aftalerne med kort varsel. Samværet ebbede ud, og hverken Gry eller Grete har hørt noget til Gorm, siden Gry engang i 6-års alderen kontaktede ham telefonisk, men blev udsat for en total afvisning. Som Grete ser det, har han valgt hende fra. Han har aldrig ønsket hende, og han har heller aldrig evnet at bruge energi og ressourcer på at lære hende at kende på en ordentlig måde og sætte sig ind, hvad det vil sige at have børn. Grete tror, det hænger sammen med, at han selv er vokset op i et ret følelseskoldt miljø.

Det har i lange perioder naget Gry, at hun blev afvist af en far, som hun tror ikke kan lide hende. Men hvis han dukkede op i dag, ville det nærmest være pinligt for hende. Han passer ikke mere ind i hendes liv, med den måde han har været på.

Grete synes, det er vigtigt for Gry, at hun kender sine biologiske rødder i den forstand, at hun ved, at der er to mennesker, som har sat hende i verden, og at han er der. Men Gry kan ikke rigtigt bruge ham til noget. Måske når hun bliver endnu ældre – men det må være hendes beslutning – hvis hun kan involvere ham i den.

Da Grete og Gregers lærte hinanden at kende, syntes Gregers egentligt, at han var færdig med at engagere sig seriøst i små børn og parforhold. Men Gry tog både ham og hans piger med storm. At Gregers også blev far til Gry, var ikke de voksnes beslutning, men Grys eget valg. Hun spurgte ham, engang da hun var 3½ år, om han ville være far for hende, ligesom han var far for Geske. Han blev utrolig rørt og sagde, at det ville han godt. Grete mener, at Gry fra den dag samtidig degraderede sin biologiske far til at være en slags storebror.

Gry og Gregers fik hurtigt et meget, meget tæt forhold, og Gry fandt hurtigt ud af, at der var noget, der var morrelateret, og noget der var farrelateret. Han kunne gøre ting med hende, som Grete ikke gad, og kunne trøste hende, han var der altid. Sådan blev han far dengang, og er det den dag i dag. Hun kommer stadig og kravler op, og så skal de snakke, eller de skal spille bold eller noget andet. Det er noget meget varmt, og derfor er han utrolig meget far for hende. Hun elsker og forguder ham. Grete synes Gry ligner Gregers utroligt på mange punkter – og kan dér se betydningen af det miljø, man vokser op i.

Selv om Gregers blev far for Gry, har det omvendt aldrig været meningen, at Grete skulle være mor for Geske. For Geske har Grete været en voksen, som respekterede hende. Geske var så stor, da de flyttede sammen, at det var nødvendigt at slå fast, at Gregers havde den suveræne beslutningsret i forhold til sit særbarn. Dermed lå det naturligvis også i luften, at Grete havde beslutningsretten i forhold til Gry. Men der var grænserne i praksis flydende, fordi Gry var så lille, da familien blev etableret. Grete finder ikke, der er forskel på hendes og Gregers delagtighed i opdragelsen og omsorgen for Gry. Også i forhold til de mere udadvendte sider af forældreskabet, som fx forældremøder, deltager han på lige fod.

Grethe og Gregers går med planer om at gifte sig. Når det er sket, vil Gregers adoptere Gry. Grete tror, at Gorm vil hilse det velkomment. For så slipper han for noget juridisk ansvar overhovedet.

Erstatning 2: Hanne

Navngivne personer:

Henrik: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Hanne: Henriks samboende biologiske mor (informant)

Harry: Henriks biologiske far
Hans: Hannes nuværende samlever, stedfar til Henrik
Helen: Harrys sørbarn, Hannes tidligere steddatter
Helge: Hans' sørbarn, Hannes nuværende samværsstedson

Hanne giftede sig med en udenlandsk statsborger Harry, der havde forældreretten over datteren Helen fra et tidligere ægteskab. De boede i hans hjemland i en årrække, hvor udvalgsbarnet Henrik blev født, men rejste til Danmark, da Helen flyttede hjemmefra. Ægteskabet blev opløst efter 10 år, da Henrik var 5. Harry havde et alkoholmisbrug og var kendt for sit voldsomme temperament. Selv om Hanne fra ægteskabets begyndelse havde gjort ham klart, at han aldrig skulle prøve at slå hende, udviklede han en truende og voldelig adfærd over for hende, der accelererede efterhånden som årene gik. Allerede mens de boede i udlandet, overvejede hun skilsmisse, men turde ikke realisere det, af frygt for at han skulle få forældreretten over Henrik. Derfor ville hun vente, til de flyttede til Danmark. Samlivsbruddet var dramatisk og fandt sted efter en episode, hvor han havde truet med at slå hende ihjel. Hun stak af med Henrik til noget familie og vendte med politiets hjælp siden tilbage til deres fælles bolig for at få nogle ejendele med sig.

Umiddelbart efter samlivsbruddet rejste Harry til sit hjemland, men vendte siden tilbage til Danmark. På det tidspunkt – Henrik var dengang 6 år – var der samvær nogle få gange, selv om Harry ifølge skilsmissepapirerne egentlig fik ret til at se sin søn hver 3. uge. Men det fungerede ikke, fordi Harry var ude af stand til at tage vare på drengen pga. druk. Henrik ville ikke se ham mere.

De har ikke hørt noget til Harry siden, bortset fra at han en enkelt gang, for et par år siden, forsøgte at kontakte Henrik telefonisk. De aner ikke, hvor i verden han befinder sig nu.

Hanne ville gerne have fjernet Harrys samværsret, men statsamtet rådede hende fra at gøre noget ved sagen, fordi det kunne skærpe hans interesse for kontakt. Hun har i de år, der er gået, også levet med en begrundet frygt for, at Harry pludselig skulle dukke op og tage drengen med til sit hjemland, hvor Henrik også er statsborger. Men efterhånden som Henrik vokser til, er det svært bare at tage ham under armen. På den anden side mener hun ikke, at Harry for alvor ønsker kontakten med Henrik.

Hvis han virkelig var interesseret, ville han vel sende gaver og kort til jul og fødselsdag, men det har han aldrig gjort. Hun tror, den manglende interesse skyldes, at Harry selv har haft et forkvaklet forhold til sine forældre.

Hanne vil ikke forhindre Henrik i at se sin far, hvis han gerne ville. Men det vil Henrik ikke, for han har set for meget med sine egne øjne. Været vidne til ting et barn ikke skal opleve. Hanne håber på, at Harry vil lade dem være i fred. Det har Henrik bedst af.

Året efter samlivsbruddet med Harry flyttede Hanne sammen med sin nuværende samlever, Hans, der er samværskar til en nu 19-årig søn, Helge. De synes, de er for gamle til at få børn sammen, hvilket egentlig ærgrer Hanne lidt.

Hans opfattes fuldstændig som en far til Henrik, og kunne ifølge Hanne ikke være bedre. Han er gået fuldstændig ind i rollespillet som far. Det har noget at gøre med den måde, Hans tager drengen på i det daglige: Hans tålmodighed, hans måde at hjælpe ham gennem dagen og tale med ham på. Og omvendt også den tillid Henrik har til Hans: Han opfatter, at Hans kan være lige så god som Hanne. Hun behøver aldrig spekulere over, om de to går godt i spænd, for de taler om alle mulige ting. Hans tager del i alt, hvad der angår Henrik – han har således automatisk deltaget i forældremøder og beslutninger omkring skolegangen. Hanne har fra starten af forholdet givet Hans fuldmagt til at gå ind og tage lige del i opdragelsen af Henrik, og det har aldrig skabt problemer. Henrik kunne aldrig drømme om at sige til Hans, at han ikke er den rigtige far.

Når Hanne spørger Hans, siger han, at han opfatter Henrik fuldstændig som sin egen. Det har stor betydning, at han har kendt Henrik, siden han var så lille. Det er ikke blodets bånd, men minderne, der tæller, siger han. Hanne tror, at mænd ser anderledes på det end kvinder. Fra sit tidligere ægteskab har hun jo selv erfaringer som stedmor: Hanne blev ganske vist aldrig en morrollefigur, fordi Helen med sine 11 år, var så gammel, da Hanne kom ind i forholdet. Hun holdt meget af Helen, men kunne godt mærke, at hun fik en helt anden slags stærke følelser, da hun fik sit eget barn. Selv om hun hader at sige det, var realiteten simpelt hen, at hun elskede sit eget barn mest. Med den erfaring i baghovedet må hun tage indre kampe med dum-

me følelser af jalousi over, at Henrik ikke er Hans' eget kød og blod, som Helge er. Hun mærker også sårbarheden de gange, Hans har skældt Henrik ud: Elsker han ham virkelig? Men hun vil ikke blande sig.

Havde Hannes skilsmisse været mere lykkelig, kunne hun godt forestille sig, at der havde været samvær med den biologiske far. Hun er flakkende i spørgsmålet, om et barn kan have to sæt forældre. Som sagerne står i deres familie, er det bedst, at der kun er én far. Hanne, der selv er vokset op med begge sine forældre, har ofte tænkt på, hvad de biologiske rødder betyder. Hanne håber ikke, at Henrik får nogle af de dårlige gener fra sin far eller et alkoholproblem. Men Hanne og Hans prøver at opdrage Henrik på en god og ærlig måde, så hun tror ikke, at det biologiske spiller så stor en rolle.

Erstatning 3: Inge

Navngivne personer:

Isabel: Det udvalgte barn i undersøgelsen

Inge: Isabels samboende biologiske mor (informant)

Ivan: Isabels biologiske far

Ib: Inges nuværende mand, stedfar til Isabel

Inge flyttede fra sin tidligere samlever, Ivan, da deres fælles datter, Isabel, var 3 år. Ivan havde forskellige misbrugsproblemer, men den direkte årsag til, at Inge og Isabel flyttede fra ham, var hustruvold.

Kort tid efter flyttede Inge og Isabel sammen med Inges nuværende mand, Ib. De har fået to fællesbørn.

På baggrund af det dramatiske brud med Ivan, gjorde Inge sig dengang ikke forestilling om, at han skulle have lov til at se Isabel mere. Alligevel blev der lidt samvær. Isabel besøgte faderen nogle få gange, men blev bare plantet foran fjernsynet og så videofilm. Det kunne ligesom være lige meget. Så stoppede kontakten. Han fandt en anden pige, der havde et lille barn. Så faldt interessen. Det blev en erstatning. Inge har ikke gjort noget ud af det senere. Ad omveje har hun hørt, at de biologiske farforældre savner Isabel, men de har aldrig ringet. Måske er de flove over, at de ikke har taget kontakt før. Men Inge har aldrig hørt noget om, at Ivan savner Isabel: Han har heller aldrig sendt gaver eller ringet, når det var fødselsdag. Han har skippet hende.

egenskaber (teams). Med fokus på spændingsfeltet mellem det biologiske bånd, repræsenteret ved den ikke-samboende biologiske forælder, og det sociale bånd, repræsenteret ved stedforælderen, har jeg søgt at bestemme, i hvilken udstrækning de identificerede, centrale elementer knyttes til den biologiske henholdsvis sociale relation. Problemstillingen på dette analysetrin er med andre ord: Hører de identificerede egenskaber til på den sociale side, dvs. kan de erhverves gennem den sociale omgang, eller opfattes de som hørende til på biologiens side, som tilskrevne attributter?

I analysens første og andet trin har jeg altså søgt efter fællestræk blandt de interviewede informanter. På analysens tredje trin, hvor problemstillingen har været at nå til øget forståelse af, under hvilke betingelser de sociale bånd bliver vigtigere end blodsbåndene, har jeg differentieret datamaterialet med henblik på at belyse, om der er distinkte forskelle mellem de tre familietyper, som er repræsenteret blandt informanterne. Der sættes her analytisk fokus på stedforælders rolle og status. Rolleudøvelsen som (sted)forælder henviser til den sociale praksis, dvs. de faktiske gøremål og ydelser, der distribueres fra stedforælder til barnet. Men rolleudøvelsen i sig selv – uanset hvor fyldestgørende den måtte være – er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at stedforælderen i informanternes øjne/forståelse betragtes som en "far" eller "mor". Status som "far"/"mor" henviser således til den betydning, den sociale praksis, dvs. rolleudøvelsen tillægges. På analysens fjerde trin perspektiveres der til den kvantitative undersøgelsesdel.

Analyse

Det moderne vestlige slægtskabssystemets organisering

Blandt socialantropologer (fx Sneider, 1968; Scheffler, 1976; Firth et al., 1969; Bofors, 1983), som har undersøgt, hvordan slægtskab organiseres i moderne vestlige samfund, er der generel konsensus om, at to kriterier er bestemmende for, om en person regnes for en slægtning eller et familiemedlem. På den ene side regnes personer for familiemedlemmer i kraft af et princip om blodsbeslægtethed, dvs. i kraft af at de deler biogenetisk substans. Dette princip kan, med Sneider's terminologi, kaldes Naturens Orden. På den anden side kan personer regnes for familiemedlemmer i kraft af et socialt kriterium, en adfærdskode. Dette kriterium kan betegnes som Lovens orden (Order of Law, jf. Sneider). Det er de affinale familierelationer, som etableres i

kraft af parforhold/ægteskab (uanset om det er legaliseret eller ej). På baggrund af disse kriterier eller principper, kan der analytisk etableres forskellige kategorier af slægtninge. Sneider opererer eksempelvis således med tre kategorier:

1. *Relatives in nature*. Denne kategori omfatter slægtsrelationer, hvor kun blodskriteriet, men ikke det sociale kriterium, er til stede, fx illegitime børn og naturlige forældre (fx et adoptivbarns biologiske forældre).
2. *Relatives in law*. Omfatter familiemedlemmer, som er beslægtet socialt (gennem ægteskab), men ikke gennem blodet, fx ægtefæller og svigerrelationer. Sneider klassificerer stedrelationer i denne kategori.
3. *Relatives by blood*. Denne kategori er en kombination af de to foregående, og omfatter de familierelationer, hvor både det socialt regulerede kriterium og blodskriteriet er til stede. Fx fader, moder, søn, datter, søskende, bedsteforældre, onkler, tanter osv.

Skønt både "Order of Nature" og "Order of Law" er to afgørende kriterier for at regne personer som familiemedlemmer, indtager "Order of Nature" en primær position. Slægt og familie er primært biogenetisk defineret, dvs. som biogenetiske relationer mellem personer. Grundstenen, den fundamentale enhed i slægtskabssystemet og i opfattelsen af, hvad en familie er, er den blodsrelation, som udgøres af inderkredsen af forældre og børn og mellem søskende, i kraft af forekomsten af størst koncentrat af fælles biogenetisk substans. Det er anført (Sneider, p. 37), at blodsrelationen har en distinkt karakter i forhold til andre sociale relationer, herunder også en affinal familierelation som ægteskabet. Blodsbeslægtede er forbundet af materiel substans, ligesom denne relation er permanent og ufrivillig: Man vælger ikke selv sine blodsbeslægtede, men fødes og dør med dem.

Mig bekendt er der ikke gennemført tilsvarende analyser af, hvordan slægtskab organiseres og tænkes i en specifik dansk kontekst. Jeg har dog arbejdet ud fra den forudsætning, at ideen om blodsrelationernes fundamentale primat i forståelsen af, hvad slægt og familie er, har lige så stor betydning hos os som i andre vestlige samfund, fx det svenske (Bofors, 1983), det engelske (Firth et al., 1969) og amerikanske (Sneider, 1968; Scheffler, 1976). Som et eksempel på de primære blodsrelationers betydning i vor egen kultur kan man henvise til dansk familieret, der

Nogen gange irriterer det hende, at der nok kommer en dag, hvor Isabel vil opsøge Ivan. I familien har de forberedt hinanden på, at den dag kommer. Inge synes, Isabel skal have lov til at se sin rigtige far, hvis hun vil. Det vil Inge ikke forhindre. Men ellers tænker hun aldrig på det. Det er langt, langt væk. Det er et kapitel, der er overstået. Inge er startet forfra på en frisk, og det med at have kontakt til de biologiske rødder betyder ikke noget for hende. Så længe barnet eller faderen ikke er interesseret i at se hinanden, synes hun ikke, der skal gøres noget. Man skal ikke tvinge dem sammen.

Isabel har kun én far, og det er Ib. Når Inge siger sådan, er det, fordi Isabel, allerede fra den første dag de flyttede sammen, accepterede ham som en far. Havde hun været ældre, da han kom ind i billedet, havde det nok været sværere. Men hun kaldte ham far fra starten, og det har hun gjort lige siden. Kun hvis hun har været gal på ham, har hun kaldt ham ved navn. Ibs forældre bliver også kaldt farmor og farfar.

Inge synes, at Ib har taget Isabel til sig som sin egen. Også i opdragelsen er han gået ind på lige fod med Inge. Hun kan ikke registrere nogen forskel på, hvordan han som stedforælder og hun som biologisk mor hidtil har håndteret Isabel. Mange tror, at de er far og datter, fordi de har en lighed. Men efterhånden, som hun er vokset til, er han begyndt at lægge lidt afstand, når det gælder kram, af angst for at blive beskyldt for sexchikane.

Isabel hed oprindeligt Iversen efter sin biologiske far, men nu har hun fået Ibs efternavn, så alle i stedfamilien hedder det samme. Inge og Ib har også talt om adoption. Men der går nok nogle år endnu. Så længe Ivan betaler børnepenge, vil de ikke gøre noget ved det. Hun er jo stadigvæk et familiemedlem, selv om hun ikke er adopteret.

Inge synes, at den måde de har udformet familielivet på, har skabt klare linier. Nu har hun jo ikke forbudt Ivan at kontakte dem. Men hun tror, at Ib ville være ked af at skulle sende Isabel af sted, hvis der havde været samvær med den biologiske far. Ib føler jo, at Isabel er hans egen. Inge tror også, at det ville være svært for Isabel at acceptere, hvis der var to mænd i hendes liv. Det ville skabe rod, forvirring og konflikter, for hvem af de to fædre skulle Isabel holde mest af? Inge tror, det er noget skidt at have to fædre.

Analyseredskaber

Som der blev redegjort for i kapitlets indledning, har hovedformålet med den kvalitative delundersøgelse været at nå til en dybere forståelse af det betydningsindhold, et forældreskab tillægges. I analysen af de kvalitative interview har interessen derfor samlet sig om to hovedproblemstillinger: For det første har jeg undersøgt, om det er muligt at identificere en række kvaliteter eller elementer, der opfattes som konstituerende for det at være forælder. For det andet har jeg ønsket at nå til en øget forståelse og nuancering af, hvad der er drivkraften i de enkelte familietyper, dvs. under hvilke omstændigheder de sociale bånd kan blive stærkere end de biologiske.

I overensstemmelse med afhandlingens overordnede analyseramme har jeg, for at opnå en bedre forståelse af disse processer og sammenhænge, analytisk sondret mellem opgaver eller gøremål ("tasks") på den ene side, og enheder eller relationer ("teams") på den anden side, for at undersøge, hvilke personer og relationer (teams) der udfører hvilke "tasks".

Denne distinktion har jeg overført til mit analysefelt ved i første omgang at stille spørgsmålene: Hvilke opgaver knytter sig til det at være forældre? Hvad er det, en forælder yder eller distribuerer? I analysen af de kvalitative interview blev det imidlertid hurtigt klart, at "tasks" ikke meningsfuldt kunne lade sig forstå snævert som praktiske gøremål eller funktioner. De ydelser, der distribueres fra forælder til barn, og som opleves som betydningsbærende for det at være forælder, har, som det vil fremgå nedenfor, i vid udstrækning en immateriel karakter. Frem for kun at fokusere på praksis, fandt jeg det derfor mere præcist at omformulere de indledende spørgsmål til: Hvilke egenskaber knytter sig til det at være forælder?

For at nå til en bestemmelse af, hvilke egenskaber eller kvaliteter, der af informanterne opleves som centrale ved det at være forælder, valgte jeg som det første trin i analysefasen at betragte alle de kvalitative interview under ét, det vil sige som et langt udsagn eller dokument om, hvordan forældreskab – biologisk som socialt – sættes i tale. Herigennem identificerer jeg fire centrale elementer.

På analysens andet trin søgte jeg at nå til en nærmere bestemmelse af, hvem der distribuerer de identificerede kvaliteter eller

langt hen ad vejen kan betragtes som en afspejling af det civile samfunds sædvaner og normer. At relationen mellem forældre og børn har et primat i forhold til andre familierelationer, fremgår af det grundlæggende princip om børns ret til to forældre, som bl.a. reguleres gennem detaljerede bestemmelser om konstatering af faderskab. Skønt der forekommer undtagelser, er hovedprincippet, at der *skal* udlægges en far til barnet. Når denne relation først er fastslået, er den uopløselig og har – i modsætning til fx ægteskabet – livsvarige konsekvenser, som ud over forældrenes forsørgelsespligt tillige indebærer, at barnet tvangsmæssigt arver sit ophav.

Betydningsbærende elementer i forælder-barn-relationen

Jeg har gennem den empiriske analyse identificeret følgende kvaliteter, som har betydning for forælder-barn relationen: Kærlighed, identitet, fælles livshistorie og tilstedeværende solidaritet. Sidstnævnte, som refererer til forældres praktiske ansvar for barnet, diskuteres i relation til problemstillingen om de mere formelle rettigheder, der knytter sig til det at være forælder.

Kærlighed

Et distinkt kendetegn ved forældre-barn-relationen, som går massivt igennem alle informanternes udsagn, og som måske er det mest fundamentale eller konstituerende element i relationen, er den samhørighed, der er baseret på følelser. Ikke en hvilken som helst slags følelser. Ikke negative følelser, som had eller aggressioner; heller ikke lunkne følelser af almindelig sympati, men en varm, stærk, positiv følelse af kærlighed.

I de tilfælde, hvor der fortsat er kontakt mellem barnet og den ikke-samboende biologiske forælder, optræder kærlighedskonfigurationen som selve legitimitetsgrundlaget for at opretholde samværet. Det kan være, fordi barnet er *objekt* for forældrenes kærlighed, eller fordi det er et *produkt* af den kærlighed, de biologiske forældre engang havde til hinanden:

"Jeg ville være utrolig ked af, hvis forbindelsen blev cuttet..(..).for hvor om alting er, var han en mand, som betød uendelig meget for mig i en årrække og som jeg valgte at få nogle børn sammen med, og jeg syntes, han havde meget at give, og det synes jeg, han skal have lov til.."

(Fanny)

Også i de tilfælde, hvor kontakten til den biologiske far er ophørt, indtager kærlighedskonfigurationen – hinsides dramatiske samlivsbrud og informanternes egenmotiver, som kan være båret af bitterhed eller frygt – en central placering, men i en negativ variant. Den biologiske fars habitus har betydning for informanternes fortolkning af den måde, tilværelsen har formet sig på: En væsentlig begrundelse for, at kontakten er ophørt, er den biologiske faders manglende interesse for sit barn. Kærlighedskonfigurationens modsætning er ikke negative følelser, som fx vrede, men fravær af følelser, dvs. ligegyldighed:

"..Det gør ondt, når mennesker, der burde holde af hende, enten i forhold til, at det er en bedsteforælder, eller som det er her, en biologisk far, så kan hun simpelt hen ikke forstå, at han ikke har et eller andet latent ønske om at være sammen med hende, og så må det være hende, der er noget galt med. Og hvor jeg så har prøvet at forklare, at det altså ikke er hende, der er noget galt med, men at det er, fordi han har valgt at have travlt med sit eget liv."

(Grete)

"Nu er der jo gået 2-3 år siden [sidste kontaktforsøg], og så har man ikke hørt fra ham siden. Hvis han virkelig var interesseret, så gjorde han jo alt muligt for at kontakte Henrik til jul og fødselsdag, men det gør han aldrig nogen sinde. Det ville jeg jo gøre, hvis det var mit barn,(...) men det gør han ikke, så kan man jo ikke være interesseret.."

(Hanne)

Hos disse informanter er kærlighedsfølelsen et element, der burde have været til stede, men som er fraværende. Det ligger slet og ret uden for informanternes forestillingshorisont, at det kunne være naturligt eller legitimt ikke at bryde sig om sit eget barn. Derfor må de rationalisere. De forstår den fraværende kærlighed som en defekt, en anormalitet eller næsten patologisk tilstand hos de biologiske fædre. Når informanterne analyserer, trækkes der på den klassiske, psykologiske forklaringsmodel: En forstyrrelse i barndommen. Opvækst i et følelseskoldt miljø eller en barndom med forkvalede relationer til egne forældre har hindret en normaludvikling. Deri ligger årsagen til, at de normale følelser ikke kan distribueres. Informanternes legitimitetsgrundlag for at bringe en ny, social far på banen er, at den biologiske far, uforskyldt eller ej, har degraderet eller ekskluderet sig selv qua sin manglende evne til at distribuere kærlighed.

Kærlighedsbåndet mellem forældre og børn har en eksklusiv karakter. Det er en attribut, der knytter sig specifikt til den biologiske relation. Når den beskrives er det med en terminologi, der henviser til det biologiske faktum: Samhørigheden er biogenetisk forankret. Der kan være tale om "en medfødt forbindelse af selvfølgelighed", om nogle særlige, tætte bånd, om en speciel kemi eller om instinktive følelser.

Det er dette følelseskompleks, der gør den distinkte forskel mellem biologiske forældre og stedforældre. På trods af en fælles livshistorie, på trods af stedforældrenes tilstedeværende solidaritet i ansvaret for barnet, på trods af at der kan være kærlige og nære følelser mellem stedforældre og børn, så er der, når mulighederne for et sammenligningsgrundlag er til stede, en forskel. Kærlighed kan gradbøjes:

Hanne: "Jeg har selv prøvet at være stedmor. (..) men jeg fik nogle helt andre følelser, da jeg selv fik Henrik, selv om jeg holdt meget af Helen, som hun hed. Men jeg kunne da godt mærke, at det var noget helt andet, da jeg så fik min egen. (..) Man har nogle meget stærke følelser, når man har sit eget barn.(..) Selv om jeg holdt meget af Helen, så.. det er nogle helt andre følelser, du går ind og rører ved, når det er ens egne.(..) Det er næsten det tætteste, jeg kan komme på. Jeg kunne i alt fald mærke en forskel på..da jeg fik min egen, frem for at være stedmor."

Int: "Elsker du simpelt hen dit eget barn mere?"

Hanne: "Ja, og det hader jeg at sige, men det er altså rigtigt. Det er simpelt hen realiteterne!"

Hanne vil gerne tro på, at hendes partner elsker hendes eget barn lige så højt, som hun selv gør. Men hendes personlige erfaringsgrundlag tilsiger hende noget andet. Derfor må hun leve med en ambivalens.

Man kan betragte casen Hanne som en 1990'ersion af dynamikken i Grimms eventyr om Snehvide og Askepot. Her blot set fra de voksnes synsvinkel og tilført et zeitgeist-element om politisk korrekthed. Men problemstillingen er identisk: Hverken Hanne eller Askepots og Snehvides stedmødre elskede pigerne på samme måde, som en "rigtig", dvs. biologisk, mor ville elske dem.

Jeg vil her afholde mig fra at gå ind i en diskussion af, hvorvidt moderkærlighed eller mere generelt forældres kærlighed til deres børn er nedfældet biologisk – så at sige ligger som instinkter eller i generne – eller om det er et rent socialt/psykologisk fænomen. Man kan hævde, at diskussionen er i en eller anden forstand overflødig, i og med at vi kun kender naturen gennem vores (kulturelle) bearbejdning af den. Men mig bekendt er der nu ikke ført endegyldigt videnskabeligt bevis for eksistensen af blodsbandenes kraft (jf. Schaffer, 1990).

Mit anliggende her er at fremhæve, at både casen og eventyrene refererer til et kulturelt univers, hvor blodsbandene som et metaforisk udtryk for den biologiske eller naturlige realitet får en distinkt, eksklusiv eller unik karakter gennem tilførelsen af symbolet om kærlighed. Det, der gør "Askepot" og "Snehvide" psykologisk troværdige for os som læsere, er jo netop, at moderfigurerne er stedmødre. Den underliggende præmis er, at en biologisk mor, i kraft af sin kærlighed, aldrig ville agere på sådan en måde over for sine børn. På det udtalte plan er eventyrenes latente budskab derfor, i lige så høj grad som de bidrager til opbygning af kulturelle stereotyper om sociale forældrerelationer, at anskueliggøre den enorme betydning, de biologiske relationer tillægges. Til det at være biologisk forælder føjer sig et sæt af kulturelle forventninger om at elske sit afkom¹⁾.

Det er muligt, at de kulturelle forventninger om kærlighed er større til mødre, i kraft af at moderskab i højere grad knytter an til den biologiske side (*mater semper certa est*), mens faderskabet traditionelt betragtes som hørende til på den sociale side (*pater est quem nuptiae demonstrant*). Inden for den kontekst, som informanternes udsagn udgør, har det imidlertid ikke været muligt at eftervise, at forventningen om de biologiske forældres kærlighed skulle være mindre for fædre end for mødre.

Identitet

En anden attribut, der knytter sig specifikt til den biologiske relation, er ideen eller konfigurationen om lighed, enhed eller

1) I dette lys - hvis vi for en stund gør ophold i eventyrenes verden - er "Hans og Grete" langt mere kulturelt provokerende. I dette eventyr er den onde kvinde, der sender børnene ud i skoven for at sikre sin egen overlevelse, faktisk børnenes egen mor (Grimms Eventyr, 1991, Carl Ewalds oversættelse).

identitet. Af fremstillingsmæssige grunde har jeg valgt at behandle denne figur særskilt, selv om den er tæt forbundet med kærlighedskonfigurationen.

Jeg har valgt at bruge betegnelsen identitet. Men det er et samlede begreb for en række kendetegn, der med henvisning til den biogenetiske substans understreger samhörighed, fx "det fælles kød og blod", "den rigtige mor/far":

Identitet kan både henvise til den *psykiske lighed* og den *fysiske lighed*, og ligesom kærlighedsattributten være et argument for at oppebære en kontakt til den biologiske far:

"Rent musikalsk, der har Cecilie og Carsten, hendes biologiske far, nogle tette ting sammen, når de er sammen, selv om det er sjældent nu. De har i alt fald nogle bånd sammen der, og så ligner hun ham ret meget i både sind og udseende".

(Charlotte)

Eller den identitet, der tillægges den biogenetiske substans kan bidrage til at tydeliggøre en distance i relationen mellem stedforælder og barn:

Int. (til stedfaderen): "Tror du også, du ville have været en far (for Emilie), hvis I ikke havde haft Ellen [fællesbarnet]"?

Erik: "Jamen, så tror jeg nok, jeg ville have været endnu mere far, det tror jeg faktisk. Jeg ved ikke, hvordan jeg skal uddybe det, men det er bare en fornemmelse, jeg har. Når man ser på Ellen, så kan man se sig selv i hendes bevægelser, i måder at reagere på. Jeg ved ikke, hvad det er – om det er blodets bånd. Men Emilie er en fremmed – hun ligner ikke engang Eva [den biologiske mor] – hun ligner sin far. Så hvis ikke vi havde haft Ellen, så havde jeg nok været endnu mere far".

At have kontakt til blodsbeslægtede kan imidlertid også være betydningsfuldt for *identiteten i psykologisk forstand*, for barnets individuations- eller dannelsesproces:

"Det er jo vigtigt med de der familierelationer. Cecilie har jo en familie også på faderens side, som hun jo da også ser, og det er vigtigt, at man har kontakt også med dem for at blive så helstøbt som overhovedet muligt. For det er jo rimeligt følsomt i forvejen for

hende i det øjeblik, man bryder op, ikke? Og der må de voksne så være med til at få det til at glide."

(Charlotte)

Forestillingen om, at kendskab til eller omgang med det biogenetiske ophav er en betydningsfuld forudsætning for individets identitetsdannelse, er et velkendt tema: For at blive i den aktuelle kontekst om børn og skilsmisser, argumenteres der med henvisning til barnets tarv – senest i forbindelse med revision af forældremyndighedslovgivningen i 1994-95 – for børns ret til at bibeholde en kontakt med begge biologiske forældre. Fra voksne adopterede rapporteres der om en længsel eller et behov for at finde eller opspore det biologiske ophav for at læge indre sår af rodløshed. I disse år kommer problemstillingen imidlertid nok mest tydeligt frem i forbindelse med de reproduktive teknologier, hvor det blandt meget andet debatteres, om der bør være anonymitet i forbindelse med sæddonationen. Argumentationen for at ophæve sæddonatorers anonymitet er bl.a. sket under henvisning til barnets ret til at opnå kendskab til sit genetiske ophav, jf. nedenstående citat, hentet fra Etisk Råds juridiske responsum om forplantningsteknologi, der her refererer til den offentlige debat om donoranonymitet i Norge:

"Det er her bl.a. anført, at viden om, hvem der er ens fader eller moder, ikke blot er et behov, men først og fremmest en af livets selvfølgeligheder, som må indgå i menneskets grundrettigheder. Opfyldes denne grundrettighed ikke, vil mennesket være uden individualhistorie og frataget muligheden for hukommelse. Desuden fører anonymiteten til, at barnet bygger sin identitet på en livsløgn. Loven (om donoranonymitet) er set som et indgreb over for mennesket, idet den amputerer visse menneskers muligheder for at få en sand forestilling om sig selv... [T]abet af retten til at kende til og om muligt at kende sine biologiske forældre er en videreudvikling af synet på barnet som ikke-person. Det er et direkte indgreb i barnets frihed og selvbestemmelse og en tilsidesættelse af dets helt naturlige følelser og retten til at udøve dets personlige frihed".

(Kilde: Nielsen, Linda, 1988 (p. 56).

Med de stærke vendinger om mangel på individualhistorie og hukommelse og om en identitet, der bygges på en livsløgn, illustrerer citatet tydeligt, hvor væsentlig den biogenetiske substans eller blodsbåndene vurderes at være for menneskets identitet, samtidig med at ideen om opvækstmiljøets betydning totalt

tilsidesættes. Man kunne her maliciøst indvende, at det anslås, at omkring hvert 10. barn i kraft af pater est-reglen vokser op i lykkelig uvidenhed om, at den sociale far ikke er identisk med det biologiske/genetiske ophav. Men at konkrete individer, adopterede børn eller børn født ved kunstig insemination, når de gøres bekendt med deres tilblivelsesproces, kan have personlige erfaringer om tab eller oplevelse af rodløshed ved ikke at kende det biologiske ophav skal for så vidt ikke anfægtes. Anliggendet her er at fastslå, hvor magtfuldt det kulturelle tema om blodsbåndene er for oplevelsen af samhørighed i den fundamentale sociale relation, som forælder-barn-forholdet udgør. Det er hele ideen om mennesket som individualitet, der sættes på spil.

Samtidig med, at blodsbåndstemaet bruges som referenceramme for samhørighed hos de informanter, hvor der er samvær mellem barnet og den ikke-samboende biologiske forælder, ser man også, hvordan erstatningfamilierne strategisk bearbejder dette tema, så det tilpasses deres livsomstændigheder: Det kan være ved at anvende håndgribelige eller ydre samhørighedssymboler, fx at barnet kalder stedforælderen "far", eller ved at barnet antager stedforælderen efternavn som i casen Inge. Eller det kan være ved at vende "ligheds"-temaet 180 grader og som Inge betone, at folk tror, at der er tale om en ægte relation, fordi datteren og stedforælderen har en fysisk lighed. Eller som både Hanne og Grete, der fæster lid til det sociale opvækstmiljø:

"Det der med blodets bånd: Jeg tror som sagt på betydningen af, at man kender sine rødder, men jeg tror ikke for hendes liv, at det har nogen egentlig betydning. Det tror jeg ikke. Der tror jeg langt mere...hun ligner langt mere Gregers [stedfaderen], som har været hendes far, siden hun fyldte 3 år end hun... Nej, det passer selvfølgelig ikke. Hun ligner også mig, men hun ligner ham på utrolig mange punkter. Og der kan jeg i alt fald se betydningen af det miljø, hun er vokset op i. Det kan jeg."

(Grete)

Fælles livshistorie

Når det drejer sig om, hvorvidt det tidslige aspekt, dvs. den fælles livshistorie, er betydningsfuld for den sociale forælders rolleudøvelse og status, går der en distinkt skillelinie mellem informanterne. På den ene side befinder blodbånds-familierne sig, repræsenteret ved Arne og Birgitte, og delvist ved Charlotte. På den anden side dobbelt-op- og erstatnings-familierne.

For Arne, Birgitte (og Charlotte) har tidsfaktoren ingen væsentlig betydning for stedforælders status. Sat på spidsen kan man sige, at det er underordnet, om stedforælderen og barnet har levet sammen i 2, 5 eller 8 år. Han eller hun bliver hverken mere eller mindre far/mor af den grund. Der er jo en biologisk forælder i forvejen, og dennes position er urokkelig.

Anderledes med dobbelt-op- og erstatnings-familierne:

"Jeg har spurgt Hans [stedfaderen]: "Hvad synes du? Hvad føler du over for Henrik?" "Jeg føler fuldstændig Henrik som min egen". Netop fordi han har kendt ham, siden han var så lille, det har stor betydning(..) Og det er minderne, siger han. Det er ikke det der med blodets bånd. Det er minderne, der tæller. Og det, tror jeg, er rigtigt nok."

(Hanne)

Tidsaspektet er et afgørende element for konstitueringen af stedforælderen som "far" eller "mor" i dobbelt-op- og erstatningsfamilierne. Selv om der i det kvalitative datamateriale er eksempler på, at den sociale far gøres til "far" "by incident", dvs. udløst af konkrete hændelser som i tilfældet Inge og Grete, hvor initieringen af stedforælderen som "far" sker på børnenes initiativ, overskygger det ikke det faktum, at den fælles livshistorie også i disse tilfælde har afgørende indflydelse på den status, stedforælderen erhverver.

På trods af, at der i de kvalitative interview de facto er en ganske stor variationsbredde i børnenes alder, da stedforælderen kom ind i billedet (fra 9 mdr. til 5 år), lægger informanterne som et gennemgående mønster selv vægt på barnets unge alder: Den sociale forælders rolleudøvelse som erstattende eller supplerende forælder har netop kunnet lade sig gøre i kraft af, at han/hun har haft indflydelse på eller har kendt barnet, siden det var så lille. Det er øjensynligt nemmere at opdrage, sætte grænser, tage ansvar, og måske også opnå et emotionelt forhold, der ligner en forælder-barn-relation, til et lille barn end til et større. I nogle af de familier, hvor der er (eller har været) et subjektivt sammenligningsgrundlag til stede i form af en sted-relation til et ældre barn (Fanny, Grete og Hanne), betones det netop, at de pågældende børn i kraft af deres fremskredne alder, har passeret en grænse, hvor det ikke på samme måde har været muligt at gå ind i rolleudøvelsen som en far eller mor.

Inden for den kvalitative undersøgelses egen kontekst danner denne iagttagelse grundlag for en hypotese om, at jo ældre barnet er, når stedforælderen lærer det at kende, desto mindre sandsynligt vil det være, at rollen forvaltes og tillægges betydning som en far/mor. Det er plausibelt, at relationen til ældre børn i positivt fald i højere grad bliver en slags venskabsrelation, som det forhold Grete beskriver, hun har til steddatteren Geske. Og som Charlotte regner med vil udvikle sig mellem Cecilie og stedfaderen Christian, i takt med at barnet bliver ældre. Denne formodning understøttes af resultaterne fra den kvantitative undersøgelse, som jo har vist, at barnets alder er en blandt flere tidslige faktorer, som har betydning for, om en sammenbragt familie udvikler en blodsbands- eller erstatningsstrategi.

Tilstedeværende solidaritet

Casen Arne er speciel. Den adskiller sig fra de øvrige eksempler ved, at de biologiske forældre, i kraft af den samværsmodel der er etableret, faktisk deles om det daglige ansvar for de to børn. Men de gør det i vid udstrækning adskilt.

I de øvrige tilfælde har den ikke-samboende biologiske forælder ingen indflydelse på hverdagsomsorgen, herunder heller ikke de repræsentative forældrefunktioner der hører med. De holdes i højden orienterede herom. Set med informanternes øjne, kører den ikke-samboende biologiske forælder en slags friløb i forhold til deres børn – de har det nemt, tager sig af det sjove, får godbidderne, mens den omsorg og de repræsentative funktioner, der på godt og ondt hører hverdagen til, snævert er bundet til det hushold, barnet bor i. Men de ikke-samboende biologiske forældre dekvalificeres ikke som forældre af den grund.

Inden for stedforælderhusholdet har de samboende biologiske forældre ikke haft ønske om at monopolisere deres "naturlige" rettigheder som forældre ved at håndhæve retten til alene at varetage dagligomsorgen for barnet. Tværtimod har de i meget vid udstrækning inkorporeret stedforældrene i de dagligdags gøremål. Det kan være sket ud fra en bevidst strategi (Hanne) – eller være blevet opbygget gradvist hen ad vejen. Men stedforældrens ansvar eller delagtighed har en nødvendig karakter; delagtigheden i ansvaret for barnet opleves som en forudsætning for, at hverdagen og samlivet under fælles tag kan fungere. Informanterne oplever, at det er nødvendigt, at stedforælderen kan

sætte grænser, kan sætte sig i respekt. At den biologiske samboende forælder ikke bestandigt skal være en formidlingscentral.

Jeg har kaldt stedforældrenes delagtige tilstedeværelse for solidarisk. Det er begrundet i, at informanterne oplever, at der er et symmetrisk fællesskab i omsorgen for barnet. I deres selvforståelse tager stedforældrene lige så meget del i omsorgen for deres barn, som de selv gør. I store træk oplever de ikke, at der er forskel på, hvad de som biologisk forælder og stedforælder kan gøre i forhold til barnet.

Havde jeg i de i kvalitative interview spurgt til, hvem der udførte de konkrete gøremål efter en checkliste – fx hvem der smurte madpakker, vaskede tøj etc. – ville en opgørelse med millimetermålet måske have vist, at ansvaret i virkeligheden ikke var så egalt fordelt, men bundet op på eller betinget af en kønsmæssig arbejdsdeling, eller at den samboende biologiske forælder havde hovedansvaret (jf. fx opgørelsen over arbejdsdelingen i stedfamiliehusholdet i den kvantitative undersøgelsesdel, kapitel 8). I en kontekst som denne, hvor anliggendet er at belyse informanternes selvforståelse af deres egen virkelighed, er en objektiv måling af den faktiske arbejdsdeling måske også mindre central. Væsentligere er det at hæfte sig ved, at når informanterne griber til en konfiguration om egalitet og solidaritet, så er det for at understrege eksistensen af et moralsk fællesskab: En legitimering af at stedfamiliehusholdet, trods fravær af blodsbandsrelationerne, er en familie.

Stedforældrenes tilstedeværende solidaritet med den biologiske samboende forælder i opdragelsen og omsorgen for barnet, er informanternes referencepunkt, når de begrundet, at han er blevet "far" eller "mor" for deres barn. Det er ikke alene det, der gør ham/hende til en forælder, men i flere tilfælde også denne omstændighed der giver stedforældren et primat over den ikke-samboende biologiske forælder (Erik, Fanny, Grete). De henviser til, at han/hun er gået ind i *rollen* som far eller mor med indlevelse og seriøsitet. Indholdsmæssigt hæfter informanterne følgende elementer på forælderrollen:

- Et opdragelsesansvar for barnet, dvs. at kunne sætte grænser og blive respekteret, samt at give barnet retningslinier for, hvordan det skal gebærde sig.
- En omsorg/bekymring for barnets trivsel og velfærd.

- Tålmod.
- Et medansvar for de repræsentative forælderfunktioner.
- Et gensidigt følelsesregister mellem barnet og stedforælderen. Dette register kan variere – men minimumsforudsætningen synes at være, at der er en gensidig interesse imellem dem, dvs. at de går i spænd sammen.
- Et positivt, kommunikativt aspekt, dvs. at barnet og stedforælderen kan tale godt sammen.
- At stedforælderen kan gøre ting med barnet, dvs. lege, give det indholdsmæssige oplevelser.

For dobbelt-op- og erstatnings-familierne er stedforældrenes tilstedeværende solidaritet med den biologiske forælder i hverdagen således et distinkt, men ikke det eneste kriterium for, at de opnår social signifikans som "far" eller "mor". Når stedforældrene har kvalificeret sig til en titel som "far" eller "mor", er det i vid udstrækning begrundet i den indsats, der ydes i dagligdagen. Med de to blodsbandscases forholder det sig anderledes:

Fra den kvantitative undersøgelse ved vi, at stedforældrene i blodsbands-familierne generelt er mindre involverede i den daglige omsorg for barnet end i dobbelt-op- og erstatnings-familierne. Casen Arne kunne være en illustration herpå: Den centrale problemstilling i denne case er jo netop, i hvilket omfang stedmoderen Anne skal påtage sig et ansvar som mor, dvs. hvor langt hun skal gå ind i rollen. Hun endte med at afstå og overlod ansvaret til de biologiske forældre, hvilket skabte klarhed: Når man ikke er eller betragtes som forælder, skal man ikke påtage sig rollen. Mens der er en umiddelbar social logik i Arnes case, dvs. en overensstemmelse mellem rolle og status som forælder, kan casen Birgitte forekomme mere speget. På trods af, at hendes nuværende partner, Bjørn, de facto yder en indsats i forhold til barnet, som kvalitativt ikke adskiller sig fra arbejdsdelingen i de øvrige familier i det kvalitative datamateriale, og på trods af, at hun italesætter den tilstedeværende solidaritet på samme måde som de øvrige informanter, er dagligdagsansvaret *ikke* et kriterium, der kvalificerer stedforælderen til at erhverve social signifikans som far. Begrundelsen er, at den biologiske faders position er urokkelig.

En anden konstaterbar forskel mellem på den ene side blodsbands-eksemplerne (samt casen Charlotte, der befinder sig på grænsefladen mellem blodsbands- og dobbelt-op-familierne) og

på den anden side dobbelt-op- og erstatnings-familierne, er, at de førstnævnte informanter fremhæver ét punkt, hvor de oplever en grænse for stedforælderrollens kompetence: Barnet reagerer kraftigere, når stedforælderen tilretteviser det og påmindrer ham/hende om, at han/hun netop ikke er en far/mor. Her overskrides tilsyneladende en grænse til et område, som i disse familier hører til de biologiske forældres domæne.

Bindende ansvar

I det foregående afsnit har jeg beskrevet, hvordan det praktiske, *uformelle dagligdagsansvar* i forhold til børnene er fordelt på tværs af husholdene internt i stedfamilien, og jeg har søgt at præcisere betydningsindholdet af dette. Men til det at være forælder knytter sig tillige et mere bindende ansvar: Her tænkes der dels på det *formelle, juridiske ansvar*, som vedrører de juridiske rettigheder og pligter i forhold til barnet, dvs. først og fremmest forældremyndigheden, sekundært de forsørgelsesmæssige og arveretslige aspekter, som følger af at vedkende sig et faderskab. Dels tænkes der på det ansvar, som vedrører ønsker og bestemmelser om, hvem der skal "arve" barnet, hvis den biologiske samboende forælder dør. Dette kalder jeg *ultimativt ansvar*.

Man kunne forvente, at de tre elementer af ansvar ville følge hinanden (hvad den kvantitative undersøgelse jo i et vist omfang har vist), sådan at det ville være naturligt at overdrage den biologiske far det ultimative ansvar, hvis han i praksis var meget involveret i barnet, og der var fælles forældremyndighed. Eller at en social praksis præget af høj involvering fra stedforælders side ville føre til, at han fik del i forældremyndigheden, og også ultimativt blev den, der skulle overtage barnet, hvis den samboende forælder døde.

Faktisk versus formelt ansvar

De kvalitative interview bidrager til at nuancere de fundne statistiske sammenhænge, idet der ikke her kan iagttages nogen umiddelbar intern logik eller sammenfald mellem de tre ansvarsaspekter. Med casen Arne som undtagelse, hvor netop diskrepansen mellem det faktiske og formelle ansvar førte til rolleforvirring og intern konflikt, er det gennemgående mønster blandt informanterne, at der på den ene side er en gruppe *stedforældre*, der påtager sig et stort faktisk ansvar for børnene gennem den daglige omsorg, og som i kraft heraf opnår status som far i

familien, men at der på den anden side ikke er knyttet nogen form for legal/formel ret til denne værdighed.

I nogle tilfælde er spørgsmålet om at give stedforælderen et formelt, juridisk ansvar i forhold til barnet overflødigt i og med, at der er fælles forældremyndighed. I andre tilfælde, hvor der er eneforældremyndighed, har spørgsmålet om adoption eller overdragelse af forældremyndigheden til stedforælderen ganske vist været drøftet internt i stedfamilien, men med det resultat, at tanken er droppet eller beslutningen udskudt på ubestemt tid. Informanterne kan have alle hånde gode grunde hertil: Hensynet til den ikke-samboende biologiske far (Eva og Fanny), frygt (Hanne), parrets aktuelle status som samlevende (Grete), tab af det indkomstgrundlag, som børnebidraget udgør (Inge). Jeg vil ikke vurdere disses argumenters vægt, men nøjes med at konstatere, at spørgsmålet om at knytte en mere bindende, formel ret og pligt til stedforælders ansvar øjensynligt ikke opleves som tvingende. Anlægger man en objektiv/formalistisk synsvinkel på problemstillingen, er konsekvensen imidlertid, at stedforælderen kun er forælder, så længe parforholdet til den biologiske samboende mor/far består. I tilfælde af konflikt eller brud vil det være så godt som umuligt at håndhæve nogle krav i forhold til barnet. Relationen mellem stedforælderen og barnet er affinal og har kun gyldighed i kraft af kærlighedsrelationen mellem den biologiske forælder og stedforælderen. Den potentielt terminable relation gør den også skrøbelig.

På den anden side er der de ikke-samboende biologiske forældre. I den kvantitative undersøgelse blev det konstateret, at der er en stærk sammenhæng mellem det formelle og faktiske ansvar: Forældrepar, der har fælles forældremyndighed, har hyppigt et udstrakt praktisk forældresamarbejde. Sådan ser man det eksemplificeret i casen Arne, hvor der er etableret en deleordning.

Men i de øvrige tilfælde i det kvalitative datamateriale har de ikke-samboende biologiske forældre i praksis ikke noget reelt dagligt ansvar i forhold til deres børn, skønt flere har del i forældremyndigheden. Hvilken betydning har det?

Ved siden af casen Arne, hvor den fælles forældremyndighed kan siges at befæste den sociale praksis, ser jeg ser yderligere to motiver blandt informanterne. Det ene repræsenteres ved Dan, hvor det formelle ansvars betydning ligger i at være et sikker-

hedsnet: Den fælles forældremyndighed fungerer som en potentiel mulighed for indgriben, hvis noget skulle gå galt. Det andet repræsenterer Birgitte og Charlotte, hvor den fælles forældremyndighed snarere har en symbolsk funktion: En befæstelse af den naturlige (biologiske) orden, her eksemplificeret ved Charlotte:

Charlotte: "...Det har været helt naturligt for os [at få fælles forældremyndighed], da vi bryder op. Det har der faktisk ikke været nogen diskussion om på den led."

Int.: "Hvorfor naturligt?"

Charlotte: "Nå jo, men han er faderen og jeg er moderen, og sådan er det. Vi er fælles om det. Vi har sat hende i verden, og det ville være helt urimeligt, hvis én af os blot skulle have den.."

Forældreprimat og ultimativt ansvar

I familier, hvor barnet bor sammen med begge biologiske forældre, er spørgsmålet om, hvem der skal "arve" barnet, hvis den ene forælder dør overflødig, fordi der er en efterlevende forælder. Men hvordan håndteres denne problemstilling i sammenbragte familier, hvor der ikke er nogen indre sammenhæng mellem elementerne: dagligansvar (at varetage rollen som forælder), det formelle ansvar (forældremyndighedsindehaveren) og forældrestatus (den betydning de biologiske henholdsvis de sociale bånd tillægges)? Hvilke kriterier er relevante for informanterne?

I nogle tilfælde giver spørgsmålet sig selv i kraft af manglen på alternativer. Det gælder således de tre eksempler på erstatningsfamilier, hvor der reelt kun er en (social) far, ligesom det gælder blodsbandeksemplet Arne, hvor der reelt kun er én (biologisk) mor. I de andre tilfælde er problemstillingen mere kompleks.

Som det fremgår af skema 13.2, lader spørgsmålet om, hvem informanterne foretrækker som ultimative ansvarshavere for deres børn, sig ikke umiddelbart forstå eller forklare, hverken som en konsekvens af det faktiske ansvar (Dan og Eva), som konsekvens af det formelle/juridiske ansvar (Birgitte og Charlotte), eller som en følge af det primat den biologiske forælder har i kraft af blodsbandene, henholdsvis stedforældren har i kraft af den erhvervede status som "far" (Birgitte, Dan og Eva). Kun i tilfældet

Skema 13.2.

	Hvem har primat/status som far/mor?	Hvem har dagligdags-ansvaret?	Hvem har det juridiske ansvar?	Hvem har det ultimative ansvar?
Birgitte	Den biologiske far	Stedfaderen	Fælles forældremyndighed	Stedfaderen
Charlotte	Både biologisk far og stedfar	Stedfaderen	Fælles forældremyndighed	Stedfaderen
Dan	Stedmoderen	Stedmoderen	Fælles forældremyndighed	Den biologiske mor
Eva	Stedfaderen	Stedfaderen	Eneforældremyndighed	Den biologiske far
Fanny	Stedfaderen	Stedfaderen	Eneforældremyndighed	Stedfaderen

Fanny kan der siges at være en indre sammenhæng mellem de fire elementer.

Den manglende overensstemmelse mellem det ultimative ansvar og de øvrige elementer antyder, at der ligger andre kriterier til grund for informanternes ønske om, hvem der skal "arve" barnet. Den symbolske orden, som enten befæstes på biologiens side gennem fælles forældremyndighed, eller som befæstes socialt ved at give stedforælderen status som "far" som kreditering for hans indsats, sættes ud af kraft, når den konkrete virkelighed hypotetisk trænger sig på: Hvem kan tilbyde de bedste opvækst-rammer for mit barn? Der ligger pragmatiske kalkulationer bag afvejn timer af, hvor barnet med størst mulig sandsynlighed vil få stabilitet, tryghed, oplevelsesrigdom og kærlighed (bag omskrivningerne, bag den symbolske orden gemmer sig bl.a. historier om alkoholmisbrug). Det bliver med andre ord de konkrete individers personlige habitus, hinsides den symbolske orden, der er det afgørende.

Opsummering og konklusion

Den sociale ordens symbolske indhold

I analysen af informanternes udsagn blev fire overordnede kendetegn eller attributter ved forælder-barn-relationen identificeret: Kærlighed, identitet, fælles livshistorie og tilstedeværende solidaritet.

Det sidstnævnte kendetegn, der vedrørte det faktiske/praktiske ansvar for barnet blev problematiseret i forhold til spørgsmålet om de mere bindende, formelle rettigheder. Jeg konstaterede en diskrepans mellem faktisk og formelt ansvar og fandt, at de juridiske båndes betydning i relation til den ikke-samboende foræl-

der måske snarere har symbolsk end praktisk værdi. I relation til den sociale forælder havde det faktiske ansvar ingen bindende konsekvenser. Når det gjaldt det ultimative ansvar var pragmatiske kriterier mere betydende end den symbolske orden.

De fire overordnede attributter har forskellig basis. Mens den fælles livshistorie og tilstedeværende solidaritet hører til på den sociale side som *erhvervede* attributter, står kærlighed og identitet som *tilskrevne* attributter på biologiens side:

Som bl.a. Sneider (1968) har anført, er slægtskab ikke en teori om biologien, men biologien bidrager til at formulere en teori om slægtskab, såvel om slægten i bred forstand som om den snævre grundsten som forælder-barn-relationen, dvs. kernefamilien, udgør. Til det biologiske faktum, at forældre og børn gennem reproduktionsprocessen deler biogenetisk substans, er knyttet nogle kulturelle konstruktioner, som har en symbolsk kvalitet, fordi de repræsenterer noget andet end det, de er. Det er konfigurationen om kærlighed og konfigurationen om identitet, som begge understreger samhørighed og gør relationen eksklusiv. Men der er ikke nogen nødvendig, indre forbindelse mellem disse konstruktioner og det, de symboliserer (Sneider, p. 115-116).

Man kan betragte disse konstruktioner som en kulturel fortælling, der på én og samme tid udlægger, forklarer og legitimerer en social orden, samtidig med at den fungerer som handlingsansvisende. Set under denne synsvinkel har fortællingen om blodsbåndenes betydning ikke blot til formål at fortælle om menneskehedens overlevelse i fysisk forstand: Menneskeheden ville uddø, hvis ikke der var nogen til at tage sig af og vise omsorg for de hjælpeløse menneskebørn. Fortællingen drejer sig i nok så høj grad om menneskehedens overlevelse i social forstand: At forklare eksistensen af grundlæggende fænomener som ubetinget kærlighed og dennes afledninger af tillid og omsorg etc. Det er fænomener, der er fundamentale i de interpersonelle relationer og nødvendige forudsætninger for det enkelte menneskebarns sociale overlevelse og udvikling (jf. det psykologiske paradigme). Fortællingen er handlingstilrettevisende i den forstand, at ansvaret for, at det enkelte barn møder kærlighed, tillid, omsorg etc., placeres hos de biologiske forældre. Men fortællingen om blodsbåndene handler ikke alene om menneskehedens sociale overlevelse. Den er tillige en fortælling om det enkelte menne-

skes – individets – sociale tilblivelse. Kendskab til og genkendelighed med dem, man deler biogenetisk substans med, udgør et fundamentalt grundlag for det moderne projekt om, at individet i dets autonomi, historicitet, autencitet og personlige frihed kan udfolde sig og finde sit selv. Endelig har blodsbandene (som Sneider fremhæver) en eksklusiv karakter i forhold til andre sociale relationer i kraft af deres materielle forankring. Blodsrelationerne kan ved deres karakter af givethed, permanens og ufri-villighed være en forsikring, et sidste fast forankringspunkt mod ensomhed i en verden, hvor alle andre sociale relationer – de ægteskabelige inklusive – principielt er frivillige og udskiftelige.

Det er dette betydningsindhold om de biologiske bånd, der er alle de interviewede informanternes fælles kulturelle referenceramme. Men den kulturelle fortælling bearbejdes fleksibelt og strategisk i forhold til informanternes egne livshistorier og -erfaringer.

Distinkte forskelle mellem familietyperne

Jeg vil herefter – primært inden for de kvalitative interviews egen kontekst og sekundært med perspektivering til den kvantitative undersøgelsesdel – søge at præcisere en række forskelle mellem de tre familietyper, som er repræsenteret i datamaterialet og herigennem klargøre, hvad der er drivkraften bag de enkelte mønstre.

Blodsbands-eksemplerne Arne og Birgitte

Internt adskiller de to tilfælde sig fra hinanden derved, at stedforælderen i tilfældet Arne afskriver sig/er afskrevet fra en rolleudøvelse som forælder gennem den tilstedeværende solidaritet. Det ansvar, der hører dagligdagen til, overlades i større eller mindre udstrækning til de biologiske forældre. I tilfældet Birgitte, derimod, varetager den sociale forælder denne rolle.

Et distinkt fællestræk ved de to eksempler er, at status som forælder suverænt er forankret på biologiens side: Uanset hvor lang den fælles livshistorie i stedfamilien har været, og uanset hvor involveret stedforælderen i praksis er i forhold til barnet, så ændres det faktum ikke, at et barns forældre er dem, det deler biogenetisk substans med. Man kan ikke have to fædre på én gang (Birgitte). Den samhørighed, som den biologiske reproduktionsproces symbolsk tillægges, bliver socialt befæstet gennem fælles forældremyndighed og kan være (men er ikke nødvendigvis) fulgt op af en udstrakt samværspraksis. Forældreværdigheden,

dvs. status som mor og far tenderer at blive en abstrakt størrelse, der transcenderer rummet/praksis.

Med fastholdelse af genetrix' suveræne position kan blodsbands-familierne karakteriseres som *kulturbærere*, idet de videreformidler og udlever den kulturelle fortælling om blodets bånd. Og dermed reproduceres tillige den borgerlige familieideologis grundsten: Kernefamilien bestående af far-mor-barn.

Inden for den kvalitative analyses egen kontekst, vil en tentativ konklusion være, at drivkraften bag dette mønster er ideologi-en/den kulturelle forestilling i sig selv. Knyttes der an til de kvantitative undersøgelsesresultater, ved vi imidlertid også, at tendensen til at fastholde forælderstatus på biologiens side er mest udbredt blandt dem, der har et solidt fundament som basis for de sociale relationer: Den findes fortrinsvist hos de veluddannede, dem der har haft en længere fælles livshistorie, og der hvor relationerne er præget af en evne eller vilje til at kunne omgås.

Dobbelt-op-eksemplerne

Hvor blodsbands-eksemplerne kan betragtes som kulturbærere i relation til de biologiske båndes betydning, kan dobbelt-op-eksemplerne karakteriseres som *kulturfornyere*. De har valgt at løse problemet ved at lade to personer dele den ellers unikke position som "den anden forælder". Men der er tale om en rimelig klar arbejdsdeling: Den biologiske forælder varetager og distribuerer de symbolske kendetegn, der knytter sig til genetrix: Kærlighed og identitet, dvs. de immaterielle egenskaber/attributter. Blandt de informanter, som er interviewet, følger der ikke noget praktisk ansvar med, men der kan som blandt blodsbands-eksemplerne, være et legalt/retsligt fællesskab omkring barnet, der symbolsk bekræfter samhørigheden.

Det praktiske ansvar for barnet er snævert knyttet til stedfamilie-husholdet, hvor den sociale forælder gennem sin tilstedeværende solidaritet udøver en forælderrolle over for barnet, en rolle, der opfattes som jævnbyrdig med den biologiske samboende forælders.

I kraft af sin tilstedeværende solidaritet og ikke mindst i kraft af, at denne rolle er udøvet i et tidsligt rum – barnets biografi – krediteres den sociale forælder for sin indsats ved at få social

signifikans som "far". Den rolle han/hun udøver bliver med andre ord modsvaret af en tilsvarende status. Men set udefra har den sociale forælders rolle og status kun gyldighed eller kraft, så længe parrelationen med den biologiske samboende forælder består. Den har ingen legal, bindende gyldighed. Hvad der måtte eksistere af følelsesmæssige, vedvarende bånd mellem stedforælderen og barnet er naturligvis en anden sag. Hvorimod den ikke-samboende biologiske forælders position – uanset om der er fælles forældremyndighed eller ej – er permanent forankret.

Erstatningseksemplerne

For de informanter, som eksemplificerer erstatnings-familierne, er der kun ét forældresæt for barnet: Den biologiske samboende forælder og stedforælderen. Forældreskabet udøves kun inden for husholdet, og er med andre ord knyttet til rummet.

Ligesom med dobbelt-op-eksemplerne har stedforælderen fælles livshistorie med barnet og den tilstedeværende solidaritet med den biologiske forælder omkring det praktiske ansvar for barnet, dvs. hans rolleudøvelse efterhånden givet ham status som far. Men i modsætning til blodsbands- og dobbelt-op-eksemplerne distribuerer han tillige kærlighed og identitet, de kendetegn, der ellers snævert knyttes til genetrix. Det betones, at han opfatter barnet "som sit eget". Denne samhørighed bliver befæstet gennem forskellige håndgribelige symboler, fx ved at han kaldes "far", ved at barnet antager hans navn, eller ved at påpege psykiske/fysiske lighedstræk imellem barnet og den sociale forælder.

Inden for den kvalitative undersøgelses kontekst kan jeg ikke finde belæg for, at stedforældrene i erstatnings-familierne skulle være mere aktive, engagerede eller involverede i forhold til børnene end i de andre familietyper. De har heller ikke kendt børnene gennem længere tid end i de øvrige familier. Jeg tror med andre ord ikke, at forklaringen på, at de har fået status som den eneste far, skal søges i, at de udøver forældrerollen på en mere suveræn eller overbevisende måde. Resultaterne fra hovedundersøgelsen understøtter delvist denne iagttagelse: Her kunne der ikke dokumenteres nogle væsentlige forskelle i den måde, hvorpå den sociale forældrepraksis var udformet i dobbelt-op- og erstatnings-familierne.

Drivkraften bag dette mønster skal snarere søges i, at stedforælderen, på baggrund af familiernes faktiske/konkrete livsomstæn-

digheder, så at sige er blevet det eneste alternativ: Den ikke-samboende biologiske far til barnet, har ifølge informanternes selvforståelse ekskluderet sig selv som forælder gennem sin manglende evne til at kunne distribuere kærlighed. På denne baggrund gives der plads til at lade den sociale forælder udfylde hele tomrummet.

Strategien med at lade stedforælderen udfylde den biologiske forælders plads i den nye familiekonstellation har været ofret nogen opmærksomhed i stedfamilieforskningen, ikke mindst på baggrund af at nogle undersøgelsesresultater har vist, at der i erstatningsfamilier var et højere konfliktniveau end i familier, hvor de biologiske forældres primat blev bibeholdt (jf. kapitel 9). Dette har navnlig fra den psykologiske del af forskningen ført til praksisorienterede advarsler om, at man ikke skal prøve at gøre stedfamilien til en ny kernefamilie, men acceptere, at de sociale bånd har en anden og mere kompleks struktur i stedfamilien (bl.a. Visher & Visher, 1982, 1989).

Jeg vil på dette sted afholde mig fra at gå ind i diskussionen af, hvorvidt den ene eller anden rolleudformningsstrategi er mere adækvat end den anden, men derimod knytte en enkelt kommentar til den forskningsmæssige konceptualisering af problemstillingen. Jeg vil eksemplificere ved hjælp af Levin (1994), der karakteriserer den erstattende rolleudformningsstrategi som "rekonstruerende" eller "genskabende", fordi den griber til en velkendt, konventionel kernefamiliemodell, mens stedfamilier, der afstår fra at give den nye partner social signifikans som "far" eller "mor" karakteriseres som "innovativ" eller "nyskabende". For så vidt synsvinklen eller den normative erkendelsesinteresse er at fastholde, at stedfamilien (som syndrombegreb) er distinkt forskellig fra og har en egenart i forhold til kernefamilien, kan disse karakteristika være adækvate. I forhold til en tese om blodsbands-ideologien som et magtfuldt kulturelt tema for opfattelsen af, hvad en familie er, kan erstatningsstrategien imidlertid også betragtes som ukonventionel, innovativ og *kulturbrydende* i dens insisteren på, at forælder-barn-relationen ikke er bundet op på biologien, men kan virkeliggøres gennem sociale bånd.

Perspektivering til den kvantitative undersøgelsesdel

Som det blev nævnt i kapitlets indledning, var et af formålene med den kvalitative delundersøgelse at vurdere, om de familietyper, som var konstrueret i den kvantitative hovedundersøgelse, blot var analytiske modeller, eller om der var et distinkt og meningsbærende indhold bag det forhold, at nogle respondenter i spørgeskemaundersøgelsen angav, at deres nye partner blev betragtet som en far/mor, mens andre afviste at give partneren social signifikans som "forælder".

Skønt antallet af informanter i den kvalitative undersøgelsesdel er relativt beskedent, har analysen vist, at de overskriftsbegreber, der er blevet anvendt i den kvantitative hovedundersøgelse for at karakterisere de analytisk konstruerede familiekatogrier, har en substans. De ni interview kan naturligvis ikke hævdes at være repræsentative for alle respondenter i datamaterialet, men de illustrerer en variation i måden at udforme forældreskabet på. De afspejler, at der mellem de tre undersøgte familiekatogrier er distinkte og betydningsbærende forskelle i måden at håndtere blodsbandsrelationerne henholdsvis de sociale relationer på: De informanter, der repræsenterer familietyperne blodsbands-familier fastholder det biologiske forældrepar primat. I eksemplerne på dobbelt-op-familierne er der kapacitet til såvel et biologisk som et socialt forældresæt, mens der i erstatnings-familierne i realiteten kun opereres med den sociale forælder. Som sådan finder jeg, at den kvalitative undersøgelsesdel understøtter hovedundersøgelsens resultater.

På den anden side har den kvalitative undersøgelsesdel også bragt nye facetter frem både om de forskellige sammenbragte familietyper og om forældreskabet som en social konstruktion, som bidrager til at sætte surveyundersøgelsens resultater i perspektiv:

I den kvantitative undersøgelsesdel blev sammenhængen mellem måden at udforme forældreskabet på og en række bagvedliggende faktorer, herunder bl.a. tids- og uddannelsesvariablerne, påvist og diskuteret. Disse fund kan efterlade et indtryk af, at de identificerede familietyper er mønstre, der konstitueres mere eller mindre mekanisk eller deterministisk på grundlag af respondenternes forhåndsdispositioner.

I den kvalitative analyseproces er det blevet klart, at de mønstre, som de forskellige familietyper repræsenterer, ikke er statisk definerede. Måden, hvorpå informanterne har udviklet deres familieliv og givet rolleudformningen en social signifikans, som på målingstidspunktet berettiger forskeren til at karakterisere den givne familiesituation som det ene eller det andet, er resultat af en *proces*. En proces, der må ses på baggrund af den enkelte families *livshistorie*: Hvad var det, der skete, da de biologiske forældre gik fra hinanden – og hvilke begivenheder har over tid såvel internt i stedfamiliehusholdet som eksternt i relation til den anden forælder ført til, at forældreskabet har fået den udformning, det har i dag?

Interviewene afspejler endvidere, at der inden for de enkelte familier er en *fleksibilitet* med hensyn til rolleudformningen. Fordi ét barn har et dobbelt forældresæt, er det ikke givet, at hans eller hendes helsøskende i samme hushold har det på samme måde. Det gør sig fx gældende i tilfældet Fanny, hvor stedforældrens rolle og status er udformet forskelligt i forhold til søskendeparret. I hushold med dine-mine-børn er der eksempler på, at den ene part udvikler et erstattende forældreforhold til stedbarnet, mens den anden part udformer stedforælderrollen som en voksen ven. Den fleksibilitet, der kan iagttages, med hensyn til hvordan roller udformes, er betinget af konkrete livsomstændigheder, men også af den alder børnene har, når de lærer stedforælderen at kende. I denne sammenhæng kan fx fremhæves udvalgsbarnet Christine, der antagelig i takt med alderen vil udvikle et forhold til stedfaderen, der mere er præget af en venskabsrelation end af, at han er en faderfigur.

Den kvalitative undersøgelse har således for det første bragt nye nuancer frem om de identificerede familietyper gennem påvisningen af, at der ikke er tale om statiske eller forankrede, faste figurer, men at disse er foranderlige under indtryk af tid og rum.

For det andet har den kvalitative delundersøgelse bragt nye facetter frem om forældreskab som en social konstruktion, som det ikke har været muligt at indfange gennem surveyundersøgelsen. I den kvantitative undersøgelse blev forældreskab studeret gennem den sociale handlen, fortrinsvist konkretiseret ved en række funktionelle forældreopgaver. Den kvalitative undersøgelse har vist, at den kulturbundne forestilling om forældreskabet

drejer sig om andet og mere end avl/fødsel, status/rettigheder, pleje/opfostring, opdragelse/uddannelse og sponsorering. Det var disse komponenter, som analysen af forældreskabet tog sit udgangspunkt i (jf. kapitel 3). Til de nødvendige kritiske funktioner, som forældre må varetage, hører også distribution af opgaver, der har en mere immateriel karakter: Identiten og den særlige/ubetingede form for kærlighed. Disse funktioner, som snævert er knyttet til forældreskabets biologiske dimension, skaber samhørighed og er nødvendige for, at individet kan blive til og overleve i social forstand.

Konklusion

Indledning

Hvad binder individuelle børn sammen med individuelle voksne? Under hvilke omstændigheder bliver de sociale bånd vigtigere end blodsbandene? Disse to overordnede spørgsmål har undersøgelsen haft til formål at indkredse. En besvarelse af disse spørgsmål tilnærmes i afhandlingens opsummerende og konkluderende kapitel ud fra tre indfaldsvinkler:

For det første opsummeres sammenfattende, hvilken indsigt de tre empiriske delundersøgelser syntetisk har tilvejebragt om udformningen af forældreskab og nære familieband for mellemstore børn, der lever i sammenbragte familier. I overensstemmelse med den overordnede analyseramme for studiet sættes der dels fokus på samspillet mellem den sociale praksis og opfattelsen af, hvem man er familiært forbundet med. Dels opsummeres de forhold, som har vist sig betydende for, hvordan den sociale praksis udformes.

Med udgangspunkt i forældreskabsbegrebet sættes der for det andet fokus på de kønsspecifikke forskelle, det vil sige, hvad undersøgelsen har vist om tilhørsforholdet mellem børn og deres mødre henholdsvis deres fædre.

Endelig perspektiveres forskningsfeltet om de moderne slægtsbånd for det tredje til moderniseringsdiskursen, der var det teoretiske afsæt for studiet af de sammenbragte familier. Her er anliggendet at diskutere, om denne er en adækvat fortolkningsramme, og/eller om der i denne undersøgelse er elementer, som problematiserer dette teorigrundlag.

Udformning af forældreskabet i sammenbragte familier

Hvilken betydning tillægges den sociale praksis?

Gennem hele den empiriske undersøgelse af sammenbragte børns familieforhold er analysen søgt fastholdt i et spændingsfelt mellem adfærd og betydning. På den ene side er der sat fokus på at belyse, hvordan forældrefunktioner distribueres og fordeles mellem en række relevante agenter. Og på den anden side er der sat fokus på at belyse, hvilken betydning disse adfærdsmønstre tillægges af respondenterne, dvs. hvilken implikation den sociale

praksis har for oplevelsen af et slægts- eller familietilhørsforhold.

I kapitel 6, som omhandlede *det biologiske forældreskab*, blev kontakthypigheden mellem barnet og den eksterne forælder anvendt som et instrument til at indkredse, hvordan de biologiske forældrerelationer omkring barnet var udformet. Til trods for at der principielt kunne rettes indvendinger mod at bruge et kvantitativt måleredskab til at indfange forældreskabets dynamik, kunne analysen vise, at der var en intern konsistens mellem kontakthypighed og andre, mere kvalitative parametre: fx intensiteten i den praktiske involvering, i forældresamarbejdet og den følelsesmæssige relation. Resultaterne i kapitel 12, som satte fokus på, hvem sammenbragte børn subjektivt oplevede et familietilhørsforhold til, understøttede konklusionen i kapitel 6: Den sociale interaktion havde i både kvantitativ og kvalitativ forstand afgørende betydning for, om de sammenbragte børn inkluderede den eksterne biologiske forælder som et nært eller mere diffust familiemedlem eller ekskluderede denne fra familielisten.

I kapitel 8, der havde *stedforældrenes rolleudformning* som sit centrale tema, tog analysen sit udgangspunkt i det betydningsbærende felt: Hvad indebar det, at nogle stedforældre havde social signifikans som en far eller mor, mens andre blev betragtet som "noget andet", fx en voksen ven eller mors mand/fars kone? Konturerne af to forskellige måder at udforme stedforældrerollen på dukkede op gennem en kortlægning af adfærden i disse grupperinger: På den ene side en rolleudformning, der i objektiv forstand (når kernefamilier var sammenligningsgrundlaget) var forældre lignende, dvs. præget af et højt følelsesmæssigt og praktisk engagement. Og på den anden side en udformning af rollen, hvor stedforælderen var placeret i en mere distant position i forhold til barnet. Som sådan havde den sociale signifikans, stedforældrene havde erhvervet i de sammenbragte familier, sit modsvar i den sociale praksis.

På baggrund af resultaterne fra kapitel 6 og 8 var formålet i kapitel 9 syntetisk at beskrive, hvordan *forældreskabet* omkring det sammenbragte barn *som helhed var organiseret*. Antagelsen var, at der idealtypisk kunne identificeres forskellige og distinkte måder at udforme forældreskabet på i en sammenbragt familie, afhængigt af to centrale forhold: For det første om det sammenbragte barn havde en tilstedeværende ekstern biologisk forælder i

sin tilværelse, og for det andet om stedforælderen havde erhvervet status som en far/mor. På denne baggrund blev data-materiale opdelt i fire grupperinger. En kortlægning af adfærden i disse grupperinger understøttede hypotesen om, at de forskellige forældreagenter havde varierende primat og position i forhold til barnet, betinget af om der var tale om såkaldte "blods-bånds-", "dobbelt-op-", "erstatnings-" eller "hverken-eller-famili-er". Inden for hovedundersøgelsens egen kontekst kunne der imidlertid ikke gives svar på, hvorvidt disse fire adfærdsmønstre blev tillagt et prægnant betydningsindhold: Det vil sige, om det at leve i en blods-bånds-familie indebar, at man *virkelig* tillagde de biologiske bånd en særlig unik betydning, om et barn i en dobbelt-op-familie *virkelig* havde mere end to forældre, om stedforælderen i en erstatnings-familie *virkelig* blev opfattet som den eneste far/mor, og om forældreskabet i hverken-eller-famili-erne *virkelig* var reduceret. I den kvalitative undersøgelsesdel (kapitel 13), der var baseret på interview med et mindre antal in-formanter fra de mest udbredte grupperinger, fandt jeg, at den biologiske, juridiske og sociale dimension af forældreskabet i lyset af de konkrete livsomstændigheder, blev tillagt forskellig symbolsk betydning. Som sådan bidrager den kvalitative under-søgelse til at understøtte hovedundersøgelsen, selv om resulta-terne ikke er generaliserbare. Børneundersøgelsen (kapitel 12) viste imidlertid, at den strategiske udformning af forældreskabet som helhed var central for, om børnene definerede deres slægt efter biologiske eller sociale kriterier.

Det udvidede slægtsnetværk omkring de sammenbragte børn, det vil i praksis sige bedsteforældregenerationen, blev beskrevet og analyseret i kapitel 11 og 12. Her var en væsentlig konklusion, at et forbindende mellemed var en central forudsætning, såvel for social interaktion som for et subjektivt oplevet familietilhørs-forhold. Det vil sige, om der i den eksterne forælder var et for-bindelsesled mellem de sammenbragte børn og de biologiske familiemedlemmer på denne slægtsside. Indirekte syntes place-ringen af den eksterne forælder i barnets liv også at have be-tydning for interaktionen med de sociale bedsteforældre, og for om disse blev inkluderet som familiemedlemmer af barnet.

Som sådan har de tre empiriske undersøgelsesdele suppleret hinanden: De handlings- eller adfærdsmønstre, som på grundlag af forskellige forhåndsantagelser har kunnet identificeres i under-søgelsen som forskellige måder at organisere de primære sociale

relationer på, modsvares som helhed af, hvem individerne subjektivt oplever at have et familiesamhørighedsforhold til: Der er en intim sammenhæng mellem kvaliteten i den sociale interaktion og oplevelsen af, hvem man er familiært forbundet til, hvad enten der er tale om consanguine eller sociale familieband.

Hvad indvirker på udformningen af den sociale praksis?

At leve i en sammenbragt familie indebærer, at forældreskabets forskellige dimensioner fragmenteres: Den biologiske (og juridiske) dimension adskilles fra den sociale dimension. Denne situation gør det nødvendigt for individerne at redefinere, hvad en far eller mor er, og etablere en platform, som gør det muligt at stykke fragmenteringen sammen på nye måder. De empiriske undersøgelser har vist, at der under disse omstændigheder er flere diskurser om, hvad en "rigtig" far/mor er:

Blodsbands-familierne fastholder – i overensstemmelse med den kulturelle norm – at forældreskabet konstitueres i kraft af biologien. Relationen mellem forældre og børn er livsvarig og ubrydelig. Den strækker sig fra fødsel til død og er således først og fremmest indfældet i en tidslighed. Til gengæld risikerer forholdet at få et abstrakt præg, fordi det løsnes fra den sociale praksis. For at løse fragmenteringsdilemmaet gøres den eksterne far/mor nærværende gennem en udstrakt samværspraksis.

For erstatnings-familierne er den rigtige forælder den, der er nærværende, det vil sige den, der i dagligdagen leverer omsorg og i praksis har rettigheder og forpligtelser i forhold til barnet. Man bliver forælder i kraft af det, man gør. Forældreskabet er knyttet til rummet, mens tidsligheden, det vil sige kontinuiteten i forhold til barnets eget biografiske forløb og forbindelsen til den forrige generation, spiller en mindre væsentlig rolle. Foreningen af forældreskabets forskellige dimensioner løses ved at overføre de symbolske attributter, som ellers er tilskrevet den biologiske dimension, til den sociale forælder, eller – hypotetisk – at formalisere relationen juridisk. Denne strategi blev karakteriseret som kulturbrydende, fordi der insisteres på, at forholdet mellem forældre og børn ikke er bundet op på biologi, men kan virkeliggøres gennem de sociale bånd.

Endelig er der dobbelt-op-familierne, som fastholder, at forældreskab både hænger sammen med væren og gøren, abstrakt i tid og konkret i rum. Her løses dilemmaet ved at satse på to

heste: Forældreskabets forskellige dimensioner applikeres på forskellige personer og skaber således en situation, hvor barnet får – hyppigst – to fædre. Som sådan kan dobbelt-op-familiernes måde at tænke og håndtere forældreskabet på, karakteriseres som kulturfornyende.

Analyserne har vist, at definitioner og redefinitioner af, hvad der gør en individuel voksen til en forælder i forhold til barnet måtte forstås og forklares på baggrund af individernes konkrete livsomstændigheder:

Begivenheder eller omstændigheder, som havde udspundet sig på det interpersonelle plan, var således for det første betydende for, om barnet fastholdt den biologiske slægtsrelation, fik nye sociale familieband eller begge dele: Både gennem den statistiske analyse og på det subjektivt erfarede plan blev kontaktkvaliteten identificeret som en central forklaring på eller begrundelse for, om der blev etableret en ny forælder-barn relation, eller om de oprindelige familieband blev opretholdt: Intimitet i samhandlen (kapitel 10), kærlighedsband og tilstedeværende solidaritet (kapitel 13). Negationen hertil: konflikter og fordrejet magtbalance mellem forældrene kunne omvendt betyde, at der ikke blev etableret nye familiære band, eller at eksisterende blev suspenderet (kapitel 10).

Også en række strukturelle forhold havde betydning for bandene mellem de voksne og børnene. For det første syntes det fysiske rum at være af betydning. Geografisk afstand havde indflydelse på, hvilken udformning det biologiske forældreskab antog. Endvidere antages det, at det domestiske kriterium, dvs. selve det forhold, at man lever under samme tag i et dagligt fællesskab, havde betydning for børnenes familieopfattelse (kapitel 12).

For det andet havde konsolideringen af relationerne betydning for, om de biologiske familieband blev fastholdt, eller der blev etableret nye sociale familieband. Med konsolidering sigtes der til, om relationen var befæstet gennem formelle band, dvs. juridiske rettigheder og pligter. Endvidere var den fælles livshistorie afgørende: Både som en subjektiv erfaring (kapitel 13), og i den statistiske analyse (kapitel 10) blev varigheden af familielivet udpeget som en central forklaringskraft på, om der blev etableret nære familiære band.

Endelig kunne der på baggrund af den statistiske analyse konstateres en sammenhæng mellem socio-økonomiske ressourcer og den strategiske udformning af forældreskabet. Der var tale om en polariseringstendens, idet de mest veluddannede hyppigst fastholdt det biologiske forældreskab, mens de, der havde få uddannelsesressourcer, ofte startede forfra på en frisk. I kapitel 10 blev der skitseret forskellige forklaringsmodeller, som ikke nødvendigvis udelukker hinanden. Når en erstatningsstrategi hyppigere forekom blandt personer uden erhvervsuddannelse, mens de med megen uddannelseskapital var tilbøjelige til at udforme forældreskabet som en blodsbands-model, kunne det hænge sammen med:

- At der var tale om en livscykluseffekt: Forældrepar med få uddannelsesressourcer havde hyppigere end dem med megen uddannelse stiftet familie i en tidlig alder og havde hyppigere et kortvarigt samliv bag sig. I disse tilfælde havde moderen ofte forældremyndigheden alene. Disse faktorer er ikke gunstige for udformningen af et fortsat biologisk forældreskab.
- At værdigheden som fader har sammenhæng med hans status som forsørger. Antagelsen er, at en marginaliseret position i arbejdsmarkedshierarkiet har en stigmatiserende effekt, som også rækker ind i livsverdenen/familielivet og hyppigere vil føre til, at de nære sociale relationer brydes.
- At der er tale om et nedslag af forskellige livsformer. Denne forklaring hæfter sig ved, at det navnlig er de veluddannede, som fastholder det biologiske forældreprimat. Det kan skyldes, at det at være (biologiske) forældre såvel ideologisk som i praksis måske navnlig af middelklassepar opfattes som et fælles projekt. Efter samlivsbruddet forekommer det derfor naturligt at fortsætte den praksis, man havde, inden kernefamilien blev opløst.

Hvordan forældreskabet konkret i praksis blev udformet, og hvilken betydning de forskellige dimensioner af forældreskabet symbolsk blev tillagt for, hvem der var den rigtige far eller mor for barnet – den biologiske og/eller den sociale – ahang således i vid udstrækning af, hvordan kortene var fordelt, dvs. hvordan afbalanceringen mellem disse forskellige forhold og faktorer var.

Var relationen til barnets eksterne biologiske forældre præget af konsensus, af en god kontaktkvalitet, af konsolidering, og var

der uddannelsesressourcer til stede, var der forøget sandsynlighed for, at de biologiske slægtsbånd blev fastholdt, mens fravær af et sådant fundament gjorde relationen skrøbelig.

Var den sociale relation karakteriseret ved en lang fælles livshistorie, af intimitet og involvering, og var den eksterne biologiske forælder fraværende i barnets liv, knyttedes der derimod ofte sociale familiebånd mellem barnet og stedforælderen.

Fader- , moder- eller forældreskab?

I kapitel 2 argumenterede jeg for, hvordan det var muligt at tale om forældreskab. Her hæftede jeg mig dels ved, at fader- og moderskab kategorialt havde tilnærmet sig hinanden: Faderskabet, der oprindeligt var socialt, er gennem dette århundrede blevet biologiseret, mens moderskabet definatorisk nu – ikke mindst på grund af den reproduktionsteknologiske udvikling – er fragmenteret og må tænkes i en genetisk, biologisk, juridisk og social del. Dels har sociale udviklingstræk i familielivet peget på en opblødning af den traditionelle kønsrolleopdeling. Der er i dag en højere grad af egalitet og fællesskab mellem mænd og kvinder i omsorgen for børnene end tidligere.

På baggrund af den empiriske undersøgelse er det imidlertid nødvendigt, at vende tilbage til dette indledende afsæt og kritisk diskutere i hvilken udstrækning, det er hensigtsmæssigt at "af-kønne" forældreskabet som en analytisk kategori.

I den empiriske undersøgelse har jeg gennemgående opholdt mig ved, om betingelserne var forskellige for børn, der levede sammen med deres biologiske mødre i stedfaderfamilier i forhold til børn, der levede sammen med deres fader i et stedmoderhus. Analyserne har vist, at det sociale køn i en række sammenhænge var et centralt differentieringsparameter. Nogle af de væsentligste forskelle var:

For det første: Den statistiske sandsynlighed for at finde en samboende far til et sammenbragt barn i forhold til en samboende mor står ca. i forholdet 1:10. Der synes med andre ord at være tale om en strukturel diskrimination, når børnene skal fordeles ved skilsmissem. I tråd hermed kunne det konstateres, at stedfædre efterlader deres særbørn hos den biologiske moder, mens stedmødre har deres børn boende hos sig. Kvinder knytter børnene til sig, mens mænd afgiver dem.

Hvad der yderligere bidrager til at understøtte indtrykket af, at betingelserne for at få adgang til børnene er forskellige for mænd og kvinder, er det forhold, at mænd – når de findes som samboende fædre – øjensynligt hyppigere har erhvervet denne status i kraft af ydre omstændigheder eller nødvendighed, end mødre tilsvarende har: Således havde mænd hyppigere end kvinder fået ansvaret for barnet på grund af den anden forælders dødsfald eller psykiske sygdom. For 25% af de samboende fædre forholdt det sig således, mens det tilsvarende kun gjorde sig gældende for 11% af de samboende mødre. Til en opgørelse af, hvornår man har barnet af nødvendighed, hører dog imidlertid også, at nogle børn er født af enlige mødre og aldrig har levet sammen med fædre (ca. 6%).

Endvidere kunne det registreres, at samboende fædre hyppigere var blevet det, fordi der havde været noget at dele af, dvs. en søskendeflok: 29% af de samboende fædre havde børn i eksparternes hushold. Dette gjaldt kun for 6% af de samboende mødre.

Ser man samlet på forekomsten af disse forskellige faktorer: At der aldrig har været en anden forælder (dvs. en far), at den ene forælder er død, at der er psykisk sygdom, eller at forældrene har delt en søskendeflok, forekom et af disse forhold i næsten halvdelen (48%) af de tilfælde, hvor den samboende forælder er en mand/far, men kun i 22% af de tilfælde, hvor den samboende forælder var en kvinde. Denne betydelige forskel indikerer, at der hyppigere skal noget særligt til, for at mænd får det faktiske ansvar for deres børn.

For det andet kunne det konstateres, at spørgsmålet om forældre-værdighed, hvad enten man var en samboende forælder eller en samværsforælder, i højere grad syntes at have en sammenhæng med social status for mænds vedkommende, end den tilsvarende havde for kvinder: Samboende fædre havde væsentligt flere socio-økonomiske ressourcer end samboende mødre. De statistiske analyser viste endvidere, at betingelserne for at fortsætte det biologiske forældreskab efter samlivsbruddet navnlig havde sammenhæng med fædrenes socio-økonomiske ressourcer: Samværsfædre med megen uddannelseskapital bevarede hyppigere kontakten til deres børn og havde hyppigere fået etableret et udstrakt, fortsat forældreskab end fædre uden uddannelsesressourcer.

For det tredje kunne det konstateres, at når børn mistede kontakten til den ene af de biologiske forældre – og dødsfald ikke var årsagen – var det i næsten alle tilfælde en biologisk far, der forsvandt ud af billedet. Dette forhold havde betydning for børnenes opfattelse af, hvem de subjektivt oplevede at have et slægtstilhørsforhold til. 1/4 af børnene i denne undersøgelse opfattede ikke deres biologiske far som et familiemedlem. Den biologiske forælders fravær fik ligeledes konsekvenser for kontakten til det udvidede slægtsnetværk. Kontakten til farforældrene blev afbrudt, og dermed mistede disse også deres betydning som slægtninge.

Om stedforælderen blev opfattet som en forældrefigur i forhold til barnet, ahang i høj grad af den strategiske udformning, forældreskabet antog. Relativt set var andelen af stedmødre, der blev "mødre", og stedfædre, der blev "fædre", nogenlunde den samme. Som følge af den strukturelle kønsdiskrimination er der imidlertid absolut flere stedfædre end stedmødre. Udsagnet, om at forældreskabet fragmenteres som følge af det sammenbragte familieliv, må korrigeres, når man anlægger en numerisk helhedsbetragtning. Hvad der fragmenteres er faderskabet.

Hvad enten der er tale om biologiske eller sociale fædre, er konsekvensen som helhed, at båndene til den fædrene linie er skrøbelige. De biologiske fædre er potentielt udskiftelige. De sociale fædre har ingen legale rettigheder og pligter. Mens man omvendt kan konstatere, at kontakten med og oplevelsen af tilhørsforhold til mor og hendes slægt har et stabilt og vedvarende præg.

For det fjerde kunne der iagttages forskellige sociale forventninger til rolleudøvelsen som mor henholdsvis far, uanset om der var tale om en forælder i biologisk eller social forstand, og uanset om den pågældende stedforælder havde erhvervet status som en forældrefigur eller ikke. Kvinders sociale praksis var præget af et væsentligt højere engagement i forhold til børnene end mænds tilsvarende var, men uden at stedmødrene af den grund hyppigere blev krediteret for deres indsats ved at erhverve status som en mor.

Det er muligt, at den sociale forældrepraksis set over tid har undergået en transformation, således at børn i dag i højere grad opfattes som et fælles projekt (den såkaldt ændrede faderrolle),

end det tidligere har været tilfældet. I almindelighed kan det måske være berettiget at anvende "forældreskab" som analytisk kategori, når kernefamilielivet studeres. Men når normerne brydes, dvs. når kernefamilien bliver opløst, og det uundgåelige valg skal træffes, om hvem der skal have børnene med sig, står det imidlertid klart, at implikationerne ved det at være far henholdsvis mor er helt forskellige. Hermed rejses spørgsmålet, om "forældreskab", betragtet som analytisk kategori, er en ideologisk konstruktion, der tilslører, at mænd og kvinder – som de altid har været – er knyttet til deres afkom på baggrund af to forskellige principper.

Ganske vist er det moderne, vestlige slægtskabssystem baseret på et såkaldt kognatisk eller bilateralt nedstammingsprincip, der indebærer, at et individ i samme udstrækning hører til eller nedstammer fra moderens og faderens slægt. Dette princip er institutionaliseret i formel/ juridisk forstand, men kontrasteres reelt og praktisk i det sociale liv. Fordi det biologiske element tillægges så stor betydning for samhørighed og er infiltreret af sociale rolleforventninger om yngelpleje og følelsesmæssig forbundethed, er den faktiske implikation, at den mødrene linie automatisk bliver sikret og således bliver et vedvarende, permanent forankringspunkt. Mens tilhørsforholdet til den fædrene slægtslinie er betinget af, hvem der *socialt* får tilkendt status som far til barnet. Når kernefamilien krakelerer, tenderer slægtskabsorganiseringen i praksis mod at være styret af et matrilineært princip, fordi børn og mødre knyttes sammen via naturen, mens børn og fædre knyttes sammen via mødrene.

Brud og skrøbelighed eller kontinuitet og stabilitet?

I teorikapitlet (kapitel 2) blev der redegjort for et par hovedpositioner, hvorudfra den sammenbragte familie som socialt fænomen hidtil har været studeret: På den ene side mainstream forskningen, der har studeret stedfamilierne ud fra et mikroperspektiv. Og på den anden side moderniseringsdiskursen, som ud fra et makroperspektiv betragter de sammenbragte familier som et af flere symptomer, der fører til en diagnosticering af den aktuelle sociale tilstand som høj/sen/eller postmoderne. Denne afhandling har haft sit afsæt i den sidstnævnte position.

I det følgende vil jeg afslutningsvis diskutere de empiriske undersøgelsesresultater i relation til dette teorigrundlag. På den ene side: Er der træk i nærværende undersøgelse, som understøtter

den sen/høj/postmoderne diagnostik? Og på den anden side: Er der resultater eller fund, som problematiserer denne fortolkningsramme af den aktuelle sociale tilstand? Som eksponenter for moderniseringsdiskursen tages udgangspunkt i Beck (1992), Beck & Beck-Gernsheim (1995), Giddens (1991, 1992), der, som jeg ser det, ikke i væsentlighed er uenige om de centrale karakteristika.

For at rekapitulere: Gennem individualisationsprocessen (for at bruge Becks terminologi) er det moderne individ gradvist blevet dømt til frihed fra den traditionelle ordens bånd og sociale relationer til selv at være ansvarlig for udformningen af sit liv (Selvet som reflektivt projekt, Giddens, 1991). I relation til problemstillingen i denne undersøgelse er implikationen af det (sen/høj/post-)moderne individs valgfrihed, når man anskuer "familie" ud fra en institutionel synsvinkel, at der sker en pluralisering af familielivet (fx skilsmisser og sammenbragte familier som sociale fænomener). Ud fra en individ-orienteret synsvinkel er konsekvensen, at de sociale relationer antager en skrøbelig karakter. De er løsgjort fra det sociale og økonomiske livs ydre betingelser (fx breadwinner-modellen) og har kun gyldighed, så længe de leverer følelsesmæssig tilfredsstillelse (pure relationships), dvs. de beror på individernes kapacitet til at omgås.

Individualisationstesens er ikke kun en analyse af den aktuelle sociale tilstand, men rummer også en sociologisk bekymring: Hvilke omkostninger er der forbundet med den frihed, der følger af, at individet vælger sit eget liv? Denne problemstilling refererer til en klassisk diskussion om individets fremmedgørelse, en tematik, der opstod samtidig med det modernes opkomst og i takt med moderniseringsprocessen har udviklet sig mod gradvist mindre håb: Har individet en vedvarende placering i det sociale eller er det dømt til indre hjemløshed? I den mest radikaliserede version: Der er ikke noget selv!

Følges moderniseringsdiskursens fortolkningsramme *er* der i nærværende undersøgelse træk eller elementer, som peger i retning af, at selv de definatorisk ubrydelige blodsband mellem forældre og børn symptomatisk er underlagt sen- eller postmoderne vilkår:

Den omstændighed, at den ægteskabelige relation fundamentalt er baseret på individernes kapacitet til at omgås, får konsekven-

ser for de consanguine slægtsbåndes tilsyneladende, permanente karakter. Ikke formelt (for børnebidraget skal falde alligevel), men de facto/reelt i form af manglende interaktion og oplevelse af subjektiv samhørighed. Opløsning af den ægteskabelige relation og etablering af nye kærlighedsforhold mellem voksne indebærer for barnet, at gamle slægtsrelationer redefineres og nye konstrueres. Ud fra en overfladisk betragtning er der ingen standardiserede normer for, hvilken placering den efterladte, eksterne forælder/far skal have i barnets liv – spektret er vidt: Til tider fastholdes den biologiske far, til tider er han udskiftelig. Potentielt er båndene skrøbelige til både den eksterne forælder og hans slægt. Der er ligeledes en frihed til at vælge, i hvilken udstrækning relationen til stedforælderen skal antage en familiær karakter. Også denne relation er skrøbelig, fordi den kun har gyldighed, så længe kærlighedsforholdet mellem den samboende forælder og dennes partner består. Friheden til at definere, hvilken rolle de forskellige forældreagenter skal have i forhold til barnet, skaber en flertydighed. Det bliver vanskeligt at afgøre, hvem der er den eller de rigtige forældre/fædre. Begrebsligt fragmenteres forældreskabet: Hvad en forælder/far er, må tænkes på tværs af biologien og det sociale, på tværs af tid og rum. Set ud fra denne synsvinkel indebærer frisættelsen af det moderne individ, at også "Naturens Orden" – båndene mellem forældre og børn – relativiseres.

Ved bestandigt at fastholde analysen af den aktuelle, sociale tilstand i et komparativt, historisk perspektiv (fx distinktionen tradition-(sen)modernitet) får teorierne om det senmoderne samfund uvægerligt sit analytiske fokus på træk, som tegner forandring, instabilitet og brud.

Et analytisk perspektiv, der således opholder sig ved brudfladerne, kan for det første være brugbart, fordi der begrebsligt åbnes mulighed for at diskutere og genfortolke de analytiske kategoriers tilsyneladende entydighed. For eksempel: Hvad vil det sige at være en forælder/en far/en mor? For det andet rummer denne fortolkningsramme i den empiriske analyse af de sociale processer, i højere grad end mere determinerende forklaringsmodeller, plads for et fokus på "human agency", dvs. en indfaldsvinkel, som gør det muligt at identificere lokale strategier. For eksempel hvordan forældreskab strategisk udformes og hvordan der etableres genfortolkninger af slægtens og familiens betydning.

Som sociologisk værktøj har moderniseringsdiskursen således sin styrke i følsomheden over for forandringsprocessen. Den konsekvente forfølgelse af det nye er imidlertid samtidig dens svaghed, idet den ikke alene nemt kommer til at gøre sig blind over for de træk, som tegner stabilitet, kontinuitet og vedvarende, men også risikerer at negligere betydningen af strukturbundne forhold.

Uden at benægte, at der i denne undersøgelse er elementer, der åbner for en sen/postmoderne fortolkning, ser jeg imidlertid også flere træk, der problematiserer moderniseringsdiskursens udsagn om, at normpluralisme og skrøbelighed i de sociale relationer er de mest dominante karakteristika ved den aktuelle sociale tilstand:

Et overordnet og generelt problem ved individualisationstesen er, at de sociale relationer, som er baseret på slægtsbånd, har en relativt upåagtet status i dette teorigrundlag. I relation til familielivet som undersøgelsesfelt er det navnlig analysen af, hvordan præmisserne og betingelserne for den ægteskabelige relation over tid har udviklet sig, som danner grundlag for at tale om de rene relationer og deres skrøbelige karakter. Når de primære slægtsrelationer debatteres, har både Giddens og Beck¹⁾ deres fokus på den voksnes relation til det lille barn, dvs. den ikke-reciproke relation. Om slægtsrelationer i bredere forstand (fx voksne børn og forældre, forholdet til søskende, bedsteforældre, kusiner etc.) har en særskilt betydning for den sociale praksis (fx udveksling af ydelser) og for den subjektive oplevelse af samhørighed, reflekteres ikke.

Taget i betragtning at alle mennesker har forældre, og at langt de fleste har børn, er det tankevækkende, at denne type sociale

1) Giddens (1991) behandler således perifert forælder-barn-relationen under en psykologisk synsvinkel og indrømmer, at båndene mellem forældre og børn har en særlig karakter, men ser i takt med barnets psykologiske udvikling mod selvstændiggørelse træk, der peger mod at også denne relation får karakter af en ren relation (p. 98). Beck (1992) og Beck & Beck-Gernsheim (1995) diskuterer problemstillingen mere fyldigt og ud fra en sociologisk synsvinkel: I takt med at den ægteskabelige relation – kærlighedsforholdet mellem to voksne – erfares som skrøbeligt, bliver båndene til barnet det eneste vedvarende og permanente bånd, der er tilbage. Barnet bliver således en (surrogatagtig?) kompensation for de længsler, det ikke længere er muligt at indfri gennem kærlighedsforholdet til et andet voksent menneske.

relationer ofres så lidt opmærksomhed. Hvilken status har disse relationer egentlig? Er slægtsrelationerne alene at betragte som et anakronistisk levn fra før-moderne tider? Eller negligeres de i analysen, fordi de ikke passer ind i teorien om individualisationsprocessen, der på nuværende tidspunkt har overladt individet helt og fuldt til sig selv?

Rettes blikket – som i denne afhandling – specifikt på relationen mellem børn og forældre, synes det sen/postmoderne udsagn om individernes kulturelle frisættelse imidlertid ikke at være det mest iøjnefaldende karakteristikum. Tesen i dette studie har været, at individerne ikke handler forudsætningsløst, men tværtimod inden for eller på baggrund af et på forhånd ordnet kulturelt univers: Fortællingen om blodsbandene, den kulturelt definerede genealogi, er imperativisk og normativ. Den erklærer, at personer, der deler fælles genetisk substans, hører sammen. At det, når det kommer til stykket, måske ikke er blodsbandene, men den sociale interaktion (kontaktkvaliteten), der giver individerne en oplevelse af samhørighed og forpligtelse i forhold til hinanden, er en anden historie. Pointen er, at denne kulturelle forestilling, som en ideologisk konstruktion, hævder, at en blodsbeslægtet relation, især den mellem forældre og børn, er unik og kvalitativt forskellig fra alle andre sociale relationer. Fortællingen pålægger bestemte individer et ansvar for at sikre (re)produktionen af det konkrete afkom ikke kun i fysiologisk forstand (overlevelse, praktisk omsorg), men også i social forstand (identitet – individuering) – dvs. det, der gør mennesket til individ i moderne forstand. Fortællingen henter internt sin troværdighed i kraft af, at den betingelsesløse kærlighed og identitet som symbolske attributter er tilskrevet de biologiske bånd. Den eksterne legitimering af fortællingen hentes i videnssystemerne: såvel i naturvidenskaben (biologien) som i psykologien, der kan betragtes som et videnskabeliggjort, rationaliseret svar på det moderne menneskes eksistentielle konflikter.

I sig selv modificerer eksistensen af en sådan forestilling således *for det første* det sen/postmoderne udsagn om, at moderne individer besidder friheden til at konstruere deres eget liv frigjort fra kulturelle overtoner. *For det andet* er der også grund til at pointere, at fortællingen om blodsbandene for langt de fleste forældre og børn meningsfuldt modsvarer det sociale liv: Skønt skilsmisseraten gennem de sidste årtier har været stigende, og selv om der kan iagttages en pluralisering i måden at organisere

familielivet på, er det trods alt de fleste danske børn – det estimeres at være ca. 2/3 (Christoffersen, 1993) – som vil opleve en opvækst sammen med begge biologiske forældre. Blandt den tredjedel, som i løbet af barndommen vil erfare, at familielivet opløses på grund af forældrenes skilsmisse, er det helt dominante træk, at kontakten til det biologiske ophav på begge sider bevares. I denne undersøgelse var det 4 ud af 5 skilsmissebørn.

Skønt en problemstillings betydning ikke nødvendigvis er ligefremt proportional med omfanget eller udbredelsen af den, bør det – for at sætte tingene i perspektiv – ikke desto mindre fremhæves, at andelen af danske børn, for hvem det postmoderne karakteristika om udskiftelighed af de primære slægtsrelationer er et faktum, er ganske beskedne: Som helhed er det antageligt ikke mere end 6-7% af alle børn, der skifter de biologiske slægtsbånd ud med nye sociale.

For det tredje skal fremhæves, at i de tilfælde, hvor *barnet bevarer kontakten* til den eksterne biologiske forælder, er hovednormen, at forældresamarbejdet fortsætter: Undersøgelsen har vist, at der under disse omstændigheder opretholdes en post-ægteskabelig relation i tre ud af fire tilfælde. Denne relation kan som minimum strække sig fra koordinering af samværsaftaler og forsikring om, at børnebidraget er indbetalt, til et omfattende og intensivt forældresamarbejde om stort og småt. Under alle omstændigheder er den eksterne biologiske forælder en uomgængelig kendsgerning, som ikke kun barnet, men alle i stedfamiliehusholdet, må forholde sig til.

Fastholder man – som der er tendens til i moderniseringsteoriene – en indfaldsvinkel på det moderne ægteskab som en eksklusiv, dyadisk relation, giver det mening at anskue parforholdet som en ren relation, der er baseret på en frivillig kontrakt. Ud fra dette fokus giver det ligeledes mening at karakterisere relationen som skrøbelig og betragte udviklingen i skilsmissemfrekvenserne og etableringen af de nye familiedannelser som tegn på instabilitet, brud og udskiftelighed. Anlægger man derimod en indfaldsvinkel, som tager højde for, at parforholdet er indfældet i hverdagslivets praktik, er børnene et ydre og anmassende bånd, der binder parret permanent sammen (i det mindste til ungerne er store nok til at klare sig selv), og forpligter det på samarbejde, også selv om parret ikke længere deler bord og seng. Ud fra dette fokus indebærer skilsmisse ikke, at parforholdet opløses,

men snarere at relationen mellem forældrene transformeres eller ændrer karakter.

I de tilfælde, hvor *barnet ikke bevarer kontakten* til den anden biologiske forælder, og hvor der kan tales om en udskiftelighed i slægtsrelationerne, er billedet *for det fjerde* ikke præget af vilkårlighed. Som nævnt i det foregående er der træk i undersøgelsen, som peger i retning af, at individernes kapacitet til at bevare eller suspendere de sociale relationer ikke alene er styret af deres egen vilje, men også af forhold som ligger uden for deres kontrol. Jeg har kaldt disse forhold for strukturelle faktorer. En af disse af er de socioøkonomiske ressourcer. En anden faktor er den fælles livshistorie. I denne undersøgelse er det bl.a. vist, at hovedparten af de børn, som mister kontakten til den ene af de biologiske forældre, var ganske små, da kernefamilien blev opløst. Jo længere tid det ægteskabelige samliv og kernefamilien har varet, desto større er sandsynligheden for, at den biologiske relation mellem barn og ekstern forælder opretholdes og dermed også den post-ægteskabelige relation. Der er således træk, som peger i retning af, at tidsligheden, det fælles erfaringsgrundlag, i sig selv bidrager til at skabe en oplevelse af samhørighed og en moralsk forpligtelse, som rækker ud over selve kernefamilielivet.

Historisk set har båndene mellem forældre og børn haft central betydning, ikke mindst i relation til spørgsmålet om, hvordan de materielle ressourcer skulle distribueres (arv). Det er imidlertid ikke detaljeret klarlagt, hvorvidt genealogiens betydning (dvs. forestillingen om blodsbandene) over tid er afsvækket, substantiveret eller har ændret karakter. På baggrund af etnologiske studier over før-industrielle familiestrukturer i det skandinaviske bondesamfund går Löfgreen (1974) i rette med forestillingen om, at slægtskabsbåndene skulle være blevet forringet med industrialiseringens opkomst. Der synes snarere at være tale om ændrede funktioner. Den nutidige tendens til at understrege de følelsesmæssige bånd mellem slægtninge og den aktuelle interesse for genealogi synes i højere grad at været tiltaget end aftaget med industrialiseringen. Er denne iagttagelse korrekt, bør den betydning, de consanguine slægtsbånd tillægges, næppe betragtes som et feudalt rudiment, der på kitsch-agtig vis har sat sig igennem i det sen/høj/postmoderne samfund, men snarere anskues som et adækvat svar på det moderne menneskes fremmedgørelsesproblemer.

Bilag og bilagstabeller

Bilagstabel 3.1.
Resultatstatistik. Hovedundersøgelsen.

	Sammenbragte familier		Kernefamilier		I alt	
	%	N=	%	N=	%	N=
Opnået interview:	84,3	832	89,8	449	86,1	1.281
Ikke opnået interview:						
Nægter	12,9	127	9,4	47	11,7	174
Sygdom/bortrejst	0,9	9	0,6	3	0,8	12
Ej truffet	0,9	9	•	•	0,6	9
Flyttet/andet	1,0	10	0,2	1	0,7	11
Stikprøve i alt	100,0	987 ¹⁾	100,0	500	100,0	1.487

1) Af de oprindeligt 1.000 udvalgte sammenbragte familier udgik 13 af stikprøven på grund af forkert udvælgelse.

• = Observationer kan ikke forekomme.

Bilagstabel 4.1.
Børn i sammenbragte familier, opdelt efter hvem de boede hos på interviewtidspunktet. Procent.

	Børnenes køn		I alt pct.	N= ¹⁾
	Drenge	Piger		
Daglig omsorgsforælder:				
Mor	49	51	100	715
Faderen	53	47	100	87
Deleordning	68	32	100	28
I alt procent	50	50	100	830

Anm.: Forskellene mellem drenge og piger er ikke signifikante.

1) Eksklusive 2 uoplyste.

Bilagstabel 4.2.

Sammenbragte børn, der til daglig lever sammen med deres mor henholdsvis far, fordelt efter baggrunden for kernefamiliens opløsning. Procent.

	Bor hos:		I alt pct.
	Mor	Far	
Familiebaggrund:			
Skilsmissebørn	90	87	89
Børn af enlige mødre	5	•	5
Børn, hvor den ene forælder er død	5	13	6
I alt procent	100	100	100
N=	735	97	832

• = Observationer kan ikke forekomme.

Bilagstabel 4.3.

De biologiske forældres beregnede alder ved det første barns¹⁾ fødsel. Sammenbragte børn, der lever sammen med deres mor, med deres far og i kernefamilier. Procent.

	Børn, der bor sammen med mor		Børn, der bor sammen med far		Kernefamilier	
	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far
Beregnet alder ved ældste barns fødsel:²⁾	***	***	***	-		
24 år eller yngre	69	36	60	28	38	21
25-29 år	25	39	34	45	45	44
30 år eller ældre	7	25	6	27	17	35
I alt procent	101	100	100	100	100	100
N= ³⁾	730	690	83	96	443	443
Gennemsnitsalder	23,3 år	26,9 år	24,2 år	27,4 år	25,8 år	28,5 år

1) Beregningen tager udgangspunkt i det ældste særbarn til den samboende forælder, som boede i det udvalgte barns husstand. Der er dog principielt den mulighed, at der kan være andre ældre særbørn, som ikke lever i husstanden på interviewtidspunktet.

2) Stjernemarkering angiver, om der er signifikante forskelle mellem mødre i sammenbragte familier og kernefamilier, henholdsvis fædre i sammenbragte familier og kernefamilier. *** = $P < 0,0005$. - = Ingen signifikant forskel i forhold til kernefamilier.

3) Eksklusive døde, ved ikke og uoplyste.

Bilagstabel 4.4.

De biologiske forældres almene og erhvervskompetencegivende uddannelse. Opdelt efter om barnet på interviewtidspunktet bor sammen med sin mor (i stedfaderhushold), sin far (i stedmoderhushold) eller i en kernefamilie. Procent.

	Bor sammen med mor		Bor sammen med far		Kernefamilie		Samlet uddannelseskapital Børn hos		
	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far	Kernefamilie
Alment uddannelsesniveau:¹⁾	**	***	**	-					
Under 9 års skolegang	6	21	11	19	7	17			
9.-10. klasse	72	55	61	57	63	58			
Gymnasial uddannelse	21	15	25	25	31	25			
Andet/ved ikke ²⁾	-	9	4	-	0	0			
Erhvervskompetencegivende uddannelse:³⁾	***	***	***	-			***	*	
Ingen erhvervsuddannelse	35	35	43	21	18	17	17	16	6
Efg/lærlingeuddannelse	35	46	30	52	44	49	47	46	44
Kort, mellemlang og lang videregående uddannelse	30	19	28	28	39	35	36	38	50
N=	735	663	80	97	448	449	664	80	449

Anm.: Stjernemarkering angiver, om der er signifikante forskelle mellem sammenbragte børns mødre og kernefamilie-mødre, henholdsvis mellem sammenbragte børns fædre og kernefamiliefædre, henholdsvis om forskellen mellem sammenbragte børns forældrepar og kernefamilieforældres uddannelseskapital er signifikant. *** = $P < 0,0005$. ** = $P < 0,005$. * = $P < 0,05$. - = Ikke signifikante forskelle.

1) Opgørelsen er eksklusive døde.

2) - = Ingen observationer forekommer.

3) Opgørelsen er eksklusive døde og enlige mødre samt uoplyste.

Bilagstabel 4.5.

De biologiske forældres beskæftigelsesmæssige forhold for børn, der lever sammen med deres mor (i stedfaderhushold), med deres far (i stedmoderhushold) samt i kernefamilier. Procent.

	Bor sammen med mor (stedfaderhushold)		Bor sammen med far (stedmoderhushold)		Kernefamilier	
	Mor	Far	Mor	Far	Mor	Far
Beskæftigelsesmæssige forhold:¹⁾	***	***	***	-		
Selvstændig/medhjælpende						
ægtefælle	4	11	3	10	6	19
Funktionær/tjenestemand	50	34	36	49	68	51
Ufaglært/faglært arbejder	16	37	18	35	12	26
Arbejdsløs mv.	19	17	36	3	8	3
Husmor ²⁾	3	-	3	-	2	-
Andet ³⁾	9	1	5	2	4	1
I alt procent	101	100	101	99	100	100
N ⁴⁾ =	735	575	76	97	449	449

1) Stjernemarkering angiver, om der er signifikante forskelle i beskæftigelsesmønstret mellem sammenbragte børns mødre og kernefamilie mødre, henholdsvis sammenbragte børns fædre og kernefamiliefædre.

*** = $P < 0,0005$. - = Ingen signifikante forskelle.

2) - = Ingen observationer.

3) "Andet": Var på interviewtidspunktet under uddannelse eller på orlov.

4) Opgørelsen er baseret på positivt kendskab til den anden forælders beskæftigelsesmæssige forhold. I alt 18 pct. af de samboende mødre havde ikke kendskab til den biologiske fars beskæftigelse, ligesom 10 pct. af de samboende fædre ikke vidste, hvordan den eksterne biologiske mor aktuelt var ansat. Afdøde forældres forhold indgår endvidere heller ikke i opgørelsen.

Bilagstabel 4.6.**De biologiske forældre til sammenbragte børn, opdelt efter civilstand og samlivets varighed. Procent.**

	Civilstand:		I alt pct.
	Gift	Papirløst samlevende	
Samlivets varighed:			
0-4 år	34	66	26
5-9 år	63	37	48
10 år og derover	82	18	26
I alt procent	60	40	100
Gennemsnitlig samlivsvarighed	8,4 år	5,4 år	7,2 år

Anm.: Forskellen mellem gifte og papirløst samlevendes samlivsvarighed er statistisk signifikant ($P < 0,0005$).

Bilagstabel 5.1.**Juridisk ansvar og daglig omsorg på tidspunktet umiddelbart efter samlivsbruddet. Procent.**

	Daglig omsorg			I alt pct.	N=
	Moderen	Faderen	Dele- ordning		
Juridisk ansvar:					
Moderen	98	1	1	100	544
Faderen	5	90	5	100	39
Fælles forældremyndighed	74	14	12	100	173
I alt pct.	88	8	4	100	756

Bilagstabel 5.2.

Sammenbragte børn, hvis forældre blev skilt/gik fra hinanden. Samværspraksis på tidspunktet umiddelbart efter samlivsbruddet. Procent.

	Samværshyppighed					I alt pct.	N=
	Udvidet	Normalt	Begrænset	Ophørt	Husker ej/ andet		
Samværsordning:							
Regelmæssigt	18	65	14	•	4	101	430
Uregelmæssigt	8	16	63	•	14	101	176
Intet samvær	•	•	•	100	•	100	120
I alt procent	13	42	23	17	6	101	726

1) Eksklusive børn, der var omfattet af deleordninger.

• = Observationer kan ikke forekomme.

Bilagstabel 6.1.

Skilsmissebørn opdelt efter, om der ved samlivsbruddet og aktuelt på interviewtidspunktet var samvær med den eksterne biologiske forælder. N=738¹⁾.

	Aktuelt samvær		I alt pct.
	Fortsat kontakt	Ingen kontakt	
Samvær på skilsmissetidspunktet:			
Fortsat kontakt	76	9	85
Ingen kontakt	4	11	15
I alt procent	80	20	100

Anm.: Forskellene er signifikante ($P < 0,0005$).

1) Opgørelsen er baseret på oplysninger vedrørende de børn, der oplevede, at de biologiske forældre flyttede fra hinanden. Børn født af enlige mødre (39 observationer) og hvor den ene forælder er død (50 observationer) samt uoplyste (5 observationer) indgår således ikke.

Bilagstabel 6.2.

Procentandele børn, der på interviewtidspunktet havde forskellig samværspraksis. Opdelt efter den samboende biologiske forælders køn.

	Samværspraksis				N= ¹⁾
	Udvidet	Normalt	Be-grænset	Ophørt	
Barnet bor hos:					
Mor	14	33	26	27	655
Far	17	39	38	6	82
I alt pct.	14	34	27	24	737

Anm.: Den procentuelle forskel i "ophørt kontakt" i bilagstabel 6.1 og 6.2 skyldes dels, at bilagstabel 6.1 kun vedrører skilsmissebørn, mens bilagstabel 6.2 tillige inkorporerer børn med anden familiebaggrund, og dels at "andet samvær" ikke indgår i bilagstabel 6.2).

Forskellene er signifikante ($P < 0,005$).

1) Opgørelsen er baseret på børn, der på interviewtidspunktet havde en levende eksternt biologisk forælder. 6 pct. af børnene (50 observationer) havde oplevet, at den ene forælder var død.

I opgørelsen er endvidere 5 pct. (45 observationer) ekskluderet, fordi de på interviewtidspunktet havde en samværspraksis, som faldt uden for de ovenstående kategorier.

Bilagstabel 7.1.**Forskellige demografiske og socio-økonomiske karakteristika ved stedfader-, stedmoder- og kernefamiliehushold. Procent.**

	Stedfader- hushold	Stedmoder- hushold	Kernefamilier
Varighed af det nuværende familieliv:			
0-4 år	31	46	•
5-7 år	39	35	•
8 år eller mere	29	19	•
Gennemsnitligt	5,9 år	5,1 år	
Parrets gennemsnitlige alder:			
Manden	37,3 år	38,7 år	41,4 år
Kvinden	35,1 år	34,5 år	38,7 år
Parrets civilstand:			
Procentandele, der har indgået ægteskab	62	73	93
Husstandsstørrelse:			
1 barns familie	15	19	11
2 barns familie	44	33	58
3 eller flere børn	42	48	31
N=	735	97	449

Anm.: Forskellene mellem stedfader- og stedmoderhushold er signifikante med hensyn til varigheden af familielivet ($P < 0,0005$), civilstand ($P < 0,05$), men ikke husstandsstørrelse.

• = Observationer kan ikke forekomme.

Bilagstabel 7.2.

Skoleuddannelsens varighed blandt 1) biologiske fædre og stedfædre til børn, der lever i stedfaderhushold, og 2) biologiske mødre og stedmødre til børn, der lever i stedmoderhushold. Procent.

	Børn i stedfaderhushold		Børn i stedmoderhushold		Børn i kernefamilier	
	Biologisk far	Stedfar	Biologisk mor	Stedmor	Far	Mor
Skoleuddannelsens varighed:						
Under 9 år	23	15	11	8	17	7
9-10 år	60	64	63	58	58	63
Studentereksamen	17	21	26	31	25	31
Andet	1	1	-	3	0	0
I alt procent	101	101	100	100	100	101
N=	636 ¹⁾	735	81 ¹⁾	97	449	449

Anm.: For stedfaderhushold er forskellene mellem biologiske fædre og stedfædre signifikante ($P < 0,002$). Ingen signifikante forskelle mellem de biologiske mødre og stedmødre for stedmoderhushold.

1) Eksklusive døde og ved ikke.

Bilagstabel 7.3.

Eksterne biologiske forældre til de sammenbragte børn, opdelt efter køn og fordelt efter nuværende familiesituation. Procent.

	Enlig		Parforhold uden børn	Parforhold med børn	Ved ikke	Pct. i alt	N=
	far	mor					
Eksterne biologiske fædre	29	12	45	14	100	681	
Eksterne biologiske mødre	19	18	48	15	100	89	

Anm.: Eksklusive 50 døde og 12 ved ikke.

Forskellene er ikke signifikante.

Bilagstabel 8.1.

Procentdele sammenbragte familier, opdelt efter samlivsstatus og økonomisk organisering, hvor stedforælderen *ikke* betragtes som en forældrefigur.

	Pct. hvor stedforælderen ikke er forældrefigur	P<	N=
Stedforældreparrets samlivsstatus:		***	
Gift	27		525
Papirløst samlevende	39		307
Økonomisk organisering omkring barnet:		***	
Fælles økonomi	28		723
Delvist separatøkonomi	55		109

Anm.: *** = $P < 0,0005$.

Bilagstabel 8.2.

Sammenbragte familier, opdelt efter IP's køn og stedforælders sociale signifikans. Fordelt efter hvordan husarbejdet er organiseret. Procent.

	Husarbejdet varetages fortrinsvis af			I alt pct.	N=	P<
	Manden	I fælles- skab	Kvinden			
Stedfaderhushold (IP=K):						
En "far"	1	30	69	100	504	-
"Noget andet"	2	31	67	100	231	
Stedmoderhushold (IP=M):						
En "mor"	12	28	60	100	68	*
"Noget andet"	4	61	36	101	28	

Signifikant forskel:

* = $P < 0,05$

- = Ikke signifikant forskel.

Bilagstabel 8.3.

Procentandele stedforældre opdelt efter køn og social signifikans, der som minimum deltog på lige fod med den biologiske forælder i udøvelsen af forskellige opdragelsesmæssige, følelsesmæssige og sociale omsorgsfunktioner. Sammenlignet med kernefamilieforældre. Procent.

Forældreopgaver:	IP = Kvinde			IP = Mand		
	Stedfader er voksen ven e.l.	Stedfader betragtes som far	Kernefamiliefædre	Stedmoder er voksen ven e.l.	Stedmoder betragtes som mor	Kernefamiliemødre
Opdragelsesfunktioner:						
Fastsætte regler for, hvornår barnet skal være hjemme	60	82	84	71	97	98
Opstille regler omkring kostvaner	51	74	57	77	97	97
Holde øje med, at lektier laves	36	63	48	67	88	84
Holde øje med, at barnet er vasket/har rent tøj på	29	53	35	75	97	92
Irettesætte, hvis barnet ikke overholder aftaler	75	91	88	75	97	95
Skælde barnet ud, hvis der er behov for det	68	81	81	68	90	79
Rose barnet, når det har ydet en flot indsats ¹⁾	83	96	94	82	91	94
Følelsesmæssige omsorgsfunktioner:						
Trøste barnet, når det er ked af det	46	78	81	71	87	95
Tale fortroligt, når noget trykker	37	64	58	64	88	95
Være nærværende, når barnet har brug for det	50	75	64	82	91	94
Sociale funktioner:						
Udføre småreparationer for barnet ¹⁾	97	98	95	18	15	28
Hygge sig med barnet (fx se tv, spille spil, tage på småudflugter) ¹⁾	80	95	93	86	97	97
N=	231	504	387	28	68	62

1) Indgår ikke i konstruktion af samlede mål for varetagelse/involvering i henholdsvis opdragelses- og omsorgsfunktioner, jf. kap. 8.

Bilagstabel 9.1.**Centrale karakteristika ved forskellige sammenbragte familietyper. Procent.**

	Familietyper			
	Blodets bånd	Dobbelt- op	Erstat- ning	Hverken- eller
Det biologiske forældreskab:				
<i>De biologiske forældres samlivsstatus: (***)</i>				
Gift	67	63	38	47
Samlevende	32	37	48	37
Aldrig boet sammen	2	1	15	17
<i>Samværspraksis ved samlivsbrud: (***)</i>				
Udvidet samvær	24	16	3	..
Normalt samvær	46	48	17	..
Begrænset samvær	21	24	19	..
Intet samvær	2	7	56	..
Andet	7	5	5	..
<i>Aktuel samværspraksis: (***)</i>				
Udvidet samvær	30	12	-	-
Normalt samvær	44	46	-	-
Begrænset samvær	26	42	-	-
Intet samvær	-	-	100	100
<i>Aktuelt juridisk ansvar: (***)</i>				
Eneforældremyndighed	63	77	99	100
Fælles forældremyndighed	37	23	1	-
<i>Forældresamarbejde: (***)</i>				
Drøfter mange emner	32	15	-	-
Drøfter nogle emner	30	27	1	-
Drøfter få emner	17	28	2	7
Intet samarbejde	20	30	98	93
N=	230	372	200	30

fortsættes

Bilagstabel 9.1. (fortsat)

	Familietyper			
	Blodets bånd	Dobbelt- op	Erstat- ning	Hverken- eller
Det sociale forældreskab:				
<i>Andre stedforældre før den nuværende? (***)</i>				
Ja	8	9	12	40
<i>Stedforældreparrets samlivsstatus: (*)</i>				
Gift	56	67	67	43
Samlevende	44	33	34	57
<i>Økonomisk organisering vedrørende barnet: (***)</i>				
Fælles økonomi	76	92	91	87
Delvis separatøkonomi	24	8	9	13
<i>Familiestruktur: (/)</i>				
Mine-børn	30	35	32	37
Mine-vores-børn	57	55	64	53
Mine-dine-børn	9	7	3	7
Mine-dine-vores-børn	3	3	1	3
<i>Har stedforældre eksterne særbørn? (/)</i>				
Ja	37	35	27	43
Nej	63	65	73	57
<i>Varetagelse af materielt forældreansvar: (***)</i>				
Ingen opgaver	19	6	7	10
En (af 3 opgaver)	61	50	55	60
Flere (2-3)	20	44	38	30
<i>Varetagelse af repræsentative funktioner: (***)</i>				
Ingen	39	16	16	33
En	40	36	35	37
Flere (2)	21	48	50	30
N=	230	372	200	30

fortsættes

Bilagstabel 9.1. (fortsat)

	Familietyper			
	Blodets bånd	Dobbelt- op	Erstat- ning	Hverken- eller
<i>Følelsesmæssige omsorgsfunktioner: (***)</i>				
Den biologiske forælder	60	30	36	73
I fællesskab	38	66	62	27
Stedforælderen	2	5	3	0
<i>Varetagelse af opdragelse: (***)</i>				
Den biologiske forælder	64	33	30	53
I fællesskab	34	63	69	43
Stedforælderen	1	5	2	3
<i>Barnet til/omtaler stedforælderen ved: (***)</i>				
Fornavn	92	63	27	80
Kombination af fornavn og forældretermer	6	13	13	3
Udelukkende forældretermer	2	24	61	17
N=	230	372	200	30

Anm.: Signifikante forskelle: *** = $P < 0,0005$. ** = $P < 0,005$. * = $P < 0,05$. / = Ingen signifikante forskelle.

.. = For få observationer.

- = Ingen observationer forekommer.

Bilag 10.a.

Variabler anvendt i logistisk regressionsanalyse vedrørende etablering, opretholdelse og suspendering af familiebånd mellem det sammenbragte barn og den eksterne forælder henholdsvis stedforælderen.

I analysens 1. trin (samvær ved samlivsbrud) indgår følgende variabler:

Samboende forælders køn
Barnets køn
Mors fødealder
Forældres alder
Varighed af forældrenes samliv
Barns alder ved familieopløsning
Fars rettigheder til barn under samliv
Studentereksamen (far og mor)
Erhvervsuddannelse (far og mor)
Forældres samlede uddannelseskapital
Arbejdsløshed (far og mor)
Ansættelse i social-/undervisnings-/sundhedssektoren (far og mor)
Urbanitet
Geografisk afstand mellem forældres bopæle
Belastningsfaktorer som skilsmisseårsag
Utroskab (fars og mors) som skilsmisseårsag
Fravær af konsensus om forældremyndighed

I analysens 2. trin (aktuelt fortsat forældreskab) indgår foruden ovennævnte endvidere følgende variabler:

Etablering af samværsordning ved samlivsbrud
Ekstern forælders aktuelle civilstand
Tidligere stedforældre i barnets liv
Indførelse af fælles forældremyndighed (1986)
Varighed af stedfamilielivet
Uddannelseskapital i stedfamiliehusholdet
Har stedforælderen særbørn?
Emotionel relation mellem barn og ekstern forælder
Emotionel relation mellem barn og stedforælder
Stedforælders sociale praksis
Konfliktforekomst i stedfamilien
Stedforælders sociale signifikans

I analysens 3. trin (stedforælders sociale signifikans) indgår foruden ovennævnte endvidere følgende variabel:

Er der et fortsat biologisk forældreskab?

Det er min familie:

	Navn:	Det er min:	Sæt X hvis det er én, du bor sammen med
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			
11			
12			
13			
14			
15			
16			
17			
18			
19			
20			

Er du færdig med listen? Huskede du at sætte **X**? Så fortsæt:

? Når du tænker på din aller-nærmeste familie, hvem tænker du så på?

- Kig på den liste, du har lavet. Sæt ring rundt om dem, du synes, du er aller-mest i familie med.

(Ring kan du sætte rundt om tallet - giv dig god tid!)

Har du sat nogle ringe?

Så er du færdig!

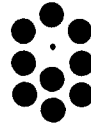
Mange tak for din hjælp!

(PS. Hvis du har lyst, må du godt lave en tegning af din familie her på bagsiden:)

Bilag 12.a.

IP.nr. _____

SOCIAL
FORSKNINGS
INSTITUTTET

Til:

Barnet i familien.

Jeg er ved at undersøge børns familier.

Du kan hjelpe mig ved at svare på et par spørsmål.

Hvis du har brug for hjælp, kan du spørge en voksen.

Men prøv selv først!

Med venlig hilsen

Mai Heide Ottosen

forsker

? Når du tænker på din familie, hvem tænker du så på?

- Tænk på din familie. Hvem synes du hører med til den?
- Dem skal du skrive på listen. Kun én på hver linie.
- Du må godt skrive, hvad de hedder, men du skal også skrive, hvordan du er i familie med dem. Det er meget vigtigt, for jeg kender dem jo ikke.
- Sæt **X** i firkanten til højre, hvis det er én, du bor sammen med.

(Giv dig god tid - og husk: Du behøver ikke at udfylde alle linier).

Eksempel:

Rigtigt	Forkert
Min morfar	Min bedstefar
Min storesøster	Min søster
Hanne, min fars kone	Hanne

Bilag 12.b.

1. Variabler anvendt i logistisk regressionsanalyse vedrørende inklusion af ekstern biologisk forælder og stedforælder.

Tilstedeværelse af en biologisk forælder
Fælles forældremyndighed
Forældresamarbejde
Forældrenes samlivsvarighed
Emotionel relation mellem barnet og forælderen
Trivsel med samvær
Geografisk afstand mellem forældrenes bopæl
Varighed af stedfamilielivet
Stedforælders sociale praksis
Emotionel relation mellem barn og stedforælder
Kernefamilieopløsning forårsaget af skilsmisse/dødsfald
Samboende forælders køn
Halvsøskende i stedfamilien
Halvsøskende hos ekstern forælder
Stedforælders sociale signifikans

2. Variabler anvendt i logistiske regressionsanalyser vedrørende inklusion af biologiske og sociale bedsteforældre.

Tilstedeværelse af en biologisk forælder
Stedforælders sociale signifikans
Inklusion af stedforælder som familiemedlem
Inklusion af ekstern forælder som familiemedlem
Kontakt med biologiske bedsteforældre
Kontakt med stedbedsteforældre
Geografisk afstand
Fælles livshistorie i kernefamilien (varighed)
Fælles livshistorie i stedfamilien (varighed)
Kernefamilieopløsning forårsaget af skilsmisse/dødsfald
Samboende forælders køn
Levende/døde bedsteforældre
Inklusion af stedbedsteforældre (i analyse vedrørende biologiske bedsteforældre)
Inklusion af biologiske bedsteforældre (i analyse vedrørende stedbedsteforældre)

Bilagstabel 12.1.
Resultatstatistik. Børneskema.

	Sammenbragte familier		Kernefamilier		I alt	
	%	N=	%	N=	%	N=
Opnåede besvarelser:						
Skema udfyldt under besøgs-interview	46,7	389	42,1	189	45,1	578
Udfyldt skema fremsendt pr. post	41,2	343	48,6	218	43,8	561
Ikke opnåede besvarelser:						
Forældre/børn nægter	0,5	4	0,7	3	0,5	7
Barn ej forstået/andet	0,3	3	0,4	2	0,4	5
Bortrejst	0,1	1	•	•	0,1	1
Udleveret skema ej returneret pr. post	11,1	92	8,2	37	10,1	129
Børneundersøgelse, stikprøve i alt	99,9	832	100,0	449	100,0	1.281

• = Observationer kan ikke forekomme.

Bilagstabel 12.2.

Faktorer, der er betydende for om den eksterne biologiske forælder 1) inkluderes som familiemedlem, samt 2) om denne opfattes som et nært familiemedlem.

	1. Inklusion			Biologisk ekstern forælder 2. Nært familiemedlem		
	Odds ratio	Konfidens- interval	Signifikans- niveau P<	Odds ratio	Konfidens- interval	Signifikans- niveau P<
Har ingen ekstern forælder i sit liv	0,0035	(0,02-0,06)	0,0001	0,149	(0,08-0,29)	0,0001
Nær følelsesmæssig kontakt til forælderen	13,09	(3,02-57)	0,0006	2,21	(1,38-3,61)	0,0015
Stedforælderen har ikke social signifikans som far/mor	4,74	(2,39-9,41)	0,0001	2,16	(1,41-3,30)	0,0004
Samarbejde mellem de biologiske forældre				1,64	(1,06-2,52)	0,02
Trivsel med samvær				1,94	(1,23-3,06)	0,004
Tidsfaktoren (lang varighed af stedfamilieliv)	0,466	(0,27-0,82)	0,008			

Anm.: Odds ratio udtrykker den pågældende faktors forklaringskraft, når der i den logistiske regressionsanalyse er kontrolleret for betydningen af de faktorer, som indgår i analysen. Odds ratio udtrykker fx, at oversandsynligheden for, at en ekstern biologisk forælder inkluderes som et nært familiemedlem er 94 pct. (1,94) større, hvis barnet trives med samværet i forhold til de børn, der ikke trives med samværet. Eller omvendt fx, undersandsynligheden for inklusion som familiemedlem, hvis den eksterne forælder er fraværende i barnets liv ($1/0,0035 = 28,6$) sammenlignet med de børn, der har en tilstedeværende forælder i deres liv.

Bilagstabel 12.3.**Faktorer, der er betydende for om stedforælderen 1) inkluderes som familiemedlem, samt 2) om den pågældende opfattes som et nært familiemedlem.**

	1. Inklusion			Stedforælder 2. Nært familiemedlem		
	Odds ratio	Konfidens- interval	Signifikans- niveau P<	Odds ratio	Konfidens- interval	Signifikans- niveau P<
Stedforælderen praktiske involveringsgrad i barnet er moderat til høj	3,292	(1,74-6,22)	0,0002			
Følelsesmæssig relation til stedforælderen er ret eller ikke nær	0,404	(0,22-0,74)	0,003	0,509	(0,36-0,73)	0,0002
Konfliktforekomst i stedfamilien				1,67	(1,16-2,40)	0,006
Barnet har halvsøskende i stedfamilie	2,22	(1,25-3,93)	0,006			
Nær følelsesmæssig relation til eksternt forælderpart				0,572	(0,41-0,81)	0,0016

Anm.: Se anmærkning til bilagstabel 12.1.

Bilagstabel 12.4.**Faktorer, der er betydnende for, om de eksterne biologiske bedsteforældre inkluderes som familiemedlemmer.**

	De eksterne biologiske bedsteforældre		
	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<
Bedsteforældre døde	0,033	(0,02-0,07)	0,0001
Ingen kontakt til bedsteforældre	0,124	(0,12-0,08)	0,0001
Den eksterne biologiske forælder er ekskluderet som familiemedlem	0,294	(0,29-0,18)	0,0001
Den fraværende eksterne biologiske forælder er død	2,51	(2,51-1,12)	0,0259

*Anm.: Se anmærkning til bilagstabel 12.1.***Bilagstabel 12.5.****Faktorer, der er betydnende for, om stedforældres forældre inkluderes som familiemedlemmer.**

	Stedbedsteforældre		
	Odds ratio	Konfidens-interval	Signifikans-niveau P<
Stedbedsteforældre døde	0,015	(0,01-0,11)	0,0001
Ingen kontakt til stedbedsteforældre	0,198	(0,04-0,89)	0,035
Stedforælderen er ekskluderet som familiemedlem	0,097	(0,03-0,32)	0,0001
Der er ingen biologisk ekstern forælder i barnets liv	2,002	(1,34-2,99)	0,0007
De eksterne biologiske bedsteforældre er ekskluderet som familiemedlemmer	1,598	(1,12-2,28)	0,009
Stedforælder opfattes ikke som forældrefigur	0,546	(0,37-0,81)	0,0025
Geografisk afstand til stedbedsteforældre	1,684	(1,08-2,61)	0,019

Anm.: Se anmærkning til bilagstabel 12.1.

English Summary

Problem and Empirical Objective

As a result of the developments of recent years in the number of divorces, an increasing number of children are experiencing a different framework of upbringing than the traditional nuclear family. At present, it is now estimated that during the course of their childhood or youth every third child will experience nuclear family dissolution. Some of these children will then be brought up in singleparent families, while others, approximately 10% of all Danish children, will experience life in a reconstituted family, i.e., an upbringing together with one of the biological parents, a stepparent and possibly new stepsiblings.

In itself, the stepfamily or "reconstituted" family is not a new phenomenon¹⁾. What is new is that present day reconstituted families are established on the basis of divorce rather than due to the death of one of the biological parents as earlier. This means that in most cases a non-residing biological parent "out there" will also be playing a role for the child.

As a social phenomenon, modern reconstituted families generate some sociological curiosity: does upbringing in a reconstituted family imply that a child obtains several sets of parents and grandparents to whom he or she can relate? How does the parental role develop toward the child when there is no biological connection? Does the stepparent become a new parent for the child or does the relationship assume a more comradely character? What kind of position does the non-residing parent

1) In the international research, the question of what to call this family form is often made into its own problem (cf. Levin 1994, Dumon 1995, Lüscher 1995, Théry 1995, Deven 1995). Referring to the notion that "step-family" semantically connotes substitution and engenders negative connotations (cultural stereotypes) a certain degree of reservation can be observed in the use of this term. Instead, the preferred terms are "reconstituted", "recombined", "blended" families, etc. Basically, I view this problem as a manifestation of political correctness. The two terms found in Danish, *sammenbragte familier* (lit. "brought together" families) and *stedfamilier* (step-families), when occurring in normal Danish language usage, cover the same social phenomenon and are used interchangeably in this dissertation depending on the linguistic context.

have in the child's everyday life? And what significance do the new family forms have for the subjective experience of belonging to a family, of "family-ness"? Does growing up in a reconstituted family lead to new or different views of what constitutes kin and family?

In the Danish context, we have only sporadic research on how adults who live with a child in a reconstituted family actually manage parenthood, how the reconstituted family life evolves as a whole, and the subjective significance of the organization of this family²⁾. The propose of this dissertation is to obtain increased insight into these questions via an empirical investigation.

Theory

From a macrosociological perspective, divorce and the creation of reconstituted families can be viewed as some of the many symptoms which have led to a diagnosis of the current social situation as late- high- or post-modern. Intimate social relations, including marriage, are no longer based as they once were on external obligatory bonds but can be freely chosen among a plurality of options and are valid only so long as the relationship provides emotional satisfaction. The social bonds are potentially replaceable and therefore have a fragile character. Pluralization, diversity and instability are characteristic features of modern family life³⁾.

Taking its point of departure in theories of the consequences of modernization, it is the theoretical objective of this dissertation to develop insight into parenthood as a social construction. According to the discourse of modernization the relation between parent and child is unique by being the last remaining unexchangeable primary relationship. But what binds individual children together with individual adults? On the other hand, not only the reconstituted family formations but also the developments occurring in the field of reproductive technology, are

2) As an independent research field in the Danish context, the step-family has been studied by Schwartz (1984). In Scandinavia, other new studies of relevant sociological interest include Levin (1995), Liljeström and Kollind (1990), and Moxnes (1990). See Chapter Three.

3) See, for example, Giddens (1991), Beck (1990), Lüscher (1995), Stacey (1991), Cheal (1993) and Bernardes (1993).

features which point in the direction that the distinction between the natural/biological and the social is now dissolving. This raises the question, "Under what circumstances do the social bonds become more important than the biological?".

As long as parents and children live together in a domestic organization as the nuclear family, the various elements must be assumed to constitute this relation – be they blood ties, juridical and emotional bonds, common life history, etc. – are inseparately linked to each other. Here parenthood comes to appear as a naturalized fact. In reconstituted families, however, there has occurred an atomization of these elements. Here parenthood is to a greater degree a reflexive and negotiated project. What should this new partner be for the child, and what role is allocated to the parent with whom the child does not share his or her daily life? Reconstituted families can thus be a significant source of insight regarding the problem of how processes of belonging are both created and reproduced.

That parenthood can be viewed as a social construction and not a naturalized fact can be made more clear by employing a cultural relativist perspective. The perspective can be directed toward other cultures' views of parenthood: on the basis of anthropological studies it is clear that the constituting elements of parenthood are not in all cultures bound up in biology to the same extent as with us, but are embedded in principles of social organization. The perspective can also be directed backwards toward our own cultural context. If one takes the point of departure in what constitutes parenthood in a juridical sense, children have traditionally been linked to the mother via biology, while fatherhood was social. With developments within biology in this century, there has occurred a gradual disappearance of the two differentiating categories of motherhood and fatherhood, such that it is now more appropriate to speak of parenthood. At the same time, developments in natural science entail that the significance of biology is made more substantive, along with a transformation in the notion of what constitutes "the natural".

Method

An analysis of how parenthood is constructed must focus upon those tasks which must be solved in order to produce new members of society. By describing the necessary tasks which

belong to the domain of the parent, parenthood can be analytically deconstructed into its biological, juridical and social dimensions. Within the latter dimension, that of social practice, we can identify several underlying aspects: necessary practical parent functions (material responsibility), child-rearing functions, emotional and social care functions (ideal tasks) and representative parent functions. Similarly, focus must be placed upon who executes these tasks. For a child in a reconstituted family, the distribution of tasks among the child's several possible parental agents – i.e., the resident biological parent, the non-resident biological parent, and the stepparent – must therefore be specified. In this field of tension between *tasks* and *teams* we thus investigate, firstly, the significance attributed to the various dimensions of parenthood. Secondly, we must search for possible explanations for how the social practice is formed.

The empirical study consists of three parts:

1. A main study which comprises a country-wide survey of 832 families with (at least) one child aged 10-11. The families have been established for at least two years. The resident biological parent was interviewed. The focus in this part of the study is primarily on elucidating the social parent practice via a range of behavioral components, while the problem of the social significance is only tentatively discussed.
2. A qualitative partial survey where a smaller sample of the reconstituted families are re-interviewed.
3. A second partial survey where all children in the sample have made lists of their family members.

The purpose of the latter two studies is specifically to analyse and evaluate what is experienced as constituent features of the close family relations.

Biological Parenthood

At the first step in the empirical analysis, focus is placed upon the formation of biological parenthood. At the time of the interview, 86% of the children were living together with their mother in a stepfather household, 10% were living with their father in a stepmother household, while 3% were involved in shared-custody arrangements in which the child moved periodically between the households of the biological mother and father. The vast majority of children in the sample are children of

divorce, the remainder being either children of single mothers (5%) or children in which one of their biological parents is deceased (6%).

The survey shows that the biological parents of children living in reconstituted families, have different socio-economic and demographic profiles than parents in nuclear families: generally the parents in the former tend to be younger when they formed families, they have less education and are more frequently unemployed. This difference is especially prevalent for children who live together with their mother in a stepfather household. Parents who have children at an early age have often lived together without being formally married. In these cases the child was very young when the domestic breakup occurred and the father was seldom able to obtain joint legal custody over the child (i.e., parental custody equal to that of the mother) while the parents were cohabiting.

From an assumption that the behavioral patterns and routines fixed at the time when the biological parents separate from each other have long-term consequences for the subsequent development of biological parenthood, the study focuses on several factors concerning *the parents' separation*. The analyses show that several intra-familial factors are significant for how the practical and juridical responsibility for the child is distributed as well as for the patterns of visitation established between the child and the non-resident parent: Lack of consensus around the question of parental custody; occurrence of violence, alcohol abuse or other abuse problems, and family dissolution caused by the father's unfaithfulness led to more frequent instances whereby the non-residing parent was excluded from visitation with the child. In addition, several underlying structural factors were significant: a short period of cohabitation/marriage, the father's lack of legal parental rights to the child during cohabitation, and few educational resources were among the factors which tended to weaken the conditions for the biological parenthood being able to continue or obtain an extended character. There is a strong association between how the pattern of contact was earlier, and how it is now: if the parents had established a regular visiting arrangement when they separated, there is usually a reasonably frequent contact between the child and the external parent at the time of interview. If visitation was irregular at the time of the family dissolution, the current visitation pattern is often reduced.

If no established visitation arrangement was established at the time of the breakup, there is most frequently no contact today. Hence, the period immediately following the parental separation is a critical phase: 10% of the selected children lost their connection to the non-resident parent already at that time.

At the time when the survey was conducted, a further 10% of the children had lost contact with their non-resident biological parent. For the children who continue to have contact with the non-residing parent, no dramatic changes have occurred in the pattern of visitation.

By differentiating according to contact frequency between the child and the non-residing parent, the actual structure of the biological parenthood is divided into four distinct visiting patterns:

Children with *extended visitation practice* have frequent contact with the non-residing parent, are to a great extent integrated into that parent's home and their emotional relation with that parent are close. The non-resident parent is often involved in the practical care of the child, and parental cooperation is intensive and without major conflict. Most frequently the parents tend to have a joint legal custody arrangement.

The *ordinary visitation practice* (that is parent-child contact every second weekend) is "mediocre" with reference to frequency of contact between the child and non-residing parent, integration into the latter's home life and as concerns emotional relations between them. The non-residing parent is seldom involved in practical tasks. As a rule, parental cooperation continues, but it is moderate and not completely frictionless. For this group of children, there is likely to be either sole legal custody or joint custody.

To judge from the indicators used the *limited visitation practice* is characterized by a distant and non-routine relation between the child and the non-residing biological parent. A number of parents no longer cooperate, and among those who continue to have contact with each other, the connection seems to be of a peripheral nature. The predominant arrangement is sole legal custody with the residing parent.

When there is *no visitation*, contact between the non-resident parent and the child has ceased, just as there is nearly no instance where there has been any formal or practical parental cooperation.

The analysis indicates that current conditions such as geographic distance and length of life within a stepfamily influence the evolution of biological parenthood at the time when the survey took place. Moreover, several of the "historical" and structural factors which had significance when the nuclear family was dissolved continue to occupy a central role: shared life experience as nuclear family, the legal rights to the child, the socioeconomic resources, intra-familial burdens and the level of conflict between the parents.

The Step-Family Household

At the second step of the empirical analysis several factors are elucidated which specifically concern the stepfamily household. The survey focuses on several structural conditions and frameworks:

First, on the basis of the demographic and socioeconomic characteristics we can conclude that there are as a whole more socioeconomic resources present in the children's new families than there were in the original biological family. However, the educational resources and occupational patterns among the reconstituted families are not comparable to those of nuclear families.

Second, the reconstituted family is described in terms of the composition of children. Despite the greater number of children and more sibling relations in the step-family households than in nuclear families, the reconstituted family is not so complex as one might imagine. The most frequently occurring composition is a "mine-and-our-children" constellation where children from the first marriage are supplemented by one or more shared children in the new household. The more complex household compositions with "mine-and-your-children" or "mine-yours-our-children" are most frequently observed in the stepmother household. This must be seen as a consequence of the fact that women, also including stepmothers, end up keeping custody of the children while the men (also stepfathers) leave their offspring with the biological mothers.

In comparison between reconstituted and nuclear families, a third focus is placed on the reconstituted families' organization of unpaid labor, i.e., how the adult couple allocates household and child care functions. With reference to domestic duties, no essential differences can be observed between stepmother families and nuclear families. In stepfather families, however, a more frequent and more egalitarian distribution of tasks is reported than in nuclear families. When it concerns the reorganization of child care tasks in relation to the children from a previous relationship, the survey shows, surprisingly that there is no essential difference between reconstituted and nuclear families. Seen as a single category, stepparents are largely just as involved in the emotional, child-rearing and social care of the child as are the nuclear family parents.

More detailed analyses, however, shows that there is nevertheless a difference in the way in which the stepparent role evolves. In some families the stepparent has acquired a status as "father" or "mother" while in other families the stepparent is viewed differently, e.g., "a grown-up friend" or "mother's husband/father's wife". Behind these labels we can observe differing behavioral patterns:

In about two-thirds of the reconstituted families the stepparent is considered as a father or mother. The interaction in these families is characterized by the child being a shared project. The stepparents' social practice in relation to the child is characterized by a high degree of engagement and close emotional contact, while parental cooperation in the stepfamily household is characterized by extended loyalty and also seems to function flawlessly.

In one-third of the families, the stepparent has not assumed the status of a parental figure. Several indicators point in the direction that these families desire to organize themselves into a looser structure. The practical part of parental responsibility in these families is left largely to the resident parent, while the stepparent takes on a more detached role. Considered as part of a team, the residing parent more seldomly views the stepparent as a self-evident primary figure. There is more frequent reporting of difficulties in the family life of these reconstituted households.

The status or social significance which the stepparent has assumed thus reflects various ways of forming and administering a social

parental role in practice. The construction of social parenthood, however, is also conditioned by gender roles. There seem to be diverging social expectations to how men and women will construct the stepparental role. Regardless of whether stepmothers are considered as "mothers" or have the status as "adult friends", they are much more frequently involved in the practical tasks of child care than stepfathers. That occurrence of conflicts at the same time more frequently can be noticed among stepmother families, possibly reflects the dilemma between the social expectation pressures and the actual handling of the concrete situations of everyday life.

The Reconstituted Families

At the third step of the analysis, information is further developed concerning biological parenthood and the social parenthood in the stepfamily household so as to achieve comprehensive descriptions and analyses of how the reconstituted family is organized around the sample of selected children.

Attention is concentrated, firstly, upon the child's inner family circle, i.e., how *parenthood as a whole* is formed. The analysis emphasizes a typology of the reconstituted families. On the basis of the two distinct variables:

- (1) whether a non-resident biological parent is present in the child's life and
- (2) whether the stepparent has social significance as a father or a mother,

the empirical data is divided into four groups according to several structural and behavioral factors.

Among the *blood-bond families* (28% of the sample) the overriding feature is that the non-residing biological parent maintains parental primacy and, all things being equal, remains an active resource person for the residing parent, while the stepparent assumes a more detached role in relation to the child. This does not mean, however, that the relation between the stepparent and the child is bad; rather, that it has a comradely character. In these families, parenthood is exercised tendentially across the households.

In the *double-up families* (45% of the sample), the child has at least three parents. The dominant feature here is that the step-

parent has in practice become a father/mother. Parenthood is effectively exercised within the framework of the stepfamily household, where the stepparent has become an "everyday" father/mother. The non-resident biological parent has a more peripheral role as visiting parent by being placed outside the daily decision-making and by having less intensive contact to the child.

Characteristic of the *replacement families* (24% of the sample) is that the stepparent has become par excellence the only parental figure, not only by necessity but in name. There are features which point toward these families desiring to create permanent and formalized bonds between child and stepparent, so that the relation obtains the character of a "real" parental relationship. In these families, there is no connection to the external biological parent.

Neither-nor families (4% of the data) are characterized by a reduced parenthood, where the residing parent has largely sole responsibility for the child. Here, too, the non-residing biological parent is absent from the child's life, while the relationship between the child and stepparent is characterized by distance. The data indicates a tendency which points toward the stepparents' detached position can be due to difficulties within the family and/or that one desires looser bonds around the current family constellation because of previous failed experiences with stepfamily life.

A smaller number of informants from three of these groups have been interviewed in another part of the survey in depth as to what it means to be a parent. Even though the informants represent differing family types, they share several common features in the way in which they articulate parenthood. While the shared life history and existing solidarity are qualities which are linked to the social dimensions of parenthood, love and identity are symbolic attributes attached to the biological dimension. The immense significance of the biological kinship bonds as a central reference point of identity are shared cultural frames of reference for the informants. However, the narrative of blood bonds is worked out in a flexible manner in light of the concrete life circumstances. While the blood-bond families who maintain the genitrix's sovereign position are cultural bearers, the double-up families, who resolve the dilemma of the fragmented parenthood by distributing it among two persons, are characterized as cultural renewers. The strategy of the replacement families, in their insist-

ence on the parent-child relationship not being bound up in biology but realizable via social bonds, is characterized as a challenge to the dominating cultural norm.

The probability of a stepparent becoming a new father/mother to the child will certainly increase if the child does not have a non-residing parent in his life, but it is not a case of a mechanical effect relation. On the basis of a multivariate analysis, we can identify several individual factors which can be summarized into five central elements. These each have meaning for whether the close biological family bonds are maintained or suspended, just as they have meaning for whether new social family bonds are established. At the interpersonal level, the central elements are, first, love relations or intimacy in interaction and, second, as negation to it, conflicts and distorted balance of power. Structural conditions as well also have their own significance. The consolidation or "thickness" in the relations is thus a third element, while the physical possibilities (geographical distance) are a fourth element. Finally, we can observe an association between the existence of socioeconomic resources and the tendency to retain the biological family bonds.

From the analysis of the elaboration of parenthood, the perspective is extended to include the reconstituted children's *family network*. In practice, this means the biological and social grandparents. Their position in the life of the child in the reconstituted family is elucidated from three perspectives: first, by studying how often the child sees the various sets of grandparents. Second, by circumscribing the extent to which the elder generation is utilized as practical resource persons. Finally, it is shown how family rituals (concretized in the child's birthday celebration) are carried out in reconstituted families. On the basis of these indicators, the survey shows that *the social family network*, which the child acquires via the non-resident stepparent (i.e., the spouse of the non-residing biological parent) as a whole plays an entirely peripheral role. There is more contact with the grandparents of the residing stepparent, but aside from those children who live in replacement families, it seems generally not to be the case that the child here acquires a new set of grandparents. In the case of *the biological family network* the residing biological parent's kin network is the continuing stable bond, while maintenance of kin ties to the biological kin on the other side rests entirely on the non-resident biological parent. If such a relation exists, the biological roots are

maintained. Where this is not the case, these kin links tend in most cases to be closed off. The latter tendency is indicated by the approximately 25% of children in reconstituted families who have no contact with their "non-resident" biological grandparents (i.e., the parents of the non-residing parent), despite the fact that they are still living.

The behavioral patterns described above which have evolved around parenthood and the family network are contrasted with children's own perception of who belongs to their family (the child survey). The survey shows that social interaction, i.e., contact in quantitative and qualitative terms, is an essential criteria for the way in which children view those whom they subjectively experience as "family". The understanding of what constitutes a family is in other words constituted by the social context in which the children find themselves. On the basis of the way in which family life and parenthood is elaborated in reconstituted households, it means, first, that biology will be the normative principle for children in blood-bond families, while children in replacement families learn that family feelings are connected with solidarity and with the communal feeling generated by living under the same roof. In light of the fact that most children live together with their biological mother, another implication is that divorces and the new family forms call into question the principle that individuals belong equally to the kinship lines of both biological parents. Kinship bonds on the father's side are potentially interchangeable, while the mother and her kin group become the permanent, stable element. In other words, we are speaking of a feminization of the family bonds.

Conclusions and Implications

Taken together the empirical studies show that there is an intimate relationship between behaviour and meaning. Social interaction, i.e., contact in quantitative and qualitative sense, has decisive influence on not only whether new social family bonds are established, but also whether the ostensibly unbreakable kin relations are maintained or suspended. It gives no meaning to speak of kin or family bonds separated from their social context.

As a social phenomenon, the reconstituted family calls into question the unitary view of what constitutes a parent. The study has shown that under these circumstances we can identify various discourses as to what constitutes a "real" father or mother. The stra-

tegic elaboration of parenthood is not random, however. It must be understood in light of the concrete life circumstances, i.e., circumstances conditioned by the solidity or fragility of the foundation for the social relations. Intimacy and conflicts between individuals, the structural consolidation of relations, socioeconomic resources and physical conditions are identified as pillars in this foundation. Conditioned by how these various factors are balanced in relation to each other, the social bonds can become more important than the blood ties.

The study has also shown that fathers and mothers are linked to their children via two differing principles. A relation of belonging to the mother and her kin group is the permanent, stable element, while relations to the father's kin group are fragile. Mothers have access to their offspring via nature, while valuation of the father rests upon who obtains the social status as father. When the nuclear family is not the norm, kinship is organized according to a matrilineal principle.

The study contains several features which make it immediately evident that to interpret the results as a statement about the late- or post-modern condition: freedom of choice to construct one's own life, individualization and fragility of social relations all have an effect on the very definition of what constitute the "unbreakable bonds" between parent and child. With such an interpretive framework, which focuses on the interfaces and on the features which indicate instability and change, one nevertheless risks that the understanding of the complexity of social processes is lost. First, the individuals act within a cultural universe where the Narrative of blood bonds is a central metaphor for the understanding of our individual and social identities, of who we are. This narrative exhibits a meaningful correspondence to the social life of most Danish children, even though their parents are divorced. The dominant feature is that despite everything, contact to both biological parents is maintained. Second, the study has shown that the sustainability of family relations does not rest solely upon the individual's capacity to interact, but also on the structurally bound conditions. One of these is the socioeconomic resources. Another is the shared life history which seems to create a feeling of obligation among the individuals.

Litteratur

Agnell, A., Arve-Parès, B. & Björnberg, U. (red.) (1992)

Modernt Familjeliv och Familjeseparationer. En antologi från ett symposium, maj 1992. Stockholm.

Ahrons, C.R. & Rodgers, R.H. (1987)

Divorced Families. A Multidisciplinary Developmental View. New York: W.W. Norton & Compagny.

Ahrons, C.R. & Wallish, L. (1987)

Parenting in The Binuclear Family: Relationships Between Biological and Stepparents, i: Pasley, K. & Ihinger-Tallman, M.: Remarriage and Stepparenting. Current Research and Theory. New York: Guildford Press.

Alanen, L. (1992)

Modern Childhood? Exploring the "Child question" in sociology. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Andersen, E. (1964)

Familieret. København: Juristforbundets Forlag.

Andersen, J. & Elm Larsen, J. (1996)

Køn, fattigdom og empowerment. Dansk Sociologi, 3.

Andrup, H., Kessler, J. & Bitsch-Larsen, H. (1989)

Skilsmisseadfærd. En retspolitisk/statistisk beskrivelse af myndigheders og ægtefællers beslutninger i 1000 ægteskabssager. Esbjerg: Sydjysk Universitetscenter.

Aries, P. (1962)

Centuries of Childhood. A Social History of Family Life. New York: Alfred A. Knopf.

Beck, U. (1992)

Risk Society. Towards a New Modernity. London: Sage publication.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1995)

The Normal Chaos of Love. Cambridge: Polity Press.

Beer, W.R. (1993)

American Stepfamilies. New Brunswick: Transaction Publishers.

- Bernardes, J. (1993)**
Responsibilities in Studying Postmodern Families. *Journal of Family Issues*, 14, 1.
- Björnberg, U. (ed.) (1992)**
European Parents in the 1990s. Contradictions and Comparisons. New Brunswick, USA: Transaction Publisher.
- Björnberg, U. & Bäck-Wiklund, M. (1987)**
Vardagslivets organisering i familj och närsamhälle. Lund: Daidalos.
- Bofors, Å. (1983)**
Swedish Kinship. An Exploration into Cultural Processes of Belonging and Continuity. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Boman, K., Nissen, M. & Schwartz, R. (1989)**
Opbrud i familien. Om parforhold, skilsmisser og stedfamilier. København: Reitzel.
- Cheal, D. (1991)**
Family and the State of Theory. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Cheal, D. (1993)**
Unity and Difference in Postmodern Families. *Journal of Family Issues*, 14, 1.
- Cheal, D. (1994)**
Realism and renewal in family sociology, i: Leira, A: Family Sociology and Social change. Oslo: Institutt for Samfundsforskning.
- Cherlin, Andrew (1978)**
Remarriage as an incomplete institution. *Amer. Journal of Sociology*, 84, 3.
- Coleman, M. & Ganong, L.H. (1990)**
Remarriage and Stepfamily Research in the 1980's: Increased Interest in an old Family Form. *Journal of Marriage & the Family*, 52, 4.
- Coleman, M. & Ganong, L.H. (1994)**
Remarried Family relationships. Thousand Oak: Sage Publications.

Crowley, H. (1992)

Women and the Domestic Sphere, i: Bocoock, R. & Thompson, K. (ed.): Social and Cultural Forms of Modernity. Cambridge: Polity Press.

Cseh-Szombathy, L., Koch-Nielsen, I., Trost, J. & Weda, I. (ed.) (1985)

The Aftermath of Divorce. Coping with Family Change. An Investigation in eight Countries. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dahlström, E. (1986)

Teori och ideologi om familj och samhälle. Sociologisk Forskning, 23, 2, Sverige.

Danielsen, S. & Nielsen, D.S. (1989)

Myndighedsloven, bd. 2. København: Jurist- og økonomforbundets Forlag.

Danmarks Statistik (1997a)

Befolkning og valg, 1997:5. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik (1997b)

Befolkning og valg, 1997:7. København: Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik, Arbejdsmarkedsstyrelsen, Ligestillingsrådet (1995)

Kvinder og mænd 1995. København: Danmarks Statistik.

Dencik, L. (1996)

Familien i velfærdsstatens förvandlingsprocess. Dansk Sociologi, 1.

Deven, F. (ed.) (1995)

Research on reconstituted families in Europe. Dordrecht: Kluwer Academic Press. Draft.

Dumon, W. (1995)

Reflecting on conceptual issues, i: Deven, F. (ed.): Research on reconstituted families in Europe. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Draft.

Eimstad, B. & Levin, I. (1986)

"Bor jeg her, eller har jeg bare flyttet inn?" Ulike faser i stefamilien etablering og utvikling. Fokus på Familien, 14, Norge.

Ferri, E. (1984)

Stepchildren. A National Study. London: NFER-NELSON.

- Finch, J. (1989)**
Family Obligation and Social Change. Cambridge: Polity Press.
- Finch, J. (1993)**
Problems and Issues in Studying the Family, i: (Leira, A. (ed.):
Family Sociology – Developing the Field. Oslo: Institutt for sam-
fundsforskning.
- Finch, J. (1994)**
What do we mean by family sociology?, i: Leira, A. (ed.): Family
Sociology and Social Change. Oslo: Institutt for samfunds-
forskning.
- Firth, R., Hubert, J. & Forge, A. (1969)**
Families and Their Relatives. Kinship in a Middle-Class Sector of
London. London: Routledge & Kegan Paul.
- Frøberg, S. (1993)**
Samvær etter samlivsbrud. En gjennomgang av foreliggende forsk-
ningslitteratur. Oslo: Institutt for samfundsforskning.
- Furstenberg, jr., F.F. (1987)**
The New Extended Family: The Experience of Parents and
Children after Remarriage, i: Pasley, K. & Ihinger-Tallman, M.:
Remarriage and Stepparenting. Current Research and Theory.
New York: Guildford Press.
- Furstenberg, F.F. & Spanier, G.B. (1984)**
Recycling the Family. Remarriage after Divorce. Beverly Hills:
Sage.
- Giddens, A. (1991)**
Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern
Age. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992)**
The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in
Modern Societies. Cambridge: Polity Press.
- Goldthorpe, J.E. (1987)**
Families in Western Societies. Cambridge: Cambridge University
Press.
- Goody, E.N. (1982)**
Parenthood and Social Reproduction. Fostering and Occupational
Roles in West Africa. Cambridge: Cambridge University Press.

Graversen, J. (red.) (1988)

Familieretspolitik. Om børn, ret og familie. København: Carnet.

Grimm, Brødrene (1991)

Eventyr. Viborg: Forlaget Danmark.

Gross, P. & Honer, A. (1990)

Multiple Elternschaften. Neue Reproduktionstechnologien, Individualisierungsprozesse und die Veränderung von Familienkonstellationen, i: Soziale Welt, 41, 3, Göttingen.

Gullestad, M. (1984)

Socialantropologiske perspektiver på familie og hushold, i: Rudie, I. (red.): Myk start – hard landing. Om forvaltning av kjønnsidentitet i en endringsprocess. Oslo: Universitetsforlaget.

Gullestad, M. (1994)

Familieforskning mellem positivisme og fortolkning, i: Nordisk socialt arbeid, 4/1994, Oslo.

Hastrup, K. & Ovesen, J. (1980)

Etnografisk grundbog. Metoder, teorier, resultater. København: Gyldendal.

Heide Ottosen, M. (1995)

Fælles forældremyndighed – hvordan fungerer den i praksis? Juristen, 2.

Heide Ottosen, M. (1996)

Parenting After Family Dissolution, i: Björnberg, U. & Kollind, A.K. (ed.): Men's Family Relations. Report from an international seminar. Stockholm: Almquist & Wiksell International.

Hernandez, D.J. (1988)

Demographic Trends and Living Arrangement of Children, i: Hertherington, E.M. & Arasteh, J.D. (ed.): Impact of Divorce, Single Parenting, and Stepparenting on Children. New Jersey: Hillsdale.

Hestbæk, A. (1995)

Forældreskab i 1990'erne. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:5.

Hjorth Andersen, B. (1991)

Børnefamiliernes dagligdag. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 91:6.

Hochschild, A.R. (1994)

Understanding The Future of Fatherhood: The "Daddy Hierarchy" and Beyond. Paper prepared for the Conference on Changing Fatherhood, WORC, Tilburg University, The Netherlands.

Holter, H. et al. (1975)

Familien i klassesamfunnet. Oslo: Pax Forlag.

Jensen, A. (1992)

Det vaklende faderskapet. Barns familier etter samlivsbrudd. Oslo: NIBR.

Jensen, A. (1993)

Binuclear Families or Absent Fathers? New Family Patterns and Parental Contact after Divorce, i: Leira, A. (ed.): Family Sociology – Developing the Field. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Jensen, A. & Clausen, S. (1997)

Samvær og fravær. Foreldres kontakt med barn de ikke bor sammen med. Oslo: NIBR.

Jensen, A. & Moen, B. (1991)

Enebarn, delebarn, stebarn? Barns familier i lys av nye samlivsmønstre blant foreldre i 1970- og 80-åra. Oslo: NIBR.

Jessor, R. (1996)

Etnographic Methods in Contemporary Perspective, i: Jessor, R., Colby, A. & Schweder, R. (eds.): Etnography and Human Development. Context and meaning in Social Inquiry. Chicago: The University of Chicago Press.

Justitsministeriet (1994)

Fælles forældremyndighed, samværsvanskeligheder, børnesagkyndig rådgivning. Betænkning afgivet af Justitsministeriets forældremyndighedudvalg. Betænkning nr. 1279. København: Justitsministeriet.

Keesing, R.M. (1981)

Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective. New York: Holt Rinehart & Winston Inc.

Kilbridge, J.E. & Kilbride, P.L. (1994)

To Have and to Share. Culturally Constituted Fostering in Familial Settings, i: Blacher, J. (ed.): When There's No Place Like Home. Options for Children Living Apart from Their Natural Families. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing.

Knijn, T. (1994)

Towards post-paternalism? Social and Theoretical Changes in Fatherhood. Lecture for the Conference on Changing Fatherhood, WORC. Tilburg: Tilburg University.

Koch-Nielsen, I. (1983)

Skilsmisser. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 118.

Koch-Nielsen, I. & Transgaard, H. (1987)

Familiemønstre efter skilsmisse. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 155.

Kronborg, A. (1996)

Faderskab. Et internationalt privat og procesretligt studie. København: GADJURA.

Langsted, O. & Sommer, D. (1988)

Småbørns livsvilkår i Danmark. København: Hans Reitzels Forlag.

Le Gall, D. & Martin, C. (1993)

Transitions familiales, logiques de recompositions et modes de régulations conjurales, i: Meulders-Klein, M.T. & Théry, I.: Les recompositions familiales aujourd'hui. Nathan.

Le Gall, D. & Martin, C. (1995)

Reconstituted families in France. The proces of Family Transition and The Productions of Norms, i: Deven, F. (ed.): Research on "Reconstituted Families in Europe". Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Draft.

Leira, A. (red.) (1993)

Family Sociology – Developing the Field. Conference Proceedings. Oslo: Institute for Social Research.

Levin, I. (1989)

Barnetegninger – stefamiliens fingeravtrykk?, i: Levin, I. & Clifford, G. (eds.): Relasjoner. Hverdagsskrift til Per Olav Tiller. Trondheim.

Levin, I. (1991)

The Stepfamily. Reconstruction, Trial, or Innovation? NCFR Conference, Denver. Draft.

Levin, I. (1992a)

Family as Mapped Realities. Trondheim: University of Trondheim.

- Levin, I. (1992b)**
The Stepparent Role – A Gender Perspective. NCFRs conference in Orlando, Draft.
- Levin, I. (1994)**
Stefamilien – variasjon og mangfold. Oslo: Aventura.
- Levin, I. (1995)**
The Stepfamily: Reconstruction, Wait-and-see or Innovation?, i: Deven, F. (ed.): Research on "Reconstituted Families in Europe". Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Draft.
- Levin, I. & Trost, J. (1992)**
Understanding the Concept of Family. Family Relations, 41.
- Liljeström, R. (1993)**
Assymetrier i föräldraskap i ombildade familjer, i: Agnell, A., Arve-Parès, B. & Björnberg, U.: Modernt Familjeliv och Familje separationer. Stockholm.
- Liljeström, R. & Kollind, A. (1990)**
Kärleksliv och föräldraskap. Stockholm: Carlssons.
- Lund-Andersen, I., Munck, N., Nørgaard, I., Nørgaard, J., Højgaard Pedersen, M. & Vesterdorf, P. (1990)**
Familieret. Århus: DJØF.
- Lüscher, K. (1988)**
Familie und Familiepolitik im Übergang zur Postmoderne, i: Lüscher, K., Schultheis, F., Wehrspaun, M. (Hg.): Die "Postmoderne" Familie. Familiäre Strategien und Familienpolitik in einer Übergangszeit. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz GMBH.
- Lüscher, K. (1995)**
The Contemporary Plurality of Family Forms, i: Deven, F. (ed.): Research on families in Europe. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Draft.
- Löfgren, O. (1974)**
Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay, i: Etnologia Scandinavica, 1974:17-52.
- Messinger, L. (1984)**
Remarriage. A Family Affair. New York: Plenum Press.
- Meulders-Klein, M. & Théry, I. (eds.) (1993)**
Les recompositions familiales aujourd'hui. Nathan.

Scheffler, H.W. (1976)

The "Meaning" of Kinship in American Culture: Another View, i:
Basso, K.H. & Selby, H.A. (eds.): Meaning in Anthropology.
Albuquerque: University of New Mexico.

Schultz Jørgensen, P. (red.) (1987)

Børn i nye familiemønstre. København: Hans Reitzels Forlag.

Schwartz, R. (1984)

Gift igen – hvad med børnene? København: Gyldendal.

Shorter, E. (1979)

The Making of the Modern Family. New York: Basic Books.

Schweder, R.A. (1996)

Quanta and Qualia: What Is the "Object" of Ethnographic
Method? i: Jessor, R., Colby, A. & Schweder, R. (ed.):
Ethnography and Human Development. Context and meaning in
Social Inquiry. Chicago: The University & Chicago Press.

Smart, C. (1987)

"There is of course the distinction dictated by nature". Law and
the Problem of Paternity, i: Stanworth, M.(ed.): Reproductive
Technologies. Gender, Motherhood and Medicine. Polity Press.

Smith, D.E. (1983)

The Standard North American Family. Journal of Family Issues,
14, 1.

Sneider, D.M.A. (1968)

American Kinship: A Cultural Account. Chicago: The University
of Chicago Press.

Spanier, G.B. & Furstenberg jr., F.F. (1987)

Remarriage and Reconstituted Families, i: Sussman, M.B. &
Steinmetz, S.K. (eds.): Handbook of Marriage and the Family.
New York: Plenum Press.

Stacey, J. (1990)

Brave New Families. Stories of Domestic Upheaval in Late Twen-
tieth Century America. New York: Basic Books.

Stanworth, M. (1987)

Reproductive Technologies and the Deconstruction of Mother-
hood, i: Stanworth, M. (ed.): Reproductive Technologies. Gender,
Motherhood and Medicine. Polity Press.

Statistiska Centralbyrån (1989)

Levnadsförhållanden. Barns levnadsvillkor. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.

Strathern, M. (1981)

Kinship at the Core. An anthropology of Elmdon a village in north-west Essex in the nineteen-sixties. Cambridge: Cambridge University Press.

Strathern, M. (1992)

After Nature. English Kinship in the Late Twentieth Century. Cambridge: Cambridge University Press.

Sussman, M.B. & Steinmetz, S.K. (1987)

Handbook of Marriage and the Family. New York: Plenum Press.

Taksøe-Jensen, F. & Vorstrup Rasmussen, J. (1990)

Familieretten. København: Gad.

Théry, I. (1993)

Introduction générale: Le temps des recompositions familiales, i: Meulders-Klein, M.T. & Théry, I. (eds.): Les recompositions familiales aujourd'hui. Nathan.

Théry, I. (1995)

The Stepfather in "Blended" Families, i: Deven, F. (ed.): Research on Reconstituted Families in Europe. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. Draft.

Théry, I. & Dhavernas, M. (1993)

La parenté aux frontières de l'amitié: status et rôle du beau-parent dans les familles recomposées, i: Meulders-Klein, M.T. & Théry, I.: Les recompositions familiales aujourd'hui. Nathan.

Thompson, K. (1992)

Social Pluralism and Post-modernity, i: Hall, S., Held, D. & McGrew T. (eds.): Modernity and its Futures. Cambridge: Polity Press.

Tjørnhøj Thomsen, T. (1995)

Kulturelle perspektiver på forældreskab. København: Københavns Universitet, Samkvind, skriftserie 18.

Visher, E.B. & Visher, J.S. (1982)

Styvfamilj. Bromma: Trädet i Äppelviken.

Morgan, D.H.J. (1994)

Family, Gender and Masculinities, i: Leira, A.: Family Sociology and Social Change. Oslo: Institutt for samfundsforskning.

Moxnes, K. (1990)

Kjernesprengning i familien? Familieförändring ved samlivsbrudd og dannelse af nye samliv. Oslo: Universitetsforlaget.

Nielsen, L. (1989)

Reagensglasbørn og anden form for kunstig befrugtning. Juridiske konsekvenser ved anvendelse af ny forplantningsteknologi mv. Et juridisk resposum. København: Det etiske Råd.

Nissen, M. (1980)

Skilsmisser og børn. København: Socialforskningsinstituttet. Studie 39.

Nissen, M. (1985)

Når voksne skilles. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 144.

Nissen, M. (1988)

Skilsmisens pris. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 88:7.

Nissen, M. (1994)

Delebørn. En salomonisk løsning. København: Nyt Nordisk Forlag.

Nudansk Ordbog (1992 og senere udgaver)

København: Politikens Forlag.

Nygaard Christoffersen, Mogens (1993)

Familiens ændring. En statistisk belysning af familieförholdene. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 93:2.

Nygaard Christoffersen, M. (1996a)

Opvækst hos fædre. En sammenligning af 3-5-årige børns opvækst hos fædre og mødre. København: Socialforskningsinstituttet 96:23.

Nygaard Christoffersen, M. (1996b)

Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973. København: Socialforskningsinstituttet 96:14.

Nygaard Christoffersen, M., Bertelsen, O. & Vestergaard, P. (1987)

Hvem passer vore børn? Dagpasning for 0-6-årige. København: Socialforskningsinstituttet. Publikation 174.

Osmond, M.W. (1987)

Radical-Critical Theories, i: Sussman, M.B. & Steinmetz, S.K. (eds.): Handbook of Marriage and the Family. New York: Plenum Press.

Pasley, K. & Ihinger-Tallman, M. (eds.) (1987)

Remarriage and Stepparenting: Current Research and Theory. New York: Guildford Press.

Pett, M.A., Lang, N. & Gander, A. (1992)

Late-Life Divorce. Its Impact on Family Rituals. Journal of Family Issues, 13, 4.

Popenoe, D. (1988)

Disturbing the Nest. New York: Aldine de Gruyter.

Rasche, H. (1987)

Divorce, i: Sussman, M.B. & Steinmetz, S.K. (eds.): Handbook of Marriage and the Family. New York: Plenum Press.

Renard, R. (1995)

Family and "Reconstituted" Family: Who is who?, i: Deven, F. (ed.) Research on reconstituted families in Europe. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Rosenbeck, B. (1987)

Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie. København: Gyldendal.

Rudie, I. (red.) (1984)

Myk start – hard landing. Om forvaltning av kjønnsidentitet i en endringsprocess. Oslo: Universitetsforlaget.

Sager, C.J., Brown, H.S., Crohn, H., Engel, T., Rodstein, E. & Walker, L. (1983)

Treating the Remarried Family. New York: Brunner/Manzel.

Schaffer, R.H. (1990)

Beslutninger om børn. Psykologiske spørgsmål og svar. København: Hans Reitzels Forlag.

Visher, E.B. & Visher, J.S. (1989)

Parenting Coalitions After Remarriage: Dynamics and Therapeutic Guidelines. *Family Relations*, 38, 1.

Whiteside, M.F. (1989)

Family Rituals as a Key to Kinship Connections in Remarried Families. *Family Relations*, 38, 1.

Young, M. & Willmott, P (1957)

Family & Kinship in East London. London: Routledge and Kegan Paul.

Öberg, B. & Öberg, G.(1985)

Den delade familjen. Samtal med 60 familjer om gemensam vårdnad. Stockholm: Pedagogisk Institut, Stockholms Universitet.

Öberg, B. & Öberg, G. (1987)

Skiljas – men inte från barnan. Stockholm: Natur och Kultur.

Socialforskningsinstituttets udgivelser siden 1.1.1996

96:1

Rønnow, B.: Tillægsydelse i velfærdsservicen. 1996. 94 s. ISBN 87-7487-526-4. Kr. 150,00.

96:2

Bengtsson, S. & Rønnow, B.: Marked som styringsredskab – nogle erfaringer fra hollandsk og svensk ældreservice. 1996. 136 s. ISBN 87-7487-527-2. Kr. 175,00.

96:3

Inger Koch-Nielsen: Family Obligations in Denmark. 1996. 40 s. ISBN 87-7487-524-8.

96:4

Hansen, E.J.: The First Generation in the Welfare State. 1996. 44 s. ISBN 87-7487-528-0.

96:5

Christensen, E.: Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 769 daginstitutioner. 1996. 144 s. ISBN 87-7487-530-2. Kr. 125,00.

96:6

Gregersen, O. & Holek, L.: Arbejdsmarkedsuddannelserne – en vidensopsamling. 1996. 175 s. ISBN 87-7487-531-0. Kr. 140,00.

96:7

Kvist, J. & Sinfield, A.: Comparing Tax Routes to Welfare in Denmark and the United Kingdom. 1996. 51 s. ISBN 87-7487-532-9.

96:8

Juul, S.: Sårbarhedsskabende træk i det moderne samfund. Et essay. 1996. 164 s. ISBN 87-7487-533-7. Kr. 140,00.

96:9

Langager, K.: Ledige på kursus. Effekter af specialarbejderkurser vurderet ved et eksperiment. 1996. 191 s. ISBN 87-7487-534-5. Kr. 190,00.

96:10

Pedersen, L.: Orlov, ledighed og beskæftigelse. 1996. 109 s. ISBN 87-7487-535-3. Kr. 110,00.

96:11

Andersen, D., Appeldorn, A. & Weise, H.: Orlov – evaluering af orlovsordningerne. 1996. 221 s. ISBN 87-7487-536-1. Kr. 200,00.

96:12

Holt, H. & Thaulow, I. (eds.): Reconciling Work and Family Life. An International Perspective on the Role of Companies. 1996. 256 s. ISBN 87-7487-538-8. Kr. 200,00.

96:13

Bengtsson, S.: Welfare – con o senza stato. I servizi sociali a Padova e ad Århus. Un'analisi comparata. 1996. 68 s. ISBN 87-7487-541-8.

96:14

Christoffersen, M.: Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973. 1996. 203 s. ISBN 87-7487-544-2. Kr. 200,00.

96:15

Toft Rasmussen, E. & Koch-Nielsen, I.: Den tredje sektor under forandring. 1996. 180 s. ISBN 87-7487-545-0. Kr. 150,00.

96:16

Christensen, E.: Definition, Measuring and Prevalence of Child Neglect. A Study of Children Aged 0-1 year. 1996. 31 s. ISBN 87-7487-546-9.

96:17

Holt, H. & Thaulow, I.: Erfaringer fra et udviklingsprojekt om familievenlige arbejdspladser. 1996. 188 s. ISBN 87-7487-547-7. Kr. 120,00.

96:18

Bunnage, D.: De unge ældre i 1990'erne. 1996. 71 s. ISBN 87-7487-548-5. Kr. 80,00.

96:19

Ingerslev, O. & Pedersen, L.: Marginalisering 1990-1994. 1996. 95 s. ISBN 87-7487-549-3. Kr. 95,00.

96:20

Høgelund, J.: Orlovsordninger i Norden. København: Nordisk Ministerråd. Arbejdsmarked. TemaNord 1996:612. 1996. 162 s. ISBN 92-9120-956-2. Kr. 50,00 ekskl. moms. Købes hos Svensk-Norsk Bogimport, Esplanaden 8 B, 1236 København K. Tlf. 33 14 26 66. Fax 33 14 35 88.

96:21

Bonke, J.: Nordisk arbejdsmarkedsforskning 1993-95. København: Nordisk Ministerråd. Arbejdsmarked og arbejdsmiljø. Nord 1996:40. 1996. 176 s. ISBN 92-9120-984-8. Kr. 134,00 ekskl. moms. Købes hos Svensk-Norsk Bogimport, Esplanaden 8 B, 1236 København K. Tlf. 33 14 26 66. Fax 33 14 35 88.

96:22

Bruun-Vierø, I.M.: Annual Report 1995. Catalogue of Projects 1996. 1996. 44 s. ISBN 87-7487-550-7.

96:23

Nygaard Christoffersen, M.: Opvækst hos fædre. En sammenligning af 3-5-årige børns opvækst hos fædre og mødre. 1996. 152 s. ISBN 87-7487-551-5. Kr. 160,00.

96:24

Boll Hansen, E. & Platz, M.: Gamle danskere - nogle uddybende analyser af 80-100-åriges levekår. Udgivet af Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF) og Socialforskningsinstituttet i fællesskab. 1996. 68 s. ISBN 97-7509-510-6. Kr. 75,00.

97:1

Bengtsson, S.: Handicap og funktionshæmning i halvfemserne. 1997. 196 s. ISBN 87-7487-552-3. Kr. 140,00.

97:2

Gregersen, O.: Virksomhedernes brug af arbejdsmarkedsuddannelserne. 1997. 242 s. ISBN 87-7487-553-1. Kr. 175,00.

97:3

Andersen, D.: Uddannelsesvalg efter 9. klasse. Delprojekt under forskningsprogrammet UDDANNELSE TIL ALLE. 1997. 205 s. ISBN 87-7487-555-8. Kr. 135,00.

97:4

Gruber, T. & Villadsen, K.: Kvalitet i det frivillige sociale arbejde. 1997. 166 s. ISBN 87-7487-556-6. Kr. 130,00.

97:5

Bonke, J. (red.): Dilemmaet arbejdsliv – familieliv i Norden. 1997. 256 s. ISBN 87-7487-557-4. Kr. 140,00.

97:6

Hestbæk, A-D: Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager. 1997. 304. s. ISBN 87-7487-558-2. Kr. 210,00.

97:7

Brogaard, S. & Weise, H.: Evaluering af Lov om kommunal aktivering. Kommuneundersøgelsen. 1997. 110 s. ISBN 87-7487-559-0. Kr. 100,00.

97:8

Hansen, H.: Elements of Social Security in 6 European Countries. A comparison covering: Denmark, Sweden, Finland, Germany, Great Britain, The Netherlands. 1997. 140 s. ISBN 87-7487-560-4.

97:9

Zeuner, L. (red.): Social integration. 1997. 226 s. ISBN 87-7487-561-2. Kr. 170,00.

97:10

Kjær Jensen, M., Kirkegaard, O. & Varming, M.: Sociale boformer. Boformer for psykisk syge, alkohol- og stofmisbrugere samt socialt udstødte og hjemløse. SBI-rapport 281. I samarbejde med Statens Byggeforskningsinstitut. 1997. 195 s. ISBN 87-563-0959-7. Kr. 200,00.

97:11

Fridberg, T. (red.): Hvem løser opgaverne i fremtidens velfærdssamfund? 1997. 236 s. ISBN 87-7487-564-7. Kr. 170,00.

97:12

Bunnage, D.: Young Elderly in Denmark in the Mid-1990's. 1997. 39 s. ISBN 87-7487-565-5.

97:13

Pedersen, L. (red.): Er der veje til fuld beskæftigelse? 1997. 304 s. ISBN 87-7487-566-3. Kr. 200,00.

97:14

Kjær Jensen, M.: Valg af ungdomsuddannelse efter 10. klasse. Delprojekt under forskningsprogrammet UDDANNELSE TIL ALLE. 1997. 38 s. ISBN 87-7487-567-1. Kr. 50,00.

97:15

Bonke, J.: Hans ægteskab/hendes ægteskab - økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice. 1997. 269 s. ISBN 87-7487-569-8. Kr. 190,00.

97:16

Fridberg, T.: Fra eliteforbrug til masseforbrug. Interessen for kultur 1964-1993. 1997. 94 s. ISBN 87-7487-573-6. Kr. 90,00.

97:17

Hansen, E.J.: Perspektiver og begrænsninger i studiet af den sociale rekruttering til uddannelserne. 1997. 68 s. ISBN 87-7487-574-4. Kr. 60,00.

97:18

Just Jeppesen, K.: Børns kriminalitet. Forsøgserfaringer fra en hurtig forebyggende indsats. 1997. 89 s. ISBN 87-7487-575-2. Kr. 125,00

97:19

Bjerregård Bach, H.: Virksomhederne og arbejdsformidlingens tilbud. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen II. 1997 157 s. ISBN 87-7487-576-0. Kr. 150,00.

97:20

Langager, K.: Indsatsen over for de forsikrede ledige. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen I. 1997. 264 s. ISBN 87-7487-577-9. Kr. 230,00.

Social Forskning er instituttets nyhedsblad. Det udkommer fire gange om året og orienterer i en lettilgængelig form om resultaterne af instituttets arbejde. Lejlighedsvis udkommer Social Forskning som udvidet tema-nummer med bidragydere udefra.

Abonnementet er gratis og kan tegnes ved henvendelse til instituttet.

Tema-nummer af Social Forskning:

Det sociale ansvar. September '96. 68 s.

Borgerne om velfærdssamfundet. Særnummer. August '96. 66 s.

Kr. 50,00.

Børn. Familie. Samfund. Marts '97. 98 s.

En fuldstændig liste over instituttets udgivelser kan fås ved henvendelse til Socialforskningsinstituttet tlf. 33 48 09 46, e-mail: library@smsfi.dk.